

4

1973

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM • TUDOMÁNY • KULTÚRA

III. évfolyam, 4. szám, 1973. július—augusztus

*„Nem az emberek tudata az, amely létünket,
hanem megfordítva, társadalmi létünk az,
amely tudatunkat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaság bírálatahoz;
Előszó. 1859

Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Ing. Bacsí Sándor
Josip Buljovčić
Dobó Illés
Fehér Kálmán, szerkesztő
Dr. Györe Kornél, főszerkesztő helyettes
Matejka Lajos, műszaki szerkesztő
Dr. Matkóvics József
Dr. Rehák László, fő- és felelős szerkesztő
Sági András
Szilágyi Gábor, műszaki szerkesztő
Mr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Dr. Bori Imre

Dévícs Imre

Prof. ing. Stjepan Han
Dr. Kis Sándor
Dr. Božidar Kovaček
Dr. Aleksandar Magarašević
Mr. Borivoj Martin
Dr. Mirnics József
Molcer Mátyás
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Mr. Szórád György
Đura Stipić
Dr. Teleki György
Tóth Anna
Tripolszky Géza
Saffer Pál
Dr. Vajda József

A szerkesztőség titkára:

Csonka Júlia

A fedőlapot

Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor
tervezték

Készült:

„Birografika”, a Jugoszláv Vasutak Kiadó- és Nyomdavállalata nyomdájában
Szabadkán

Tartalom

Kerekasztal beszélgetés az alkotmánytervezetéről, a JKSZ Tizedik Kongresszusának platformjáról és a közvitáról 7

Rehák László: A szerkesztőség elképzelése a kerekasztal beszélgetésről (7) — *Mathovics József:* Alkotmányosság és törvényesség (8) — *Borisav Martin:* A társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályozó alkotmányos rendelkezések autentikus öngazgatású szocialista megoldások (10) — *Rehák László:* Az öngazgató termelési viszonyok részletesebb az alkotmánytervezetekben (13) — *Kovács László:* Az öngazgatás erősödése a delegátus-rendszer és általában a politikai rendszer tükrében (15) — *Rehák László:* Az alkotmánytervezetek részletes rendelkezéseinek várható hatása az öngazgatási viszonyok fejlesztésére (19) — *Borisav Martin:* Nagyobb befolyást az elosztásban azok számára akik közvetlenül megvalósítják a termék-többletet (21) — *Szecssei Mihály:* Az árrendszer, az elosztás és a holt munka öngazgatású vonatkozásainak erősödése az alkotmánytervezetekben (23) — *Mathovics József:* A „samoupravni pravobranilac” terminus magyar megfelelőjéről (31) — *Tóth Anna:* Az érdekközösségek mint a munka szabad cseréjét megvalósító szervezetek ellentmondásos helyzetéről (31) — *Rehák László:* A személyi jövedelem alakítása a szociális különbségek csökkentése szempontjából, és a bruttó személyi jövedelem bevezetésének jelentősége (33) — *Dobó Illés:* A közvita politikai koncepciója igényli nemcsak a statútumok vitájának szoros kapcsolódását az alkotmánytervezetek vitájához, hanem világosabb megkülönböztetést az államszervi funkciót is betöltő képviselőtestületek és más öngazgató szervek küldöttségei között (34) — *Lovas István:* Az információ és az értesültség sokrétű jelentősége alkotmányos rendünk fejlesztésében (36) — *Olajos Mihály:* A szakszervezetek a Szocialista Szövetség munkaprogramján túlmenően igyekezzenek hozzásegíteni a munkásosztályt ahhoz, hogy a közvitában a lényeges kérdéseket ragadja meg, s azok megoldását vizsgálja. — A dolgozók szabad társulásának marxi feltételeinek megvalósulása új alkotmányos rendszerünkben (38) — *Uroš Vuković és Faddi Nándor:* A munkára való jog és kötelezettség kapcsolata. — Az érdem nélküli jövedelemszerzés kiküszöbölése (40) — *Szecssei Mihály:* A nagyobb foglalkoztatottság kapcsolata nemzeti jövedelmünk alakulásával és szocialista jövedelmi rendszerünkről (41) — *Kovács László:* Az eddigi és várható rendelkezésekről a jövedelemszerzés szocialista elvének megvalósítása érdekében (43) — *Szecssei Mihály:* A forgalmazási vállalatok a termelővállalatokkal való kötelező társulásáról az új alkotmányos rendszerünk tükrében (43) — *Josip Buljović:* Az érdekközösségekkel kapcsolatos törvénytervezeteknek az alkotmányos szervezetek rendelkezéseivel való teljes tartalmi és formai összhangjért (44) — *Kovács László:* A közvita tényleges időtartamáról (45) — *Olajos Mihály:* Megfelelő megoldásokat találni arra, hogy az érdekközösségekben a jövedelem megvalósítói részére döntő befolyást és a munka azonos értékű szabad cseréjét biztosítsák (45) — *Szecssei Mihály:* Az informálás alkotmányos kötelezettségét az eddigi tervezetektől túlmenően a termelésről kibővíteni egész politikai rendszerünkre (46).

Ion Munjšan

A politikai végrehajtó szervek a JSZSZK alkotmánya, a Szerb SZK alkotmánya és a Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye javaslattervezetében 49

Džemal Sokolović

Alkotás és termék 57

Aleksandar Šimoković

A műszaki-technológiai átalakulások hatása a káderstruktúrára 73

Hódi Sándor

A család mai helyzete és problémái 83

Katona Imre

Dózsa alakja és a parasztmozgalmak emléke a magyar néphagyományban 99

Vajda József

Nyelv, társadalom, nyelvművelés 111

Sturc Béla Mit kell megtartanunk és megvédenünk Bácska északkeleti részének növénytakarójában 119

Tájékoztató

Milorad Stojović A Crna Gora-i irodalom jelen pillanata 135

Dokumentum

Program az új alkotmánytervezet nyilvános vitája körüli aktivitás irányítására, követésére és összegezésére, amelyet a Vajdaság DNSZSZ Központi Bizottságának Elnöksége az 1973. június 25-én megtartott bővített ülésén fogadott el 141

Milan Mali Az induló közvita elméleti-tudományos és gyakorlati-politikai elemeinek szükségszerű egybefonódása 145

Jan Širka A közvita eszmei-politikai tartalma és társadalmi jelentősége 149

Szimpózium

Rövid Főzsef A Jugoszláviai Ipari Pedagógusok Szervezetének első értekezlete 157

Jelen és múlt

Veljko Vlahović A Platform tételei a Kommunista Szövetség vezető szerepének megvalósításáról 161

Ősz Szabó János két szociográfiai írása 169

Szemle

Rehák László Tripolszky Géza könyve Ősz Szabó Jánosról 173

Laki László Krsto S. Kilibarda: A munka és az öngazgatás 177

Sisa Irén Ljubivoje Cerović könyve a vajdasági egyetemisták haladó mozgalmáról a burzsoá Jugoszláviában 183

Kovács Teréz Vuko Pavićević könyve a vallásszociológiáról 185

Gaál György Danilo Kecić: A forradalmi munkásmozgalom Vajdaságban 187

Martin Irén Dr. Danilo Kecić: A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán (1918—1921) 193

Rehák László Az első átfogóbb könyv Dimitrije Tucovićról, a marxista gondolkodóról és nagy forradalmárról 199

Borislav J. Dinković A rurális környezetek tipológiája Jugoszláviában 205

Kerekasztal beszélgetés az alkotmánytervezetetről, a JKSZ Tizedik Kongresszusának platformjáról és a közvitáról

Rehák László:

A szerkesztőség elképzelése a kerekasztal beszélgetésről

Július elején tartottuk meg első kerekasztal beszélgetésünket Szabadkán a Közgazdasági Kar tanácstermében. A beszélgetés témája nem volt egyoldalúan akadémikus. A meghívó magyarázata, a kiküldött anyag (a Létünk e számának Dokumentum-rovatában közzé is tesszük azt), és a meghívottak is lehetővé tették, hogy a lefolytatott beszélgetés során az elméleti és elvi kérdések boncolgatásán kívül, hivatottan terítékre kerüljön a közvitával kapcsolatos politikai akció is.

Az alábbiakban közöljük a beszélgetés nagy részét. A kerekasztal beszélgetésre többeket hívtunk meg, mint amennyien eleget tehettek meghívásunknak. Ezzel szerkesztőségünk számolt is, hisz nemcsak az évi szabadságok ideje, de más körülmények is befolyásolták a résztvevők számát. A két és félórás beszélgetésen a jelenlevők többsége szót is kért. A szerkesztőség nevében a résztvevőknek, azoknak akik vitatkoztak is, de azoknak is, akik egyszerűen eljöttek, ezúttal is megköszönjük közreműködésüket. A beszélgetést a szabadkai rádió munkatársai rögzítették hangszalagra, majd később átvitték írott szöveg formájára. A rádió munkatársainak közreműködésükért, valamint a Közgazdasági Karnak vendégszeretetéért köszönetet mondunk.

A beszélgetést magyarul és szerbhorvát nyelven vegyesen folytattuk le. A szerbhorvát nyelvű szöveget Nagy József, a szabadkai rádió főszerkesztője fordította, aki maga is részt vett a beszélgetésen. A magyar szöveget Erdélyi László tanár lektorálta. A beszélgetés szövegét a felszólalók nem autorizálták, a Létünk szerkesztőségének szerkesztési munkája révén tesszük közzé azzal a meggyőződéssel, hogy nem vétettünk munkánkban, nem követtünk el értelemzavaró hibát.

Ez volt az első kerekasztal beszélgetés, amelyet a szerkesztőség javaslatára a Létünk szerkesztői tanácsa tervbe vett. A következőt Kanizsán, a községi, helyi közösségi és munkaközösségi státúumoknak szenteljük. Célunk az volt, hogy a tanulmány, és általában az írott munka kötött formáján kívül,

az élő szót, a szóbeli fejtegetést, esetleg vitát és rögtönzést is meghonosítsuk a Létünk oldalain, a hasonló arcélú többi hazai folyóiratok mintájára. De főleg szándékunkban volt lehetővé tenni az időszerű társadalmi kérdések tárgyalását minél több résztvevővel.

Hasonló céllal fogja a szerkesztőség, bizonyos tömörítés és szerkesztés útján, körkérdések és beszélgetések sorozatát közölni, és így a Létünk oldalain közvetlenül hangot adni munkásosztályunk körében uralkodó véleményeknek, felfogásoknak és társadalmi elvárásoknak. Az első ilyen beszélgetések sorozatát a szabadkai Március 8 Harisnyagyár munkásnőivel szándékozunk megvalósítani „A munkásnő és a kultúra Szabadkán” témájára.

A szerkesztőség felkéri olvasóit, írják meg véleményüket ezirányú erőfeszítéseinkről, de folyóiratunkról is általában. Meggyőződésünk, hogy a folyóirat arculatát a szerkesztői tanács helyesen szabta meg, és hogy azt legalábbis alapjában véve sikerült megvalósítani. Meggyőződésünktől függetlenül minden hozzászólást, az elmarasztalót vagy csak bíráló hozzászólást is, szívesen fogadunk.

Matkovics József:

Alkotmányosság és törvényesség

Szeretnék pár szót mondani: Az alkotmányosság és a törvényesség a jogrendszer gerince. Ezért teljesen érthető, hogy az új alkotmányok tervezete igen tág teret szentel ennek a kérdésnek. Ez az eszme nem új jogrendszerünkben. Megvolt már az 1946. évi alkotmányban, bár nem eléggé kifejezetten és igen szűk körben. De még egy ilyen megfogalmazásban is igen nagy biztosítéka volt a szocialista társadalmi rend fejlődésének, az emberek és a népek jogainak, valamint a dolgozó nép hatalmának. Az akkori alkotmány az alkotmányosság és törvényesség védelmét, a népszkupstina elnökségének, az úgynevezett prezídiumnak a hatáskörébe utalta.

Azért kezdtem itt, mert szeretnék rámutatni arra, hogy az alkotmányosság és törvényesség elve milyen fejlődésen ment át. Az 1953. évi alkotmány-törvényekben már meghatározott formában és jogi elemekkel gazdagodva jutott kifejezésre ez az elv. Alapja az, hogy az alkotmány a legfelsőbb törvény és minden más törvénynek, előírásnak, jogszabálynak összhangban kell lennie az alkotmánnyal. Az 1963. évi törvény már intézményesített formában biztosítja az alkotmányosság és törvényesség védelmét. Megalakulnak az alkotmánybíróságok és az alkotmány ezeknek a bíróságoknak és a rendes bíróságoknak hatáskörébe utalja az alkotmányosság és törvényesség védelmét. Az alkotmány ezenkívül egy, a pontosság igényével megszerkesztett mechanizmust látott elő az alkotmányosság és törvényesség védelmére. Ez azért jelentős, mert a kezdeti formától kezdve ezeken a változásokon keresztül az új alkotmány tervezete ezt a mechanizmust úgy építette ki, hogy itt igen fontos szerepet kap a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Elnökségtől és népképviselőtől kezdve végig majdnem minden szerv. Az új alkotmánytervezet elsősorban a képviseleti testületek feladatául tűzi az alkotmányosság és törvényesség védelmét, azután a társult munka szerveire, de főként ismét

az alkotmánybíróságra és a bíróságokra, rendes bíróságokra. Ezenkívül bekapcsol minden polgárt és minden dolgozót is ebbe a mechanizmusba. Addig, míg az 1963. évi alkotmány jogot biztosított a polgároknak arra, hogy kezdeményezzék az alkotmányosság és törvényesség védelmét, addig az új alkotmánytervezet ezt a dolgozók és polgárok kötelességévé is teszi. Az indoklás szerint azért, mert a dolgozók és polgárok, ha tudomásukra jut az alkotmány vagy a törvény sérelme, nem foglalhatnak el passzív álláspontot, hanem mint a társadalom tagjainak, nekik is hozzá kell járulniuk az alkotmányosság és törvényesség védelméhez. Tehát ez egy olyan rendelkezés, amelyre — véleményem szerint — a közvitában külön fel kell hívni a figyelmet.

Tehát az alkotmánytervezet mozgósítja úgyszólván az egész társadalmat most már az alkotmányosság és törvényesség védelmében.

Ezenkívül az új alkotmányok az alkotmányosság és törvényesség formai, jogi vonatkozásait igen érdekes módon rendezik. A szövetségi alkotmánytervezet kimondja azt, hogy a szövetségi alkotmánnyal nem lehet ellentétben a köztársasági alkotmány és a tartományi alkotmánytörvény. Minden szövetségi törvénynek és más jogszabálynak összhangban kell lennie az alkotmánnyal. A törvényesség elvét pedig olyképpen rendezi, hogy ezek a törvények — különösen a tartományi törvényekkel kapcsolatban — nem lehetnek ellentétben a szövetségi alkotmánnyal. Tehát itt változik a viszony. Azelőtt minden törvénynek összhangban kellett lennie a szövetségi alkotmánnyal, de most a tartományi törvényeknek, azután a tartomány területén működő állami szerveknek, öngazgatási szerveknek jogszabályai és általános előírásai nem lehetnek ellentétben a szövetségi alkotmánnyal. Ez nemcsak egy finom nyelvi változat, hanem egy igen komoly társadalmi problémának a megoldására utal. Tudniillik kihangsúlyozza a köztársaságok államiságát, a tartományok autonómiáját és a községek önállóságát. Éppen ezért ez is egy olyan rendelkezés, amelyre a közvitában, véleményem szerint ki kell térni. Ami újdonságot jelent az új alkotmánytervezetben, ez mindenestre az öngazgatás továbbfejlesztése. A 21., 22-ik és 23. szövetségi alkotmányfüggelékkel beépítettük az új alkotmánytervezetbe, de tovább is fejlesztettük, és intézményesítettük. Itt vannak a társult munka szervezetei és az érdekközösségek. Ezek mindenestre olyan témák, amelyről külön kellene beszélni. Én azonban itt, mivel erre a témakörre korlátozom hozzászólásomat az alkotmányosság és törvényesség védelmére, rámutatnék az öngazgatási bíráskodás bevezetésére és az öngazgatási jogvédő intézmények bevezetésére.

Az öngazgatási bíráskodás szerveit igen tág keretekbe fűzte az új alkotmánytervezet. Ezek a döntőbíróságok, választottbíróságok, békéltető tanácsok és az öngazgatás más bírósági szervei. Talán felróható az, hogy az alkotmány az öngazgatási bíróságok hatáskörét nem határozta meg. Ezeknek a bíráskodási szerveknek, öngazgatási bíráskodási szerveknek a hatáskörét, illetékességét, összetételét arra az aktusra bízta az alkotmánytervezet, amellyel ezt megalkotják.

Borisav Martin:

A társadalmi-gazdasági viszonyokat szabályozó alkotmányos rendelkezések autentikus öngazgatású szocialista megoldások

Én az alkotmányfüggelékekről kívánok szólni, a XXI—XXVIII. alkotmányfüggelékekről, amelyek a dolgozó emberek és a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetét határozzák meg a társadalmi újratermelés folyamatában, valamint a jövedelem megvalósításának és elosztásának folyamatában. Véleményem szerint a XXI. alkotmányfüggelék, amely egészen egzakt módon határozza meg a dolgozó emberek és a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetét az újratermelés folyamatában, valóban nagy lépést jelent előre társadalmi-gazdasági viszonyaink továbbfejlesztésében, öngazgatású szocialista rendszerünk előrehaladásában. Amit ezek az alkotmányfüggelékek mondanak, és főképpen, ahogyan a XXI. alkotmányfüggelék beszél a dolgozó emberek helyzetéről, ez lényegbevágóan jelent egészen újat társadalmi-gazdasági viszonyaink alakulásában. Ez a megoldás nem csupán a mi szempontunkból új, hiszen a viszonyok egészen autentikus rendezéséről van szó, aminek igen nagy a jelentősége az egész öngazgatásos szocialista továbbfejlődésre, a határainkon túl is. Mi az, ami gyakorlatilag újat jelent, s amit lényegbevágó újdonságnak tekinthetünk a társadalmi-gazdasági viszonyok terén? Ez nem más, mint a munkásosztály új helyzete a jövedelem megvalósításában és elosztásában. Engedjék meg, hogy idézzek néhány sort ebből a XXI-es számú alkotmányfüggelékéből, s hogy utána magyarázatot fűzzek ehhez az idézethez. Itt szó szerint a következőket olvashatjuk: „A jövedelem, amely a társult munka valamely szervezetében valósul meg, és az eszközök társítása teljes egészében a társult munka alapszervezeteit illeti meg“. Az a tudat nem újdonság számunkra, hogy a jövedelmet a közvetlen termelésben dolgozó munkásosztály valósítja meg. Ez minden társadalmi-politikai rendszerben így van. Az újdonságot itt most az jelenti, hogy a munkásosztálynak joga van rendelkezni ezzel a jövedelemmel. Az alkotmány kimondja, hogy a jövedelem a munkásosztályt illeti meg, s a dolgozók maguk alakítják ki ennek a jövedelemnek az elosztási rendszerét. Ennek a rendszernek természetesen, ahogyan az alkotmány is hangsúlyozza, meghatározott gazdasági kritériumokon kell alapozódnia, biztosítani kell a gazdaság továbbfejlődését, a bővített újratermelést, az életszínvonal növekedését, a szolidaritás elvének érvényesülését stb. Mindezt az alkotmány nagyon szépen hangsúlyozza. A dolgozó emberek tehát önállóan döntenek saját munkájuk értékeredményeiről és feltételeiről, s éppen ez az, ami lényegbevágóan újat jelent a mi társadalmi-gazdasági viszonyainkban.

Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, milyen problémáink voltak nekünk közvetlenül a háború utáni időszakban a gazdasági továbbfejlődés szempontjából, éppen amiatt, mert a mi gazdasági rendszerünk is olyan volt, amelyben a munkásosztály valósította meg az anyagi értékeredményeket, és külön a jövedelmet mint egyik konkrét formáját és alkotórészét az anyagi értékeredményeknek, az elosztásra vonatkozó határozatot viszont e kategóriára vonatkozóan, ami sorsdöntően befolyásolja nemcsak a munkásosztály, de az egész társadalom helyzetét, a munkásosztály nevében más mechanizmusok biztosították, az állam vagy valamely más, általunk jól ismert appa-

rátus. Az elosztásról tehát úgyszólván mindannyian határozhattunk, a munkásosztályra pedig csak a megvalósítás szerepe hárult, hiszen a rendelkezés joga nem őt illette meg.

Az új alkotmány ezt a viszonyt megszünteti, és véleményem szerint ez a legjelentősebb újdonság benne.

Erről az újdonságról külön is érdemes szólnunk, hiszen ez a rendelkezés teszi lehetővé, hogy az új társadalmi-gazdasági viszonyok az öngazgatásos szocialista fejlődésnek megfelelően jöjjenek létre. Ezek már minőségileg újfajta társadalmi-gazdasági viszonyok lesznek. Az említett alkotmányfüggelékkel ezzel a rendelkezésükkel alakították ki az igazi öngazgatást, mint új típusú társadalmi-gazdasági viszonyoknak, illetve — hogy Marx szavaival éljek — mint „a termelés új módját”. Ez a társadalmi-gazdasági rendszer a jövedelmen alapozódik, azon a munkatöbbleten, amelyet annak van joga elosztani, aki létrehozásában is részt vesz. Ilyen rendelkezés egyetlen más szocialista államban sem létezik, s ezért nevezhetjük ezt autentikus jugoszláv megoldásnak, ami véleményem szerint az egész világ munkásmozgalmá számára jelentős történelmi hozzájárulás lesz a szocializmus fölépítésében.

Elgondolkozva az alkotmányfüggeléknek ezen a lényegbevágó mozzanatain, szeretnék rámutatni még két fontos kérdésre, éspedig a jövedelem és a munkatöbblet kérdésre. Ezeknek megvilágítása nemcsak most, az alkotmányfüggelék végrehajtásának időszakában jelentős, hanem nagyfontosságú a szocialista építés gyakorlati problémáinak tisztázása szempontjából is, ma és a jövőben egyaránt.

A jövedelem és a munkatöbblet kategóriáját a jelenlegi egyetemi tananyagban, és általában az egyetemi tantárgyak keretében, véleményem szerint, eléggé egyoldalúan tárgyalják. Ez az egyoldalúság már abban is megmutatkozik, hogy ezekről a fogalmakról igen korlátozott számú tantárgyban szólnak, elsősorban a politikai gazdaságtanban és a szociológia keretében, valamint az újabban bevezetett tantárgyak anyagában, a marxista filozófiában és a jugoszláv öngazgatású szocializmus ismertetése keretében, azokban az anyagokban tehát, amelyeket mostanában kezdtünk el tanítani az egyetemeken. Minden más egyetemi tantárgy úgy tárgyalja a jövedelmet és a munkatöbbletet, mint kizárólagos gazdasági mennyiséget, mint mennyiségi mutatót, úgy foglalkoznak vele, mint valamilyen szervezési, nyilvántartási egységgel. Azt mondhatjuk tehát, hogy az egyetemi tantárgyak egész sora, gondolok itt elsősorban a gyakorlati kérdésekkel foglalkozó tantárgyakra, nagyon kevésbé vagy egyáltalán nem hangsúlyozza ki e kategóriák eszmei-politikai, osztályjellegét. Egyszerűen csak megállapítják, hogy ezekkel a kategóriákkal behatóbban más tudományágazatok foglalkoznak, és itt most csak az a feladat, hogy megmagyarázzák szervezési jellegét, az elosztás elveit stb. Szerintem ez igen nagy hiányosság, éspedig elsősorban eszmei és politikai jellegű hiányosság az egyetemek munkájában, amit világosan fel kell fednünk, majd pedig megfelelő intézkedésekhez kell folyamodnunk. Gondolom, hogy a KSZ egyetemeken működő szervezeteinek és általában az egyetemi társadalmi-politikai szervezeteknek, az alkotmányfüggelék alkalmazásának és az új alkotmányok meghozatalának időszakában fel kell figyelniük erre a kérdésre, és elsősorban ezeknek megoldását kell szorgalmazniuk az egyetemi reform keretében. Elő kell segíteniük, hogy e két kategória, a jövedelem és a munkatöbblet, amelytől az egész munkásosztály

további sorsa függ, és amely lényegét érinti az új társadalmi-gazdasági viszonyoknak, megfelelő helyre kerüljön az egyetemi fokú tanításban, mégpedig nemcsak a tisztán marxista jellegű tantárgyak keretében, hanem a többi tudományos ágazatban is, amelyek szintén a marxizmuson alapozódnak, s amelyeket általában gyakorlati tudományoknak nevezünk.

Szólni szeretnék még az említett két kategória, a jövedelem és a termék-többlet egy különleges vonatkozásáról is. Az a véleményem ugyanis, hogy a tudományos kutatómunkának, ami az egyetemeken és más tudományos intézeteinkben folyik, szintén megfelelő helyet és szerepet kell betöltenie e kategóriák magyarázásában és megvilágításában. A jövedelem megvalósításának és elosztásának kérdésköre, valamint az ezzel kapcsolatos módszerek, amelyek már polgárjogot nyertek, és amelyeket a munkaszervezetek már gyakorlatilag alkalmaznak a jövedelem elosztásában, nincsenek eléggé kivizsgálva, sőt helyenként olyannyira különbözőek, hogy nem egy szempontból homlokegyenest ellentécesek az új társadalmi-gazdasági viszonyoknak azokkal a sajátosságaival, amelyekről az imént beszéltem. Ezért, véleményem szerint, a tudományos kutatómunkával foglalkozó dolgozóknak, a közgazdászoknak, a szociológusoknak és más kutatóknak, akik a társadalomtudományok területén dolgoznak, különleges fontosságú a feladatuk, és pedig nem pillanatnyi, kampányszerű, hanem állandó jellegű feladatuk, hogy mélyrehatóan kivizsgálják mindezeket a mechanizmusokat, mindazokat a formákat, amelyekben a jövedelem és annak részei előfordulnak, és hogy kutatómunkájukkal feltárják mi az, ami a jövedelem alakulásában a munkásosztály érvényesülését szolgálja, s ami lényegbevágóan újat jelent a társadalmi-gazdasági viszonyok öngazgatásos szocialista irányú változásaiban, másrészt pedig mi az, ami ezekben a megoldásokban, a jövedelem és a termék-többlet mozgásformáiban újdonság ugyan, de a maga lényegében mégis túlhaladott, csak fékezi a gyorsabb iramú fejlődést.

A tudományos kutatómunkának tehát, a közgazdaságban, a tervezésben és másutt, rendkívül fontos feladata, hogy szilárd kapcsolatot teremtsen az elmélet és a gyakorlat között, de nemcsak az olyan elmélet és gyakorlat között, amely már megvalósult, hanem az alakulóban levő, a folytonosan fejlődő elmélet és gyakorlat között is. Ez nem könnyű feladat, de ha megértjük, hogy a gazdaság- és társadalomtudományi kutatás nem csupán akkor lehet objektív, ha független, ha annyira önálló, hogy már-már kész megtagadni a társadalmi gyakorlatot, hanem akkor is rendkívül értékes eredményekkel szolgálhat, és végeredményben ez a célja, ha szoros kapcsolatot teremt a társadalmi gyakorlattal, és hozzájárul a gyakorlati kérdések megoldásához, amelyek már felvetődtek, és amelyek egymást követően vetődnek fel új utakon haladó, öngazgatásos szocialista építésünkben. A tudomány semmit sem veszíthet, ha mélyrehatóbban kezd foglalkozni azokkal a kérdésekkel, amelyeket az alkotmányos változások vetettek fel. Részletesen ki kellene vizsgálnia például, hogyan érvényesül a gyakorlatban a jövedelemből való részesedés elve a holt munka alapján. Ez egy egészen új dolog, új intézmény, új kategória a jövedelem elosztásában, olyan téma a kutatók számára, ami nemcsak valamely meghatározott profilú szakember érdeklődését válthatja ki, hanem egész tudományágakat ösztönözhet a kutatómunka lefolytatására. Ebben a munkában a szociológusok, a közgazdászok, a tervezők, mindazok a szakemberek, akik politikai gazdaságtannal, vagy a gazdasági

rendszer kérdéseivel foglalkoznak, igen közelről érdekeltek. Ilyen ágazat-
közi kutatásokra a gyakorlat által felvetett kérdésekben, amelyek az elméleti
kutatásokat és a gyakorlati megoldások tökéletesítését egyaránt szükségessé
teszik, a tudománynak feltétlenül ki kellene terjesztenie figyelmét, hiszen ez
a munka mindenképpen előrehaladást hozna magával mind az elméletben,
mind a gyakorlatban.

Rehák László:

Az öngazgató termelési viszonyok részletezése az alkotmánytervezetekben

Az öngazgatási társadalmi termelési viszonyról szeretnék beszélni, ahogyan
azt a most kialakuló alkotmányos rendünk határozza meg részletesebben,
közelebbről.

Ezzel annak a veszélynek teszem ki ezt a beszélgetésünket, hogy még
elvontabbá tesszük tematika szerint, de egy gyakorlati élményből indulok
ki. Ugyanis a minap a Harcos Szövetség alapszervezetének a gyűlésén vettem
részét, ahol láttam, hogy miként is alakul egy ilyen tömeges alkotmányvita.
Körülbelül 200 harcos vett részt az alapszervezetünk ülésén. Tehát majdnem
teljes számban jelen voltak a Harcos Szövetség tagjai. Egy szakavatott előadó
egyórás beszámolót tartott. A beszámoló elsősorban az intézményesített
újdonságokra szorítkozott: a delegátusrendszerre, a készülő városi statú-
tumnak új mozzanataira. Nem vitás, hogy így első beszélgetésre ez a legkézen-
fekvőbb, mert a közvetlen életet öleli fel, hiszen szavazni fogunk, képvise-
lőink vannak, mindenkit érdekel, hogy a község hogyan és mire fogja jö-
vedelmét fordítani, a pénzelési módját hogyan alakíthatja ki. De azt hiszem,
hogy a közvita eszmei része, amit az imént Martin Boro említett, az ilyen
első beszélgetésben háttérben maradt, nem domborodott ki.

Úgy hiszem, hogy a közvitának igen nehéz feladata lesz, hogy kellő mér-
tékben az eszmei és társadalmi tartalmat megfelelő konkrét megjelenési
formájában tárgyalja. Mindig a jelenlevők érdeklődéséből kiindulva, de nem
konzerválva a pillanatnyi érdeklődését, hanem tágítva annak meglátását.

Úgy vélem, hogy az, amiről Martin Boro beszélt, az nagyon lényeges
dolog. Amikor Martin Boro arról beszélt, hogy a szocialista fejlődésnek egy
autentikus, hiteles megfogalmazása ez az alkotmányos rendünk, felöltött
bennem, hogy ezt néha feleslegesen és szégyenlősen elhallgatjuk. Meglehet,
hogy attól félünk, hogy túlságosan normativisztikusan közelítjük meg az al-
kotmánytervezeteket, tehát a jövőt festjük, a mai öngazgatási viszonyokról
még nem létező képet festünk, és ezáltal nem tudunk eléggé kapcsolatot
teremteni a meglevő érdeklődéssel. Mégis ezt kell mondanunk nekünk a
közvita során is. Azt, hogy eléggé a meglevő talajon állva, de a fejlődési irány-
vonalat domborítani ki, s így mozgósítani azután a társadalmi viszonyok
továbbfejlesztésére, tehát az alkotmányos rend megvalósítására.

Dr. Matkovics történelmi áttekintést adott az alkotmányosság és törvényes-
ség fejlődését illetően. Én hivatkoznék egy régebbi fogalmazásra, amikor

a 63-as alkotmányt a dolgozók alkotmányának neveztük, a 46-os alkotmánnyal ellentétben, vagy eltérően, amely alkotmány még az állam alkotmánya volt.

Tehát első teljes alkotmányunk az államnak az alkotmánya volt a szokásos tartalommal, a proletár államnak az alkotmánya.

A 63-as már a termelő, a dolgozó ember, a dolgozónak az alkotmánya volt. Ő volt a középpontban, abból indult ki.

A mostani alkotmányok az utóbbi alkotmánynak a továbbfejlesztése, amelyek kifejezik a folytonosságot is, de az újszerűséget is. A mai alkotmányos helyzetet úgy jellemezhetnénk, hogy a szocialista termelési viszonyok alkotmánya. Tehát, a javasolt alkotmányok még mélyebben, még részletesebben szabályozzák, határozzák meg a termelési viszonyokat. Úgy hiszem, hogy itt van éppen az a hitelesség, a szocialista fejlődés hitelességének autentikus kifejezője, amiről Martin Boro is vitájában kiindult.

Amikor mi társadalmi közösségünket mint a proletárdiktatúrának egy megjelenési formáját alakítjuk, és ilyen értelemben határozzuk meg alkotmányos rendszerünkben, amikor a munkásosztály társadalmi súlyát növeljük, és társadalmi szerepét konkretizáljuk, azt hiszem, hogy éppen az a lényeges, mondhatjuk úgy is, a nagyvonalú alkotmányos rendszerünkben, hogy a legérzékenyebb, a legfontosabb kérdést markolja meg. Ez a megindoklásokban, de a közvitákban is megnyilvánul. A lényeg a munkás alkotmányfüggeléknek, a 21., 22. függeléknek a további feldolgozása, részletezése. Tehát még mélyebbre megyünk, amikor a proletárdiktatúrát továbbépítjük, fejlesztjük.

Tehát, alkotmányreformunk nem reked meg csak az intézményeken, csak a formákon, csak a hatalmi eszközökön, vagy az öngazgatás szervezési formájában, hanem valóban a lényegét részletezi, természetesen nem meríti ki. Az alkotmány nem is képes kimeríteni azt. A vita fogja megmutatni, hogy a közvitára bocsájtott szövegek megfelelnek-e minden tekintetben. De az alapvető dolog az, hogy az előterjesztett szövegekben a termelési viszonyok milyen nagy hangsúlyt kapnak.

Vitámban elsősorban a köztársasági alkotmánytervezetből indulok ki. Ez a tervezet a 9-től 33-ik cikkig öleli fel a 21-es és 22-es alkotmánymódosítást. A legtöbb cikk épp ezt a részt taglalja. Még a további cikkek is tárgyalják, visszatérnek még a társult munka különböző formáira, viszonyaira. Úgy hiszem, hogy ez a körülmény közéletünkben sem kap még kellő hangsúlyt.

Én az egyetemi életünkből indulok ki. Sok jóindulatú egyetemistával találkozunk, aki az öngazgatást igen felszínesen fogja fel, és úgy képzeli, hogy az öngazgatás az az emberek igazgatása, illetve önnönmagunk igazgatását jelenti. Tehát szervezés, vagy az emberek feletti hatalom gyakorlása. Nem értik még meg — mondjuk a termelésen kívüli embernek ez valóban nem is olyan egyszerű dolog, nem kézenfekvő legalábbis —, hogy a termelőmunka, hogy általában legalábbis a konkrét munka alapján létrejött termelési viszonyok jelentik az öngazgatás alapját. Továbbá azt, hogy az öngazgatás az egy átfogó társadalmi-gazdasági viszony. Ennek az igazságnak az elfogadása valóban még elég sok feladatot ró a folyó politikai életünkre,

és nem egy esetben az öngazgatási szervezetekben is harcolni kell azért, hogy ezt felfogjuk, és hogy a közösség minél nagyobb része ilyen módon is viselkedjen.

Arra vonatkozóan, hogy az öngazgatást mennyire komplexitásában tárgyalja, hivatkoznék a szerbiai mostani új szövegezés 13-ik cikkére, ahol az öngazgatási jogot négy alaptételben határozza meg: a munka feletti igazgatásban, a társult munka szervezetének működésében való irányításban való részvétel jogában, a munka folyamatában létesülő egymás közti viszonyok rendezésében és a személyi jövedelemre való jogban. Valójában a termelési viszony marxista fogalmazásának mind a három alapvető tételét magába foglalja: a termelési folyamat, az elosztás és egy előbbi szakaszban a termelési eszközök iránti viszonyában is. Az alkotmánytervezetnek az előző szakasza, a 12-es, a termelőeszközök iránti viszonyt határozza meg. Itt kimondja, hogy két irányban alakul ki ez a viszony. A termelési eszközök iránt a termelőnek, a dolgozónak elsősorban olyan viszonya van, hogy az a saját szükségletének szolgáljon, és hogy a közös szükségleteket is kielégítse.

Ez a kettősség, úgy hiszem, egy buktatót rejt magában. Mindennapi politikai életünkben találkozunk olyan vulgarizálással, amelyik a teljes munkatöbblet felett való rendelkezés jogát annyira leszűkíti, hogy valójában egy lassalista felfogásra vonatkoztatható vissza, majdnem szó szerint. A napokban beszélünk Martin Boróval, hogy Marx a gothai program bírálatában, amikor a munkatöbblet felett való rendelkezés jogát fogalmazza meg, azt Lassalle nézeteivel vitázva fogalmazza meg. De valójában ilyen lassallianus fogalmazásokkal nap-nap után találkozunk. Az ilyen téves leegyszerűsítés megvalósítása egyrészt irreális és alapjában véve elméletileg téves, de gyakorlati szempontból is igen káros, mert az öngazgatás iránti bizalom ellen szolgáltató érveket, mert ha olyan feladatokat tűzünk ki, amelyeket nem lehet megoldani, akkor az egész öngazgatás az értesületlen ember számára kétségessé válhat.

Kovács László:

Az öngazgatás erősödése a delegátusrendszer és általában a politikai rendszer tükrében

Szeretnék hozzászólni azokhoz a kérdésekhez, amelyeket Boro elvtárs és Rehák az imént fejtegetett, mindamelltt, hogy számomra az általuk felvetett kérdések csak bevezető arra, amiről én szeretnék beszélni.

Ugyanis mindamelltt, hogy már a mai beszélgetésünkéből eddig kivilágolt, hogy nem célunk elemezni politikailag sem alkotmányjogilag az elmúlt időszakot, a 63-as alkotmány és az alkotmánytörvények eredményes végrehajtását és az ebből eredő problémákat, mégis úgy tartom, hogy néhány dolgot már eddig is említettünk, ami talán szükséges, mert hogy úgy mondjam, bizonyos formájában okozóként jelentkeznek, hogy a mostani alkotmányokban (szövetségi, köztársasági, tartományi alkotmánytörvényben) bizonyos változásokat eszközöljünk.

Egyetértek azzal a felfogással, hogy tulajdonképpen a változások, mindamellet, hogy minőségi változásokról is van szó, tulajdonképpen egy vezérfonál által irányítottak. Vissza lehet vezetni őket még az AVNOJ ülészakára, mikor az öngazgatásról van szó. De hogy ne menjünk olyan messzire, említsük meg az 53-as alkotmánytörvényt és utána a 15-ik alkotmányfüggelékét, majd a 21—2—3, amit munkásalkotmány-függeléknek is nevezünk. Tulajdonképpen mindegyik tovább fejlesztette az öngazgatást. Mégis, mindamellet hogy már odáig jutottunk, hogy gyakorlatban alkalmazni kellett a szövetségi munkásalkotmány-függelékét, a 21—2—3-at is, mégis éppen ebben az időszakban, talán éppen azért, mert alkotmányilag már lefektettünk bizonyos jogokat, észrevettük azokat a politikai, hogy úgy mondjam, fogyatékoságokat, amelyek rámutattak, hogy gyakorlati életünkben bizonyos dolgok nem valósultak meg az öngazgatás terén sem.

Igaz, ennek a politikai gyakorlatunknak éppen ez az elemzése utalt arra, hogy mit kell még módosítani az alkotmányban e téren is, hogy tökéletesen, hogy úgy mondjam, alkotmányjogilag kifejezzük a dolgozó jogát és kötelezettségét.

Folytatva ezt a fejtegetést, példával is szolgálnék: a nemzeti jövedelem csak kis hányadával rendelkezett az, aki azt megvalósította. Ha jól emlékszem, 23 százalékot említünk, vagy 27-et. Ezt már Szecei Mihály pontosabban tudja megmondani, mivel ezzel többet foglalkozik bővített újratermelésre szánt eszközökből. Természetes, ezáltal az öngazgatás megcsorbult, ez jogot adott, nemcsak jogot, hanem lehetőséget, hogy a többi eszközt elvettük (mint társadalmi-politikai közösségek, mint érdekközösségek vagy pedig különböző központosítás útján). A társult munka alapszervezeteiben sem fejeztük ki tökéletesen a belső viszonyokat, amikor vagy rendszer alakult ki, vagy rendszerek sorozata, ahogy már említették, az eszközökkel való rendelkezés jogát eltávolítottuk attól, akit ezt a jog megillette. Ezért beszélünk a technokráciáról, a bürokráciáról, a liberalizmusról.

Ezeknek a kérdéseknek politikai vetülete van. Emlékezzünk, milyen nehezen tudtuk megvalósítani az úgynevezett társadalmi tőkék visszazármaztatását. Tito beszédében Szerbia politikai aktívája előtt külön rámutat erre, mert Szerbiában sok nehézségbe ütközött a gyakorlati megvalósítás, amikor a bankokról, a külkereskedelmi és hasonló vállalatokról van szó és a követelményről, hogy az ott levő eszközökkel valóban öngazgatási alapon rendelkezzenek. Éppen ezért szerintem nagyon fontos hangsúlyozni, hogy e téren újszerűen rendelkezik a mostani alkotmánytervezet. A szövetségi alkotmánytervezet 36-ik szakaszában lefektettük, hogy a társult munka alapszervezeteinek nemcsak joguk, hogy létesüljenek, hanem kötelezettségük is. Ez az egyik tervezett rendelkezés, ami eddig nem volt.

A javasolt rendelkezésnek még egy új mozzanata: a társult munka alapszervezetében kell biztosítani az öngazgatás minden jogát.

Ahogy elkezdtük a vitát, még el sem készült az alkotmány, még tézisekben volt, szükségszerűen összeütköztünk a technokrata felfogásokkal. Példával egy hamis technokrata dilemma: Jogi személy-e a társult munka alapszervezete? Ez egy komoly kérdés volt nagyon sokáig. Miért? Mert abból indultak ki, hogyha jogi személy a társult munka alapszervezete, az ő kötelezettsége a társadalom felé másképp alakul. De belső viszonya is másként alakul, különösen az integrált szervezetekben.

Szerintem ezt a kérdést az alkotmánytervezetben nagyon jól fektettük le. Ugyanis a társult munka alapszervezete jogi személy is, alapjában véve őt illetik a jogi személyiséggel járó jogok és kötelezettségek. Csak ők ruházhatják át jogaiknak bizonyos részét társulás révén a nagyobb társult szervezetre, azt sem mindet. Mert nem ruházhatók át olyan jogok, mint a jövedelem elosztása, a bővített újratermelésre szánt eszközökkel való rendelkezés és így tovább.

Szerintem ez valóban minőségi változás, de azt hiszem, hogy ez nem elég. És én azért most hangsúlyozok egy másik, ezzel kapcsolatos témát. Úgy beszéltek meg, hogy felvetjük mindazt, ami ide tartozik. Én például a politikai rendszerünk felépítésére is rá akarok mutatni.

Ugyanis az ilyen jellegű öngazgatás megvalósítása lehetetlenné válik, ha nem biztosítjuk, hogy a dolgozó, az, aki az eszközöket előállítja, nem vesz részt és nem dönt az eszközök további sorsáról. Mert gyakorlatilag minden eszköz nem maradhat a vállalatban, ezt tudjuk, mert vannak társadalmi szükségletek, amelyeknek a kielégítése különböző formában valósul meg. Ilyen ügy az iskoláztatás, az egészségügy, a közigazgatás és így tovább. Tehát vannak társadalmi szükségletek, amit ki kell elégíteni szintén ezekből az eszközökből. Mi is most itt a minőségi változás? Meggyőződésem: ki kell mondanunk, hogy a leglényegesebb minőségi változás e téren a delegátusrendszer. Mi vagyunk valóban azok, akik először vezettük be a delegátusrendszert a legteltesebb formájában. A gyakorlat be fogja bizonyítani, hogy öngazgatási viszonyainkban mennyire felel meg pont a delegátusrendszer. Természetesen ez a rendszer nemcsak a képviselőházi rendszerre vonatkozik. A delegátusrendszer vonatkozik a munkástanácsok megválasztására, vonatkozik az érdekközösségek szkupstinájának megalakulására és működésére. De a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületei is a delegátusrendszeren épülnek fel.

Néhány szót szeretnék mondani, hogy mi is az, amit biztosítani kell, mert a delegátusrendszer sem fog automatikusan működni. Ugyanis elsősorban, mindamelllett, hogy a szövetségi alkotmányban, köztársaságiba átvettük és a tartományi alkotmánytörvényben alapjában lefektettük, hogy hogyan létesül a küldöttség, részletében még nincs meghatározva milyen a küldöttség viszonya a saját kebeléből választott küldött irányában, mert mindenütt az egész küldöttség nem vehet részt a döntéshozatalban.

Tehát kétféle viszony alakul ki: a küldöttség és a társult munka alapszervezete és annak öngazgatási szervei közötti viszony. De kialakul egy másik viszony: a küldöttség és a küldött, vagyis a társadalmi-politikai közösség szkupstinája képviselőháza közötti viszony. A legplasztikusabban, talán legtökéletesebben a községi szkupstinákban, községi szinten tud ez a rendszer tökéletesen működni. A további gyakorlat fogja bebizonyítani, hogy mennyire tudjuk ezt alkalmazni a szélesebb társadalmi-politikai közösségekben, és mennyire kell majd a mostani megoldásokat is esetleg változtatni a jövőben vagy pedig már most a tervezetben.

Azért kell erről beszélnünk, mert az hogy mennyire sikerül a küldöttségnek kifejezni a társult munka alapszervezetének érdekeit, sőt társult érdekeit, mert ők nem imperatív mandátummal rendelkeznek, és összhangba kell hozni az érdekeket sokszor, hogy döntéshozatalként legyen bizonyos kérdés-

ről. Erre most nem fogok kitérni, mert majd a következő kerekasztal-beszélgetés témakörben szó lesz a községi státútumról, a vállalati státútumról.

A delegátusrendszert csak ebben a vonatkozásban akartam taglalni, ami a bővített újratermelésre szánt eszközökkel való rendelkezés jogát illeti, és ezért meg kell említenem, hogy a szövetségi alkotmány felhatalmazta különben a köztársaságok alkotmányait, hogy bizonyos módon a gyakorlat, a szükségek szerint törvénnyel is korlátozhatják a társadalmi újratermelés eszközeinek egy részével való rendelkezést. Ez egy kivétel, különben a jogok szerint, az alkotmány szerint az összes eszközökkel való rendelkezés joga, tulajdonképpen a bővített újratermelésről való döntés joga is, a társult munka alapszervezeteit illeti meg. Tehát vannak kivételek, ahol erre sor kerül, és ahol önigazgatási joguk alapján az eszközöket összevonják. Az eszközökből eredő jövedelemre is joguk van, de erről én nem beszélek, mert erről már volt szó. Mi a tartományi alkotmánytörvényben ezt a jogot a szövetségi alkotmányból átvettük és lefektettük, hogy mi is az alkotmánytörvényben megállapíthatunk olyan érdekeket, tartományi érdekeket, amikor a törvény által az eszközök kötelező társítását látjuk elő.

Ez egy bizonyos veszélyt rejt magában, mert a törvény korlátozza azokat a jogokat, amelyek tulajdonképpen alapjogok. Meg kell említenem, hogy e tekintetben több korlátozást vezettünk be. Elsősorban a szövetségi alkotmány előírta azt az alapvető korlátozást, hogy mindenütt, amikor az eszközökről van szó, a döntésjogot a képviselőházakban és az érdekközösségekben csak úgy lehet meghozni, hogyha arról a termelővállalatok, a társult munka alapszervezeteinek küldöttei döntenek és megszavazzák. Elsősorban tehát őket illeti meg a döntésjog. A többi nem termelő társult munka alapszervezeteinek képviselői csak részt vehetnek a megvitatásában, de nincs döntésjoguk. Az osztályjellegű felépítmény irányában így biztosítjuk. De lényeges az is, hogy még ez sem minden. Mert képzeljük el, hogy egy társadalmi-politikai közösségben a delegációkkal el lehet fogadtatni egy bizonyos álláspontot. Ezért nekünk szükségünk volt még több korlátozásra. Ezért az alkotmánytörvény (mindamellet, hogy ez nem végleges, mert erről eltérő vélemények vannak, Mihály tudja) megköveteli a szakszervezet véleményének kötelező figyelembevételét, a gazdasági kamara véleményének kötelező figyelembevételét. Ezenkívül mi a tartományi képviselőház struktúrájába beépítettük a községek tanácsát mint tanácsadó szervezet, olyan tanácsadó szervezet, melynek a véleményére fel kell hogy figyeljen az a tanács, amelynek döntésjoga van. Így biztosítottuk tulajdonképpen, hogy mielőtt megállapodtunk abban, hogy mi az a vajdasági érdek, az csak akkor lehet, hogyha azt kifejeztük a társadalmi tervben. A társadalmi terv meghozatala már külön kapcsolódik a társult munka alapszervezetéhez, de erről most ne beszéljünk, mert ez új téma.

Persze tudatában vagyunk annak, hogy minékünk magas a közfogyasztásunk, és hogy nem lesz könnyű, hogy nagyobb eszközöket biztosítsunk a bővített újratermelésre, de úgy, hogy azokkal a társult munka alapszervezetei rendelkezzenek és nem a bankok és különböző pénzintézmények. Már ezzel is lényegesen megváltozik majd a viszony a dolgozók jogait illetően és valószínűleg, hogy az érdeklődésük is, hogy a bővített újratermelést növeljék.

Szerintem politikai rendszerünk is — ezért beszéltem erről — biztosítja azokat az alapelveket, amelyekről beszélgettünk, ami tulajdonképpen alapja

a társadalmi termelési viszonyoknak, és amit a felépítményben is biztosítottunk. Talán később, ha esetleg lesz rá idő, beszélnék a köztársaság és a tartomány viszonyáról, de azt későbbre hagyom, mert ez mégis egy önálló téma.

Ezzel fejezném be a mostani hozzászólásomat.

Rehák László:

Az alkotmánytervezetek részletes rendelkezéseinek várható hatása az öngazgatási viszonyok és a korszerű üzemvezetés fejlesztésére

A szerbiai alkotmányjavaslat 12-ik cikkelye arról szól, hogy a termelési eszközöknek a dolgozók személyi szükségleteit és a közös szükségletek kielégítését kell szolgálnia. Ez nagyon lényeges, és ezt később aztán az alkotmányjavaslat részletezi is. Ez az előírás mindenképpen ellent mond a teljes munkatöbblet felett való közvetlen rendelkezésnek és az ezzel kapcsolatos vulgarizálásnak. Ezt a meghagyást alaposan magyarázni kell, mert az „egyszerű logika“, a „józan ész“ ebben az esetben nem jó tanácsadó.

Marx igen világos fejtegetései már régen kimutatták azt, hogy a vulgáris felfogás az elosztás tekintetében mennyire tarthatatlan. Fura dolog, de publicisztikánkban kísértetiesen előbukkannak a gothai program bírálatában kipellengérezett lassallei felfogások.

A téves, a nem marxista felfogások a termelő munka meghatározásánál is jelentkeznek sajtónkban, és igen sok vitára adnak okot. Hogy mi a termelőmunka, és mi a nem termelő munkának a jellemvonása, az a marxista elméletben, a politikai gazdaságtanban egészen világos. Nálunk ez nem eléggé az. Ezért a tizedik pártkongresszus platformja külön felhívja a figyelmet arra, hogy az öngazgatás, a szocializmus fejlődésének ellenségei próbálják úgy feltüntetni a dolgot, hogy a fizikai munka egyértelmű a termelőmunkával, noha ma sokkal összetettebb ez a kérdés, és nem szűkíthető le a fizikai munkára. Ugyanakkor a termelőmunka lényege igencsak meghatározható, hogy csak ebben a munkaszektorban valósulhat meg új érték, ami nem zárja ki a nem termelőmunka fontosságát, nélkülözhetetlenségét. Sőt az alkotmányfüggelék és az alkotmánytervezetek meghagyják, hogy a munka a nem termelési és a termelő szektorban meghatározott érdekközösségekben közvetlenül megtalálják a maguk ekvivalensét, közvetlen viszonyba kerülnek egymással. Ez azért fontos, mert egészen másképpen viselkednek a nem termelő munka szektorában azok, akik a jövedelmet úgy fogják fel, és úgy is viselkednek azután, mintha az a termelő munkának a jövedelmével egyenlő jövedelem lenne munkájuk egyenértékével és társadalmi-anyagi elismerésével.

Ehhez a témához kapcsolódik, és ezért szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az eddignél sokkal részletesebben szabják meg a mostani alkotmánytervezetek a társadalmi tulajdont és a társadalmi-termelési eszközöknek a kezelését. Egészen világosan megszabják a rendelkezések azt, hogy milyen társadalmi-termelési viszonyokat valósíthat meg a termelő a társadalmi termelőeszközök használata és kezelése alapján.

Az alkotmánytervezetek szövege szerint is, természetesen az esetben, ha társadalmi tulajdonról van szó, nemcsak dolgok birtoklásáról van szó, hanem társadalmi viszonyokról tárgyak kapcsán. A társadalmi tulajdon felett nem lehet egyéni vagy csoporttulajdont szerezni. Tehát, tilos monopolisztikus viszonyt, emberek közötti monopolisztikus viszonyt teremteni a dolgok kapcsán. Nem lehet továbbá bérviszonyt kialakítani a társadalmi tulajdon, a társadalmi eszközök kapcsán, és végül, a társadalmi tulajdon nem szolgálhat arra, hogy mások munkatöbbletét egyén vagy csoport elsajátíthassa.

A szerbiai alkotmánytervezet igen figyelemreméltóan tárgyalja a holt munkát is. Világosan, szó szerint kifejti, hogy a holt munka a bővített újratermelésnek szerves része. Az alkotmánytervezet megfogalmazásában is már gátolja, hogy a holt munka fogalma csak a munkában eltöltött évekre szorítkozzon, és hogy csak ezzel hozzák közvetlen kapcsolatba.

Azt hiszem, igen hasznos lesz társadalmi gyakorlatunk számára a személyi jövedelem fogalmának új alkotmányjogi meghatározása. Ez a meghatározás minden kétséget kizár arra vonatkozóan, hogy a személyi jövedelem csak nettó személyi jövedelemre szorítkozzon, hanem meghatározza, hogy minden olyan fogyasztási forma, amely közvetlenül vagy közvetve a dolgozók fogyasztását érinti, az is az ő személyi jövedelmüket képezi. Ez kötelezni fog mindannyiunkat arra, hogy áttérjünk az ún. bruttó személyi jövedelemre, arról minden egyes dolgozó ilyen formájában nemcsak „értesül”, de ez lesz a tényleges jövedelme, mégha egészében nem is rendelkezhet felette szabadon. A javasolt rendelkezés ezen túlmenően az ún. közös fogyasztási alapok felhasználását — elsősorban a vállalaton belüli közös fogyasztási alapot, de nemcsak azt, hanem függetlenül milyen szinten alakítják meg — a személyi jövedelem fogalomkörébe tartozónak mondja ki. Mindkét újítás (az elképzelés nem új, a javasolt rendelkezés és megvalósulása lesz új) lényeges, mert a termelő jóváhagyására és döntésére van szükség. Ilyen alapon a termelő szoros kapcsolatba kerül majd az érdekközösségek öngazgatásával: az anyagi keretek előteremtésére irányuló döntések meghozatala így a saját igényei kielégítésének funkciója lesz. Elsősorban társadalmi szolgáltatásokról van szó, mint amilyen az egészségügy és az oktatásügy.

Azt hiszem, hogy ezeknek a kérdéseknek a felszínén való tartása a mostani alkotmányvitában lényeges lenne, mert ennek kapcsán azután meghatározhatjuk, hogy mi az az öngazgatói magatartás, mi az, ami összhangban van fejlődési irányzatunkkal. Így lehet azután identifikálni, hogy hol jelentkezik az emberekkel való manipulálás, hol jelentkezik a tudatalatti, vagy tudatosan a csoportérdek, a csoporttulajdon iránti igény.

A szerbiai alkotmányjavaslat igen részletesen szabja meg a társult munkával kapcsolatos társadalmi-termelési viszonyokat. Az alkotmányfüggelékek ezt nem határozzák meg olyan részletesen. A társult munka alapszervezetének fontosságát az alkotmányjavaslat 36-os cikkelye határozza meg, minden kétséget kizárva. A meghatározásból kiviláglik, hogy szó sincs a társadalmi-termelési folyamat holmi atomizálásáról, felbontásáról.

A szabályozás szemléltető és részletes, talán még túl részletes is, de azt hiszem, ez most társadalmi szükséglet. A társult munka a rendelkezések tervezete értelmében nemcsak alapszervezet. A rendelkezések az alapszervezeten túlmenő többi kapcsolatokat is konkrét formában fölvezetik, és lényegében egy egészen korszerű szervezést szorgalmaz. A munka integrá-

lását serkenti ugyanakkor, amikor valóban erősíti a közvetlen termelő közvetlen döntéshozatalát, közvetlen rendelkezési jogát a jövedelemről (természetesen nem lassallei értelemben). De ugyanakkor az integrációs folyamatokat is serkenti, és nem valamiféle primitív szocializmust, hanem egy, a tudomány forradalmának időszakában jelentkező, tehát nagy rendszereknek a jellemvonásait tartja szem előtt.

A nagy rendszerek éppenséggel igénylik a tagolt, autonomizált alrendszerek létezését, amelynek a magva saját adottságainkban éppen a társult munka alapszervezete. Ez az, amit technokratáink nehezen fognak fel, mert ők az egyenes, merev, hierarchizált nagy rendszerek hívei. Ilyen értelemben azután a társult munka alapszervezetének fontossága teljes egészében alátámasztja a nagy rendszerek kialakulását.

Olajos Mihály: Tudnád-e szemléltetni, esetleg példázni ezeknek a lassallei vulgáris fölfogásoknak a megnyilatkozásait, a megnyilatkozások konkrétabb formáit az egész munkatöbblettel való rendelkezés kérdésében?

Rehák László: Tudnám, természetesen. De azért megkérem Boro elvtársat, hogy fejtsse ki Marx és Lassalle idevonatkozó nézeteit, nemcsak azért, mert jómagam már sokat beszéltem, de elsősorban azért, mert ez hangsúlyozottabban a politikai gazdaságtan kérdése, és ezekben a kérdésekben ő a szakember.

Borisav Martin:

Nagyobb befolyást az elosztásban azok számára akik közvetlenül megvalósítják a terméktöbbletet

1875. május 22—27. között Gotha német városban a két német munkáspárt megtartotta egyesülési közgyűlését. Az egyiknek Liebknecht és Bebel, a másiknak Lassalle állt az élén. A programot Lassalle dolgozta ki, s ennek egyik szakaszában megállapította, hogy a munkahozadéknak sértetlenül kell megilletnie a társadalom minden tagját, egyenlő jogokkal. E munkahozadék alatt ma a társadalmi terméket értjük. Az erre kialakított jog tekintetében tehát, szerinte, semmi különbség sincs azok között, akik ezt létrehozzák, és azok között, akik nem vesznek részt közvetlenül megvalósításában.

Marx mutatott rá elsőként, hogy ez nem más, mint egyszerű polgári frázis, ami gyakorlatilag semmit nem jelent, eszmeileg pedig rendkívül ártalmas a munkásosztályra nézve, tehát a német munkáspártok számára is. Kimondta, hogy ebből a munkahozadékból, amelyet társadalmi terméként kell felfognunk, feltétlenül le kell vonni a gazdaság és a társadalom számára szükséges eszközöket. Ezekre az eszközökre, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi-gazdasági rendszerről és viszonyokról van szó, a tőkés és a szocialista berendezkedésű társadalomnak egyaránt multhatatlanul szüksége van, és pedig a termelés folyamán felhasznált eszközök egyszerű újratermelésére, a termelési eszközök bővítésére, a tartalékalap számára, ami mind gazdasági szükségszerűségnek tekinthető.

De létezik más társadalmi szükségszerűség is. Ide tartozik a termelésen kívüli igazgatás, ahogyan Marx elnevezte, továbbá a szociális gondoskodás a szegényekről, vagyis ma a szociális biztosítás és több más fogyasztás.

Csak ezután következhet az a rész, ami a munkásosztályt illeti meg, az elvégzett munka mennyisége és minősége alapján. Erre vonatkozik az elv, hogy mindenkinek az elvégzett munka mennyisége és minősége szerint kell részesednie a jövedelemből, illetve hogy „mindenki a képességei szerint, mindenkinek a munkája szerint”.

Olajos elvtárs azt kérdezte, mennyire van jelen ez a Lassalle-i felfogás a mi mai gyakorlatunkban. Létezik-e nálunk olyan törekvés, amely a társadalom minden tagját ki akarja egyenlíteni a megvalósított jövedelem elosztásának joga tekintetében?

Én csupán egyetlen példát említenék, amely úgy gondolom, eléggé meggyőző lesz. A mi hivatalos statisztikai kimutatásaink, azok, amelyeket a jugoszláv Statisztikai Intézet jelentet meg a statisztikai évkönyvekben, semmiféle különbséget nem tesznek a termelő és nem termelő munka között. Ebben a statisztikában rendkívül részletes adatokat találhatunk például a nemzeti jövedelemről, azt is pontosan megtudhatjuk, milyen arányban részesedik ebben a nemzeti jövedelemben a gyárpar, a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés és minden más gazdasági ágazat.

Ha azonban feltesszük magunknak a kérdést, hogy ki valósítja meg ezt a nemzeti jövedelmet országos szinten, vagy az iparban, a mezőgazdaságban, a közlekedésben, erre a kérdésre nem tudunk feleletet találni. A statisztikai kimutatás csak arra ad választ, hogy hányan dolgoznak összesen a társadalmi szektoron az iparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben, a közlekedésben, de a foglalkoztatottak között semmiféle különbséget nem tesz, noha tudjuk, hogy minden vállalatban léteznek termelőmunkások, de léteznek tisztviselők is.

Tehát a statisztika szerint a jövedelem megvalósításában mindenki egyaránt részt vesz, a takarítónő és a küldönc is, az igazgató meg az egész tisztviselő gárda épp úgy, mint azok, akik ténylegesen részt vesznek a termelőmunkában. Így tehát semmiképpen sem kaphatunk választ arra a kérdésre, hogy hány ember dolgozik Jugoszláviában közvetlenül a nemzeti jövedelem létrehozásán. Ez az a felfogás, amely szerint mindenki részt vesz a jövedelem megvalósításában, s ebből erednek azután azok a jövedelemelosztási rendszerek, amelyek számunkra nagyon is ismeretesek.

Ezzel magyarázható, hogy a szociális különbségek nem ott keletkeznek, nem azok körében jutnak kifejezésre, akik a nemzeti jövedelmet megvalósítják, hanem azok körében, akik a munkatöbblet elosztásának területén döntő befolyással rendelkeznek. Így hát maga a jövedelem elosztása személyi jövedelmekre és terméktöbbletre, ami eddig volt érvényben, lehetővé tette, hogy sokkal nagyobb legyen a befolyása azoknak, akik nem vesznek részt közvetlenül a terméktöbblet megvalósításában, szemben a közvetlen termelőkkel. Ebből az elosztási rendszerből eredtek tehát a szociális problémák, a szociális különbségek és más hasonlóak.

Ne gondoljuk azonban, hogy a Statisztikai Intézetnek ez a magatartása azokon az embereken múlik, akik a statisztikákat összeállítják. Ez a megol-

dás a tanácsadók agyában született meg. Közéjük tartozik például Grdžić professzor, aki korábban és még ma is tanárként dolgozik a belgrádi Közgazdasági Kar statisztikai tagozatán, s aki teljes egészében magáévá tette azt a felfogást, hogy a jövedelem megvalósításában a háziasszony és a közvetlen termelésben dolgozó munkás egyaránt részt vesz. A nemzeti jövedelem elszámolásának olyan technikáját tette tehát magáévá, amelyet tulajdonképpen az Egyesült Nemzetek egyik bizottsága dolgozott ki, s ez a felfogás érvényesül ma a mi hivatalos statisztikánkban is. Ő ugyanis egyben a Statisztikusok Országos Szövetségének elnöke is, ami sok mindent megmagyaráz.

Márpedig, ha valamit változtatni kell a hivatalos országos statisztikán, akkor annak feltétlenül olyan irányúnak kell lennie, hogy végre valóban megtudjuk, ki valósítja meg azt a jövedelmet, amiről beszélünk, s hogy ki milyen arányban vesz részt annak elosztásában.

Mindezzel azt akarom tehát mondani, hogy ez a felfogás igenis jelen van bizonyos helyeken, elsősorban a statisztikában, amely semmiféle különbséget nem tesz a jövedelem megvalósítói és elosztói között.

Szecsei Mihály:

Az árrendszer, az elosztás és a holt munka önigazgatású vonatkozásainak erősödése az alkotmánytervezetekben

Rám megnyugtatólag hat az a tudat, hogy az új alkotmány szövege, tartalma, intézményesített megoldásaival hozzájárul ahhoz, hogy csökkenni fog lényegében az államapparátus adminisztratív irányító tevékenysége a jövő időszakban társadalmi-gazdasági fejlődésünkben, és növekszik a gazdasági ösztönzők alkalmazásának területe, növekszik a társult munka alapszervezetében a társult egyesült munkának a szerepe.

Azért mégis azt kell talán megjegyezmem, mivel hogy kerekasztal értekezleten vagyunk, ahol a vélemények különbözősége, eltérése esetleg hozzájárul ahhoz, hogy bizonyos igazságokat felismerjünk, megismerjünk akár egyik vélemény, akár a másik vélemény nyomán, mert hát az összehasonlítások tulajdonképpen a szülői ennek az igazságkeresésnek, én azt mondom, hogy ez az alkotmányjavaslat, bármennyire is tényleg megnyugtatólag hat ránk, hogy ha a társult munka alapszervezetében működő tevékenykedő dolgozó helyzetét nézem, hát mégis rejt magában egy bizonyos túlzott gazdasági szabályozást. Vagyis úgy mondanám, hogy a gazdasági élet alkotmányi szabályozásának kérdését egy kissé nyitva hagyja. Talán túl szélesen, mint a halász, aki túl sokáig nyitva hagyja hálóját, végül aztán a hal kikerül.

No de itt nem áll teljes egészében ez a megállapítás. Azt mondom, hogy talán olyan törekvésről van szó, amely szorgalmazza a gazdasági élet alkotmányi szabályozását, kiszélesítését. Én azt is merném állítani, hogy e törekvés mögött adott objektív kényszer is rejlik. Tehát e törekvés mögött elsősorban az áll, magamnak úgy tudnám megmagyarázni, hogy a szabályozás alá vont kérdéseknek a legmagasabb szintű jogerőt szeretnénk kölcsönözni.

Persze, erre a jogászok tudnának jobban válaszolni, hogy ez teljesen megfelelő kifejezés-e, hogy mit akarunk ez alatt, hogy a szabályozás alá vont kérdéseknek a legmagasabb jogerőt kölcsönözzük. Ugyanis, én ez alatt azt értem, hogy a jogalkotó szerveket szeretnénk kötelezni arra, hogy ne sértsék meg az alkotmányos normákat, sőt, hogy tovább fejlesszék azokat.

Mert, mindjárt ehhez kapcsolnám a másik magyarázatot is, hogy a népgazdaság gyorsabb ütemű és nagyobb hatékonyságú fejlesztését szeretnénk biztosítani, mégpedig egy stabilabb feltételrendszer közepette. Vagyis az a második indok, hogy ha olyan sok kérdést akarunk gazdasági életből alkotmányi szabályozás alá vonni, hogy a magas szintű stabilitást szeretnénk biztosítani azzal ellentétben, ami nagyon, de nagyon jellemző volt a múlt időben fejlődésünkre, hogy nem tervidőszakról tervidőszakra, hanem félterv időszakra félterv időszakra változtattuk az egész gazdasági mechanizmusunkat.

Most ez a gazdasági mechanizmus nyilvánvalóan mindig a jövedelem és a felhalmozódó képesség eltelepítésének, elhelyezésének is a kérdése volt. Ha akartuk, akkor a nyersanyag-termelő ipar volt a felhalmozóképesebb, ha akartuk, akkor valamely más ipar.

Nem volt egy arányos elosztása a nemzeti jövedelemnek, vagyis amit a Boro az előbb kifejtett, hogy a termelő dolgozók nem munkájuknak megfelelően részesednek a kitermelt nemzeti jövedelemből. De azt mondom, hogy talán mégis itt-ott, én rá fogok mutatni, hogy véleményem szerint mi az, amit fölöslegesen rendezni akarunk az alkotmány szabályozásával, habár azt máshogy is törvényekkel, társult munka alapszervezetei közötti megjegyzésekkel már lehet rendezni.

Persze a szocialista alkotmányokat nézve, kezdettől fogva jellemző a szocialista alkotmányokra, hogy, mint ahogy már itt te is megjegyezted Rehák elvtárs, nemzetközi politikai kérdéseket rendeznek, kulturális életet rendeznek, míg a kapitalista államok alkotmányaiban én azt nem találtam. De a vállalati belső viszonyok szabályozását az alkotmányban, azt, hogy a társult munka alapszervezetében a dolgozónak a helyét alkotmányosan rendezzük, nagyon lényegesnek tartom. Martin Boronak teljesen igaza van, hogy forradalmian ezeket a viszonyokat csak ez az alkotmány rendezi. Mert a mongol alkotmány ugyan a dolgozóknak bizonyos jogokat biztosít a vállalat igazgatásában, aztán a csehszlovák alkotmány a szakszervezetet bízza meg, szinte a szakszervezetre ruházza rá ezt az egészet. Nálunk közvetlen alkotmányos rendelkezés a termelővel szemben rendezi ezeket a viszonyokat. Azonban úgy vélem, hogy ha a társult munka alapszervezetében dolgozó munkás társadalmi-gazdasági helyzetét rendezzük, akkor az valóban rendben van, ha tényleg azt mondjuk, hogy csak a jövedelem, csak a munka, mint fő kategória szerepel a dolgozó helyzetének a meghatározásában.

De például magának a jövedelem elosztásának a kérdését is alkotmányos szabályozás alá venni, talán itt-ott túlzás, mert hogyha történetesen azt a példát veszem — ne idézzek szakaszokat — hogy ha több társultmunka-alapszervezet egyesíti eszközeit, vagy egy társult munka alapszervezete több társult munka alapszervezetének az eszközeit használja, akkor a jövedelemelosztás, eszközarányos, munkaarányos formában történhet. Ezt alkotmányosan rendezni, én azt hiszem, hogy sok, mert ezt lehet törvénnyel,

ezt lehet ugyanazon társult munka alapszervezetek közötti szerződéses meg-
egyezős viszonyokkal biztosítani.

A jövedelemelosztás ilyen modelljének a szorgalmazását talán úgy, ahogy
másik fontos kérdésekben kihagyjuk, ezt is kihagyhatnánk. Vagy például
a 26-ik, (ez a 26-ik szakaszra különösen jellemző) amikor közös eszköze-
kötésből eredő jövedelem ez a szövetségi alkotmánytervezet rendelkezése
— hát mind a háromról együtt beszélünk, mert e tekintetben a javaslatok
között nincs eltérés. Azért említem a szövetségi alkotmányt, mert ugyanígy
rendezi ezt a vajdasági, a szerbiai is és a vajdasági alkotmány. Ott ahol el-
térés lesz, ott majd föl hívom a figyelmet, hogy ezt a vajdasági alkotmány-
törvény tervezete máshol rendezi.

Tehát, ahol a közös eszközkötésből eredő jövedelemből biztosítani
kell a személyi jövedelmeket és a közös fogyasztási eszközöket, valamint a
bővített újratermelés anyagi alapjait, talán majd a nyilvános vita mondja
meg, hogy szükséges-e ezt alkotmánnyal rendezni, hogyha egy társult munka
alapszervezete más társult munka alapeszközöket használja, akkor ennek az
első alapszervezetnek jogában van és biztosítania kell a személyi jövedelme-
ket, a közös fogyasztási alapot és a bővített újratermelési alapot. Ami marad,
majd azt osztják. Azt hiszem, hogy ez már túlságos részletezése a gazdasági
élet alkotmányi szabályozásának. Itt már eltérhetünk ettől. Azt mondjuk,
igen, jár neki személyi jövedelem, mint ahogy a többinek is, mert egyenlőt-
len helyzetbe hozzuk a többi TMASZ-szal, a társult munka alapszerveze-
tével. Ugyanis a TMASZ-nak senki sem biztosítja kívülről a személyi
jövedelmet és a közös fogyasztási alapot, hanem a piacon keresztül a mun-
káját értékesíti, és a piacon keresztül megvalósított jövedelemből az előbb
említett modell alapján biztosítja az anyagi ráfordításokat, amortizációt,
biztosítja a közös fogyasztást, a társadalmi fogyasztást értem ez alatt, majd
ami marad, azt osztja személyi jövedelmekre és alapokra.

Viszont itt talán pont a részletezésből ered az, hogy az alkotmány kissé
túlságosan részletez.

Egy másik kérdés. Megjegyzem, nagyon örülök, hogy az összes otthoni
feljegyzéseimet félre kellett tennem, mert a vita alakult így. Az előbb, amint
említettem a 30-ik szakasz azt mondja hogy az olyan munkaközösségeknek,
amelyeket több társultmunka-alapszervezet kiszolgálására — szabad fordí-
tásban — alapítottunk, azoknak személyi jövedelmekre és alapokra, közös
fogyasztási alapokra van joguk. Jó még csak, hogy nem tesszük szóvá, hogy
milyen mértékrendszer szerint. De hozzá is tettük egyik helyen. Olyan mér-
tékrendszer szerint, amely azokban a társult munka-alapszervezetekben
érvényes, amelyek alapították ezt. Azt hiszem, hogy alkotmánnyal ezt rendez-
ni túl sok. Persze hajlandó vagyok erről vitatkozni, nemcsak azért, mert
a világon sehol egy alkotmány ezt nem rendezi, de azért, mert más fontosabb
kérdéseket nem tárgyalunk ennyire részletesen. Például itt van a 38-ik sza-
kasz is, amelyik azt rendezi, hogy a társult munka alapszervezetének dolgozói
kiválhatnak egy társult munka szervezetéből. Tehát nem alapszervezetéből,
hanem szervezetéből, és azt mondja, ha megengedik szerb nyelven fogom
felolvasni: „Osnovna organizacija udruženog rada dužna je urediti način
i uslove izvršavanja svojih obaveza prema drugim osnovnim organizacijama
i nadoknaditi im štetu koja nastaje izdvajanjem”. Ez, már ez a vagyoni jogi

rendezés az alkotmányban, ismételten azt mondom, mikor a fő elveket, célkitűzéseket fektetjük le, akkor ez sok.

Szövetségi alkotmánytervezettel rendezzük azt is, hogy „Osnovna organizacija udruženog rada ne može se izdvojiti ako bi to dovelo do bitnog otežavanja procesa rada u drugim osnovnim organizacijama”. Ezt így, ilyen kritériumrendszer szerint alkotmányban rendezni egy kissé nehéz, talán egy kissé sok is. Mert hogy ha az alapelveket, amelyeket ugyanezekben a szakaszokban lefektettünk, meghagyjuk, akkor már törvénnyel mindig rendezhető a társult munka alapszervezetének a viszonya. És akkor már nem kell az alkotmányt ezzel terhelni.

Ezt azért mondom, mert nagyon, de nagyon dinamikus társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése előtt állunk. Most értük el azt a küszöbemeléletben meghatározott pontot, amikor majd a 750 dollárról felugrunk ezer dollár nemzeti jövedelemre. Az egy főre eső ezer dollár nemzeti jövedelem teljesen új társadalmi gazdasági viszonyokat kényszerít ki fejlődésünkől. Akkor az alkotmányt még nem változtatjuk meg, de azokat a törvényeket, amelyeket ennek alapján hozunk, meg lehet változtatni, sőt azokat szükséges is lesz.

Ennyit erről. Különböen, még egyszer azt mondom, hogy tényleg nagyon pozitív benyomással hat ránk az egész alkotmánytervezet.

Ha azt nézem, hogy mit rendezünk és hogyan rendezünk a társult munka felé, akkor olyan kitételei ennek az alkotmánytervezetnek, mint például a 12-ik szakasz (a szövetségi alkotmánytervezetről beszélek) az, hogy a társadalmi eszközök nem szolgálhatnak idegen munkatöbblet kisajátításának alapjául, ez egy nagyon fontos kitétel és a gazdaság-politikánk fejlesztésének szempontjából igen fontos és szinte behatároló. De azért függ attól is, hogy hogyan értelmezzük: szélesebb értelemben vett alkalmazásról beszélünk-e. Ha igen, szélesebb értelemben nem használhatja senki a társadalmi eszközöket idegen munkatöbblet kisajátításának alapjául, akkor azt jelenti, hogy az állami tőke úgynevezett bérmentes használata teljesen meg kell hogy szűnjön. Ez azt is jelenti, hogy meg kell szűnjön az eddigi reexportőröknek az idegen munkatöbblet kisajátítása. Mert tulajdonképpen társadalmi eszközök alapján gyakorlati mérlegmetszeteink vannak erről és bizonyítják, hogy ezek a társult munka alapszervezetei a Genex és a többiek, társadalmi eszközök alapján igenis idegen munkatöbbletet sajátítottak ki. Ugyanis jóval, de jóval az átlagos felhalmozási ráta fölött sajátították ki Szabadkán a Genex vagy a palicsi üzem mások munkatöbbletét. De ez érvényes Vajdaságszerte és országszerte is. Azt hiszem, hogy ha szélesebb értelemben beszélünk, akkor itt nagyon nagy változásról kell mindjárt szólnunk, hogy ezt az eddigi rendszert megszüntessük.

Viszont, ha nem szélesebb értelemben, csak szűkebb értelemben beszélünk arról, hogy nem lehet idegen munkatöbbletet kisajátítani, úgy is azt mondanám, hogy csak az átlagos jövedelmezőségi rátáig kaphat egy társult munka alapszervezet, vagy részesülhet a másik társult munka alapszervezetnek a jövedelmében. Tehát, ha én Palicson vagy Adán vagy Kikindán befektetek mint társult munka alapszervezete társadalmi eszközt, akkor én nem szabhatom meg, hogy az én felhalmozási rátám, amelyik 12 vagy 22 százalék, annak alapján részesülök abban a jövedelemben, hanem számomra mérvadó az átlagos társadalmi felhalmozási ráta vagy jövedelmezőségi ráta,

hogy következetes maradjak az alkotmány terminológiájához. Úgy gondolom, hogy alkotmányos rendszerünk csak az ilyen átlagos jövedelmi ráta törvényes bekebelezésére ad jogot.

Akár így értelmezzük, akár úgy, ez szerintem, ha következetesek leszünk, nagy változás.

Vagy tovább, ha a 13-ik szakaszt idézem (nem fogok minden szakaszt idézni): „a társult munka alapszervezete dolgozóinak kötelessége, hogy az eszközöket a jó gazda figyelmességével kezelje, használja, és azokat újratermelje és bővítetten újratermelje.” Eddig nem volt ilyen világos alkotmányos rendelkezésünk. Azt mondtuk, hogy köteles a társadalmi eszközök integritását biztosítani. Az pedig annyit jelentett, hogy anyagi ráfordítások, plusz amortizáció. Ami marad, személyi jövedelmek. Az egész gazdasági mechanizmusunk a jövedelemelosztási rendszerünk ellen alapult. Ilyenképpen ha a mitrovicai Matróz az átlagos vajdasági személyi jövedelemtől 5 százalékkal többet fizetett ki, és ezért, mert nem volt megfelelő jövedelme, veszteséget mutatott ki, az egész vajdasági építőipar, amely különben a vajdasági átlagfizetések alatt van, részt vett a veszteség kifizetésében. Ugyanis azt hiszem, hogy 15—16 százalékkal alacsonyabb átlagfizetése van az építőiparnak, mint a vajdasági átlag, de nem mutatott ki veszteséget, még vajdasági szinten a közös tartalékalapokba is befizetett. Ezekből a tartalékalapokból szánltuk azt a 8 millió dinárt Mitrovicán, amit tulajdonképpen az átlagos személyi jövedelemtől való eltérés okozott, 7,26 millió magasságig. Ez biztos számítás és nem titok.

Tehát azért, mert nem voltunk következetesek, és nem mondtuk így ki, hogy köteles biztosítani az anyagi ráfordításokat plusz még bővített újratermelést is.

Szerintem ez egy javítás, mert ugyanitt van még a köztársasági szöveg, amely azt mondja: „Radnici u udruženom radu ne mogu iz društvenih sredstava sticati materijalne koristi i druga preimućstva koja nisu zasnovana na njihovom radu.”

Kapcsolódom ahhoz, amit Boro elvtárs mondott. Akkor ez az egész árrendszerünk rekonstrukciójára utal és utasít mindannyiunkat, az egész társadalmat. Azért használom ezt a kifejezést, rekonstrukció, mert egy elavult valamit lehet csak rekonstruálni. Ez a mi árrendszerünk az elsődleges elosztás arányait véve figyelembe, valóban elavult. Az elsődleges elosztásban olyan rossz arányaink voltak, hogy a cukrot másfél hónappal ezelőtt 4 dinár 10 paráért vettük, ugyanakkor a só az ugyanannyi, 4 dinár 70 para. Egy liter ásványvíz sokkal drágább, mint egy liter kénsav. És akkor tessék azzal a kénsavval még műtrágyát készíteni, még a műtrágyát alkalmazni a mezőgazdaságban, abból olcsó kenyeret gyártani. Olcsó kenyeret, hogy ez alacsony munkatermelékenységet más iparágazatokban tudjuk leplezni.

Nem akarok itt bővebben beszélni, de azt mondom, hogy ez, ilyen kitételek arra is utalnak, hogy ezeket az aránytalanságokat meg kell szüntetni, és ennek az alapján jöhet egy új mechanizmus kiépítése. Egy új árrendszer kiépítése. Van az eddigi vitában egy olyan tétel, ami miatt vitáznom kell. Ugyanis, ha jól értettem Rehák elvtársat, azt mondta, hogy a közös fogyasztás is személyi jövedelem . . . Igen, vitába szállok, mert véleményem szerint ez igencsak vitatható. Sajnos, ez így áll az alkotmányban. Azt én nem mondom, hogy nem így áll. De vitába szállok, mert ezzel nem értek egyet.

Mégpedig: elsősorban az alkotmány 19-ik szakasza, szerbiai és vajdasági, (a vajdaságiban azt hiszem a 16-ik szakasz) azt mondja, hogy a társult munka alapszervezetének alapjövedelme a saját személyi jövedelmekre és közös fogyasztásra osztódik. Tehát a dolgozók osztják saját személyi jövedelmekre, saját személyi fogyasztásra és közös fogyasztásra, a bővített újratermelés anyagi alapjára. Ez az a gothai kritikából vett séma. Ez kimondottan az a séma: a munkatermelékenység növelésére és a szükséges tartalékokra. Eddig minden rendben is van.

De amikor tovább megyünk, azt hiszem, az alkotmánytervezet második szakaszában azt mondja, hogy a jövedelemnek az a része, amely a dolgozók közvetlen személyi és közös fogyasztására lesz rendelve a törvényes és szerződéses kötelezettségek fedezése után, az egyes munkásokra úgy lesz elosztva, mint személyi jövedelmek. Na itt ez az a kitétel, amivel vitatkozni akarok, vagyis, amit nem tartok helyesnek.

Elsősorban miért?

A közös fogyasztás eszközei milyen kritériumrendszer szerint és alapján alakulhatnak ugyanúgy, mint a személyi jövedelmek, mint a személyi fogyasztás eszközei? Nyilvánvalóan, hogy semmilyen. Tehát nem alakíthatjuk ezeket a közös fogyasztási alapokat ugyanolyan mérce szerint, mert nincs is a helyük az önköltségben, az önköltségi árban, hanem az jóval kívül, a felhalmozásból alakul. Mihelyt alapról beszélünk, akkor már felhalmozásból képezhetünk alapokat. Tehát első a kritériumrendszer kérdése, hogy hogyan képezzük ezeket az eszközöket.

A másik pedig a feltételrendszer kérdése, mikor, miből és milyen volumenben képezzük ezeket az eszközöket. Beszélék csak a közös fogyasztási alapról, amit a dolgozók közvetlen személyi fogyasztás mellett elosztanak mint közös fogyasztást.

A másik kérdés, ami ehhez kapcsolódik mindjárt, a közös fogyasztási alapok elosztása és a közös fogyasztási eszközök elosztása. Mert ha azt mondjuk, hogy mint személyi jövedelmet osztjuk, akkor milyen veszély áll fenn?

Az igazgató, akinek ötezer dináros személyi jövedelme van, ha ehhez rendeljük, szinte mellérendelt kategória, mint a közös fogyasztási állapot, most az kérdés, hogy milyen kritériumrendszerre. Akkor ő többet kap a közös fogyasztási alapokból, mint a dolgozó, akinek ezer dináros személyi jövedelme van. Célunk, célkitűzésünk pedig ellentétes. Ugyanis, ebben az esetben, amikor a közös fogyasztási alapok elosztásáról beszélünk, első kérdés a részletezés kérdése: hogyan és milyen kategóriánkénti érvényes feltételek és rendszerben, kategóriánként a szakképzett, a magasan szakképzett, a magas fizetésű, az alacsony fizetésű dolgozókat hogyan részesítsük ezekben a közös fogyasztási eszközökben? Fontosak a célkitűzések is: a fogyasztás szférájában jelentkező különbségek csökkentése.

A szocialista társadalomban törvényszerű mind a társadalmi közös fogyasztás, mind a vállalati közös fogyasztásnak a növekedése. Különösen a társadalmi közös fogyasztásé. Most az nem kell, hogy növekedjen állandóan relative is, mert amikor 2000 dollár lesz az egy főre eső nemzeti jövedelem, nyilvánvaló, hogy más részesedése lesz, mint most, amikor még csak 750 dollár. De amikor a vállalati közös fogyasztásról most beszélünk, még erre az elkövetkező időszakokra is, az állítom, hogy azzal a fogyasztási alapokkal

ellensúlyozzuk majd a személyi jövedelmek elosztásában mutatkozó fogyaszté-kosságokat, hiányokat, és majd ellensúlyozzuk a lemaradott kategóriáknak a fogyasztási lemaradását.

A fogyasztási lemaradás, a személyi jövedelmekben maradtak le. Erre szemléltető példa a vajdasági, meg nemcsak a vajdasági társadalmi megállapo-dások végrehajtása. Most, amikor kihirdettük, hogy a legalacsonyabb kategóriájú dolgozóknak a személyi jövedelmét kell jobban növelni, akkor azt tettük, hogy a társadalmi megállapodásban kitűzött koeficiensek a fél-szakképzett munkásra 1,20, a félszakképzett tisztviselőre azoké 1,34-re ment, míg a szakképzett dolgozóé, és ezt hangsúlyozom, 1,70-ről leesett 1,41-re.

Ez következett be azért, mert a többi, ezek az igazgatók, tisztviselők, mérnökök, kis számban vesznek részt az összefoglalkoztatottakban, kicsi a személyi jövedelmük tömege, még ha egyharmadát elvonjuk, akkor sem elég, hogy a félszakképzett és a nem szakképzett dolgozók személyi jöve-delmét növeljük. Nem maradt más hátra, ez a legigazságtalanabb amit tettünk, mint a szakképzett dolgozók fizetése, akik 100 valahány ezren vannak. Az ő személyi jövedelmük terhére és egy kicsit a felső kategóriákéra is, de főleg a szakképzett munkások jövedelemtömegéből alimentáltuk. Ha mi úgy fogjuk fel a közös fogyasztást, hogy az majd a személyi jövedelmek terén alakul, vagy (személyi jövedelmekként fizetjük ki, főnnáll a veszély, hogy ugyanazokat a mércéket, kritériumokat és feltételeket, amelyeket a személyi jövedelem elosztásában alkalmazunk, átültetjük a közös fogyasztásba is. Ilyen értelemben szállok síkra ennek a tételnek következetesebb és világó-sabb megfogalmazásáért. Persze, mondom, ha jól értettelek. És végül hozzá-tenném azt is, hátha ez közös fogyasztási alap, ha alap, akkor minek személyi jövedelemként fizetni ki. Akkor miért képezünk belőle alapot, ha ügyis személyi jövedelemként fizetjük ki. Ez tiszta közgazdasági kérdés. Szerettem volna vitatkozni, hát engedd meg. Ha kitérsz, akkor nincs alkalmam.

Egy nagyon komoly vita végére tesz pontot ez az alkotmánytervezet a holt munkával kapcsolatban. Másrészt azt a véleményt vallom én is, mint Boro, hogy az új kutatásoknak ad nagyobb teret és új kutatásokat nyit meg, ahogyan a holt munkát tárgyalja ez az alkotmány.

Ugyanis az alkotmányfüggelékben csak azt állapítottuk meg, hogy a dolgozónak joga van az élő és a holt munkája alapján részesedni a jövede-lemből. Igen, de kitértünk az elől, hogy azt közelebbről meghatározzuk. Most pedig kimondtuk, hogy a bővített újatermelésbe fektetett eszközök a társult munka adott alapszervezetben, az összes társult munkában és a tár-sadalmi újatermelés közös eszközeinek része. Tehát az ossztársadalmi eszközök része az a holt munka, amit minden dolgozó egy bizonyos munka-
idő alatt megteremt, és amit az összes társadalmi eszközökhöz kapcsol. Azt hiszem, hogy ez jó megfogalmazás, és ennek alapján majd később elérjük azt (magasabb fejlettségi fokon), hogy a dolgozóknak, az idősebb dolgozóknak a személyi jövedelme nem egyértelműen csak a folyó évi és az élő munka közvetlen befektetett munka alapján alakul, hanem majd a holt munka alap-ján is, minél nagyobb munkaidővel, vagy mással rendelkeznek majd — a kritériumrendszer később szabják meg — annál nagyobb részesedése való-sul meg. Ez a helyes, mert a munkaerő már a 34-ik munkaévében biztos, hogy nem képes, nem olyan abszorpcióképes az újabb technikai vívmányokra, mint a hetedik, nyolcadik évben.

Ebben, az elméleti kérdések megoldása mellett, humanizmust is látok, aminek az alapján tényleg a jövedelemosztásunkat módosíthatjuk, javíthatjuk.

Az, ami szerintem tovább is kissé vitatható rendelkezés — persze ezt korán van még megállapítani, hogy jó vagy nem jó — a 23-ik szakasz megállapítása. Ugyanis az, hogy törvénnyel ideiglenesen korlátozhatók az eszközök feletti rendelkezési jogok. A vajdasági alkotmány 22-ik szakasza ugyanis kimondja, csak kissé eltérve. Ugyanis a vajdasági alkotmánytervezet kimondja, hogy az infrastruktúra bizonyos objektumainak finanszírozása, nem tudom, hogy a végleges szövegben megneveztük, hogy vízgazdálkodási, energetikai létesítményekről és utakról van szó, vagy csak annyit mondtunk, hogy infrastruktúrára fordítandó összeg. A vita még nem zárult le erről a kérdésről és szeretném, ha a kerekasztal hozzájárulna a vitához.

Vajon megfelelő-e az a rendelkezés, amely kimondja, hogy finanszírozás formájában megvonható a társult munka alapszervezetétől a jövedelem egy bizonyos része. Tehát a jövedelem elvonási csatornarendszerén keresztül megvonhat a jövedelem egy része. Azt mondja: „radi finansiranja određenih neophodnih potreba.” Tehát finanszírozás és nem hitelezés formájában. Mert hogy ha finanszírozunk, az eddigi közgazdasági terminológia ez alatt egyértelműen a térítés nélküli kötelezettséggel járó beruházásokat értelmezte. No, most van olyan is, hogy ez nem minden megtérítési kötelezettség nélkül.

De ezen túlmenően is mégis fontos, hogy mire fordíthatók ezek az eszközök. Ez a „određenih neophodnih društvene reprodukcije” ez egy olyan dolog, hogy talán itt pontosabb megfogalmazásért kellene síkra szállni. Meg lehetne határozni, hogy milyen célokra és a társadalmi újratermelés milyen szakaszában. Egész más, hogyha a gazdaság ciklusos alakulását nezzük a szocialista gazdálkodási rendszerben is akkor, amikor az első ágazat kritikus — most kritikus a helyzetünk, pont az első ágazat fejlesztésében — ugyanis, nincs elegendő energiánk, nincs elég nyersanyagunk. A jugoszláv ipar tavaly összes nyersanyagszükségletének 63 százalékát importálta, majd kétharmadát. Ha korlátozzuk a behozatalt, akkor korlátozzuk a termelést, korlátozzuk a jövedelmet, a személyi jövedelmet, a fizetőképes vásárlóerőt a piacon. Ezt már nem kell tovább fejtegetnem. Tehát, azt mondjuk: ha erre fordítjuk, akkor tudjuk, hogy ágazati struktúra-politika megvalósításáról van szó. Ez a „neophodnih potreba” jelenthet ilyesmit is. Nem tudok most határozott javaslatot adni, hogy mit kellene kimondani, de kellene egy precízebb megfogalmazás.

És végül, de nem utolsó sorban, jó lenne még kicserélni véleményünket a 27-ik szakaszcól, amely egy kis újdonságot jelent hazánknak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódása tekintetében. Ugyanis, eddig mi alkotmányosan nem biztosítottuk a külföldi tőkét, külföldi eszközöket. Törvényileg igen, alkotmányosan nem. Most kimondjuk: a külföldi személyeknek az eszközök feletti rendelkezési joga, amelyeket a Jugoszláv Szocialista Szövetség a köztársaság területén bármelyik társult munka alapszervezettel fektetett, nem csorbítható a szerződés életbe lépése után sem törvényileg sem más rendelkezéssel. Ez jelentős változtatás. Ezzel jogi és anyagi biztonságot adunk, ahogy az előbb mondtam, a legfelsőbb jogi biztonságot azoknak, akik beruháznak, mert egy ilyen inflációterhes időkből az egész

világon, de főleg Európában, bizony nincs biztosítva a beruházó. Mert nemcsak a törvénnyel, de egy valutaparitás-változással kedvezőtlenebb helyzetbe hozhatjuk a külföldi beruházót, mint ahogy volt. A javasolt rendelkezés szerintem progresszív, mert mi nem térhetünk ki a nemzetközi munkamegosztásba való nagyobb méretű bekapcsolódás elől.

Talán később még visszatérnék más problémákra.

Matkovics József:

A „samoupravni pravobranilac” terminus magyar megfelelőjéről

Az öngazgatási jogvédő a társadalom önálló szerve. Szerepe és feladata az, hogy az öngazgatás megsértése esetén, az öngazgatási jogok sérelme esetén, valamint a társadalmi tulajdon megsértése esetén eljárást indítson a képviselőtestületnél, az alkotmánybíróságnál, rendes bíróságnál, vagy pedig az öngazgatási bíraskodás szerveinél. Tehát ez a szerv egy igen fontos szerepet kapott az új alkotmányban. Úgyhogy erről a kérdéstről is tárgyalni kell a közvita során, különösen abból a szempontból, hogy megfelelő tartalmat kapjon ez a szerv. Hogy tényleg bekapcsolódhasson a társadalmi folyamatokba és betölthesse azt a szerepet, amelyet az alkotmánytervezet reá ró. A Magyar Szó fordításában, vagy a Magyar Szó kiadásában megjelent a Szövetségi Alkotmánytervezet magyar fordítása. Ebben a fordításban és a napilapokban az alkotmánytervezetben használt samoupravni pravobranilac fogalmát az öngazgatási vagyoni jogi ügyész fogalmával jelölték meg. Véleményem szerint ez a kifejezés nem felel meg e szerv megjelölésére. A régebbi javni pravobranilac-ra teljesen ráillett a vagyoni jogi ügyész elnevezés, mert a társadalmi tulajdon védelme volt a főcélja. Azonban a samoupravni pravobranilac-nak a fő feladata az öngazgatási jogok védelme. Igaz, hogy hatáskörében megmaradt a társadalmi tulajdon védelme is, azonban nem képezi kizárólag ez a feladatkör hatáskörét. Éppen ezért javasolnám azt, hogy a közvitában esetleg térjünk ki erre a kérdésre is és véleményem szerint sokkal megfelelőbb kifejezés lenne az öngazgatási jogvédő kifejezés. Nemcsak azért, mert szó szerinti fordításban is ráillik, hanem azért, mert tartalmilag megfelel ennek a szervnek a hatáskörének.

Köszönöm! Egyenlőre ennyit.

Tóth Anna:

Az érdekközösségek mint „a munka szabad cseréjét” megvalósító szervezetek ellentmondásos helyzetéről

Ezt a hozzászólást inkább úgy kell értelmezni, mint rögtönzött véleményt, és kevésbé úgy, mint konkrét megjegyzést az alkotmánytervezetekre.

Az öngazgatású érdekközösségek helyzetével a JSZSZK alkotmánytervezetének 16., 20., 52—56., és 96—98. szakasza, a Szerb SZK alkotmány-

tervezetének pedig a 15., az 52—58. és a 117—120. szakasza foglalkozik. A javasolt előírások elvileg szabályozzák a viszonyokat az érdekközösségekben mint a társult munka szervezeteinek társadalmi tevékenységet folytató társulásaiiban, amelyekben e szervezetek „megvalósítják a munka szabad csejréjét“ (a Szerb SZK alkotmánytervezetének 52. szakasza), meghatározzák a tevékenységi politikát, társítják eszközeiket e tevékenységek előrehaladása érdekében stb.

Véleményem szerint az ilyen társulásnak többféle gyenge pontja van, de ilyen szempontból ezúttal csupán a közoktatási ténykedéssel kívánok foglalkozni.

A közoktatási közösségben ugyanis az elosztás bizonyos fokig központosítva van, az elosztás kritériumai viszont nem mindig megfelelőek, s ennek következtében a munka szerinti elosztás elve nem mindig juthat teljes mértékben kifejezésre. Másfelől nincs közvetlen munkacsere a társadalmi tevékenységekbe tartozó szervezetek és a közvetlen termelők között, mert az érdekközösség mint közvetítő lép fel.

Ezzel összhangban a közvetlen termelők nem gyakorolhatnak kellő befolyást a társadalmi tevékenységek szervezeteire, következésképpen nincs kielégítő hatásuk saját munkatöbbletükre, noha a társadalom egyik fő törekvése éppen arra irányul, hogy a közvetlen termelők mindinkább birtokukba vegyék önnön munkatöbbletüket.

Szemléltetésül említsük meg csupán azt a tényt, hogy a közvetlen termelők igen kevésbé befolyásolhatják a társított eszközök elosztásának arányait az egyes oktatóintézetek között, ilyenformán nemigen határozhatják meg, hogy milyen profilú szakemberek kerüljenek ki az iskolákból, másrészt pedig az oktatás minőségének javításáért is csak nagyon keveset tehetnek. Akárcsak a gazdasági szervezetekben, a társadalmi tevékenységekben is a munkának és a munka minőségének kellene meghatároznia a munkaszervezetek helyzetét, amire csak úgy nyílna lehetőség, ha a társadalmi tevékenységet folytató munkaszervezetek is szorosabb kapcsolatba kerülnének a gazdasággal.

Függetlenül ezektől az érvektől, amelyek az érdekközösségek gyöngeségeiről szólnak, véleményem szerint mégis korai lenne megszüntetni őket, mert ez igen súlyosan érintené a társadalmi tevékenységek szervezeteit, főképpen a fejletlen vidékeken. Ezek ugyanis azonnal kevesebb eszközhöz juthatnának, noha a munkaeredmények tekintetében nem okvetlenül gyöngébbek, mint a fejlett területeken működő hasonló munkaszervezetek. De ezzel kapcsolatban felvetődik egy másik dilemma is: a sok érv és ellenérv mellett is helyes-e, hogy fejlődésünk mai szakaszában a társadalmi tevékenységeknek minden tekintetben osztaniuk kell a gazdaság sorsát?

Véleményem szerint a jövőben mindenesetre arra kellene törekednünk, hogy fokozatosan megszüntessük az érdekközösségek közvetítő szerepét, de addig is, amíg erre nem nyílik lehetőség, fokoznunk kell a közvetlen termelők (a gazdaság) befolyását a társadalmi tevékenységet folytató munkaszervezetekre. Ugyanakkor szorgalmazni kellene, hogy mindenütt, ahol lehetséges, a társadalmi tevékenységet folytató munkaszervezetek társadalmi megállapodást kössenek a gazdasággal, így biztosítva saját tevékenységükhöz a jövedelmet (tehát a közvetlen munkacsere útján).

Rehák László:

A személyi jövedelem alakítása a szociális különbségek csökkentése szempontjából, és a bruttó személyi jövedelem bevezetésének jelentősége

Ami a vitát illeti, állok elébe, de sajnos érzésem szerint a valóban vitatni való igen soványka valami. Sem jómagam, sem az alkotmánytervezetek megfogalmazása nem látták elő, hogy a közös fogyasztási alapokat egyénenként, a nettó személyi jövedelem arányában használják fel, és ezáltal tovább növekedjenek a szociális különbségek.

Egyetértek Szecsei Mihállyal abban, hogy a közös fogyasztási alap a TMASZ-ban és a társult munka szintjén is, ha a TMASZ-i azt létre hozzák, a meglévő szociális különbségek csökkentésének politikáját kell szolgálnia. Nemcsak azt, de mindenképpen azt is, nem egy üzemben elsősorban azt. Már csak részben értek egyet azzal, hogy a közös fogyasztási alapnak a személyi jövedelem részeként való kezelése veszélyt jelent a szociális különbségek növelésére a vállalaton belül, mert az üzemi technokrácia és bürokrácia magának fog „nagyobb karajt leszelni”.

Elvben veszélyt is jelenthet, de ha azt konkrétan vizsgáljuk, a dolgok másként minősíthetők. Ha két évvel ezelőtt rendelkezett volna így az alkotmány (megláttuk volna azt, vagy nem, talán mindannyian, akik most itt a tanácstermi patkóalakú „kerekasztal” körül ülünk részesei is lettünk volna az ilyen kisajátításban), bizonyosra vehetjük mostani meglátásaink alapján, hogy akkor a technokrácia bizony leszelte volna a maga vastagabb „karaját”, és a közfogyasztási alap a személyi jövedelemhez kapcsolódva növelte volna még jobban a szociális különbségeket. De ma, a jelenlegi politikai légkörben már elmúlt a veszély, hogy szocialista rendszerünkkel ellentétes módon éljen vissza a technokrácia, hogy az önigazgatással palástolja előnyszerzésre irányuló tevékenységét. Egyedi kivételek még lehetségesek, de ott, ahol ez meg fog történni, ott más, vaskosabb dolgokat is vétenek, ott egészében a szocialista termelési viszonyok problémája van napirenden.

Valóban nem gondoltam arra a körülményre, amelyre Szecsei elvtárs felhívta a figyelmet: a közös fogyasztási alap egészen más elszámolási mechanizmus alapján létesül. De mégis az elosztás az elsődleges, és nem a költség alakulása, és az elszámolási mód. Ha mi mint társadalom ilyen szociológiai, helyesebben politikai-gazdasági elvhez szilárdan tartjuk magunkat, az elszámolás nehézkes is lehet, torzíthat valamit az egyes ágazatok egymás közti viszonyában, de én mégis bízom könyvelőinkben. Valahogy előttem lebeg az a mesebeli jó könyvelő, aki amikor a felvételt végző igazgató felteszi neki a vizsgakérdést: mennyi 2×2 , akkor nemcsak papírt és ceruzát ragad, hanem mielőtt nekifogna a számításnak, előzetesen megkérdezi, hogy tulajdonképpen mi az óhaja az igazgatónak: mennyi is legyen a feladvány végeredménye. Számomra nem vics ez a lehetőség, ha a társadalom kimondja, mit akarunk, megtalálják majd a legmegfelelőbb számviteli módszereket is hozzá.

A bruttó személyi jövedelmek bevezetése körül éveken át valóságos harc dúl, látszólag semmiért, mert a „bérelszámolási koverták tartalma nem lesz

vastagabb“ csak a ráírt számjegy nagyobb. Persze ez sincs így, mert ha minden mindegy lett volna, akkor nem jelentkezett volna akkora ellenállás elsősorban az állami szervek részéről.

Hat évvel ezelőtt én még részt vettem az öt éve megválasztott Szövetségi Szkupstina választási programjának kidolgozásában. Ez a program, amely ma is érvényes, és amelyet átfogó vita után a Szocialista Szövetség legfelsőbb szövetségi fóruma fogadott el, kimondja: meg kell a választási időszakban valósítani a bruttó személyi jövedelem bevezetését.

Sokrétűek a következményei annak, hogy minden egyes munkás és alkalmazott tudja, hová is jut keresményének nem is olyan kis hányada (még ha a kovarta tartalma azonos is marad). Mert nem is olyan olcsó a mi hazai munkaerőnk, ahogyan sokan hiszik. Olcsó, ha csak a kézhez vett összeget vesszük szemügyre. Sokkal lényegesebb az, hogy a bruttó személyi jövedelem esetén mind kevesebben viszonyulnak majd alineáltan keresetük ama része felhasználása iránt, amely már nem üti a markukat. Hiszen, ha valóban önigazgat a dolgozó a most még számára távol álló alapokkal, azok számára még többet fog elvonni nettó személyi jövedelméből — de tudnia kell mire és miért vonja el. Az meg értelmetlenség, amit nyíltan nem annyira, de annál gyakrabban hangoztattak, főleg a közigazgatás részéről, hogy a bruttó személyi jövedelem bevezetésével (mondhatnám: elszámolásának bevezetésével) a dolgozók kibújnának majd kötelezettségeik alól. Az már technika, amelyet nem is nehéz úgy megszervezni, hogy ne lehessen kibújni alóla.

A szociális különbségek növekedése illetve csökkentése lényeges dolog, és az vonatkozik a felosztás, így a személyi jövedelem minden részére. Már eddig is létezett az, hogy az általános terheket nem arányosan, a nettó személyi jövedelem nagyságával arányosan kell viselni, hanem aránytalanul. A jobb helyzetben levőknek több terhet kell viselniük. De a teherviselés arányától függetlenül mindenkinek kötelessége tudni, mennyit és mire fordítják, illetve fordítja, keresményének ama részét, amely felett szükségszerűen nem rendelkezhet saját belátása szerint. Ezért bírálja is a platform az eddigi adóztatási politikánk túlnyomóan fizkális jellegét, azt, hogy jövedelemszerzés volt a fő célja a fizkusz számára, és követeli, hogy minél előbb a szociális politika hatékony eszköze legyen.

Dobó Illés:

A közvita politikai koncepciója igényli nemcsak a státútumok vitájának szoros kapcsolódását az alkotmánytervezetek vitájához, hanem világosabb megkülönböztetést az államszervi funkciót is betöltő képviselőtestületek és más önigazgató szervek küldöttségei között

Az alkotmánytervezetek és a Platform nyilvános vitájára való felkészülés körébe tartozó kérdésekről szeretnék beszélni.

Az egyik ilyen feladat megítélésem szerint a következő: az alkotmány-reformra úgy kell tekintenünk, mint egy folyamatos tevékenységre. Ezt természetesen többször hangsúlyoztuk. Állandóan utaltunk arra, hogy az

alkotmányreform nem a népek tanácsa ülésével kezdődött, hanem jóval előbb. Itt gondolok mindazokra a dokumentumokra, amelyekről már szó volt a mai beszélgetésünk során is, de jóval előbb is. Ellenben az a véleményem, hogy a mindennapi tevékenységben ez nem tudatosult még így. Egy kissé még mindig csak az alkotmányfüggelékekről beszélgetünk. Úgy tartom, hogy az alkotmányfüggelékek tükrében és az alkotmányfüggelékeken keresztül igyekezzünk az egész alkotmányreformot bizonyos formában a közvitába is behozni. Szerintem az alkotmányreformra mint teljes tevékenységre kell tekinteni, a maga teljességében.

Ez az egyik kérdés. A másik pedig, ami ehhez szorosan kapcsolódik az, hogy mindannak ellenére, hogy így kell tekinteni az alkotmányreformra, mégis szükséges igen szigorúan felmérni azt, hogy mit értünk el eddig, az alkotmányreform eddigi szakaszában? Ugyanis az a véleményem, hogy nem lehet tökéletes és teljes az a vita, amelyik nemcsak hogy feltérképezi, hanem lényegében leméri, hogy mi az, amit eddig a függelékeken keresztül megvalósítottunk.

Ugyanis az alkotmányváltoztatásnak ez már egy első szakasza. Itt sok olyan kérdésre került sor, amelyek már erre a problémára igen világosan rámutattak. Ahhoz, hogy mi a munkásfüggelékek és az egyéb függelékek gyakorlati alkalmazását felmérjük, ahhoz természetesen vannak már megfelelő módszereink. Megfelelő hozzáállással már ezt el tudjuk végezni. De ha mi csak az alkotmányváltoztatás és a reform mostani szakaszára térünk ki, megítélésem szerint az eléggé akadémikus lesz. Tehát szükséges a szervezési felkészülés során — kétségtelenül ez a dolog nehezebb része — kitérni arra, hogy mit értünk el eddig az alkotmányváltoztatás illetve az alkotmányreform során.

Egy további feladat pedig az, hogy magára az alkotmányreformra a maga teljességében kellene a közvita során tekinteni. Noha mi egyelőre a szövetségi alkotmányról, köztársasági alkotmányokról és tartományi alkotmánytörvényről beszélünk, de a községek statútumai, a vállalatok, a helyi közösségek, érdekközösségek statútumai legalább ilyen fontosak, azaz párhuzamosan azokról is beszélni kell. Ezért is fontos, hogy a Létünk szerkesztősége a maga részéről is tervez egy másik kerekasztal-beszélgetést ezekről a kérdésekről. De a közvita során erre föltétlen ki kell térni.

Ugyanis, az alkotmányrendszerünket jellemzi az is többek között, hogy az államszervezési része mellett igen nagy teret szentel azoknak a közvetlen rendelkezéseknek, amelyeket a község és egyéb általános dokumentumokban, tehát statútumokban közvetlenül alkalmazni kell. Ha ezekre nem térünk ki már most a közvita során, úgy tartom, hogy ez a vita egyoldalú lesz, és nem lesz idő úgymond a jövő év tavaszáig ezeket a kérdéseket újból napi-rendre tűzni, felvetni, és helyesen megoldani.

Tehát meg kellene találni azt a mércét, amely valamilyen formában meghatározza, hogy mennyit az alkotmányszövegekről, és mennyit kötelezően, mi az a minimum, amit már a statútumokról is beszélni kell. Valószínű, hogy a tevékenységet és az egész aktivitást így kellene beindítani. Ezzel már találkoznak esetről esetre, községtől községig, ahol már a statútumokról is igen komolyan beszélgetnek, sőt a hozzászólásokból, Rehák elvtárs hozzászólására gondolok, az is kitűnt, hogy hát inkább erről a részéről beszélgetnek többet a községek, mint talán az alkotmányreform egyéb kérdéseiről.

Végül úgy gondolom, hogy a közvita során a deetatizált jogok és köteleességek megvalósulása, azaz az ellentétes érdekek államapparátuson kívüli összeegyeztése lenne az, aminek igen fontos helyet kell kapnia az alkotmányvita során.

Mire gondolok ugyanis? Már az előbb Kovács Laci is világosan kifejtette véleményét, hogy küldöttrendszerrel találkozunk a községi képviselő-testületben, küldöttrendszerrel találkozunk az érdekközösségekben, helyi közösségekben, munkaszervezetekben is. Ez igaz! Ellenben, a községi képviselő-testület mint küldöttrendszer és az érdekközösségek küldöttrendszere között, illetve legfelsőbb szerve között mégis lényeges a különbség. Tehát a községi szkupstina, mint küldöttekből álló szerv, az nemcsak a deetatizált jogok és kötelezettségek megvalósulásán dolgozik, ő még államszerv is. Míg az érdekközösségeknél ez nem tapasztalható, illetve az érdekközösségekre ez nem vonatkozik. Ugyanezt természetesen megállapíthatjuk a helyi közösségeknél is és a munkaszervezeteknél is.

Megítélésem szerint az alkotmány szövege, legalábbis a fölajánlott szövegek, eléggé elvontan és eléggé elvi alapon, túlságosan elvi alapon tárgyalják ezt a kérdést. Nem lehet fel az a különbség, az a lényegbevágó különbség, amely mondjuk a községi képviselő-testület mint a küldött rendszer egyik fontos, vagy talán legfontosabb intézménye és az érdekközösségek, vagy pedig az egyéb öniszervezői struktúrák legfelsőbb szervei között kellene, hogy létezzenek.

Éppen ezért úgy gondolom, hogy a közvita során a kérdést igen-igen ki kellene munkálni. Ugyanis, mint az előbb említettem, megítélésem szerint az alkotmánytervezetek, az államszervezési rész mellett, talán a legnagyobb teret pont ezeknek a kérdéseknek szentelik. Érthető is. Ez az a sajátos, és ez az a forradalmi alkotmányunkban. Viszont ezeknek a kérdéseknek a mindennapi életbe való beépítése, az igen gyermekcipőben jár még. Nem jutottunk el messzire ezen a téren. A fölajánlott tervezetek sem eléggé világosak ezekben a kérdésekben. Másrészt, természetesen, ha itt nem jutunk megfelelő megoldásokhoz, úgy gondolom, hogy az alkotmányreformunk egyik alapvető kérdésénél futunk zátonyra. Csak ennyit röviden.

Lovas István:

Az információ és az értesültség sokrétű jelentősége alkotmányos rendünk fejlesztésében

Bevallom, önző érdekből azért jöttem el a meghívásra, hogy esetleg halljak, értesüljek olyan dolgokról, amit magam nem tudok, mert itt olyan összetételben vagyunk, hogy valószínűleg sokan mondhatnak dolgokat, amit a sajtó nagyon hasznosan és nagyon jól felhasználhat.

A tájékoztatás szerintem valóban alapvető dolog az öniszervezésben; és ha tudjuk, hogy eddig a vállalati, az üzemi öniszervezés is dőcögve ment, akkor fölmerül valóban a kérdés, hogy a küldöttrendszer megfelelő tájékoztatás nélkül hogyan működhet. Más szóval szerintem valóban jórészt a tájékozottságon alapszik a küldöttrendszer sikre és egyáltalán funkcionálása.

Persze, nem a sajtóra gondolok ezúttal, hanem a küldöttek tájékozottságára, arra, hogy a küldött mit visz el a munkaközösségből, a társult munka alapszervezetéből oda, ahol szélesebb körben döntenek.

Mert tudjuk, hogy a jövedelem csak egy részéről dönthetnek végérvényesen és közvetlenül ott, ahol azt megteremtették. Én valóban kulcsjellegűnek találok a tájékoztatást, és ezért vetem föl fontosságát alkotmányos rendünk megvalósításával kapcsolatban.

Szerintem, ha a tájékoztatásról mint az öngazgatás egyik alapvető tényezőjéről az alkotmánytervezetekben nyoma nincs, ezt el is fogadhatom, de úgy vélem, hogy erről annál többet kell az alkotmányvitában komolyan és hozzáértően tárgyalni. Most, amikor az öngazgatás súlypontja tényleg nem összpontosulhat kizárólag a munkaszervezetekben és a társult munka alapszervezetében, akkor fölmerül a tájékozódás forrása és hatványozott jelentősége is. Amikor egy munkaszervezetben, én a Fórumból, sajátomból indulok ki, mondjuk éveken át nem tudunk egy becsületes mérlegelemzést elvégezni, nem tudunk megbízható értesüléseket kapni, melyek azok a kulcsjellegű gazdasági kérdések, amiket nem jól csináltunk, melyek azok, amelyeket jól csináltunk. Ha ezt nem tudtuk elérni egy vállalatban és a társult munka alapszervezetében, tehát az öngazgatás kiinduló sejtjében, méghozzá ott, ahol az informálás a szakmához tartozik, akkor milyen óriási veszély fenyegeti a társadalmat ezzel az egyébként tényleg nagyhorderejű és rendkívül fontos dolog, a küldöttrendszer megvalósításában. Ha ez eltorzul, szerintem, ez még sokkal nagyobb eltorzulásokat vonna maga után az egész társadalomban, mint ahogyan a klasszikus képviselők, képviselő rendszerben ez megtörténhetik. Mert abban a rendszerben nem is várunk tőle annyit, amennyit ettől várunk.

Ha azt mondjuk, hogy a társult munka alapszervezetéből indulunk ki, a dolgozók alapvető létérdekeire, anyagi és egyéb társadalmi érdekeire épül föl a küldöttrendszer szervezetétől és a helyi közösségtől a társult munka egészen a szövetségi képviselőházig, akkor tényleg nemcsak hogy nem mindegy, hanem egészen sorsdöntő dolog az, hogy hogy készül föl, aki onnan kiindul és viszi a témákat, problémákat, és képviseli egészen közvetlenül azoknak az érdekét, akik a javakat megteremtik.

Nem akarom nyújtani felszólalásomat, de még csak a szakszolgálatok és a tájékozódás kapcsolatáról mondanék valamit. Azt, hogy a szakszolgálatnak nemcsak a becsületes munkája, hanem a lokációja is nagyon fontos ebben a most létesülő küldöttrendszerben.

Ha mi például a vállalatban, a társult munka alapszervezetében és annak társulásában is, mondjuk, a szakszervezettől várjuk, hogy szervezze meg és tartsa a vállalat tevékenysége pulzusán állandóan a kezét, ezzel az öngazgatásrendszer pulzusán is, akkor talán a szakszervezetnek kellene, hogy rendelkezzen — én csak fölvetem itt a dilémmát — valamiféle szakapparátussal is, amelyik úgy tudja az adatokat és a témákat feldolgozni és a dolgozók elé terjeszteni, hogy azok valóban meg is értsék.

Ez az egyik dolog, a másik, — lehet, hogy ez nem közérdekű, de szólnék arról is, hogyan terveztük a Magyar Szó-ban mi az egész közvita elképzeléseinket, és hogyan próbáljuk megvalósítani. Először is fontos dolognak tekintjük az alkotmány téziseinek magyarázatát. Erre most kihasználom az

alkalmat, fölkérek mindenkit a jelenlevők közül, aki úgy érzi, hogy mondani-valója van ezzel kapcsolatban, jelentkezzen lapunkban, mi a Magyar Szó-ban nagyon szívesen vesszük majd közreműködésüket. A másik lépcső, hogy így mondjam a teendők másik feladatköre, az a tényleges alkotmányvita megindulásának a figyelemmel kísérése. Az újságíró feladata az lesz, hogy a helyszínen főljesdje azokat a friss és életes témákat, amiket az emberek fölvetnek, függetlenül attól, hogy mennyire tudnak elmélyülni ezekben a problémákban, amit az alkotmány szövege leír. Azt hiszem, hogy ez is nagyon fontos, és alkotó módon lehet hozzányúlni. A vitában felvetett kérdések további elmélyítése és feldolgozása is nagyon komoly és igazán nagy teret nyújt az újságírók számára, hogy alkotó módon résztvegyenek a közvitában.

Olajos Mihály:

A szakszervezetek a Szocialista Szövetség munkaprogramján túlmenően igyekezzenek hozzásegíteni a munkásosztályt ahhoz, hogy a közvitában a lényeges kérdéseket ragadja meg, és azok megoldását vizsgálja. — A dolgozók szabad társulásának marxi tételének megvalósulása új alkotmányos rendszerünkben

A szakszervezetekben tulajdonképpen most programozzák a tennivalókat az alkotmánytervezetek közvitájában, csinálják ezt főleg a községi szervezetekben és természetesen az alapszervezetekben, illetőleg a munkaszervezetekben. Foglalkozik ezzel a Tartományi Szakszervezeti Tanács is, a szakszervezeti választmány legutóbbi ülésén is szó volt erről. Aztán a szakszervezetek tartományi vezetőségei — itt gondolok a különálló szakszervezetekre.

A hozzáállásban, az igazodás keresésében néhány körülmény nagyon kiütöközik mindjárt a kezdetnél.

Egyrészt az a tény, hogy a közvita számára igen rövid idő áll rendelkezésre az évnek még hozzá nem is éppen nagyon kedvező időszakában: aratási munkaidény, más munkák idénye, évi szabadságok.

Másrészt az anyag nagy. Az alkotmánytervezetek, beleértve a tartományi alkotmánytervezet szövegét is és a Platform szövegét: nagy szövegek. Valóban olyan tervezetek, amelyek a társadalmi, gazdasági élet, politikai rendszer, tehát az egész társadalom életének úgyszólván minden szakaszára kiterjednek, nagyon sokat szabályoznak és nagyon nagy horderejű rendelkezéseket, újdonságokat tartalmazznak.

Tehát, előttünk a föladat, elérni valamiképpen, hogy a munkások az alkotmánytervezet közvitájában minél nagyobb számban, minél nagyobb mértékben megismerjék a dolgokat, hogy megítéljék a dolgokat, hozzászóljanak, tehát kialakuljon, illetőleg hallatsszon a munkásság véleménye a tervezetekben foglalt megoldásokról. Egyszóval megtörténjen a közvitában a tervezetek elbírálása a munkásosztály részéről. Úgy látjuk, hogy igen nagy a veszélye annak, hogy a kérdések tömkelegében a vitagyülekezetek, akár az alapszervezetekben, akár másutt, elvesznek. Ebből indulnak ki a szakszervezetek elsődleges törekvései a vita programozásában: valamiképpen sorrend-

be állítani, vagy megfelelő módon külön beprogramozni, külön föl hívni a figyelmet azokra a problémákra, azokra a kérdésekre, amelyek elsősorban érintik a munkásosztályt, a termelőket és a dolgozókat, a dolgozó embereket. Ilyen fajta rámutatás egyes kérdésekre megtörtént már abban a programban is, amit a Szocialista Szövetségben elfogadtak, de a szakszervezetben és külön a munkaszervezetekben is tovább kell részletezni és a kérdésekre rámutatni, további részletkérdéseket kiemelni, de természetesen csak főbb vonalaiban.

Itt első helyen vannak azok a kérdések, amelyek a dolgozó ember helyzetével kapcsolatosak, a dolgozó ember helyzete a társult munkaszervezetekben, a társult munkában. A dolgozó ember helyzete a politikai rendszerben, de tudjuk, hogy ezek nagy kérdéskomplexumok, és az alkotmánytervezetek sok szakasza rendelkezik róluk, és szabályozza ezeket. Tehát külön részlet. Ezért közvetlenebb és konkrétabb részletkérdéseket is ki kell emelni.

Másrészt úgy kell irányítani a közvitát, hogy úgyszólván egy szervezetben se induljanak neki azzal az igénnyel, hogy az egész anyagról véleményt mondjanak, az egész anyagot megvitassák. Egy vitagyülekezet se tervezze az egész anyag földolgozását akár egész sor ülésen, hanem minden vitagyülekezet, még akkor is hogyha szerveznek egy-egy munkaszervezetben több vitagyülekezetet, válassza ki azokat a kérdéseket, amelyek a számára a legérdekesebbek, amelyek legjobban érintik. Akkor kimerítőbben tudnak majd foglalkozni éppen azokkal a kérdésekkel, és aztán arról mondjanak véleményt, vagy adjanak esetleg még javaslatokat is, indítványokat és a tervezetszövegek javítása, tökéletesebbé tétele érdekében.

Persze, a szakszervezetek, de egész társadalmunk szempontjából jelentős tervezetben a bevezető részben külön szó van a társadalmi-politikai tervezetéről, így a szakszervezetről is. Az alkotmánytervezetek szövege, a Platform is megadja a szakszervezet helyét és funkcióját társadalmunkban, körvonalazza azt, hogy a munkások a szakszervezetbe tömörülve mi mindenért harcolnak, mi mindenért szállnak síkra. És az természetes, hogy a szakszervezeti vitában ez is megfelelő helyet kell, hogy kapjon.

Elég sok kérdésre rámutattak már az eddigi fölszólalók, főleg igenlő értelmezésben. Én a társadalmi-gazdasági rendszer kérdéseivel kapcsolatban külön kiemelném a dolgozók társulásának a kérdését, annak a megoldásait és rámutatnék egy pár vonatkozásra, ami új.

Azt hiszem, hogy most az alkotmánytervezetekben megkaptuk egy alkotmányos szabályozását, alkotmányos rendezését annak az elvnek, amit Marx úgy fogalmazott meg, hogy a dolgozók szabad társulása.

Ez főleg benne van a társas munka alapszervezetével kapcsolatos rendelkezésekben. Abban, hogy a társas munka alapszervezetét a dolgozók alakítják meg, de abban is, hogy a társas munka alapszervezetében rendezik a dolgozók egymás közötti viszonyukat a társas munkában.

Nagyon lényeges dolog az a rendelkezés is, hogy az új alkotmány alapján és az új alkotmány meghozandó vagy már meghozott egyes törvényében, tehát nem munkaviszonyról van többé szó, nem az által lett munkás a dolgozó, hogy munkaviszonyba lép valamelyik munkaszervezetbe, vállalatba, hanem azáltal válik dolgozóvá, hogy a társas munka alapszervezetében aláírja, mert ezt minden dolgozónak meg kell tennie, hogy legalább a dolgozók kétharmada

alírja az öngazgatási egyezményt arról, hogy hogyan rendezik egymás közötti viszonyaikat a társas munka alapszervezetében. Tehát társulnak egymással az egyenrangú dolgozók. Így jön létre a társas munka alapszervezete és több alapszervezetszervezet egyesítéséből a társas munka többi szervezetei.

Aztán igen jelentős mozzanat az is, hogy a társas munka alapszervezetét ott lehet létesíteni, ahol az alkotmányban meghatározott föltételek (azok amelyeket a 36-ik cikk meghatároz) jelen vannak. Ez jog és kötelesség is. Ezt a jogot és kötelességet a dolgozó emberek egy-egy csoportja, akik a termelésben egészet képeznek, akiknek a munkája megvalósulhat mint érték és így tovább, megvalósítja a társas munka alapszervezete által. De amikor ezt a jogát megvalósítja, akkor a társas munka más alapszervezeteivel találja szembe magát, azokhoz viszonyulva valósítja meg. Azaz, azt a jogát a dolgozók egy csoportjának, hogy megalakítsák a társas munka alapszervezetét, nem vitathatja el senki más, csak a társas munka más alapszervezetei.

A kérdés lényege az, hogy ha az emberek egy csoportja, egy üzemszerűleg dolgozói, úgy gondolják, hogy megvan az alkotmányos föltételük, hogy megvalósítsák a társas munka alapszervezetét, de valaki ezt elvitatja, akkor az alkotmány szerint ezt csak a társas munka más alapszervezetei vitathatják el, vagyis velük egyenrangú tényezők. Nem vitathatja el semmiféle igazgatóság, vagy munkástanács, tehát olyan szerv, amelyik már a társas munka alapszervezetei által létesült, annak a származéka és az alapszervezetekből delegált jogokat gyakorolja. Tehát nem lehet olyan a társas munka alapszervezete fölötti szerv, esetleg bürokratikus és technokratikus tényező, amelyik a dolgozók egy csoportjának ilyen fajta jogát kérdésessé teheti). Pontosabban a jogát soha sem teheti kérdésessé, hanem a körülmények megállapítását, hogy megvannak-e a feltételei, jelen vannak-e az alkotmányban megszabott föltételek, vagy nincsenek jelen. Már ez a pár mozzanat is arra mutat, hogy az alkotmánytervezet olyan megoldást ad, ami valóban az említett marxi elv következetes megvalósítását jelenti.

Uroš Vuković és Faddi Nándor

**A munkára való jog és kötelezettség kapcsolata.
Az érdem nélkül megvalósított jövedelemszerzés
kiküszöbölése**

Igen fogós kérdés, de szerintem vitatható, vajon helyes-e hogy akkor amikor előlátjuk mindenkinek a jogot a munkára, ugyanakkor nem láttuk elő és minden személyt nem kötelezünk munkára. Tehát a kötelezettséget és a jogot, nem láttuk elő párhuzamosan.

Egy másik kérdés ami foglalkoztat: vajon a javasolt alkotmányos rendelkezések végre meg fogják-e akadályozni a kereskedelmi és a társult munka más szervezeteit, hogy érdemüktől nagyobb jövedelemre tegyenek szert? Világos, hogy ez csak a termelőmunka rovására történhet.

Ha abból az alkotmányos elvből indulunk ki, hogy mindenkinek egyenlő joga van a munkára, ami már eddig is be volt építve alkotmányos rendsze-

rünkbe, akkor az éremnek csak a másik oldalát hiányolhatjuk, konkrétan a munkára való kötelezettséget mindazok részéről, akik munkaképesek. Ezért, szerintem, az új társadalmi-gazdasági viszonyok közepette felvetődik a kérdés, összhangban a szolidaritás elvével, hogy milyen a viszony a társult munkában dolgozó munkások és az olyan munkások között, akik nem rendelkeznek ilyen eszközökkel, tehát nem valósíthatnak meg a maguk részére jövedelmet, megfelelő eszközöket saját létkérdéseik megoldásához, noha megfelelő munkaképességgel rendelkeznek.

Emellett felvetődik egy másik kérdés is. Hogyan lehet mindenkire nézve kielégítő módon megoldani a jövedelemszerzés kérdését az élő és holt munka segítségével, ami azonban igen eltérő módon épül be a termelésbe, s amelynek külső feltételei igen különbözőek a társult munka különböző helyzetéből, egymástól eltérő feltételeiből eredően. Mindezt kétségkívül nagyon nehéz azonos egységekre levezetni a befektetett eszközök tekintetében, amelyekkel a jövedelmet megvalósítjuk. Ezt a jövedelmet a társult dolgozók valamennyien egyenlő jogokkal osztják el, noha nem mindannyian adnak a társadalmi közösségnek, a társadalomnak annyit, amennyit kellene. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a társult munka szervezetei milyen helyzetben vannak, hogy közülük egyesek már-már monopóliumot élveznek, s ha figyelembe vesszünk minden más tényezőt, aminek döntő hatása lehet a jövedelem megvalósítására, akkor hogyan érvényesíthetjük a helyes elosztás elvét társadalmunkban, megfelelő szolidaritással? . . . Ezekre a kérdésekre szeretnék itt ma választ kapni.

Szecsei Mihály:

A nagyobb foglalkoztatottság kapcsolata nemzeti jövedelmünk alakulásával és szocialista jövedelmi rendszerünkről

Akkor, amikor több vonatkozásban a munkára való jogról és a munkából eredő jogokról beszéltünk az alkotmányozó bizottságokban, felvetődött az a kérdés, hogy valóban, aki pillanatnyilag munka nélkül van, annak hogyan tudjuk biztosítani a munkára való jogát? Tehát, arról, hogy alkotmányos rendszerünkben ugyanazon feltételek, ugyanazon lehetőségek mellett minden polgárnak joga van megfelelő munkahelyre a társult munka alapszervezetében. Ugyanis arról van szó, hogy a társult munka alapszervezetében ismerjük el ezt a jogot, míg a magántulajdonban levő eszközökre alapuló munkaszervezetekben nem így tárgyaljuk.

Akkor azon is gondolkodtunk, hogy nálunk Vajdaságban hogyan fogalmazzuk meg ezt a jogot, és hogyan nézzünk egyáltalán arra, hogy mindenkinek van kötelezettsége is dolgozni.

Igen gyorsan bizonyították a kollégák, de magam is meggyőződtem az adatok alapján arról, hogy most pillanatnyilag nehéz lenne egy ilyen kötelezettséget róni a társadalomra. Ugyanis, ha azt mondjuk, hogy mindenki köteles dolgozni, akkor a pillanatnyilag 43500 valahány személyt kitevő munkanélküli Vajdaságban, akik közül csak 18 ezerre tehető azoknak a száma, akik még nem voltak munkaviszonyban, mindjárt követelné is, hogy mun-

kába helyezzük. Ez pedig már nemcsak társadalmi akarás kérdése, hanem eszközmérleg kérdése is, ugyanis, ha azt vesszük, hogy egy ilyen számú, pillanatnyilag munkanélkül levő személyünk, polgárunk munkába állítása az ennyiszor új munkahelyi vagy rekonstruált beruházási költségeit veszi igénybe, ami a jelenlegi nemzeti jövedelmünkben nem fedezhető.

Mert ha csak Vajdaság vállalatainak legutolsó mérlegét veszem, akkor is több mint 2 milliárd dinár kötelezettséggel rendelkeznek. Olyan kötelezettségekről van szó, amelyek annuitások formájában jelentkeztek. Ugyanakkor 1 milliárd 500 valahány millió dinárt tettek a gazdasági alapokba, amit mi „poslovni fondnak” mondunk. Ezek a gazdasági alapok gyérek ahhoz tehát, hogy fedezzük a meglevő már lejárt kötelezettségeinket, ugyanakkor még 75-ig több mint 2 milliárd és 100 millió dinár forgóeszközt kell biztosítani a tavaly érvénybe lépő törvények szerint.

Tehát csak ezzel a kis eszközmérleg-magyarázattal, illusztrációval azt akartam hangsúlyozni, hogy pillanatnyilag nincs, de előreláthatólag a következő időkben sem áll majd a társadalomnak annyi eszköz rendelkezésére, hogy ezt a jogot, ami nagyon is humánus, és amely talán egyszer, ha ilyen társadalmi és gazdasági viszonyokat fektetünk le ezzel az alkotmánnyal, akkor annak a következő módosításával napirendre kerül mint tényleges meghagyás. Itt pillanatnyilag időeltolódást kell hogy szenvedjen.

A másik kérdés, azt hiszem, arra vonatkozott, hogy vannak kiváltságos munkaszervezetek, amelyeknek a jövedelme nem a munkájuk szerint, hanem attól függetlenül, a gazdasági, illetve nem is gazdasági, pont a nem gazdasági tényezők ráhatásán alapszik.

Hát, sajnos, én erre még nem tudnám azt mondani, hogy az alkotmányon alapuló gazdasági mechanizmusunk kiszűri ezeket a lehetőségeket. Mert addig, amíg árugazdálkodás van, addig, amíg a piac törvényszerűségei ráhatnak a jövedelem alakítására (ezeket a törvényszerűségeket én mindig úgy fogtam föl, hogy ezek olyan spontánul, ösztönszerűleg hatnak, minden törvényszerűség nélkül), tehát még a következő időszakban is számítani kell egy bizonyos eltéréssel, olyan értelemben, mint ahogy azt hiszem Martin kolléga lényegében rá is tapintott, hogy hogyan tartjuk a gazdaságban alkalmazott munkát értékalkotónak, értékmegvalósítónak. Tehát még a munkát sem tesszük mindig igazi helyére. Gondolom, még nem alakul minden tár-sultmunka-alapszervezetnek a jövedelme a befektetett munka arányában, hanem attól kisebb-nagyobb eltérések lehetnek. Attól függetlenül lehet még ez a mi jövedelmi rendszerünk belsőleg logikus, de minden premisszája nem fedi majd a valóságot. Tehát a következő időszakban is, szerintem, talán alkotmánnyal nem is tudnánk egy új mechanizmust teremteni, amelyik teljesen kiszűrné az ilyen különleges feltételek melletti jövedelemalakulásokat. De erről különben én is beszéltem, hogy csökkenteni kellene, azt hiszem, hogy itten társulok a véleményéhez, csökkenteni kellene annak a lehetőségét, zárni azt a rést, hogy több tár-sultmunka-alapszervezet monopolista helyzetbe kerüljön.

Kovács László:

Az eddigi és várható rendelkezésekről a jövedelemszerzés szocialista elveinek megvalósítása érdekében

Utalok arra, hogy mi már kísérletet tettünk eddig is, hogy valamit adórendszerünkben változtassunk. A köztársaság hozott is olyan törvényt — ez előkészületben van —, hogy elsősorban ne a személyi jövedelem mennyiségétől függjön a társadalmi szükséglet fedezése, mert akkor, tulajdonképpen azok a vállalatok is, ahol nagy a foglalkoztatottak száma, aránytalanul viselik, nem pedig ahol kicsi a foglalkoztatottak száma, és nagy a jövedelem. Igen ám, de automatikusan, amikor ez a tervezet nyilvános vitára került, azoknak a vállalatoknak, amelyeket mi is megállapítottunk, hogy a gazdaság fellendítésének hordozói kell hogy legyenek, megszűnne beruházó képességük. Tehát, egy bizonyos ellentmondásba kerültünk, így meg kell találni tulajdonképpen azt az arányos megterhelést, amit mi úgy fejeztünk ki itt, hogy mindenki a lehetőségeihez mérten.

Tehát elvileg mi valamit lefektettünk, csak ezt nagyon nehéz lesz megoldani.

Azzal kapcsolatban, amit mondtál az előbb, hogy mi tulajdonképpen nem a tervgazdaság előre meghatározott lejártával változtattuk meg a gazdasági rendszerrel járó különböző mércéinket, hanem időközben cseréltük, és sokszor történt a jövedelem átömlesztése, hogy úgy mondjam, rendszerbeli hatóeszközök útján, nem pedig a munka eredményeként, ezt ki kell küszöbölni. Ez nem olyan egyszerű, mert különböző megoldásokkal próbálkoztunk, de végleges javaslatban még nem állapodtunk meg. Úgyhogy ez még megvalósításra váró elvi kérdés marad.

Annyi bizonyos, hogy lehetetlenné kell tenni azt, hogy valaki éljen a más munkájának a rovására, különben vonatkozik ez a külkereskedelmi vállalatokra, a bankokra, illetően ezt már alkotmányilag elvileg így is rendeztük. Kérdés még, hogy mennyire tudjuk aztán megvalósítani, amikor szó van arról, hogy hol kötelező a társulás a termelő munka és a közvetítő, legyen az belkereskedő vagy külkereskedelmi munka szervezete között, és hogyan alakuljon a jövedelem felosztása. Az alkotmánytervezet előrelátja a rendelkezések egy részét, de persze nem mindent. Nem rendeli el azt sem, hogy a faipar, a textilipar és például az áramtermelő munkaközösségek közötti jövedelem és munkafeltételi különbségek kötelező társulással egyenlíthetők ki, noha van eset, ahol 3 százalékos a jövedelem, van ahol 28—30 valahány. Ezeknek a különbségeknek rendelkezését persze nem olyan egyszerű megoldani.

Szecsei Mihály:

A forgalmazási vállalatoknak a termelővállalatokkal való kötelező társulásáról az új alkotmányos rendszerünk tükrében

Az alkotmánytervezetek előlátják a jogtalan jövedelemszerzés megelőzése végett azt, hogy bizonyos feltételek mellett is meghatározott körülmények között törvénnyel rendezhető a termelő és a forgalmazói vállalatok viszonya és társulása. Azt, hogy milyen formában, hogyan társulnak, és hogy az eszkö-

zőket hogyan osztják, valamint, hogy eszközarányos vagy ráfordításarányos jövedelemelosztás lesz-e érvényben, azt igaz nem határozza meg. Ez az, amit — ilyen irányban már vitáztam ma — nem is kell, hogy tárgyalja. De viszont, az eddigi ilyen szabad viszonyalakulástól eltérően, az alkotmánytervezet már előlátja, hogy meghatározott feltételek és körülmények között társulniuk kell a forgalmazási szférában résztvevő vállalatoknak termelővállalatokkal. Hát ez így újdonság, mert bizonyos monopolista törekvéseket kiküszöböl.

Josip Buljovčić:

Az érdekközösségekkel kapcsolatos törvénytervezeteknek az alkotmányos tervezetek rendelkezéseivel való teljes tartalmi és formai összhangjáért

Az érdekközösségekről szeretnék valamit mondani. Ezekről szó volt már a mai megbeszélésen is, s ezért én nem térnék ki részletkérdésekre, nem térnék ki a közvetlen termelők szerepének kérdésére sem ezekben az érdekközösségekben, noha az alkotmánymódosítással kapcsolatos viták arra is alkalmat szolgáltatnak, hogy összehasonlítsuk az eddigi gyakorlatot az új alkotmányos elvekkel, tehát hogy megvizsgáljuk az általuk elhasznált eszközök fogyasztásának eddigi módját, s hogy levonjuk a megfelelő következtetéseket. Feltétlenül szükség lenne arra is, amire az eddigiekben egyes felszólalók már szintén rámutattak, hogy az új alkotmányok egyes fejezeteinek megvitatásakor figyelembe vegyük azokat a készülő vagy már kidolgozott törvénytervezeteket, amelyek hamarosan szintén a nyilvánosság elé kerülnek.

Tudomásom szerint készülöben van a művelődési érdekközösségekről szóló törvény is a tartományban, a közoktatási közösségek pénzelését szabályozó köztársasági törvénytervezet pedig máris közvitára van bocsájtvva. Véleményem szerint mindenképpen érdekes lenne, ha az alkotmányvita keretében részletesen összevetnénk az alkotmányos rendelkezésekkel azokat a megoldásokat, amelyeket ezek a törvénytervezetek kínálnak fel, mert csak így mérhetjük fel az alkotmányos elvek konkrét érvényesülését a gyakorlatban. Mindezt azért mondom, mert máris vannak olyan vélemények, amelyek szerint az említett törvénytervezetben néhány alkotmányellenes rendelkezés is található. Egy konkrét példát is említenék a közoktatási közösségekről szóló köztársasági törvénytervezettel kapcsolatban. E törvénytervezetben, ha jól emlékszem, a 16-ik szakasz szól arról, hogy milyen arányokban határozhatjuk meg a közoktatás számára kiválasztandó eszközöket, és kimondja, hogy ezt a közösség szkupstinája határozza meg, de ki kell kérnie a községi képviselő-testület jóváhagyását is. Amennyiben az esetleges nézetkülönbségeket nem tudják összehangolni, referendumot kell kiírni a kérdésben. Ugyanakkor a művelődési közösségekről szóló tartományi törvénytervezet nem irányoz elő ilyen eljárást, hanem csak megemlíti, hogy az eszközök meghatározásának joga a közösség legfőbb öngazgató testületét illeti meg, említést tesz a társadalmi-politikai közösség képviselő-testületének jóváhagyásáról is, de nem részletezi tovább a kérdést, és nem világítja meg, mi

történik akkor, ha a két testület ellentétes álláspontra helyezkedik. Nyilvánvalóan vetődik fel a kérdés, hogy melyik megoldás van összhangban az alkotmányos elvekkel. Még fogasabb kérdés azonban, hogy mi történik akkor, ha egyre több ilyen érdekközösség, és hogy egyre több lesz, az nyilvánvaló, határoz majd önállóan az eszközök kiválasztásának mértékeiről saját pénzelésük céljából. Hogyan viselhetünk majd megfelelő gondot a munkaszervezetek, a dolgozó emberek megterheléséről, hogyan egyeztethetjük majd össze minden esetben a különféle érdekeket? Úgy gondolom, olyan kérdés ez, amely a további gyakorlat szempontjából mindenképpen érdekes és figyelemre méltó. Ezért tartanám helyesnek, hogy mindezekről a kérdésekről egyidejűleg vitázzunk, noha a mostani nyári időszak nem éppen a legalkalmasabb ebből a szempontból, hiszen például a közoktatásügyi dolgozók és a közművelődésben foglalkoztatottak ezekben a hónapokban semmiképpen sincsenek olyan helyzetben, hogy aktívan részt vegyenek a kérdések megoldásában. Így most, noha a Szocialista Szövetség és a szakszervezetek mellett elsősorban épp az érdekközösségeknek kellene a legtevékenyebben részt venni ezekben a vitákban, nem válhatnak hordozóivá a megbeszélések lebonyolításának, s nincsenek olyan helyzetben, hogy gyakorlatilag hozzájáruljanak az elvek és az előírások összehangolásához. Ebből a szempontból talán kifogást is emelhetnénk az alkotmányhozó testületekkel szemben, hogy ilyen időszakban tűzték napirendre ezeket a kérdéseket, s hogy emellett viszonylag igen rövid időszakot szabtak meg e dokumentumok megvitatására.

Kovács László:

A közvita tényleges időtartamáról

Ez a határidő voltaképpen kitolódik egészen október 15-éig, hiszen a Tarományi Alkotmánytörvény megvitatásának ez lesz a határideje. Ennek végleges szövege pedig ki fog hatni a szövetségi és a köztársasági alkotmány szövegének véglegesítésére is, hiszen a szövetségi megoldásokban mindenképpen bele kell szólni a köztársaságok és a tartományok követeléseit is. Ilyen értelemben tehát a közvita időszaka hosszabb lesz, mint ahogyan eredetileg terveztük.

Olajos Mihály:

Megfelelő megoldásokat találni arra, hogy az érdekközösségekben a jövedelem megvalósítói részére döntő befolyást és a munka azonos értékű szabad cseréjét biztosítsák

Mindenesetre ezek is igen komoly kérdések. Mindenképpen szükség van arra, hogy a különböző megoldásokat szembe állítsuk egymással. A legfőbb kérdés mégis az, hogy végre olyan törvények kerülnek-e ki a törvényhozók kezéből, amelyek következetesen és teljes mértékben az alkotmányos ren-

delkezéseken alapszanak, akár az érdekközösségekről, akár a munka szabad cseréjéről van szó. Eljutunk-e végre az olyan érdekközösségekhez, amelyekben az eszközök létrehozói, a szolgálatok igénybevevői valóban döntő szerephez jutnak? Biztosíthatjuk-e a szolgáltatások végrehajtóinak megfelelő egyenrangúságát? Megvalósulhat-e a munka azonos értékű, szabad cseréje? Mindezt csak törvényekkel biztosíthatjuk. Az eddigiekben a törvények ezt csak részint biztosították. Vegyük például a Tartományi Közoktatási közösség kérdését. Ennek szkupstinájában, a többi között, 23 gazdasági szervezetnek van egy-egy közvetlen képviselője. Most, mivel az új alkotmányos előírásokkal összhangban nagyobb befolyást akarunk biztosítani a társult munka számára, a munkaszervezetek küldötteinek számát 43-ra növeltük. Szerintem a döntő kérdés most az, hogy milyen módon biztosíthatunk döntő befolyást ezekben a közösségekben a közvetlen termelők, a jövedelem megvalósítói részére.

Ezen a téren kell most megfelelő megoldásokhoz eljutnunk.

Szecsei Mihály:

**Az informálás alkotmányos kötelezettségét
az eddigi tervezetektől túlmenően a termelésről kibővíteni
egész politikai rendszerünkre**

A vajdasági alkotmány törvénytervezetre még lenne biztosan megjegyzés. A vajdasági tervezet az információrendszer kérdését nem fogalmazta meg mint információrendszert, hanem mint a dolgozók informálását. A vajdasági alkotmány a 107-ik szakaszában tárgyalja ezt, mégpedig az öngazgatási rendszerben a társadalmi funkció keretében egy funkcióként, amelynek értelmében biztosítani kell a dolgozók informálását. Ezt a szakaszt átfogalmazták. Tehát nem pontosan úgy van, ahogy a kezemben levő fogalmazásban. Tehát nemcsak a jövedelemelosztásra, hanem a termelésre, azonkívül az eszközkötésre, az anyagi gazdálkodásra vonatkozólag a dolgozókat informálni kell. Azt hiszem, hogy ez egy jelentős kitétele, és most fűznék még valamit ahhoz, amit Lovas elvtárs mondott, hogy szükséges lenne ugyanilyen rendelkezést vonatkoztatni a helyi közösségekre és a községekre is. Ugyanis nem kell mást nézni ma már, mint egy fejlettebb ipari társadalmat. Vegyük például a nyugatnémetet, ahol nincs tervszerű információrendszer, a polgároknak az informálása megtörténik a megfelelő helyi ingyenes sajtószerveken keresztül. Az úgynevezett Kraizeitungok ezrei vannak Németországban. Ugyanez van Svédországban. Máshol nincs meg, de Ausztriában is van. Hol ilyen, hol olyan formában, de rendszeresen informálják a lakosságot. Nálunk, ahol erre az anyagi eszközök biztosítása is lényegesen könnyebb feladat, ami az intézményesítést illeti, azt hiszem, erre kötelezni kellene a helyi közösségeket, községet, hogy a polgárokat, úgy mint ahogy az öngazgatási rendszerben, a társult munka alapszervezetében biztosítsuk a dolgozók informáltságát, biztosítsuk szélesebben is.

Ugyanis egy korszerűen felépített társadalomban lehetetlen információrendszer működése nélkül élni. Képzelnék el egy vajdasági általános infor-

mációs rendszert, amelyik több számítógépes információ, számítógépes adatfeldolgozáson alapszik. Igen ám, de hogyha ezek az információk csak bemenő információk, és ha ezek az információk csak az államigazgatás vagy a közigazgatásnak szűk szükségletét elégítik ki, akkor magára az igazgatásra való ráhatást is leszűkítettük. Az információ-rendszerünk csak alrendszerekben működik ott. Nem tudom a társadalmi könyviteli szolgálatnak, vagy a statisztikának lehetőségeit, de helytelen ha csak fölfelé elégíti ki a szükségleteket. De a helyi öngazgatáshoz, a társadalmi igazgatáshoz nem járul hozzá az egyirányú információk áramlása. Ezt már holnapra biztos nem lehet megoldani, de hiszem, hogy inkább arra is kellene kötelezni alkotmányban a községeket, helyi közösségeket, hogy informálják a polgárokat nemcsak a nemzeti jövedelem alakulásáról, elosztásáról, hanem azonkívül a különböző döntéshozatalokról is.

A politikai végrehajtó szervek a JSZSZK alkotmánya, a Szerb SZK alkotmánya és a Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye javaslatlattervezetében

1. A végrehajtó hatalomnak minden államforma keretein belül mindig nagy hatása volt a politikai berendezkedés jellegére, lényegére és hatékonyságára. A végrehajtó hatalom mindenkori létjogosultsága minden országban az illetékes szervek törvényhozó funkciójából ered, hiszen a végrehajtás fontos feltétele a politikai hatalom gyakorlásának.

Kisebb vagy nagyobb mértékben minden ország alkotmánya foglalkozik a végrehajtó hatalmi szervek helyzetével, hatáskörével és szervezeti fölépítésével. A végrehajtó szervek helyzetét Jugoszláviában a képviseleti uralom alkotmányosan kinyilvánított elvei határozzák meg, a hatalom egységét pedig a társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületei biztosítják. Ez azt jelenti, hogy a végrehajtó szervek a képviselő-testületek alá vannak rendelve, annak tartoznak felelősséggel az általa meghatározott politika és előírások végrehajtásáért, noha ez természetesen nem zárja ki felelősségüket más szubjektumokkal szemben, ami különös sajátossága a mi szocialista öngazgatású társadalmunknak.

Minden végrehajtó hatalom két összetevőből áll: feladata részint politikai, részint pedig közigazgatási, adminisztratív jellegű. Ezek nem különülnek el teljesen egymástól, hanem szoros kapcsolatban állanak egymással, és kölcsönösen befolyásolják egymást.

A végrehajtó hatalom szervezete kedvező fejlődésen ment át Jugoszláviában, mindenekelőtt olyan értelemben, hogy egyre nagyobbra nőtt a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületeinek szerepe saját politikájuk és rendelkezéseik végrehajtásában.

Ilyen szempontból az 1946-os alkotmány meghozatalától máig eltelt időszakot nagyjából három részre oszthatjuk. Az első időszak az 1946-os alkotmány meghozatalával vette kezdetét. Ez az okmány kimondta, hogy a JSZNK kormánya a legfelsőbb állami és államhatalmi közigazgatási szerv. A végrehajtó hatalom mindkét összetevőjét egyesítette: a politikai-végrehajtói és a végrehajtói-közigazgatási hatalmat. Az 1953. évi alkotmánytörvény meghozatalával tovább erősödik a képviselő-testületek szerepe, és megkezdődik a második időszak. A politikai végrehajtó hatalom a Szövetségi Végrehajtó Tanács kezében összpontosul, de ugyanilyen szerepet kapnak a kép-

viselőházak hasonló végrehajtó tanácsai a köztársaságokban és az autonóm tartományokban is. Az alkotmánytörvény előírásai szerint a végrehajtó tanácsok tagjai nem tölthettek be vezetői tisztséget a közigazgatási szervekben.¹ Az 1963. évi alkotmány meghozatalával és annak későbbi módosításaival a helyzet olyan értelemben módosul, hogy a végrehajtó tanács egy-egy tagjának funkciója összeolvad a közigazgatási szervek vezetőinek feladatkörével, majd később ismét különválnak, s végül is az 1971. évi alkotmánymódosítások után ezt a kérdést az egyes köztársaságok, illetve tartományok egymástól eltérően oldották meg. A harmadik időszak tulajdonképpen mostanában kezdődik, miután elkészült a JSZSZK alkotmányának, a köztársaságok alkotmányának és a tartományok alkotmánytörvényének javaslattervezete. A most felkínált megoldások alapvető jellegzetessége abból áll, hogy a politikai végrehajtó hatalom a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületeinek kezében összpontosul. A különféle végrehajtói, közigazgatási funkciókat meghatározott szervek töltik be, amelyek a képviselő-testületeknek tartoznak felelősséggel munkájukért.

2. A JSZSZK alkotmányának tervezete meghatározza mindazoknak a szervezeteknek alapvető jogait, kötelezettségeit és helyzetét, amelyek politikai-végrehajtó, illetve végrehajtó-közigazgatási funkciót töltenek be, s ezzel biztosítja a rendszer egységességét e kérdés tekintetében. A köztársaságok és a tartományok, saját alkotmányukkal, illetve alkotmánytörvényükkel a szövetségi alkotmány rendelkezései szerint határozzák meg e szervek hatáskörét. Ehhez hasonló előírások kerülnek be a politikai végrehajtás és a végrehajtói közigazgatás tekintetében a státutumokba is a községekben és a városi közösségekben, mint különleges öngazgatású társadalmi-politikai közösségekben.

A JSZSZK alkotmánya (125. sz.) előírja, hogy a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testülete tanácsot hoz létre a testület politikai-végrehajtó funkciójának végzésére. E tanács legfőbb jellegzetességeit már a szövetségi alkotmány tervezete meghatározza.² A politikai-végrehajtói ügyek mellett ez a tanács más általános politikai jellegű teendőket is végez, összhangban az alkotmány, a tartományi alkotmánytörvény, illetve a községi alapokmány rendelkezéseivel. Előirányozták azt a lehetőséget is, hogy a politikai-végrehajtói ügyek tanácsa egyenrangúan vesz részt a határozatok meghozatalában az öngazgatású közösségek tanácsával, amikor ezt az alkotmány, a tartományi alkotmánytörvénye, illetve a község státútuma megköveteli.

A köztársasági alkotmány és a tartományi alkotmánytörvény tervezete a politikai-végrehajtói ügyek tanácsára vonatkozóan átvette a szövetségi alkotmány tervezetének rendelkezéseit, feldolgozza azokat, és saját meghatalmazásaikkal összhangban előírják e tanács jogait és kötelezettségeit.

A politikai-végrehajtói ügyek tanácsának megválasztásával kapcsolatban a szövetségi alkotmány tervezete csupán két dolgot határoz meg; kimondja, hogy a) a választás módját a köztársasági alkotmány, a tartományi alkotmánytörvény, illetve a községi státútum írja elő, és b) a tanács tagjait annak a jelölő listának az alapján kell megválasztani, amelyet a JDNSZSZ határozott meg (126. sz.). Alkotmányos jogerőre emelkedett a lemondás is a következő esetekben: a) ha a tanács olyan meggyőződésre jutott, hogy nem képes biztosítani a politika és a képviselő-testület által hozott előírások vég-

rehajtását, és b) ha arra a véleményre jut, hogy nem végezheti tovább eredményesen a munkáját, amennyiben a képviselő-testület nem hoz meghatározott előírásokat. (125. sz. 4. bek.).

3. Vajdaság SZAT alkotmánytörvényének tervezete szerint a tartományi képviselőház politikai-végrehajtó funkcióját a Tartományi Tanács tölti be. A tanács hatáskörét a 318. szakasz írja elő. A szövetségi alkotmánytörvényben előírányzott jogok és kötelezettségek mellett ez a rendelkezés több más ügyet is a Tartományi Tanács hatáskörébe utal. Például: eljárást indít az alkotmányosság és törvényesség értékelésére; kezdeményezi a képviselőház hatáskörébe nem tartozó társadalmi megállapodások létrehozását és részt vesz azokon stb. Bizonyos ügyeket a képviselőház hatásköréből ez a tanács önállóan intéz. E tekintetben elég szerteágazó kérdésekről van szó, amelyeknek általános politikai jelentőségük van. Az alkotmánytörvény tervezetének 319. szakasza értelmében a Tartományi Tanács kizárólagos hatáskörébe tartoznak a következő kérdések: önállóan tárgyalja meg és rendezi a belpolitikai, a biztonsági kérdéseket, a bűncselekményeket és gazdasági vétségeket és a velük kapcsolatos felelősségeket, a szabálysértési rendszert és a büntetések és szankciók végrehajtásának rendszerét, az igazságszolgáltatási, általános igazgatási, házassági és családi, jogi, örökösödési jogi kérdéseket és viszonyokat, és a polgárok más státuskérdéseit, a felekezeti közösségek jogi helyzetének, az amnesztiának, a megkegyelmezésnek kérdéseit, a polgárok szabadságjogaival és kötelességeivel, a szervek és szervezetek munkájával, a statisztikával, a kataszterrel, a választói névjegyzékekkel, a közösségek területei felosztásával, a referendumok törvényességének megvalósításával kapcsolatos és más általános politikai jelentőségű kérdéseket és viszonyokat.

A tartományi alkotmánytörvény tervezetének 320. szakasza meghatározza, hogy milyen kérdéseket intéz a Tartományi Tanács együttesen az Öngazgatású Községek Tanácsával. Ezek a kérdések két alapsoportba sorolhatók: a) döntések Vajdaság SZAT alkotmánytörvényének megváltoztatásáról, hozzájárulás a szövetségi és köztársasági alkotmány módosításához, döntéshozatal a tartományi határainak megváltoztatásáról, és b) különféle határozatok a választásokkal, a kinevezésekkel, visszahívásokkal és a tisztségviselők felmentésével kapcsolatban: a tartományi küldöttek megválasztása a JSZSZK képviselőháza Köztársaságok és Tartományok Tanácsába; a JSZSZK Elnöksége tagjainak megválasztása; Vajdaság SZAT Elnöksége elnökének és tagjainak megválasztása és visszahívása; a Tartományi Tanács tagjainak megválasztása és felmentése; a képviselőház tisztségviselőinek megválasztása; a Vajdasági Alkotmánybíróság és más bíróságok elnökének és bírónak megválasztása és felmentése; a Tartományi Titkárok Tanácsa elnökének kinevezése és felmentése; a tartományi közigazgatási szervek és a tartományi érdekű teendők végző szervezetek más vezetőinek, valamint az alkotmánytörvény tervezete által meghatározott más tisztségviselőknél a kinevezése és felmentése.

A Tartományi Tanács tagjainak megválasztása tekintetében két megoldás lehetséges. Amikor a tanács tagjait együttesen választják, akkor erre a Vajdasági DNSZSZ Tartományi Választmánya által megerősített jelöltek listája alapján kerül sor, s a tagokat Vajdaság SZAT képviselőházának Öngazga-

tású Községek Tanácsa választja, a polgárok pedig referendum útján erősítik meg azt (303. sz.). A visszahívás is referendum útján történik. Ha azonban a Tartományi Tanácsnak csupán egyes tagjairól van szó, ezek megválasztását és visszahívását törvény szabályozza. Ezt a megoldást a célszerűség teszi indokolttá, noha kivételnek tekinthetjük az általános szabály alól.

A Tartományi Tanács a maga jogainak gyakorlásáért és kötelességeinek teljesítéséért a Tartományi Képviselőháznak felel, pontosabban az Öngazgatású Községek Tanácsának, amelynek megvan a joga a felelősségre vonásra. Ez a tanács semmisnek nyilváníthatja, vagy hatályon kívül helyezheti a Tartományi Tanács azon rendelkezéseit, amelyek ellentétben állanak az alkotmánytörvénnyel, valamely tartományi törvénnyel, vagy a képviselőház egyéb előírásaival, s ugyanakkor a bizalmat is megvonhatja szavazás útján a Tartományi Tanácstól. Ez esetben a tanács testületileg lemondhat, de ha erre nem kerül sor, akkor a visszahívásról referendum útján döntenek. Az Öngazgatású Községek Tanácsa felmentheti tisztsége alól a Tartományi Tanács egyes tagjait, éspedig annak kérésére, a Tartományi Tanács elnökének javaslatára, valamint meghatározott számú küldött javaslatára az ügyrenddel összhangban.

A Tartományi Tanács helyzetével, jogaival és kötelességével, valamint felelősségével kapcsolatban felvetődik néhány kérdés. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy az új Tartományi Tanács két alapvető szempontból különbözik a jelenlegi tanácstól: a) ez a tanács többé nem általános hatáskörű tanácsa a képviselőháznak és b) a Tartományi Tanács hordozója a képviselőház politikai-végrehajtó funkciójának. A tartományi alkotmánytörvényének tervezete a politikai-végrehajtói ügyek mellett a teendőknek még két csoportját utalja a Tartományi Tanács hatáskörébe. Az egyik az általános politikai jelentőségű ügyek munkaköre, és e kérdések tekintetében a Tartományi Tanács önállóan dönt. A teendők másik körének intézésében egyenrangúan dönt az Öngazgatású Községek Tanácsával. De a hatásköröknek épp ez a kettőssége bizonyos dilemmákat is felvet, amelyek már az alkotmánydokumentumok tervezetének kidolgozása során is vita tárgyát képezték. A kérdés mindenekelőtt az, hogy a politikai-végrehajtói ügyek mellett a tanács tevékenységi körébe kell-e utalni a döntéshozatalt más kérdésekben is? Szerintünk a Tartományi Tanácsnak semmiképpen sem kellene képviselőházi jogokkal rendelkeznie, tehát nem kellene olyan helyzetbe hozni, hogy a képviselőház hatáskörébe tartozó kérdésekben is döntéshozatali joga legyen, s hogy bizonyos kérdésekben egyenrangúan döntsön az Öngazgatású Községek Tanácsával. A Tartományi Tanács hatáskörébe csupán olyan ügyeket kellene utalni, amelyek összhangban vannak politikai-végrehajtó funkciójával. Ebből következik, hogy az alkotmánytörvény tervezetéből ki kellene hagyni mindazokat a rendelkezéseket, amelyek önállóságot biztosítanak számára a képviselőház hatáskörébe tartozó ügyek intézése tekintetében (319. sz.), továbbá azokat a rendelkezéseket, amelyek előírják, hogy a Tartományi Tanács egyenrangúan dönt bizonyos kérdésekben az Öngazgatású Községek Tanácsával (320. sz.). Ezzel összhangban a JSZSZK alkotmányának javaslattervezetéből is ki kellene hagyni azokat a rendelkezéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy a köztársasági alkotmányok, a tartományi alkotmánytörvények vagy a községi statútumok a politikai-végrehajtói feladatok végzésével megbízott tanács hatáskörébe utaljanak más

olyan ügyek intézését is, amelyeknek általános politikai jelentőségük van (125. sz., 1. bek.), valamint azt a rendelkezést, amely lehetővé teszi, hogy bizonyos kérdésekben ezek a tanácsok egyenrangúan döntsenek az öngazgatású közösségek tanácsaiban (125. sz. 3. bek.). Ha ezek az előírások mégis megmaradnak a szövetségi alkotmányban, és alkalmazásukra is sor kerül amikor megállapítják a politikai-végrehajtói ügyeket intéző tanácsok hatáskörét, továbbá, ha figyelembe vesszük e tanácsok helyzetét, megválasztásuk módját és felelősségüket, mindez oda vezethet, hogy a képviselőházak hatáskörébe tartozó ügyek intézésében eltávolodunk a dolgozó emberektől. Amikor a Tartományi Tanácsról van szó, e vélemény mellett szól az a politikai elhatározás is, hogy a társadalmi-politikai közösségek képviselő-testületeit a küldöttrendszer elvei alapján alakítsuk ki, hiszen a Tartományi Tanács helyzete, megválasztásának módja, visszahívásának lehetősége és felelősége ellentétben áll ezzel az elvvel.

Inkább megfelelő lenne, ha a Tartományi Tanácsot az Öngazgatású Községek Tanácsa választaná meg a Vajdasági DNSZSZ javaslatára. Ez esetben következetesebben valósulhat meg a Tartományi Tanács felelősége a képviselőházzal szemben, ami egészen természetes követelmény, hiszen, ha már a Tartományi Tanács gondoskodik az Öngazgatású Községek Tanácsa politikájának és előírásainak végrehajtásáról, akkor felelősséggel is ennek a tanácsnak kell tartoznia. Ez képezi az egyik alapvető elvet, amely szabályozza a képviselőház és az általa meghatározott politika végrehajtó szervének viszonyát minden olyan politikai rendszerben, amely a hatalom gyakorlásának képviselőházi rendszere mellett foglalt állást, mint olyan hatalomszevezési rendszer mellett, amely biztosíthatja döntő szerepének érvényre juttatását feladatainak végrehajtásában. A jelenlegi megoldások nem szavatolják ezt. Az Öngazgatású Községek Tanácsa megvonhatja ugyan a bizalmat a Tartományi Tanácstól, és ezt követően a visszahívás kérdését referendumra bocsáthatja. Felvetődik azonban a kérdés: mi történik, ha a referendumon nem szavazzák meg a visszahívást, és a Tartományi Tanács továbbra is hivatalában marad. Aligha várhatjuk el a jogok és köteleységek hatékony teljesítését a képviselőháztól, ha a két tanács közé meg nem értés ver éket. Az alkotmánytörvény tervezete erre vonatkozóan semmilyen megoldást nem kínál fel. Aligha lenne helyes megoldás, ha ilyen esetben netán az Öngazgatású Községek Tanácsa lenne kénytelen visszalépni. A politikai-végrehajtói funkcióban levő szerv helyzetének természetéből ered, hogy felelősséggel kell tartoznia a képviselőháznak, s ez utal az alkotmányos megoldás milyenségére is, amelynek szavatolnia kell e felelőség megvalósulását, ide értve a tanács leváltásának lehetőségét is minden olyan esetben, amikor többé már nem élvezheti a képviselőház bizalmát. Minden más megoldás kérdésessé teszi a képviselőház helyzetét, konkrét esetben az Öngazgatású Községek Tanácsának helyzetét, ami annál jelentőségesebb kérdés, mivel ezt a testületet a dolgozó emberek küldöttel alkotják.

4. A Szerb Szocialista Köztársaság Képviselőházát a köztársasági alkotmány tervezete szerint az Öngazgatású Községek Tanácsa és a Köztársasági Tanács képezi (299. szak. 1. bek.). A Köztársasági Tanácsnak háromféle hatásköre van: önálló, egyenrangú az Öngazgatású Községek Tanácsával,

és közös, amelyet a képviselőházi tanácsok együttes ülésén valósít meg. A Köztársasági Tanács önállóan tárgyalja meg és rendezi az összes általános politikai jelentőségű kérdéseket, amelyek tekintetében nem együttesen dönt az Öngazgatású Közösségek Tanácsával egyenrangúan vagy a két tanács együttes ülésén, s emellett önállóan végzi a politikai-végrehajtói ügyeket (309. sz.).

A Köztársasági Tanács önállóan tárgyal és határoz a belpolitika, a biztonság, az igazságszolgáltatás, az általános igazgatás területére vonatkozó kérdésekről és viszonyokról, valamint a polgárok szabadságjogainak, jogainak, kötelességeinek kérdéséről, a szervek és szervezetek munkájának törvényességéről és más általános politikai jelentőségű kérdésekről (309. sz. 1. bek.).

A Köztársasági Tanács politikai-végrehajtó teendői közé tartoznak mindazok a feladatok, amelyeket 125. szakaszának 2. bekezdésében a szövetségi alkotmány felsorol, s amelyeket a Szerb SZK alkotmányának tervezete is idéz, de emellett más ügyeket is intéz. Említsünk meg csupán néhányat: a törvénnyel összhangban rendelkezik a köztársaság meghatározott alapjaival; kezdeményezi társadalmi megállapodások megkötését és részt vesz benne; megtárgyalja az alkotmányosság és a törvényesség helyzetét és általános problémáit; megtárgyalja a köztársasági bíróságoknak és a köztársasági köztársasági bíróságnak a törvények végrehajtásáról és az igazságszolgáltatás általános problémáiról szóló jelentéseit; megtárgyalja a képviselőház végrehajtó tanácsa és a köztársasági igazgatási szervek jelentéseit, politikai felügyeletet gyakorol munkájuk felett; meghatározza a végrehajtó tanács munkájára vonatkozó elvi álláspontokat, valamint a köztársasági igazgatási szervek munkájára vonatkozó általános álláspontokat; felfüggeszti a végrehajtó tanácsnak és a köztársasági igazgatási szerveknek a törvénnyel és a képviselőház más általános előírásaival nem összeegyeztethető jogszabályait; megállapítja a köztársasági igazgatási szervek munkája szervezetének alapjait. A Köztársasági Tanács emellett igen jelentős kérdésekben dönt egyenrangúan az Öngazgatású Közösségek Tanácsával, vagy közösen a képviselőház tanácsainak együttes ülésén.³ Ha egészében tekintjük át a Köztársasági Tanács helyzetét, jogait és kötelességét, noha az alkotmánytervezet szerint ez a szerv sem tekinthető általános hatáskörű tanácsnak, mégis az a benyomásunk, hogy hatásköre túlméretezett. Ehhez különösen az járul hozzá, hogy a Köztársasági Tanács tagjait, törvénnyel összhangban, a polgárok közvetlen módon választják azok közül a jelöltek közül, akinek listáját a Szocialista Szövetség Köztársasági Választmánya állítja össze. A Köztársasági Tanács helyzetével kapcsolatban a legnagyobb hiányosság az, hogy az alkotmányszöveg nem állapítja meg felelősségét az Öngazgatású Közösségek Tanácsával szemben az általa meghatározott politika és általános előírások végrehajtásáért. De teljes felelősségről nem is lehetne szó, amennyiben a Köztársasági Tanács tagjait az eredeti rendelkezések szerint választjuk meg. Ezért ezt a két kérdést együttesen kellene vizsgálat alá venni, tekintettel a közöttük fennálló összefüggésre. Egészen bizonyosra vehető ugyanis, hogy amennyiben az Öngazgatású Közösségek Tanácsa nem jut döntő szerephez a Köztársasági Tanács és annak egyes tagjai megválasztásának és visszahívásának jogkörében, akkor a Köztársasági Tanács felelőssége tekintetében nem is várhatunk el következetességet. A Köztársasági Tanács hatáskörére is érvényes tehát bizonyos értelemben mindaz, amit a Tarto-

mányi Tanács jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatban a korábbiakban már megállapítottunk.

5. A végrehajtói-igazgatási ügyek intézését, a közigazgatási szervek munkájának koordinálását és összehangolását az alkotmányos szövegek külön szervekre ruházzák át, amely munkájáért a képviselő-testületeknek felel. Ezt a szervet azok a tisztségviselők alkotják, akik a közigazgatási szervek munkáját irányítják, de lehetnek a szervnek más tagjai is. A szövetségben a végrehajtói-igazgatási funkciót a Szövetségi Végrehajtó Tanácsra bízták (JSZNK alkotmánytervezete 322. sz.), a Szerb Szocialista Köztársaságban ezeket a feladatokat a Képviselőház Végrehajtó Tanácsa végzi (a köztársasági alkotmánytervezet 353. sz.), míg a tartományban a Tartományi Titkárok Tanácsát bízták meg ezzel a feladatkörrel (VSZAT alkotmánytörvénye tervezetének 367. szakasza). Az alkotmánydokumentumok minden tervezetében meghagyták azt a lehetőséget, hogy a községek önállóan határozzák meg saját statútumukban a községi közigazgatási szervek munkájának koordinálását és összehangolását.

Jegyzetek

- ¹ Két kivétel volt: a külügyi államtitkárság és a honvédelmi államtitkárság élére a Szövetségi Végrehajtó Tanács saját tagjait állította.
- ² A szövetségi alkotmány tervezetének rendelkezései szerint (125. sz. 2. bek.) a politikai-végrehajtó tanács a következő ügyeket intézi: 1) az Önigazgatású Községek Tanácsainak előterjesztést tesz a politika megszabására és általános előírások meghozatalára, illetve véleményt mond azoknak az előírásoknak és intézkedéseknek a javaslatairól, amelyeket nem ő terjesztett elő; 2) előterjesztést tesz a társadalmi tervre és a költségvetésre, illetve hozzájárul ahhoz; 3) gondoskodik a képviselőház által meghatározott politika és meghozott előírások végrehajtásáról, és felelősséggel tartozik ezért. Ennek érdekében jogszabályokat hoz az alkotmány, az alkotmánytörvény vagy más szabályzat felhatalmazása alapján; 4) kialakítja az igazgatási szervek munkájára vonatkozó elvi álláspontokat és irányvonalat. Ezt a munkát egyúttal politikailag ellenőrzi, s ezzel összhangban hatályon kívül helyezi azokat az előírásokat, amelyek ellentétben vannak a képviselő-testület által hozott általános előírásokkal; 5) a választások alkalmával az önigazgatású községek tanácsainak javaslatot tesz meghatározott tisztségviselők megválasztására és kinevezésére; 6) más ügyeket is intéz összhangban az alkotmány, az alkotmánytörvény és a statútumok rendelkezéseivel.
- ³ A Szerb SZK alkotmánytörvénye tervezetének 311. szakasza értelmében a Köztársasági Tanács egyenjogúan tárgyal és határoz az Önigazgatású Községek Tanácsával a társadalmi-politikai közösségek pénzelésének rendszeréről; a társadalmi-politikai közösségek bevétele forrásainak és neméinek rendszeréről; bűncselekmények, gazdasági vétségek és az értük való felelősség meghatározásáról; a szabálysértési rendszerről; az ideiglenes intézkedések bevezetéséről; a tulajdonjogi és egyéb dologi viszonyokról; a családi viszonyokról; a gondnokságról; a lakás- és kommunális viszonyokról; a társadalmi önvédelemről; a honvédelemről, a külpolitikáról és a nemzetközi viszonyokról; a statisztikáról; a földmérésről és telekkönyvezésről; a természetvédelemről és az ember környezetének védelméről; a közlekedésbiztonságról. A tanácsok együttes ülésein határoznak: a Szerb SZK alkotmányának módosításáról; a JSZSZK alkotmány módosításának jóváhagyásáról; arról, hogy a tartományi alkotmánytörvény nincs-e ellentétben a Szerb SZK alkotmányával; a köztársaság határainak megváltoztatásáról; a képviselőház ügyrendjének megállapításáról; s az együttes ülésen választják meg a küldötteket és a képviselőket a szövetségi szervezetbe, a tisztségviselőket a képviselőházba, az elnököket és a bírákat a Szerbiai Alkotmánybíróságba és más bíróságokba, amire a törvény felhatalmazza stb.

Politički izvršni organi u nacrtu Ustava SFRJ, Ustava SRS i Ustavnog zakona SAP Vojvodine

Ukazujući na značaj izvršne vlasti za sagledavanje karaktera, suštine i efikasnosti društveno-političkog sistema, autor daje i kratak pregled organizacije izvršne vlasti u SFRJ i ocenjuje da je ona imala pozitivnu evoluciju u tom smislu što se povećavala uloga skupštine društveno-političke zajednice u izvršavanju svoje politike i svojih opštih akata.

Osnovna prednost razmatranja su odredbe Nacrta Ustava SFRJ, SRS i Ustavnog zakona SAP Vojvodine koje se odnose na vršenje političko-izvršne funkcije skupština društveno-političkih zajednica. Iz kritičkog osvrta autora proizilaze dva osnovna opredeljenja u pogledu položaja i funkcije veća za vršenje političko-izvršnih poslova. a) Nadležnost ovog veća treba svesti samo na vršenje političko-izvršnih poslova skupština društveno-političkih zajednica i b) položaj veća za vršenje političko-izvršne funkcije treba da bude takav da ona za svoj rad odgovara Veću samoupravnih zajednica, kojem istovremeno treba omogućiti da tu odgovornost i ostvaruje. U tom smislu date su određene sugestije za izmenu nacrta ustava odnosno Ustavnog zakona SAP Vojvodine. Ovim izmenama jača se položaj veća samoupravnih zajednica i adekvatnije postavlja pitanje odgovornosti veća za vršenje političko-izvršnih poslova uključujući i mogućnosti ostvarivanja te odgovornosti.

Zusammenfassung

Die politischen Vollzugsorgane in dem Verfassungsentwurf der SFRJ, der SRS und den Verfassungsgesetz der SAP Woiwodina

In seinem Artikel verweist der Verfasser auf die Bedeutung der vollziehenden Gewalt für das Begreifen des Charakters, des Wesens und der Wirksamkeit des gesellschaftspolitischen Systems und gibt einen kurzen Überblick über die Organisation der vollziehenden Gewalt in der SFRJ, wobei er der Meinung ist, dass diese eine positive Evolution durchging im Sinne, dass die Rolle der Gemeindeversammlung einer gesellschaftlich-politischen Gemeinschaft in der Vollziehung ihrer Politik und ihrer allgemeinen Akten immer grösser wurde.

Ausgangspunkt seiner Erörterungen bilden die Bestimmungen des Verfassungsentwurfs der SFRJ, der SRS und des Verfassungsgesetzes der Autonomen Provinz Woiwodina, und zwar jene Bestimmungen, die sich auf die Ausübung der politisch-vollziehenden Funktion der Gemeindeversammlungen gesellschaftlich-politischer Gemeinschaften beziehen. Bezüglich der Lage und Funktion des Rats zur Ausübung politisch-vollziehender Angelegenheiten, gehen aus der kritischen Rückschau des Autors zwei Grundausrichtungen hervor: a) die Zuständigkeit dieses Rats soll nur auf die Verrichtung politisch-vollziehender Angelegenheiten der Gemeindeversammlungen gesellschaftlich-politischer Gemeinschaften beschränkt werden und b) die Lage des Rats zur Ausübung politisch-vollziehender Funktionen soll derart sein, dass er für seine Arbeit dem Rat der Selbstverwaltungsgemeinschaften verantwortlich ist. Diesem letzteren soll gleichzeitig ermöglicht werden, diese Verantwortung auch verwirklichen zu können. In diesem Sinne gibt der Verfasser auch einige Vorschläge zur Änderung des Verfassungsentwurfs bzw. des Verfassungsgesetzes der SAP Woiwodina.

Diese Änderungen stärken die Lage des Rats der Selbstverwaltungsgemeinschaften und die Frage der Verantwortung des Rats zur Ausübung politisch-vollziehender Angelegenheiten wird durch diese Änderungen adäquater bestimmt, einschliesslich die Möglichkeit der Verwirklichung dieser Verantwortung.

Alkotás és termék

Itt írva van: „Kezdetben volt az ige!”
Már meg kell állnom! Híven hangzik-e?
A szót nem tarthatom legtöbbre mégsem,
Más fordítás kell — megkísérlem,
Ha fényesebben gyúl ki ihletem.
Nos így: „Kezdetben volt az értelem!”
Jól gondold át e sort, a tollad
Ne hadd sietni: könnyen elbotolhat!
Vajon mindent az ész teremt-e, ő?
Jobb volna így: „Kezdetben volt az erő!”
De lám, alighogy ezt a szót lejegyzem,
Érzem belül, hogy nem felel meg az sem.
Az ihlet győz, mely elmém lángja lett,
S már írom is: „Kezdetben volt a tett!” —

J. W. Goethe: *Faust*, 1224—1237. sor
(Fordította Franyó Zoltán)

Az ember történelmi és nem adott lény, végtelen és nem véges, lehetséges és nem megvalósult, mint ahogyan már valós is a maga lényegében, és nemcsak úgy adott, mint való a látszatban, mint elidegenített lény. Történelmének ő maga a kritériuma, és mint ilyen, az ember számára nem létező. Az ember eddigi sorsa, ténylegesen elkülönítve a maga igaz történetétől, az ember alienációja tehát, nem bizonyítéka egyúttal e történelem nemlétének. A történelem mint emberi létezik, noha az ember rajta kívül él. A történelem kezdete az ember számára, vagy, ami ugyanaz, az ember visszatérése a történelembe, nem csupán az embernek, de magának a történelemnek is feltétele.

Az embernek a történelemhez való visszatérése olyan történelmi kérdés, amely már maga a történelem. A történelem tehát az ember elvesztésével *kezdődött*, és akkor *folytatódik*, amikor majd visszatér.

De van-e okunk történelemről és emberről beszélni, ha már ők maguk, saját megjelenésükkel félbeszakadtak? Vajon a történelem nem csupán a jövő dolga-e?

Tevékenység, munka, termelés

Az én tevékenységem nem az enyém; ő az én Énem a magam személyiségének univerzális értelmében, mint totalitása a világnak. Az én tevékenységem tehát nem az *enyém* a birtokos névmás értelmében; tevékenységem egyszerűen annyi, mint *engem*, ahogyan a világ is engem jelent.

Egészen általános, tehát elsődleges formájában a tevékenység természetes, hiszen genetikusan eredetét a természetben találjuk meg, de ugyanakkor gyakorlati jellegű is a természet alkotásulása, emberiesedése értelmében, az ember hozzá való viszonya által. Igaz, a tevékenység nem semmiből kezdődik. A természet adva van, de mint ilyen, a természet Semmi, ami létezik. Ez a Semmi eltér a természet marxi fogalmától, amely „nem *semmi* az ember számára”.¹ De mindenekelőtt történelmi, mert ebben a második esetben a természet történelmi minőségéről van szó, ami az embernek mint természetnek, mint magának a történelemnek a *jelenlétéből* következik, ami a Semminek amazon (tehát ezen) az oldalán kezdődik. Az ember mint a Semmi tagadása, magának a természetnek a története. A természet ugyanis mint Semmi embernélküli, ami megelőzi az embert, míg Marx arról a természetről beszél, amely az ember számára *nem semmi*, tehát arról a természetről, amelyben már jelen van az ember. Most olyan emberről van szó, aki már része a természetnek; ő nem különül el a természettől, hanem magát *teszi* természetté. Vele tehát a természet sem Semmi többé; a természet csak az embertől elválasztva Semmi az ő számára. Ezért a természet emberré tétele ugyanaz, mint az ember természetté tétele. Ezért egymás kölcsönös *egységé* tétele mint totális művé, már alkotó jellegű. Az alkotás maga a viszony. A természetnek mint az ember számára Semminek, és magának az embernek a viszonya mindig tagadása a Semminek, noha most az ember jelenlétével nem is létező, és ezért *mindig gyakorlati* is. A tevékenység tehát mindig gyakorlati, emberi tevékenység, mert úgy alkotja meg az embert,

mint a Semmi *tagadását*, de ugyanakkor a természetet is átalakítja mint az ember *alkotását*, tehát önmagát ezen a Semmin kívül. *Így tehát a praxis az emberi alakú természet kreációja és az ember természeti alakja*, vagy ami lényegében véve ugyanaz, *a természet természetisülése és az ember emberiesülése.*² A tevékenység tehát nemcsak az ember megalkotása a természetből, és a természet megalkotása az emberben, hanem maga a tevékenység *lényege* is, mint *öntevékenység*, tehát a dolgok megalkotása önmagukból önmagukban, és nem valamiből rajtuk kívül, az absztrakciókból és a dolgokon kívül, tehát ismét az absztrakciókban. A tevékenység tárgyias. Csak a tevékenységnek van meg a lehetősége, hogy a Semmit Valamivé alakítsa át, a lényegtelenlét lényeggé tegye, és tovább, Mindenné, tehát létté.

Az ember elődéből mint a természet tartalmából fakad az ember viszonya, de elsősorban mint saját magához való viszonya. Az ember viszonyából sarjad a tevékenység; az emberek egymás közötti viszonyából születik az *emberi* viszony, és a dolgokhoz való viszony, tehát az univerzális, a természetes viszony.

A tevékenység ugyanis nem vonja kétségbe a világ anyagiságát mint a maga alapját. De az anyagiság a világ tökéletlensége. Predrag Vranickivel ellentétben azt hangsúlyozván, hogy „a világ egyöntetűsége nem a maga anyagiságában, hanem a gyakorlatban rejlik”,³ Milan Kangrga megszünteti a világ dualizmusát a maga anyagi és tevékenységi szférájában. Valójában a világ anyagisága, mint a Semmi lényege, csak a tevékenységgel kezdődik el, azaz a gyakorlattal, tehát az ember létével a világban; lényegében ez teszi egységessé a világot. Az anyag elsődlegessége temporárius, a gyakorlat viszont történelmi. Ezért a világ csak a gyakorlattal mint emberrel kezdődik el. Az ember csak a tevékenység keretében kezdi megalkotni a világot.

Az alkotó ember csak az ember által válik azzá. Mindaddig a másik ember nem létezett mint ember, mint Én; egyszerűen Semmi volt, mint ahogy én is az vagyok, ha magam vagyok. Anyagi, de lényegtelen önmagam számára, mert viszonyulásom képtelenség. Marx: „Nemcsak az ember *gazdagsága*, hanem a maga *szegénysége* is — a szocializmus feltételei között — egyaránt megkapja a maga *emberi* jellegét, ennél fogva társadalmi értelmét. Passzív kapcsolat ez, amely kiváltja, hogy az ember szükségszerűen úgy érezze, a *másik* ember a legnagyobb gazdagság. A tárgyiasult lény hatalma bennem, a magam lényegi ténykedésének érzelmi kitörése: *szenvedély*, ami ily módon alakul át itt saját lényem *tevékenységévé.*”⁴ Így kezdődik el tevékenységem a más lény iránti szükséglettel; az én szükségletem a nő iránt (a legáltalánosabb értelemben) ezért az én elsődleges tevékenységem, az én életem, *praxisis*. Ez az elsődlegesség nem csupán történelmi, hanem mindenekelőtt fogalmi. Meglátva a nőben, a másik emberben a szépséget mint a magam szükségletét, mint elégtelenség feltételét, kialakítom magamban a szükségletet minden más ember iránt, az egész világ mint külvilág iránt, mint viszonyulásom tárgya iránt. *A praxisis* olyan, mint valamilyen másik Én önmagamban, aki ezt magyarázza: Én vagyok a te életed, éltessél! Ez az Én életem egy *másik* ember, a bennem jelenlevő *ember*. Az én szenvedélyem a másik ember iránt, elsődlegesen a *nő iránt*,⁵ szenvedélyemmé válik az egész világ iránt. Ez a világ, mint másik ember, mint Én, tárgyává válik saját tevékenységemnek.⁶

Alkotás

Mielőtt az ember elindult saját útján a világ *meghódítására*, az ember felfedezte a világot. A világnak ez a felfedezése az emberen kívül, ez volt az ő első alkotása. A másik ember azért válhatott az én igazi Énemmé, mert őt én fedeztem fel, nem csupán kisajátítottam, tehát alkotásom, és nem termékem.

A tevékenység folyamatában, ami a maga immanens meghatározásában *önmagam* tevékenysége, tehát *öntevékenység* mint önmegvalósulás, az ember *közvetlenül* alkotja meg a maga lényegét. A magam alkotása én magam vagyok, de implikálva a világban magamon kívül. A tevékenység ilyenformán nem szubjektívizálása az objektív világnak, sem megfordítva, objektívizálása önmagamnak, hanem lényegi integrációja magamnak és a világnak. Az első fokozata ennek az integrációnak az emberi közösség.

„Ez a közösség — írta Marx — alyemtől (az embert) saját munkája választja el, maga az élet, a fizikai és szellemi élet, az emberi erkölcsiség, az emberi tevékenység, az emberi élvezet, az emberi lényeg. Az emberi lényeg az emberek igazi közössége.”⁷ Az emberi alkotás ezért sohasem létezik kívül vagy bennem; az alkotás mindig a magam lényegének és a rajtam kívül álló világnak az integrációja. *Ez a magam lényegének természetisülése, és a világ emberiesülése*. Az emberi tevékenység nem újítja meg az objektumot és szubjektu-

mot, a természetet és az embert. A tevékenység ezt túlhaladja az integrális megvalósulásban, mert úgy termeli ki az embert, mint a világ részét, a világot pedig, mint magát az embert. Az ember és a világ is mint emberi, mint emberiesült világ, a gyakorlat eredménye. A gyakorlat ezért *előzi meg* az embert és a világot is. Az ember léte nem a világtól való elválásával kezdődik, hanem önmaga *felfedezésével* ebben a világban, ami végső soron a világnak mint *emberinek* a felfedezése. Az embernek a világtól való elkülönülése azonban objektív valóság, ezért a világ felfedezésében benne van az az illúzió, ami ebből az elkülönülésből szükségszerűen következik — mintha a természet, az emberen kívüli világ kisajátítása lenne. Az ember és a világ viszonyának az a három kategóriája, a maga világához való háromféle viszonyulása, *ez elkülönülés, a kisajátítás és a felfedezés* alapvető formái ennek a viszonyoknak. E viszonyok egymás kölcsönös kizárása ez olyan formájú viszonyok negációjának a feltétele, amelyeket maga az ember sem képes autentikusan megvalósítani. *A munka, a termelés és a tevékenység* ennek a viszonyoknak a formái. Ezek kölcsönös kibékihethetlensége feltételét képezi egymás kölcsönös tagadásának, de másrészt egymás elidegeníthetlenségének is.

A gyakorlat mint „elemberiesítése mindannak, ami létezik”⁸, voltaképpen feladat, voltaképpen az ember emberi tevékenysége, emberi létének módja. Ez maga az alkotás, és magának az emberi létnek a megtestesülése.

A praxis és a munka viszonyának látszata

Minthogy az emberi lényhez való viszonyban rejlik a világhoz mint emberi lényhez való viszonyának, az ember emberi viszonyának a lehetősége, így az emberi közösség, s így maga az ember is úgy jelentkezik, mint alkotás, mint a *praxis* eredménye. Ennek folytán a tevékenység az ember önfelfedezése, tehát maga a természetes tevékenység, mert az ember felfedezése a természetben megy végbe és nem azon kívül eltérően a munkától, ami voltaképpen az ember lehetőségeinek a felfedezése a természeten kívül, tehát a természettől való teljes elkülönülésben, ami ennél fogva csak álfelfedezés lehet.

Szemben a tevékenységgel helyezkedik el a munka. Ilyenformán kétféle formája van az emberi létnek, s ezek alakítják ki viszonyát a természethez. Vagyis az ember valójában kettős lény; a maga *kétféle* léte saját maga dezintegrálódásához vezet. Az egyik lét hazug, illuzórikus, misztikus, a másik maga a lét. A maga igazi létének felfedezése az ember számára ezért csupán kezdete az *emberi létnek*.

A munka akkor kezdődik az ember számára, amikor a természet az ember számára kezd élni. A munka az ember antropocentrikus viszonyának kifejezője a rajta kívülálló világ felé. Önmagát úgy értelmezve, mint a világ létezésének okát, az ember elindul a világ felfedezésének útján, aminek egyedüli eredménye, hogy az ember elkülönül a természettől, a többi embertől, a világtól általában, tehát önmagától is. Amíg a tevékenységi viszony azért természetes, mert az ember emberi viszonyulásával, mint önmaga felfedezésével ebben a világban, elemberiesíti az ember világát, addig a munka elembertelenítése magának az embernek, mivel maga is elidegenedik ettől a világtól. A munka *terméket* hoz létre, tehát elkülönített természetet, kisajátított természetet. Értelmét maga a használat adja meg. Az ember így a maga célját a fogyasztásban, a használatban látja, s maga a termelés eszközeit képezi a cél megvalósításának. Valójában a munka nem is más az ember számára, mint magának a munkának a terméke. Ez nem viszony, hanem készítmény, holt munka. A munka ezért döntően külső léte az embernek. Ez már nem léte önmagának. A munka mint folyamat szükségszerű, kénytelenség, termékeinek használata pedig élvezet. Az ember tehát nem a természethez való viszonyért él; élete csupán használata a természetnek.⁹

Ezért az ember viszonya természethez antagonisztikus viszony; nemcsak azért, mert az ember szembe kerül a természettel, amikor kisajátítja, hanem mert a természet is, amely benne él, szembe van fordulva az emberrel, ellenáll neki.

Az ember és a természet antagonisztikus viszonyának eddigi története voltaképpen csak az ember képzelete a munka és a tevékenység antagonizmusáról. Amíg a munka az embernek a természethez való konkvisztádori viszonyának a meghatározottsága, addig a tevékenység ellentéte ennek a meghatározottságnak, magából az emberi természetből eredően. És míg a munka szemben áll a természettel és az emberrel is, addig a tevékenység önmagánál fogva (hiszen az embertől ered) emberi viszonyulás a természethez, és pedig magánvalóan — nem pedig a munkából eredően; ellentéte tehát a munkának, ellentéte az ember természetes antagonisztikus viszonyának. Ugyanis a munka meghatározott viszonyban áll a tevékenységgel, de a tevékenységnek semmi kapcsolata sincs a munkával.

Ez azt jelenti, hogy a munka nem elidegenített tevékenység, tehát szükségszerű következménye a tevékenységnek, hanem a tevékenység elidegenítése. A munka nem úgy jön létre, hogy a tevékenység elidegenedik, hanem úgy hogy a munka elidegeníti a tevékenységet. A munka csak a tevékenységben, a tevékenységéhez való viszonyában fedi fel a maga lényegét, válik munkává; a tevékenységgel homlokegyenest ellenkező a helyzet. Így a munka és a tevékenység viszonya döntően redukálva van. A tevékenységet nem lehet elidegeníteni a munkában, csupán a munkával lehet elidegeníteni a tevékenységet. Ez voltaképpen a munka természete. A munka nem magáért-való, noha magán-való. A munka a tevékenység elidegenítéséért létezik; ő maga az elidegenítés. Csak a tevékenység létezése feltétele a munkának, de nem oka a munkának, ami kitermelné, mint következményt. A tevékenység ugyanis magán-való, de nem a munkáért való, és csak a *munka alapján* létezik a *munkáért* is. A munka csak úgy létezhet mint a tevékenység elidegenedése; a tevékenység általában is *lehetőséges*. A munka e lehetőségben van megadva, tehát meghatározott, *szükségszerű*; a tevékenység maga a lehetőség, a tevékenység a *szabadság*. A tevékenység magán-való, semmivel sem feltételezett, tehát mindenért létezik maga körül, még a maga elidegenítéséért is, maga magától adódóan. A munka ellenben, noha szintén magán-való, magától létezik, a tevékenységért van, mint annak elidegenítése, mint magából a tevékenységből, annak tökéletlenségéből adódó valami. Más szóval a tevékenység, ha egyszer létrejön, sohasem mutatkozhat a munka külsejében, míg a munka mindig csak a tevékenységhez való viszonyában létezik. Mint ahogy a munka nem a tevékenység által jött létre, hanem önmagától adódóan, mint a tevékenység elidegenedése, ezért a munka sorsa is a tevékenységhez való viszonyához kapcsolódik, és nem megfordítva. Meg fog szünni abban a pillanatban, amikor többé nem lesz lehetősége a maga lényegének, a tevékenység elidegenítésének kinyilvánítására, még a tevékenység akkor is *létezni fog*. A tevékenységnek ez a létezése tehát maga az emberi *történelem*. Ez nem a munka története, nem a tevékenység elidegenítésének folyamata, hanem az ember gyakorlati léte emberi tartalmának történelme. Márpedig ez kívül esik a munkán, még akkor is, amikor a munka beletartozik. A tevékenység mindig tiszta, emberi, gyakorlati, életszerű az ember számára, vagy ha nem ilyen, akkor már nem tevékenység.

A termelés fogalma

A tevékenység tehát önmaga nem tud elidegenedni, de viszont elidegeníthető. A szubjektum, az ok, a tagadás meghatározottsága, elidegenedése kívül esik a tevékenységen. Az ember gyakorlati tevékenységének elidegenítése a munkából ered, ami magán-valóan elidegenített. Az ember azonban, a maga tevékenykedő lény helyzetéből, ennek a meghatározottságnak csupán a látszatát látja, amelyben a munka csupán következménye a tevékenység elidegenedésének, a maga tényleges elidegenítésének helyzetéből viszont, ami a dolgozó lény tartalmában van megadva, a munka szubjektumában, olyannak látja a munkát, mint a tevékenység megvalósulásának lehetőségét. Ezért az ember valóságos törekvése, hogy meghatározott viszonyt állítson fel a munka és a tevékenység között, csupán látszólag megvalósítható. A munkának és a gyakorlatnak ezt a látszólagos viszonyát, egyik oldalán a munkában és a munka útján megvalósult tevékenységgel, a másik oldalán pedig a munka felszabadításával a tevékenység útján, ezt a látszatot az emberben a termelés reális képzete kelti. A látszat tehát valóságos, de a termelés realitása is csupán látszólagos. Az ember valóban megpróbál tevékenykedni a munkában, és a munkát úgy állítja be, mint tevékenységet. A valóságban azonban a munkával csak elidegeníti a tevékenységet, tehát a valóságban azt tagadja meg, és a munkát tagadja látszólag, megvalósítva mint termelést. Pontosan ebben rejlik a munka és a tevékenység viszonya tagadásának történelmi lehetősége. Ebben, s nem a tevékenység munka útján való elképzelésében, hiszen itt döntően lehetetlen transzformációról lenne szó, hanem a munkának mint termelésé váló transzformálódásának lehetetlen tagadásában. A munka ugyanis, a maga természeténél fogva, nem lehet nem-munka. A termelés semmivel sem több, mint az ember illuzorikus képzete a munka felszabadulásáról. Mint termelés, a munka voltaképpen nem más, mint önmagának a megvalósulása a maga végső, döntő határvonaláig — mint az ember *kellemes* elidegenedése — a maga végtelen végletéig.¹⁰ Az ember a termelésben, ami döntően munka, a maga felszabadulatlanságát szabadságnak érzi; ő maga is illuzorikus, hiszen az illúziók reális világában él. A munka mint nem-munka csak úgy lehetséges, mint tevékenység. Ez azonban nem jelent egyet a munka transzformációjával, *felszabadulásával*, ami csupán hazug, látszólagos lehet, s épp ezért az ember számára veszélyesebb, mert olyan képzetet teremt, mint a végleges felszabadulás, hanem ez már döntő megvalósulása a *tagadásnak*, ami már nem-munka. A munka és nem-munka, az ember emberi léte, a tevékenység között

nincs átmeneti forma. Ami *közöttük* van, az *semmi*, a *semmi* pedig nemlétező valami, mert nemlétező dolgok *közé* esik. Ehelyett valójában a munka és a *prakszis*, az emberi világ és a Semmi abszolút összeférhetetlenségéről van szó; a határvonalat e tekintetben a maguk természetes ellentéte képezi. Mindaz, ami a munka és a tevékenység között fennáll, csupán az ember mediokritét szellemének terméke! Tehát ismét a munkáé?

A termelés fogalmát, ezzel szemben, másként tolmácsolják. Ezért ismerkedjünk meg röviden ezekkel a véleményekkel. Ha meglegednénk Sutlić tolmácsolásával, amely szerint „az újkori történelemben a termelés a munkában idegenedik el”¹¹, akkor olyan következtetésre juthatnánk, hogy termelni csupán a munkán kívül lehet. Ez tehát gyökeres ellentétben áll azzal, ahogyan kiindulásul meghatároztuk a termelést, mint a munka explicité megnyilvánuló megvalósulását. Mi több, Marx néhány nem eléggé világosan meghatározott álláspontja miatt, amelyek gazdasági-filozófiai kézírataiban találhatók 1844-ből, Sutlić arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy már Marx is úgy határozta meg a munkát, mint a termelés elidegenedésének aktusát. Más szóval, arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy a termelés maga az ember gyakorlati tevékenysége. Sutlićnak ez a következtetése csupán annak a következménye, hogy Marx nem határozta meg a tevékenység, fogalmát a termeléshez viszonyítva. Mivel nem tett határozott egyenlőtlenségi jelet a tevékenység és a termelés közé, Marx szükségtelenül a munka és a termelés fogalmának elkülönítésére készített bennünket. Ha azonban figyelemesen átolvassuk Marx *Elidegenített munka* c. kéziratát, akkor csak arra a felfedezésre juthatunk, hogy egyedüli hiányossága a tevékenység termelésre való levezetése. Így módon Marx számára a tevékenység mint termelés önmagából adódóan is elidegenülhetett, de azt, legalábbis ezen a helyen, nem látta, hogy a tevékenység elidegenedése magából a termelésből ered, mint munkával elidegenített tevékenységből. A termelés mint elidegenített tevékenység, a munka következménye, és mint ilyen, egyidejűleg oka a tevékenység elidegenedésének. „Az elidegenedés azonban nemcsak mint eredmény mutatkozik meg, hanem mint a *termelés aktusa* is, magán a *termelési tevékenységen* belül.”¹² Így írt Marx, nem látva a döntő disztinkciót az aktus és a termelés mint munkával elidegenített tevékenység között, a munkának a maga lényege és a termelési tevékenység lehetetlen fogalma között. Itt Marx is áldozata lett annak a látszatnak, hogy *maga* a tevékenység (mint termelés) idegenedett el a maga termelési formájában, nem pedig, hogy ténylegesen megtagadtatott a munkával, és csak látszólagosan mutatkozott meg a termelésben. Ezért jellegzetes Marxnak az az állítása, hogy „a munkás tevékenysége nem a maga öntevékenysége”,¹³ mert maga a termelés úgy mutatkozott meg neki, mint tevékenység.

Más részről, ami a fentiek alapján önmagát kizárja, Marx nem tartotta a munkát a termelés elidegenítési aktusának, hanem „a gyakorlati emberi ténykedés elidegenítő aktusának”.¹⁴ És természetesen nem láthatta meg, hogy ez magának a termelésnek a munka közvetítésével való elidegenítése.

Marx azonban már *A politikai gazdaságtan kritikájának vázlatáiban* bejelentette a termelés fogalmának új megfogalmazási lehetőségét, úgy tekintve a termelésre, mint az ember viszonyulásának módjára a természethez, olyan viszonyulására, amelyben a termelés úgy jelentkezik, mint az ember *elkülönülése* a természettől, mint az ember *generikus megmutakozása*, ami a természet *kisajátításában* jelenik meg az ember *termelése* útján.¹⁵ A mód, ahogyan itt mi fogalmazzuk meg a termelést, meggyőződésünk szerint, pontosan ezekből a feltételezésekből indul ki.

A termelés mint kisajátítás

A termelés nem más, mint *valamiből valami* előállítás. A termelés tehát az anyagi világból vett valamely dolog formájának átváltoztatása valamely más dologgá, olyan alakká való átalakítása, amit megvalósítójának szubjektuma valamire felhasználhat, tehát magának a szubjektumnak a megvalósítása az átalakítás útján; a termelés ennek megfelelően *kisajátítás* a *fogyasztás* érdekében; a termeléssel megváltoztatjuk az objektív világ képét, de az ember világát is, a maga átalakulása útján. A termelés tehát nem *döntő* az ember számára, hiszen kisajátításból áll, s így, csak önmaga számára lényeges. Mi több, az ember a termelésben, sőt a termelés világában is magán kívül, nem más, mint önmagának, tehát a világnak a kisajátítása. A maga csúcstát a termelés éppen a termelésben éri el, vagyis az ember kisajátításában, és ez a társadalmi termelésben valósul meg, mint társadalmi rendszerben és a maga antagonisztikus struktúrájában, tehát a termelés folyamata útján, a külső világ kisajátításában. Ilyenformán az ember számára a társadalom és a másik ember úgy jelenik meg, mint külső világ, vagyis, végül, e világon *belül* kezdi érezni magát, a *külső* világon

belül, mint a saját világán belül, kizárva belőle önmagát is mint *embert*.¹⁶ Ezért a termelés, mint a munka végső megnyilvánulása (mint a természet kisajátítása az anyag vele való cseréje útján), nem más, mint az ember léte önmagán kívül. Jobban mondva, kisajátított ember ez a maga létén kívül. Ez az ember nem hal meg, mert nem is él; élete halott, mert a maga halála saját létének előfeltétele. A termelés innenső oldalán élve, az ember nem termeli ki saját életét, hanem a termelésben él; a termelés termeli ki magát az embert is, kisajátítva emberi életét, önmaga saját egzisztenciája érdekében. *A termelés mint az ember egzisztenciája, maga az ember mint a termelés egzisztenciája*. Kisajátítván a külső világot, az ember következetes marad ehhez a kisajátításhoz — a fogyasztásban. Úgy termeli ki magát, mint a termelés feltételét, mint a termelés kisajátítóját. A termelés ilyen formán kisajátítja a termelés *szubjektív* szubjektumát is; a termelés tehát nem eszköze, módja a kisajátításnak, hanem *ő* maga a *kisajátítás*. Mint a viszonyok *rendszere*, amelybe az ember belép, a termelés kisajátítja magának e viszonyok minden elemét, függetlenül attól, hogy e viszonyoknak melyik oldalán helyezkednek el.

Mi azonban folytonosan úgy beszélünk a termelésről, mint az emberi tevékenység *tényleges* formájáról, noha ennek tartalmát voltaképpen illuzórikusnak tekintjük. Ez érthető is, hiszen olyan illúzióról van szó, ami az embernek a termelés folyamatában, tehát magában az illuzórikus világban, *valóságnak* tetszik. Az ember számára a termelés nem illuzórikus, de csak azért, mert ez a valóság, amelyben az ő valóságos léte zajlik. A termelés tehát valóságos, de csak mint illúzió. Az ember számára így maga az illúzió is valósággá válik. A termelésnek mint munkának a valóságos jellegéről van ugyanis szó, illetve a munkáról mint az embernek a munkáról alkotott illúziója meghatározottságáról — a termelés fogalmában megjelenítve.

A munkától a termelésig és tovább (vissza)

Amit a termelésről mint kisajátításról mondtunk, pontosan ez vonatkozik a munka fogalmára is, ami a termelés kisajátítására korlátozódik. A legáltalánosabb értelemben azonban a munka mindig termelés, még akkor is, ha ez a kisajátítás a szűkebb értelemben vett természet szféráján kívül megy végbe — a társadalomban, az emberben, a művészetben, a tevékenységben, röviden a természetiesült természetben. Hiszen mindig a természetről van szó, pontosabban az emberiesült természetről.

A természethez való viszony az emberi lény előfeltétele, mi több, ez maga az élet. E viszony formája maga az emberi élet módja. *A munka* egyik formája az ember viszonyulásának a természethez. A munka tehát az emberi élet módja, a maga megnyilvánulásának formája. Ez a *megnyilvánulása* az ember életének a munka által azonban csupán a maga *megmutatkozása*. Mint az emberi élet megnyilvánulásának formája, mint a természethez való viszonya, a munka nem az ember életének következménye, hanem csak a maga megnyilvánulásának módja. Ez azt jelenti, hogy a munkáról nem beszélhetünk úgy, mint a tevékenység elidegenedéséről. A munka nem az embertől idegeníti el a tevékenységet, hanem megfordítva, az embert a tevékenységtől, ami csak első pillantásra tűnik lényegében ugyanannak. Valójában azonban történelmileg nagyon is meghatározott, egymástól eltérő következmény-okozati sorrendről van szó. Hiszen, elidegenítve az embert a tevékenységtől, a munka meghagyja a tevékenységet, a visszatérés történelmi lehetőségét, az ember felszabadításának lehetőségét, míg a tevékenység elidegenítése, aminek egyetlen lehetősége az önelidegenítés, egyidejűleg az ember elidegenítését jelentené, de még gyökeresebben — a gyakorlati élethez való visszatérés minden lehetőségének megszüntetésével. Habár elkülönül az *embertől*, a *munkának köszönhetőleg* a tevékenység létezik az emberen mint dolgozón kívül is, és mint ilyen, állandó lehetőségét képezi az *emberi* életnek.

Ahelyett, hogy a természet feltárása útján mélyrehatóbban felfedezné az embert, a munka, az ember *útján*, kisajátítja a természetet. Ez a valóságos kisajátítás azonban az ember számára úgy jelentkezik, mintha *ő* maga a természet átalakításán dolgozna, de az igazi eredmény nem más, mint a kisajátítás, mint az ember elidegenedése a természettől.

A munka reális eredménye a *termék*, a természet kisajátítása, és ez, mint ilyen, az emberért van, mert a fogyasztás funkciójában kielégíti az ember szükségleteit. Minthogy a munka képezi a termelés alapját, és mivel a munka idézi elő, hogy az ember úgy fogja fel a termelést, mint a megvalósítás illúzióját, ami *ő*höz tér vissza, a nem megmutatkozó munkát éppen a termékből mint a munka tárgyiasult eredményéből lehet levezetni.

A munka terméke kétféle formában egzisztál: a munka folyamata szerint, mint érték, és a maga használata szerint, mint használati érték. A munka terméke *tényleges* bizonyí-

téka az ember szubjektivitásának a természethez viszonyítva; valójában a munka csak a munka termékében mutatja ki a maga lényegét, mint az emberi lét megmutatkozását. Amíg dolgozik, az ember kimutatja magát az életet; a munkát tehát megelőzi az emberi élet, a tevékenység mint természetes előfeltétele minden életmégnyilvánulásnak, de a munka szükségszerűen mutakozik meg a maga munkájának termékében. Ez első pillantra tautologikus meghatározása a munkának, de valójában ez az igazi meghatározása. Ismételjük meg: lehetséges-e, hogy a munka a munka termékében mutatkozik meg? *Mi a munka megmutatkozása a munka termékébe? Mi a munka terméke mint a munka megmutatkozása?* A munka terméke mint megmutatózó munka úgy jelentkezik, mint magának a munkának a termelése, függetlenül az értéktől, ami az ember számára közvetlen eredménye a munkának. A munka úgy mutatkozik meg, hogy nem termel értéket, mert ez csak mint *használati érték* jelent értéket az ember számára, ez a munka tehát csak a *maga* újratermelésének feltételeit hozza létre. A munka tehát *maga* a megmutatózás; mint *munka maga* a munka terméke, *mint* megmutatózó munka. Az ember ugyanis feltétele ennek a megmutatózó munkának, mint annak belső, szükségszerű mozgatója, s ebből eredően a munka megmutatózása mindig úgy jelentkezik, mint az ember elidegenülése, tehát a munka újratermelődése mint az ember elidegenedése úgy jelentkezik, mint az ember újratermelődése a megmutatózásban. Miután az ember átalakul a munka szubjektumává, a valóságban megszűnik önmaga szubjektumának lenni, és még tovább, elidegenedve saját tárgyiasult lényétől, mint önmaga gyakorlati lététől, objektummá válik, olyan dologgá, ami a munkában tartalmazott szubjektivitás megmutatózása. Vagy ahogyan Marx írta: „Az idegen lény, amelyhez a munka és a munka terméke tartozik, akinek a szolgálatában áll a munka és akinek élvezetét szolgálja a munka terméke, ez a lény csak maga az ember lehet”.¹⁷

Ezért a munka megvalósulásának kiindulási előfeltétele, a maga megszüntetése, nem a munka termékének mint valamilyen anyagi használati értéknek a megszüntetése, hanem az embernek mint önmaga idegen lényének megszüntetése, s ez egyet jelent a munkáról kialakított illuzórikus tudat megszüntetésével, a rajta kívül álló természet kisajátításának megszüntetésével. Ez az egyedüli módja önmaga mint *ember*, mint kisajátító megszüntetésének, és tovább, a maga visszatérésének a természethez. A munka mint a *természet* kisajátítása, nem létezhet elkülönülten az *ember* kisajátításától. Ezért a munka immanens terméke számunkra maga az ember, és csak ilyen alapon érthetjük meg a maga illúzióját a munkáról, mint az emberiesült természet kitermelésének módjáról. Az elidegenedés, a termék megmutatózása a munka közvetítésével csak úgy lehetséges, mint magának az embernek a megmutatózása. A munka csak mint ember, benne tartalmazottan, az emberben tárgyiasulva tud megmutatózni; a munka tárgyiasulása csak az emberben mutatkozhat meg az ember számára, a maga tárgyiasultságában. A munka többi terméke, az emberen kívül, csupán előfeltétele ennek a megmutatózásnak, és így csupán szükségszerű eszköz a munkának, mint az emberi élet megmutatózásának.

A munkának ez az alapvető terméke, a megmutatózó ember, a maga idegen lényelőfeltételét képezi a munkának mint termelésnek illuzórikus értelmezéséhez. Az ember maga a munka, a tárgyiasult, kondenzált munka, és a munka feltétele. A maga életének ebből a reális megmutatózásából, önmagából mint megmutatózó lényből szemléli az ember a maga megmutatózását is, mint *sajátját*, önmagára jellemzőt, belső lényét, a maga életének megmutatózását pedig mint az élet *önmagában* való megnyilvánulását. A munka így válik termeléssé. És ez azt jelenti, hogy a maga idegen lénye a munkában ez ember sajátjává, önmagává válik. A munka úgy mutatkozik meg, mint a természet termelése (kisajátítása), s ez most úgy jelentkezik az ember számára, mint saját magának a termelése. Nem úgy értelmezvén a termelést mint idegen kisajátítást, és nem úgy értelmezvén önmagát mint saját maga kisajátításának termelési folyamatát, az ember a termelést mint a természet kisajátítását sem láthatja munkának. Nem értvén meg tehát a termelés lényegét, ő a munkát is, mint saját termelését, úgy fogja fel, mint lényegét,¹⁸ mint saját létének megvalósulását, mint termelést *önmagából önmagába*, tehát saját lényén belül, immanensen alkotva meg az embert önmagában, tehát nem érti meg ennek a viszonyoknak a lényeges vonását, ami abból áll, hogy a *maga* termelése a *magáért folyó termelésből* (a *munkatermékből*) *alakul ki, s ebben most már ő is kitermelődik, mint a munka terméke*. A munkában, ami az ember számára most úgy jelenik meg, mint a termelés lényege, mint annak megvalósulása, az ember önmaga számára termel, de nem önmagának, mint *embernek*, hanem önmagának mint a *munka termékének*, tehát a *munka logikája szerint*; az ember így saját maga szerint és önmagának termel, de döntő módon önmagán kívül. A munka ezért is mutatkozik meg az ember számára mint a maga belső termelése. A munka termelésként való megmutatózása csak mint az ember termelése lehetséges. Éspedig azért, mert ez

voltaképpen olyan munka, ami magának a termelésnek a lényegét jelenti, tehát az ember termelése is úgy jelentkezik csak, mint munka, tehát mint kisajátítás, a természet anyagi megmutatkozása.

Így jutva el a munkától a termelésig, mint a munka felszabodításának illúziójáig, mint az ember önmegvalósulásáig, de a maga külsőségein belül, a természetén kívül, az ember így érkezik el a reális viszonyhoz, ami a maga lényegének tevékenységéhez, a maga igazi életéhez fűzi. Úgy értelmezve ugyanis a termelést, mint a munka megmutatkozását, tehát mint a megmutatkozásból megnyilvánuló megmutatkozást, tehát mint igazi megnyilvánulást, mint a maga emberi megnyilvánulását ezért, a termelésnek és a tevékenységnek ez az azonosítása valóban úgy jelenik meg, mint a munka és a tevékenység *valóságos* azonosulása. Mi több, a tevékenység gyakorlatilag akkor következetes ehhez az elvhez, amennyiben termelőjellegű. Ebből az következik, hogy az emberi alkotás, tehát ő maga, csak annyiban gyakorlati, amennyire a természetből van kisajátítva, amennyire felhasználható, tehát annyira, amennyire az ember önmagával szemben emberevő. Csak mint az *evés* tárgya, csak mint használati érték a legáltalánosabb értelemben, az ember csak ennyire *gyakorlati* a másik ember számára. A termelés mint tevékenység csupán ezért absztrakt termelése a természetnek, mert a természetesség valóságos tagadásából áll.

Ez tehát a termelés mint az *ember* termelése illuzorikusságának másik oldala. Amíg a munkára, mint az ember termelésére rá lehetett bizonyítani, hogy nem más, mint maga a munka, mert (mint termelés) az ember kisajátítása a természetből, míg arra termelésre, amit az ember alkotó életének tevékenységéként tartunk számon, mint a természet termelését az ember részéről, csak úgy lehet rábizonyítani, hogy ez sem más, hanem ismét csak munka, ha elfogadjuk az emberi alkotás meghatározását, tehát magát az embert, mint természetes lényt. Termelése csak ebben az esetben jelentkezne ismét úgy, mint munka.

Először is meg kell győződnünk arról, hogy az alkotás valóban természetes, generikus, és másodszor, amit már az előző implikál, hogy nem termék, tehát nem kisajátítása a természetnek. Az emberi *alkotás* az ember emberi létének megvalósulása. Amint a munka mint az ember viszonyulásának formája a természethez, egyidejűleg az emberi élet módja is, legalábbis megmutatkozásában, ugyanígy a tevékenység, mint maga az emberi lény élete, az embernek a természethez való viszonyulásának formája. Mi azonban e pillanatban a munka és a tevékenység mélyreható megkülönböztetését szorgalmazzuk, és ezért keressük a legfőbb médiumokat, amelyek közöttük állnak.

A munka mint a természet közvetlen kisajátítása, az ember létfenntartásának módja, az emberi élet eszköze, míg a tevékenység magának az embernek az életre keltése, az élet megtestesülése az emberen keresztül. A *prakszishoz* ez az inkarnációja nem más, mint a természet bevitelére, az ember természetiesülése. Valóban az ember naturalizációjáról van szó, hiszen az embert munkával termeltük ki, természetietlenül, elkülönítve a maga fajtától. Az ember mint a munkával kisajátított természet, elembertelenített lény, idegen lény az egyik oldalon — a másik oldalon pedig a természet az ember, tehát a munka által kisajátítva ezért tárgyai a tevékenységnek. A maga alapvető hatóiránya szerint a tevékenység így kerül szembe a munkával, de ennél is többről van szó: a tevékenység önmagán is kívül csik, mint a munka antagonizmusa. A tevékenység tehát nem csupán felfedezése a természetesnek, az egzisztenciálisnak, a generikus tartalomnak az emberben mint a munka termékében, a kisajátított természet természetiesülése, hanem a természet ősi formájának emberiesülése is abból az állapotból, ami „az ember számára nem *semmi*”. Ez azt jelenti, hogy a tevékenység alatt, ami az ember emberi világának alkotása, a *prakszis* alatt elsődlegesen a kisajátítás, a kisajátított tulajdon megszüntetését értjük. Ez a tevékenység első sorban tagadása az embernek mint a munka kisajátítottjának, de ugyanakkor megszünteti a munka termékét is, mint emberi tulajdont. Végző soron a *tevékenység* alkotó folyamat, amelyben *megszűnik a munka hatalma a munka termékei felett*, a maga tulajdona felett. Ez a igazi, végző expropriációja munkának mint expropriátornak. A *prakszis*, az ember élete azért emberi lét, mert a munka, a munka terméke egzisztenciájának tulsó oldalán kezdi önmagát, mint a munka termékét, mint saját létét. Csak ha megszüntetjük ennek a hazug emberi életnek a látszatát, amit a munka termékének élete tartalmaz, annak a munkának, amely tulajdont teremt, kisajátítja a természetet, csak ez lehet az egyetlen módja saját léte megszüntetésének önmaga másik oldalán, ez lehet egyetlen formája önnön élete megvalósulásának a tevékenységben, önmaga megvalósulásának ezen az oldalon. Önmagunk bírálata a másik oldalon levő *magunk*, mint emberi lény felett, ezért nem más, mint öntudat, tehát alkotó, kreatív.

De menjünk tovább . . .

Ha a tevékenységet csak a munkával és annak termékeivel állítanánk szembe, akkor a munka megszüntetése a tevékenység tagadását jelentené, mint a munka tagadását. A

tevékenység azonban túlhaladja önmagának ezt az efemer alakját, ami úgy nyilvánul meg, mint a kisajátítás, a munka terméke, a kisajátított természet transzcendentitása. Mint a munka tagadása, tevékenység csak a munka túlsó oldalán veszi kezdetét, s mint ilyen dialektikusan önfejlesztő. Más szóval a dialektikus antagonizmus, mint magának a tevékenységnek a mozgató ereje, kívül esik a munkához való antagonizmusán.

Mínthogy rá akarunk mutatni a termelés és a tevékenység közötti különbségre, illetve a munka és a termelés döntő azonosságára, be kell mutatnunk az alapvető különbséget a munka és a tevékenység között. A tevékenység ugyanis az ember *alkotása* a világerért, és a világ kreálása az ember szerint, míg a munka a világ termelése az ember számára és az ember termelése a világ szerint. Első pillantásra ez a megkülönböztetés nem eléggé pontos, mert úgy tűnik, mintha a tevékenységben az ember a világ kisajátítása lenne. Mégis, nem így van? Hiszen ő maga is kreálja a világot *magá* szerint, önmagává teszi, ezért az ő alkotása a világerért csupán része ennek az általános alkotó ténykedésnek.

A tevékenység tehát összeférhetetlen a termelés fogalmával, még akkor is, ha a termelés úgy jelentkezik, mint az alkotás kisajátítása, az ember gyakorlati ténykedése eredményének kisajátítása, amikor úgy tekintünk, mint emberiesült, a maga lényegében, társadalmiasultságában megmutakozó emberre. Ha ugyanis úgy határozzuk meg az alkotást, mint az embernek mint természetnek a kreációját, akkor az alkotás előállítása is úgy jelenik meg, mint munka, mint az ember természetének kisajátítása. A termelés voltaképpen misztikus azonosulása a munkának és a *prakszishoz*, amelynek megszüntetése a munka és a *prakszis* végleges elszakadását jelenti. Így jutunk el az eredményhez, hogy a termelés még úgy is, mint az alkotás előállítása, kívül esik a tevékenységen, csupán kisajátítása az alkotásnak, tehát nem más, mint a tevékenység kisajátításának előállítása. A termelés tehát viszonyba kerülhet a tevékenységgel, de csak úgy mint eredményének kisajátítása, tehát csak úgy, mint a termék megalkotása, mint a munka terméke. Az alkotást ezek szerint ki lehet sajátítani, az ember maga is lehet termék, kisajátítvány, de nem lehet tevékenység, mint módja saját emberi gyakorlati létének. A tevékenység mindig kívül marad a kisajátításon, kívül a termeléshez való viszonyon, míg az alkotás, az előállított, csupán mint ugyanennek a termelésnek a tulajdona fordulhat elő. Az embert el lehet idegeníteni, de nem az ember életét.

Röviden, a termelés mindig kívül esik a tevékenységen. Ez viszont azt jelenti: nemcsak hogy a *munka mindig termelés*, hanem a *termelés is mindig munka*. Ezért a termelés folyamatában az alkotás nem más, mint a *munka terméke*. A társadalom, az ember mint „ideális totalitása a társadalomnak”, mint magának a *prakszishoz* az alkotása a termelés folyamatában, nem más, mint maga a társadalmi rendszer, termék, a természetesnek a kisajátítása, autentikus formája a társadalmiságnak. A termelés ezek szerint úgyis, mint kisajátítása a megalkotottnak, az emberi élet gyakorlatiségének, semmi más, mint a megalkotottnak, az emberiesült természetnek a kisajátítása. A munka tehát, miután termelésé válik, egyáltalán nem jut tovább önmagánál. A munkából nem lehet megvalósult tevékenység, s ugyanígy a tevékenység nem fokozódhat le termeléssé; a termelés tehát röviden, képtelenség.

Amíg a munkában beszélhetünk az ember olyan viszonyáról a természethez, ami „az ember számára nem *semmi*”, olyan semmi, ami merő objektuma a kisajátításnak, addig a tevékenység, mint már megállapítottuk, nem csupán dezalienációja ennek a kisajátításnak, naturalizációja a természetietlenített természetnek, hanem feltétele is a döntően újnak, az ember gyakorlati viszonyának az igazi természethez. A tevékenység tehát nemcsak hogy a természetes viszonyt jelenti a nem természethez, az emberi kisajátítás mesterséges készítményéhez, tehát a nem-természet emberi naturalizációjához, hanem mint a természet felfedezése, a kisajátításnál magasabb szintű viszonyt jelez a természethez. Ez a viszony, amely elkülönül a kisajátítástól, és szembe kerül vele, magának az embernek a létfeltétele. Még ha tevékenységi körén kívül esik is, a természet *nem* semmi az ember számára. A tevékenységben, ami az ember kreációja a világerért, mint a világnak az ember szerinti általános kreálásának műve, és a természethez való viszony, a tevékenységben benne kell lennie az ember által megalapozott viszonyoknak, tehát emberinek kell lennie; még a természet sem, ami pedig absztrakt értelemben *semmi* az ember számára, mert nem a természetért élő ember szerint való, gyakorlatilag *nem* semmi. A természet történelmi lehetősége a maga tevékenységének; a természet tárgya valamely jövőbeni felfedezésnek, és mint ilyen, máris viszonyban van az emberrel.

A termelés tagadása

Egyik és a másik esetben is, a munkában és a tevékenységben is az ember meghatározott viszonyban áll a természettel, az emberi élet formáival. De itt nemcsak hogy döntően kü-

lőnböző viszonyokról van szó, hanem különbözők a természetek is, amelyek viszonyba kerülnek az emberrel.

Maga a munka az ember kétszeres viszonya a természethez. Egyrészt az ember csak akkor kerül viszonyba a természettel, amikor a kisajátítás pillanata végbemegy, ami valójában ki is meríti a munka fogalmát szűkebb értelemben. Másrészt a munka az ember és a természet általános viszonyának feltétele, amelyben a természet úgy jelenik meg számára, mint „semmi, ami semmiként mutatkozik meg”.¹⁹ A természet az ember számára csak akkor képezi a viszonyulás objektumát, amikor a kisajátítás folyamata végbemegy, tehát csak a munka révén. Különbözik az ember számára *nem jelent semmit*. De már ez maga is meghatározott viszony, mi több, ezt maga a szűkebb értelemben vett viszony, a munka határozza meg.

És amíg az első esetben *természetietlenített természettel* van dolgunk, a kisajátítás termékével, addig a másik esetben *megnemtermészetesített természetről* van szó. Az első a munka kisajátítványa, a megsemmisített, a perverzál, tehát a *természetietlenített*, a másik pedig az a bizonyos semmi az ember számára, a szűz, az érintetlen, tehát a *nemmegtermészetesített*.

Éppen ebből a második viszonyból, a megnemtermészetesített természethez való viszonyból, ebből a természethez való reális viszonyból, amelyben a természet nem úgy jelenik meg, mint természet, hanem mint nem-természet, ebből ered az ember illúziós viszonya (amiről az előbbiekben már több szó esett) a természetietlenített, kisajátított természethez, a *nemtermészethez* mint igazi természethez; a kisajátítvány ez esetben úgy mutatkozik meg az emberben, mint a maga természete. Az ember illúzióvilágának tehát megvan a maga reális alapja abban a természethez való viszonyban, amely nem létezik számára, ugyanúgy, mint ahogy ennek a viszonynak is megvan a maga reális feltételezettsége a termelésről mint a természet alakításáról kialakított illúzióban. Hiszen a természet nem úgy jelenik meg, mint természet, és mivel a nemtermészet úgy mutatkozik meg, mint természet, ezért az ember természete is (tehát az ember világa) olyan, mint a naturalizált természet, úgy jelentkezik, mint nem-természet, valami, ami az ember számára nem létező.

És, mint ahogyan már megállapítottuk, egyik és a másik esetben is a természet *ilyen* alakjait az ember *ilyen viszonya* határozza meg a természethez, ami nem más, mint a munka. Ezek szerint az ember csak úgy viszonyulhat gyakorlatiasan a természethez, ha megszünteti meglévő viszonyát a természethez. Vagy, még tovább haladva, az embernek mint „megmutató embernek” a megszüntetésével. Marx írta: „Anticipáljuk ideiglenesen még csak a következőt: Hegel a korszerű nemzetgazdaság álláspontján áll. Úgy fogja fel a *munkát* mint *lényegét*, mint az ember lényegét, amely igazolódik; ő a munkának csak a pozitív oldalát látja, de nem látja a negatív oldalát. A munka a magáért-való ember létezése a megmutatókózonson belül, vagyis maga a megmutató ember. A munka, amit Hegel egyedül ismer és elismer, absztrakt módon szellemi.”²⁰

A munka tehát az *ember létrejövételének története*, tehát csupán az ember előtörténete.²¹ A munka mint a nem-megtermészetesített természethez való viszony voltaképpen semmit sem változik azáltal, hogy természetietlenített természetet termel. Az ember természethez való viszonyának döntő változásáról van szó. Ez az új viszony csak úgy lehetséges, mint az ember gyakorlati tevékenysége. Ennek eredménye nem csupán magasabb rendű viszonya az embernek, hanem *gyakorlatilag* új formája a természetnek — *megtermészetesített természet*, mint tagadása a munkával adott természet egyik és másik formájának.²² Ezért a megtermészetesítés tevékenysége valóban kreatív, konkrétan gyakorlati, azonos az emberiesülés fogalmával.

A munkának mint az ember számára magán-való ember külső létezésének megszüntetése, ezért feltétele az ember valódi történelmének. A történelem ott kezdődik, ahol az ember emberré válik. És mint ahogy a történelem kezdetének feltétele az ember előtörténetének befejeződése, ugyanígy az előtörténet befejeződésének feltétele az ember igazi történelmének kezdete; más szóval az ember *prakszisa* nem válhat az ember történetévé csupán azáltal, hogy a *munka* megszünik az ember történetének lenni, hanem szükségeszerű, hogy a *prakszis* úgy jelenjen meg, mint tagadása a munka történetének, azonosítva az ember történetével. A munka antagonisztikus jellege tehát önmagánál fogva is biztosíthatja a maga önmegszüntetését, de ez az *önmegszüntetés* úgy jelentkezik, mint ez ember megszüntetése. A munka mégis az emberi lét formája, tehát önmegszüntetése egyet jelentene magának az emberi létnek a megszüntetésével. A *prakszis* ennél fogva elsősorban úgy jelentkezik, mint a munka pozitív megszüntetésének lehetősége, megszüntetése annak az emberi létnek, amely kívül esik az emberen. Ez a megszüntetés csak így nyilvánulhat meg, mint gyakorlati, mert új teret nyit meg az ember számára a szabad tevékenységhez.

A praxis megvalósulása

A tevékenység megvalósulása nem csupán megszüntetése a munkának, hanem megszüntetése a termelésnek is, mint a tevékenység munkából eredő illúziójának. Ezért az ember igazi történelme kétszeres megszüntetése a maga előtörténetének: megszüntetése a munkának mint a maga keletkezése illuzórikus valóságának, és a termelésnek mint a maga keletkezése tényleges illúziójának. Világos természetesen, hogy az embernek ez a kétszeres előtörténete valójában csupán *egyszeres*, amelyben csak a látszat jelentkezik szükségszerűen úgy, mint a látszólagos valóság következménye.

Mint ahogy a termelés úgy jelentkezett, mint a munka és a tevékenység hazug szintézise, a valóságban pedig mint a munka és a tevékenység látszólagos tagadása, így most ennek a tagadásnak a tagadása is úgy jelentkezik, mint a munka és a tevékenység megvalósulásának feltétele.

Az emberi *praxis*, amelynek léte, absztrakt értelemben, egészen az ember előtörténetéhez, tehát a munkához kapcsolódik, ez volt valójában az a történelmi fonal, amely rejtetten, a munka által visszaszorítva, elrejtve az ember előtörténetében, mindig reális lehetőséget jelentett. Mint ahogy an Odiszeusz bolyongott a tengereken Poszeidón haragjától üldözötten, így vetette ide-oda az ember *praxisát* is a munka vihara. A munka története mint az ember előtörténete, voltaképpen az ember új élete felszentelésének története volt.

De a *praxis* Odiszeusz, ő az egyetlen, aki ki tudja löni az ember igazi történelmének nyílát. A *praxis* az egyetlen, aki méltó Penelopé emberi hűségéhez. Az ember tevékenykedő léte ezért nem a munka megszüntetésével kezdődik, ami pedig szükségszerű előfeltétele az ember igazi történetének, hanem önmagából fejlődik ki, mint a maga lényegének tartalmából. Ahogyan a *munka* mint *szabadság a természettől*, valójában nem-szabadság, ugyanígy a *praxis* mint lényegi szabadság, nem csupán szabadság a munkától, hanem *magán-való szabadság is*.

Az ember tevékenysége mint az ember történelmének megvalósulása, most már úgy jelenik meg mint az ember szabadsága. Amikor Marx arról írt, hogy „a szabadság birodalma voltaképpen ott kezdődik, ahol megszűnik a szükségszerűség és a külső kényszerűség által feltételezett munka”, vagyis „a dolgok természeténél fogva az anyagi termelés szférájának tulsó oldalán helyezkedik el”²³, ez dilemma elé állította Kostas Akselost. „Tehát — állapította meg Akselos, miután kinyilvánította, hogy a *realitás*, a *harc*, a *világ*, a *totalitás*, az *emberi történelem* lényege az anyagi termelésen alapszik, ő maga (Marx, Dž. S.) „az anyagi termelés szférájának tulsó oldaláról” beszél; pontosabban szólva: ez „a tulsó oldal” immanens marad az emberi történelem számára, de ez nem zavarja, hogy ne kerüljön át az *anyagi termelés tulsó oldalára*. Az anyagi termelés, egyszer már instaurálva a maga mindenhatóságában, és fokról fokra meghódítva a világot, győzedelmesen kerül ki a természettel vívott harcából, és mint a „realitás” enigmája — harc a világ totalitásának, az ember és a társadalom történetének rejtelmeiben —, nem valamely másfajta látókörben fedi-e fel magát, mint amilyen az anyagi termelés — önmagának a tulsó oldalán?”²⁴ Akselos számára a kérdés a következőképpen vetődik fel: Nem anyagi termelés helyezkedik-e el önmagának a másik oldalán is? Ha már az emberi történelem számára immanens az anyagi termelés, vajon nem ugyanolyan szükségszerű feltétele-e a történelemnek maga az anyagi termelés, önmagának a másik oldalán, mint maga a szabadság?

Akselosnak ezek a kérdései következetesen alkalmazkodnak Marx következtelen szavaihoz. Az ember szabadsága ugyanis nem az anyagi termelés tulsó oldalán helyezkedik el, hanem ellenkezőleg, az anyagi termelés helyezkedik el az ember szabadságának tulsó oldalán. Ez első pillantásra tautológiának tűnik, nem? Pedig lényegbe vágó különbségről van szó. Ez ugyanis kapcsolatban áll előbbi gondolatainkkal a *munka* és a *praxis* viszonyáról, az egyik befejeződésének és a másik kezdetének viszonyáról. Ezért az ember szabadságának birodalma nem azzal kezdődik, hogy megszüntetjük az anyagi termelés birodalmát. Mi több, maga Marx is azt állítja, hogy az igazi szabadság birodalma „kizárólag a szükségszerűség birodalma alapjain fejlődhet ki”²⁵. Valóban igaz, hogy az anyagi termelés úgy jelentkezik, mint szükségszerű előfeltétele a szabadság birodalma megvalósulásának, tehát mint előfeltétele az ember igazi történelmének, ez a történelem azonban csak akkor igazi történelme az embernek, ha minden tekintetben szabad, tehát ha a történelem magán-való. Minden olyan imputálása a dolgoknak, hogy a szükségszerűség, az anyagi termelés, a munka birodalma, önmaguk tulsó oldalán lényegét jelentik az emberi történelemnek, mindez nem más, mint annak kinyilvánítása, hogy maga a szabadság is szükségszerűség,

tehát valami, ami *adott*, még ha a *jövőben is*, mint szükségszerű lehetőség, tehát lényegében *lehetetlenség*. A szabadság ezzel szemben az ember számára önmagának a célja, s mint ilyen nem emberi bizonyosság. Senki és semmi, tehát még az anyagi termelés szükségszerűségének szüksége sem kielégítő feltétele az ember valódi történetének, a *szabadság történetének* mint a *történelem szabadságának*. Kizárólag maga az ember az, de ő is csak a munka szükségszerűsége alól való felszabadulása alapján, aki a kezében tartja jövőjének kulcsát. Hogy mennyire bizonytalan ez a jövő, az tisztán rajta múlik.

És nemcsak hogy a munka megszüntetése szükségszerű feltétele a tevékenység megvalósulásának, mint az emberi szabadság birodalma megvalósulásának, noha a tevékenység megvalósulása nem szükségszerű következménye a munka megszüntetésének, hanem a tevékenység megvalósulása úgy jelentkezik, mint a munka, tehát a termelés megszüntetésének szükségszerű feltétele, hanem ugyanakkor a munka (a termelés) megszüntetése úgy vetődik fel, mint a tevékenység megvalósulásának szükségszerű következménye. Az ilyen okok és következmények hálózatán kívül csupán egy komponens létezik. És ez éppen ezért szabad, és ezért képezi az ember szabadságát. Csupán az ember gyakorlati tevékenységének megvalósulása szükségszerűen meghatározhatatlan, tehát szabad, és ezért alkotó jellegű az ember történelmének önmegvalósulása. Ez a történelem mint szabadság.

A tevékenység, a *prakszis*, a történelem, a szabadság fogalmai között nemcsak hogy különbség nincsen, de azonosság sincs. Ezek nem *egyenlőek*, ezek *ugyanazok*, mindez tehát Egyetlen, totalitás. Történelmileg értelmezve, a különböző történelmi pillanatokban ez az Egyetlen mint tevékenység, *prakszis*, történelem vagy szabadság különböző lehet, egymástól eltérő, de mégis mindegyik ugyanaz, történelmileg, lényegében ugyanaz, Egyetlen, tehát nem egyenlő, nem identikus, hanem Egyetlen, mint az abszolút Minden.

A munka megvalósulása

A termelés megszüntetésének feltételezése nem csupán megvalósulása az emberi tevékenységnek, mint a termelés tényleges tagadásának, hanem a munka megvalósulása is egyben, ami a termelés reális előfeltétele. Ilyen értelemben tehát a munka megvalósulása úgy jelentkezik, mint önmagának a tagadása.

Eközben jelentős kérdés vetődik fel. Ha ugyanis, mint ahogyan már megállapítottuk, a tevékenység megvalósulása oka a munka megszüntetésének, miközben a munka megszüntetése úgy jelentkezik, mint szükségszerűség, akkor vajon a *munka megvalósulásának* kifejezése, amivel voltaképpen a munka önmegszüntetésének fogalmát jelezzük, azt a fogalmat tehát, ami magából a munkából eredő tagadás, ez a kifejezés vajon nem felesleges-e? Vajon így maga a munka önmegszüntetése nem szintén szükségszerű következménye-e a tevékenységgel való antagonizmusának?

Ennek a kérdésnek, amelynek vizsgálatát az ezt követő, ennél is nagyobb munkában folytatjuk, megvan a maga felelete magában a munka jellegében.

A következőkről van szó: ha a munka tagadása egyenes terméke lenne magának az emberi tevékenység megvalósulásának, ez csupán az ember fizikai elkülönülését jelentené a munka folyamatától és annak termékei világától (a kultúrától). Ez esetben fennállna annak reális lehetősége (veszélye), hogy a munka és a maga világa tovább folytassa a maga, bár lehetetlen, embertől független létét. Mi több, ez esetben az ember alkotói léte sem lenne biztosítva. Amennyiben a kultúra, a munka, a külső akarattól függetlenül *egzisztálna*, úgy válna meg, mint magán-való erő, akkor az ember is rabjává válhatna, részévé, termékévé válhatna az ilyen világnak. A munka terméke emberré válna, az ember pedig a munka termékévé; a munka tehát önmagának a léte lenne, mint a munka terméke.

Hogy ez ne történjen meg, pedig senki sem szavatolhatja, hogy a végnélküli jövőben ilyesmi valóban nem történhet meg, a munka megszüntetésének sajátosnak kell lennie, olyanak, amilyen a kezdete volt. Mint ahogyan a munka megszüntetése a tevékenység megvalósulása nélkül nem biztosítja az ember létét, ugyanígy megvalósulása a tevékenységnek mint a munka megszüntetésének, a munka munkával kitermelt tagadása nélkül, nem biztosítaná az embernek a maga emberi létét. Ez a szükségszerű feltétel, ami inkább implicit, mint explicit, voltaképpen a munka megvalósulása, az olyan minőségű munka megvalósulása, amely majd kitermeli saját tagadását. *A munkának ez a megvalósulása* ezért nem csupán oka saját tagadásának, hanem *szükségszerű* feltétele a *tevékenység megvalósulásának*, szükségszerű feltétele az emberi *prakszisnak* és a maga emberi világának.

Jegyzetek

- ¹ „De absztrakt értelemben véve a magáért-való, az embertől elkülönülten rögzített természet sem semmi az ember számára.” (Marx: *Kritika Hegelove dijkalektike i filozofije uopće*, Rani radovi, Naprijed, Zágráb, 1967. 334. oldal.)
- ² Ez voltaképpen Petrović meghatározása a gyakorlatról mint „alkotó-önalkotó tevékenységről”. Gajo Petrović: *Filozofija i marksizam*, Mladost, Zágráb, 1965. 102. oldal.
- ³ Milan Kangrga: *Neki osnovni problemi marksizma*, Naše teme, 7—8. szám, Zágráb, 1962.
- ⁴ Marx: *Privatno vlasništvo i komunizam*, Rani radovi, 284—5. oldal.
- ⁵ Emlékeztetnék Marx szavaira: „Az ember emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya, a férfi viszonya a nőhöz. Ebben a természetes, generikus viszonyban, az ember viszonya a természethez közvetlenül a maga viszonya az emberhez, mint ahogy viszonya az emberhez a maga közvetlen viszonya a természethez, a maga saját természetes elrendelése. . . Ennek a viszonynak a jellegéből következik, hogy milyen mértékben vált az ember generikus lényvé, s hogy milyen mértékben értelmezi magát így, mint embert; a férfi viszonya a nőhöz az ember legtermészetesebb viszonya az emberhez”. Ugyanott, 274. oldal.
- ⁶ A legeglatásabb, ahogyan Schaff szimplifikálja Marx felfogását a humanizmusról, azt merő antropocentrizmusként fogva fel. Lásd Adam Schaff: *Marksizam i ljudska jedinka*, Nolit, Belgrad, 1967. 143. oldal.
- ⁷ Marx: Kritikai szeljegyzetek „Egy porosz” cikkéhez: „A porosz király és a szociális reform”, Marx—Engels művei, Budapest, 1957. I. kötet, 407. oldal.
- ⁸ Branko Bošnjak: *Ime i pojam praxis*, Praxis, 1. szám, Zágráb, 1964.
- ⁹ Schaff következetesen állítja, hogy Marx nem volt tisztában a „munka” és a „szabad tevékenység” viszonyával, és Marx „illúzióját a munka megszüntetéséről” „szerzője ifjúkori fantáziájának és naivitásának” számlájára írja. Hogy kinek a fantáziájáról és naivitásáról lehetne beszélni, ha nem is ifjúkoráról, azt legjobban Schaff „argumentumaiból” láthatjuk: „A tapasztalat arra tanít bennünket, hogy az ember bizonyos feltételek között megszeretheti saját foglalkozását, ami — noha továbbra is „munka” marad Marx nyelvén — így egyidejűleg „szabad tevékenységét” is képez, ami nélkül az ember boldogtalan lenne.” Ugyanott, 168—9. oldal. Schaff gondolatmenete szerint szabad tevékenységnek lehetne tekinteni még a bünteteket is, hiszen azt nem lehet mondani, hogy a büntetett elkövetői nem szeretik foglalkozásukat. Vagy például a francia vagy belga gyárakban dolgozó munkások már azáltal is megszűnhetnek *bérmunkásoknak* lenni, hogy szép neveket adnak a gépeknek, amelyeken dolgoznak, vagyis hát mert szeretik a saját foglalkozásukat.
- ¹⁰ Összehasonlításként lásd: Herbert Marcuse: *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Szarajevó, 1968. 152—3. oldal.
- ¹¹ Vanja Sutlić: *Bit i svremenost*, Veselin Masleša, Szarajevó, 1967. 23. oldal.
- ¹² Marx: *Otuđeni rad*, Rani radovi, 248. oldal
- ¹³ Ugyanott, 249. oldal
- ¹⁴ Ugyanott.
- ¹⁵ Hotimir Burger: „A maga a legáltalánosabb és leglényegesebb meghatározásában a termelés Marx számára azonos a természet kisajátításával (Aneignung); ez olyan értelemben kisajátítás, mint a külső világ átalakítása saját mércéink, sajátosságaink szerint; kisajátítani annyit tesz, mint hasonlatossá tenni (bármely) sajátosságához, és így kisajátítani. A kisajátítás eredménye ilyenformán a kisajátítvány, a tulajdon, vagy a hatalom valami felett (Eigentum), és ez csak a kisajátítás útján érhető el.” *Materijalna proizvodnja i slobodna duhovna proizvodnja*, Kulturni radnik, 3. szám, Zágráb, 1971. 46. old.
- ¹⁶ Hasonlítsd össze A. Schaff említett művével, 152. oldal.
- ¹⁷ Marx: *Otuđeni rad*, ugyanott, 253. oldal. Ugyanebből a kéziratból itt egy hosszabb idézetet közlünk, hiszen épp ezek az implikációk képezik alapját a mi felfogásunknak a munkáról: „A világ értékeinek növekedésével voltaképpen egyenes arányban növekszik az emberi világ értéktelensége. A munka nem csupán árut termel; a munka kitermeli önmagát és a munkát is, mint árut, és pedig olyan arányban, amilyen arányban általában termeli az árut. Ez a tény csupán ezt fejezi ki: a munkával kitermelt tárgy, saját terméke, úgy kerül szembe vele, mint idegen lény, mint erő, amely független a termelőtől. A munka terméke maga a munka, ami egy tárgyban rögződött meg, ami dologgá vált, ez a munka tárgyasulása. A munka megvalósulása (Verwirklichung) egyet jelent tárgyasulással. A munkának ez az átalakulása úgy jelenik meg a nemzetgazdaság állapotában, mint a munkás dologiasulása (Entwirklichung), tárgyasulását, mint a tárgy vesztesége és rabsága, kisajátítás mint elidegenedés, mint megmutatkozás.” Ugyanott, 256—6. oldal.
- ¹⁸ Hasonlítsuk össze V. Simeunović: *Rad kao transcendencija — bit: nesvesjna i svrsishodna djelatnost*, Praxi s 3—4. szám, Zágráb, 1972.
- ¹⁹ „A természet mint természet, vagyis ha még érzékelhetően különbözik attól a tiktostól, a magában rejlő értelemről, az absztrakciótól elkülönül, megkülönböztetett természet, ez a természet semmi, olyan semmi, ami úgy mutatkozik meg, mint semmi, és ez értelmetlenség, vagy csak külsőségében van értelme, ami megszűnt.”
- ²⁰ Marx: *Kritika Hegelove dijkalektike i filozofije uopće*, ugyanott, 335. oldal. És a kéziratnak ugyanezen az oldalán (a félreértések elkerülése végett) Marx odairta: A külsőséget nem mindig úgy kell értelmeznünk, mint érzékelhetőséget, ami megnyilvánul, és ami nyitva áll a világosság, az érzékelő ember számára; ezt a külsőséget itt úgy kell értelmezni, mint megmutatkozást, hibát, fogyatékosságot, aminek nem kell léteznie. Hiszen az igazság még mindig eszme. A természet csak formája a maga *mslétlenségének*, és mivel az absztrakt gondolat a lényeg, mindaz, ami külsőség, a maga lényegénél fogva csak *küllem*. Az absztrakt gondolkodó elismeri, hogy az érzékelhetőség lényege a természetnek, a *küllem* viszont ellentétes a gondolattal, amit önmagában szö. Ugyanakkor azonban ezt az ellentétet úgy fejezi ki, hogy a természetnek ez a külsősége voltaképpen ellentéte a gondolatnak, a maga fogyatékossága, tehát a természet fogyatékos lény, amennyiben különbözik a absztrakciótól.” Ugyanott, 320. oldal.
- ²¹ „Ő (Hegel; D. S.) csupán absztrakt, logikus, spekulatív kifejezést találta meg a történelem alakulásának, ami még nem igazi történelem az embernek, mint feltételezett szubjektumnak, hanem csak a *kitermelődés aktusa*, az ember kialakulásának történelme.” Ugyanott, 216. oldal.
- ²² Hasonlítsd össze: G. Petrović: ugyanott, 169. oldal.
- ²³ Marx: A tőke, 3. könyv. Kultura, Belgrad, 1964. 367. oldal.
- ²⁴ Kostas Akselos: *Marks penseur de la technique*, Les éditions de Minuit, Paris, 1969. 284. oldal.
- ²⁵ Marx: Ugyanott, 367. oldal.

Djelo i proizvod

Autor polazi u svojim razmatranjima od istine da je čovjek povjesno, a ne dato biće, beskonačno, a ne konačno, moguće a ne realizovano, isto kao što je i već realno u biti, a ne samo dato kao realno u prirodu, otuđeno biće. Analizirajući međusobne odnose kategorija: Djelatnost, Rad i Proizvodnja, autor se poziva na stavove Predraga Vranickog i Milana Kangrge i ističući svoje argumente, daje zapravo stanovištu da se dualizam svijeta u njegovoj materijalnoj i djelatnoj sferi ukida ako djelatnost adekvatno poima. Autor ističe: „U stvari, materijalnost svijeta kao bitno Ništa počinje tek sa djelatnošću, dakle praksom, dakle čovjekovom egzistencijom u svijetu, biti jedinstveni svijet. Primarnost materije je temporalna, a prakse povjesna. Svijet počinje zato tek sa praksom kao čovjekom. Čovjek tek u djelatnosti počinje stvarati svijet. A djelatatan čovjek postaje tek sa čovjekom. Sve dotle drugi čovjek nije postojao kao čovjek, kao Ja; on je bio Ništa isto kao što sam i ja sam. Materijalan, ali nebitan za mene, jer je moj odnos bio nemoguć!!

Autor svoju temu obrađuje kroz završna pitanja koje obeležava u svojoj raspravi sledećim međunaslovima: Djelo, Privid odnosa praxisa i rada, Pojam proizvodnje, Proizvodnja kao privajanje, Od rada do proizvodnje i dalje (nazad), Negacija proizvodnje, Realizacija praxisa, Realizacija rada.

Autor kao jednu od svojih završnih zaključivanja obrazlaže:

Ako bi kultura, rad, egzistirali neovisno od spoljašnje volje, realizujući se kao sila po sebi, i čovjek bi mogao postati rob takvoga svijeta, njegov dio, proizvod. Proizvod rada postao bi čovjek, a čovjek proizvod rada; rad bi dakle bio život samoga sebe kao proizvod rada.

Da se to ne dogodi, a niko ne garantuje da se ta budućnost bez kraja ne može stvarno zbiti, ukinuće rada mora biti njemu svojstveno, sadržano kao njegov iskon. Kao što ukidanje rada bez realizovane djelatnosti ne obezbeđuje čovjeku egzistenciju, tako ni realizacija djelatnosti kao ukinuće rada bez radom proizvedene negacije rada ne bi obezbedila čovjeku njegovu ljudsku egzistenciju. Taj nužni uslov, koji je više implicitan, nego eksplisitan, jeste realizacija rada, realizacija takvog kvaliteta rada koji će proizvesti svoju negaciju. Ta realizacija rada nije zato samo uzrok vlastite negacije nego i nužan uslov realizacije djelatnosti, čovjekove praxis-a i njegova ljudskog svijeta.

Zusammenfassung

Werk und Produkt

Der Verfasser geht in seinen Erörterungen von der Wahrheit aus, dass der Mensch ein historisches und kein gegebenes, ein unendliches und kein endliches, ein mögliches und kein verwirklichtes Wesen ist; gleichwie er schon im Wesen real und nicht nur als scheinbar real, ein veräussertes Wesen ist.

Indem der Verfasser die gegenseitigen Beziehungen der Kategorien: Tätigkeit, Arbeit und Produktion analysiert, bezieht er sich auf die Standpunkte von Predrag Vranicki und Milan Kangrga und gibt durch die Hervorhebung seiner Beweisführung dem Standpunkt recht, dass der Dualismus der Welt in seiner materiellen- und Tätigkeitssphäre aufgehoben wird, wenn die Tätigkeit entsprechend aufgefasst wird.

Der Verfasser hebt hervor: „Eigentlich beginnt die Materialität der Welt als wesentlich Nichts erst mit der Tätigkeit, also mit der Praxis, folglich mit der Existenz des Menschen auf der Welt. Der Vorrang des Stoffes ist vorübergehend, während der Praxis historisch ist. Deshalb beginnt die Welt erst mit der Praxis als Menschen. Der Mensch beginnt erst durch seine Tätigkeit die Welt zu schaffen.

Und erst mit dem Menschen entsteht der tätige Mensch. Bis dahin gab es keinen anderen Menschen als Mensch, als Ich; er war Nichts, ebenso wie ich es selbst bin. Materieil, aber unwesentlich für mich, weil meine Beziehung unmöglich war.“

Der Verfasser bearbeitet das Thema durch einen Fragenkreis, der in seiner Abhandlung unter folgende Zwischentitel gegliedert ist: das Werk; der Schein der Beziehung zwischen Praxis und Arbeit; der Begriff der Produktion; die Produktion als Aneignung; von der Arbeit bis zur Produktion und weiter (zurück); die Verneinung der Produktion; die Verwirklichung der Praxis: die Verwirklichung der Arbeit.

Als eine seiner Endfolgerungen begründet der Verfasser: Wenn Kultur, Arbeit, unabhängig von dem äusserlichen Willen vorhanden wären, also sich als Macht an sich verwirklichen würden, könnte auch der Mensch Sklave einer solchen Welt, ihr Bestandteil, Produkt, werden. Das Arbeitsprodukt wäre der Mensch und der Mensch das Produkt der Arbeit; die Arbeit wäre also das eigene Leben als Produkt der Arbeit.

Damit dies nicht stattfindet, wobei niemand gewährleisten kann, dass sich diese Zukunft ohne Ende tatsächlich nicht ereignen kann; muss die Abschaffung der Arbeit ihm eigen sein, einbegriffen als sein Ursprung. So wie die Aufhebung der Arbeit ohne realisierte Tätigkeit dem Menschen keine Existenz versichert, ebensowürde die Realisierung der Tätigkeit als Abschaffung der Arbeit ohne durch Arbeit erzeugte Verneinung der Arbeit dem Menschen seine menschliche Existenz nicht versichern. Diese notwendige Bedingung, die mehr implizite als explizite ist, ist die Verwirklichung der Arbeit; die Verwirklichung einer derartigen Arbeitsqualität, die ihre Verneinung erzeugen wird. Diese *Realisierung der Arbeit* ist deshalb nicht nur Ursache der eigenen Negation sondern auch *notwendige Bedingung zur Realisation der Tätigkeit*, Bedingung der menschlichen *Praxis* und seiner menschlichen Welt.

A műszaki-technológiai átalakulások hatása a káderstruktúrára

1. A lakosság és a gazdasági fejlődés

Minden társadalmi-gazdasági közösségben a társadalmi feltételek mellett a termelés emberi és anyagi feltételei is hatnak a gazdasági fejlődésre. Valamennyi termelési folyamatban egyidejűleg hat a munka három egyszerű tényezője „1. a célszerű tevékenység, vagyis maga a munka, 2. a tárgy, amelyre a munkával hatnak és 3. az eszköz, amellyel hatnak”¹. „Minden gazdaságban e három egyszerű tényező a munkafolyamat hordozójává alakul át: a lakosság (mint az emberek, a termelők és fogyasztók gyűjtőneve), a természeti kincsek (közéjük soroljuk a különféle struktúrájú és a különféleképpen termő mezőgazdasági földterületeket, a vizet, amely mind jelentősebbé válik mind a mezőgazdaság, mind az ipar számára, az erdőt a fákkal és a vadakkal), a víziutakat (a folyami, tavi és tengeri utakat) bennük a halállománnyal, a gyorsfolyásúakat, a vízeséseket (amelyek az energiatermelés szempontjából fontosak), a többi energiaforrást (a szén-, a nafta- és gázlelőhelyeket), a fémek és nemfémek lelőhelyeit (a munkával nemesített természeti kincseket nyersanyagoknak nevezzük)”² és a termelőeszközöket. Az egyes tényezők bőségétől, minőségétől, fejlődési ütemétől, optimális kombinációjától nagymértékben függ minden társadalmi-gazdasági közösség fejlődésének gyorsasága.

E munkában csak a dinamikus átalakulási folyamatoknak a káderstruktúrára való hatását emeljük ki, ez lehetővé teszi számunkra, hogy áttekintsük, milyen mértékben jelentkeztek ösztönző tényezőként a dinamikus gazdasági fejlődés folyamatában, és hogyan illeszkedtek be a gazdasági fejlődés optimalizálásába.

Továbbá, a termelés fontos feltételeihez kell sorolni a lakosságot (a kádereket), egyes országokat — két okból kifolyólag.

A szocializmusban az emberek egész tevékenységének a végső célja a lakosság szükségleteinek kielégítése. A lakoságnak azonban a fogyasztói szerepén kívül termelői szerepe is van, amelyben „a munka elsősorban az ember és a természet közötti folyamatot jelenti, olyan folyamatot, amelyben

az ember tevékenységével lehetővé teszi, szabályozza és ellenőrzi a természettel való anyagcseréjét. A természeti anyaggal szemben maga is természeti erőként lép fel. Megmózdítja testének termelői erőit, kezét és lábát, fejét és kezét, hogy a természeti anyagot életszükségleteire való felhasználási formába öntse. Azáltal, hogy ezzel a mozgással a körülötte levő természetre hat, meg is változtatja azt, de egyúttal a saját természetét is. A magában szunnyadó erőket fejleszti és azok játékát hatalma alá rendeli³. A fogyasztó, a termelő és az irányító szerepében a lakosság a gazdasági fejlődésnek igen jelentős tényezője.

Számbeliségével és a megvalósított jövedelem magasságával a lakosság meghatározza a belső piac méreteit, és határozott követelményeket támaszt a termelés, de különösen a személyi fogyasztásra készülő termékek struktúrájával szemben. A lakosságnak, mint fogyasztónak a vizsgálata alkalmával azonban nagyon lényegesek a strukturális elemek: a szociális-gazdasági struktúra, az aktív lakosság számaránya az összlakosság létszámában, a dolgozók aránya az összlakossághoz képest, a dolgozók műveltsége és szakmai képesítése, valamint munkaszokásaik.

Mivel „a lakosság a bővített újratermelés minden lényeges esetében közbelép és hatással van az időszerű gazdasági kérdésekre, valamint a gazdasági fejlődés jellegére és ütemére⁴, nem csoda, hogy ma olyan nagy figyelmet szentelnek a lakosságnak.

2. A korszerű technika fejlődésének rövid ismertetése

A technika és vele együtt a technológia nagyméretű alkalmazása a korszerű társadalom alapvető anyagi tartalmát képezi. Marx szerint „a gazdasági korszakok nem abban különböznek egymástól, hogy mit készítenek, hanem abban, hogy hogyan, milyen munkaeszközökkel készítik⁵. Eszerint megkülönböztethető két ipari forradalom. „Az első akkor keletkezett amikor John Waet 1735-ben feltalálta a kötőgépet⁶. A változás abból állt, hogy a gép felváltotta az ember munkaműveletét. A második ipari forradalom 1950-ben, az elektronikának az iparban való alkalmazása bevezetésével kezdődött. Most a gépek a termelési folyamat anyagi részében átveszik az irányító szerepet is.

A gépek forradalmat váltanak ki a termelés módjában „a termelés módjának forradalmasítása a manufaktúra idején a munkaerőből, a nagyipari termelésben pedig a munkaeszközökből indul ki⁷. Műszaki-technológiai értelemben véve, és tekintettel arra, hogy „minden fejlett gép három lényegesen különböző elemből áll: a meghajtó gépből, az átviteli mechanizmusból és végül a szerszám- vagy munkagépből⁸, a történelmi fejlődés a következő volt:

A fejlődés első szakaszában a meghajtó gépet az ember, az állat, a szél, a víz képezi, átviteli mechanizmus még nincs, vagy az még csupán munkagép.

A második szakaszban meghajtó gépként jelentkezik James Watt gőzgépe, átviteli mechanizmus még nincs, vagy ha van is, az otromba, amelynek segítségével egy meghajtó gép több munkagépet hajt meg.

A harmadik szakaszban sor kerül a villanyáram alkalmazására.

Az utolsó szakaszban megjelenik az elektronikus cső. Az elektronika a fejlődés mai szakaszában lehetővé tette a termelés automatizálását. Az automata gépek háromféle rendszerűek. Az első rendszerben a termelés rögzített termelési program alapján, az ember ellenőrzésével bonyolódik le. A második rendszerben a termelés és az ellenőrzés mechanikusan, egy állandó és rögzített termelési program szerint történik. A harmadik teljes automatikus rendszer, amelyben a termelési folyamatot megadott technológiai paraméterek és indikátorok alapján végzik.

A korszerű, műszakilag nagyon fejlett és automatizált termelésű ipar fejlődésére, a természeti feltételekre kihatással volt a gőzgép feltalálása (Watt gőzgépe 1765—1786), azután a villanyáram és a villanymotor alkalmazása (Faraday 1827—1831), a többfázisú alternátor alkalmazása (Nikola Tesla 1887), ami lehetővé tette a drága és nagyméretű, nagy erő- és energiavesztéssel működő átviteli mechanizmusok eltávolítását, az elektronika alkalmazásával pedig az automatizált termelés bevezetését (Fleminnd 1904-ben először alkalmazta az elektronikus csövet). A vegyipar gyárilag kezdte készíteni a kénsavat (Ward 1736), a szódát (Le Blanc 1790), Mendelejev felállította a periódikus rendszert (1869). Mindez lehetővé tette a szintetikus anyag, a vegyi preparátumok gyártását a mezőgazdaság, stb. részére. Bessemer eljárása (1858) kiszélesítette és olcsóbbá tette az acélgégyártást, s ezzel lehetővé vált a fém-, a villamosipar, valamint a hajógyártás intenzív fejlődése. A fény- és elektromosság elmélete (Maxwell 1864) az elektromágneses hullámok (Hertz 1887), a röntgen sugarak (Röntgen 1895), a rádió (Curie 1898), Planck quantumelmélete (1900), Einstein relativitás- és az anyag- és energia equivalencia elmélete (1900), majd a Wright fivérek repülőgépe (1903) — révén a fejlődés eljutott a radárig, a nukleáris fizikáig, az összetett fegyverekig és rakétáig (1940), az elektromos számológépekig és az összetett nukleáris fegyverekig (Teller 1950), a világűri repülésig (Szputnyik 1957), a laser tevékenységének demonstrálásáig (Maiman 1960)⁹.

Mindez a műszaki és technológiai felfedezés és a termelési folyamatban való alkalmazásuk jelentősen kihatnak az egyes meglevő gazdasági kategóriákra. Az intenzív műszaki-technológiai átalakulások állandóan és gyorsan hatnak a rendszerekben belüli és közötti termelés, árucseré, elosztás és fogyasztás átalakulási folyamataira.

Ilyen körülmények között állandóan megbomlik az egyensúly a termelési tényezők használatában. Emiatt az iparban és a többi tevékenységben is olyképpen kell az irányítást fejleszteni, hogy a megjelenéstől a felismerésig, a felismeréstől az akcióig, és az akciótól a felismerések alkalmazásáig minél rövidebb idő múljon el. Gyakran megtörténik azonban, hogy ez az idő túl hosszú, s emiatt az elsődleges jelenségre irányított akció az új körülmények között megváltozott. Eszerint az intenzív műszaki-technológiai átalakulások feltételei között a vezetésnek és az irányításnak is objektíve hathatósak kell lennie.

Az intenzív műszaki-technológiai átalakulások igénylik a tudományos vívmányokról, valamint minden szinten: vállalati, a szűkebb és tágabb társadalmi-politikai közösség területén és az egész világon észlelhető gazdasági jelenségekről szóló tájékoztatást. Egyben ez volt az indítéka egy tevékenység: a tájékoztatás, az adatszolgáltatás, a kommunikáció (INDOK) fejlődésének. E tudományos terület fejlődése és szervezése a következő adatokból látható:

a világon évente több mint 100 millió címszó, tudományos és műszaki munka jelenik meg, több mint 100 000 folyóirat kerül kiadásra, négymillió fölötti címszóval, a tudományos tájékoztatás 10-évenként, míg az anyagi alap 15—20 évenként megkétszereződik.

3. A műszaki fejlődés és a foglalkoztatottság

A korszerű műszaki-technológiai haladás jelentős változásokat hoz magával a foglalkoztatottság méreteiben és struktúrájában¹¹. A többtermelés, amely a korszerű technika és technológia által létrejött nagyobb termelékenységből ered, közvetlenül az egész társadalmat illeti meg. Ez végeredményben lehetővé teszi nálunk, hogy a termelékenység növekedésével összhangban szervezeten lássunk hozzá a káderek képzéséhez és foglalkoztatásához, ami viszont lehetővé teszi, hogy a lakósonkénti fogyasztás növekedésével egy időben rövidítsük a munkanapokat.

A kedvezőtlen káderhelyzet, valamint a káderképzés kedvezőtlen alakulása ugyanis lelassíthatja a gazdasági fejlődést. A foglalkoztatottak kedvezőtlen összetétele kihatással van a fizikai és szellemi munka mennyiségének és minőségének csökkentésére. A foglalkoztatottak kedvezőtlen struktúrája kihát a munkatermelékenységre, a termelés költségeire, a pótképzés költségeinek növekedésére stb., az átlagos szakmai összetétel javulása és a magasabb képzési szint elmélyíti és növeli az aktív munka periódusát és a munkatermelékenységet. A munka folyamatában és a munkaévek folyamán fokozódik az ügyesség, a szakszerűség, a tapasztalat, a szervezőképesség. A területi különbségek és a különféle kategóriákba tartozó embereknel a képzés lehetőségében jelentkező különbségek potenciális veszélyt jelenthetnek az élet-színvonalnak, mint egységes egésznek a csökkentésére.

Ezek a fejtegetések nem becsülik le azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe találjuk magunkat. A műszaki-technológiai haladás azonban nemcsak a foglalkoztatottak mennyiségére, hanem mindinkább és elsősorban szakképesítésükre van kihatással. A történelmi fejlődés folyamán, a gyáriparban változott a szakmai összetétel: a manufaktúrában túlsúlyban voltak a kisipari képesítések (meghatározott szakmák polivalens ismerete), a gépesített ipari termelésben jelentkező munkamegosztás következtében a szakmai összetétel polarizálódik: egyik munkát szakképzett dolgozók végzik, a másikat félszakképzettek és szakképzetlenek. A szakképzett dolgozók szervezik a termelést és az ellenőrzést, a félszakképzettek és a szakképzetlenek pedig az egyszerű munkákat végzik.

A korszerű, automatizált gazdaságban jelentős változásra kerül sor a szakkáder-struktúrában, -szükségletben és -képzésben. Az ilyen termelés már embrionális szakaszában megköveteli a polivalens tudást a munkafolyamatban, és ezen az alapon olyan szakosítást, amely közvetlenül kihát a termelési folyamatra. Ezenkívül a gyáriparban jelentkező gyors átalakulási folyamatok, a tudományos kutatások fejlődése és eredményeinek változása mindinkább a szakképzett és a magasszakképzetségű munkásokat igénylik.

Az intenzív műszaki-technológiai átalakulások feltételei közepette a gazdaságnak jelentős számú magasszakképzetségű szakemberre van szüksége, akik a nagyon bonyolult gépeket karbantartják és javítják. Az ilyen káderek-

nek szűkebb szakosításúaknak kell lenniük, kiváló polivalens tudással. Ott ahol az automatizáció nehezebben tör utat, például az anyagmozgatásban, a különféle segéd munkákban, elhelyezkedhet a szakképzettség nélküli dolgozó is. Továbbá az automatizált gazdaságnak nagyszámú különféle szakosítású magasszakképzettségű dolgozóra van szüksége, akik programozzák a termelést, előkészítik a munkát, elemzik a munkát és az ügykezelést, stb. A termelési folyamat automatizálásának nem kell hatnia a foglalkoztatottság méreteinek csökkenésére. Közvetlenül hat a foglalkoztatottság struktúrájának megváltoztatására és feltételeket teremt az indukált foglalkoztatottsághoz, ezzel növeli a foglalkoztatás lehetőségét, az életszínvonalat, a gazdálkodás sikerét.

A gazdaságnak az extenzív fejlődésről az intenzívre való áttérésével a társult munka önálló szervezetei nagy érdeklődést tanúsítanak a szakkáderek iránt. Ez megkívánja az oktatási folyamat intenzívebbé tételét, a minőség, a fokozat és a struktúra, külön a speciális ágazatok összehangolását a fejlődési szükségletekkel (a rendes iskoláztatás növelésével, de a munkaviszonyban levők képzésével is a meglévő szakmai összetétel javítása, valamint a szakmai továbbképzés céljából, hogy a korszerű technika, technológia és munkaszervezés fejlődésével lépést lehessen tartani), a fennálló strukturális aránytalanságok eltüntetését (ágazatok, az oktatási szint, területi és szakkáder szerinti összeegyeztetés hiánya), valamint az egész iskolahálózat intenzívebbé tétele. E hatalmas feladatok megvalósítása megfelelő rendszerbeli intézkedések meghozatalát, az oktatás és a tudományos kutatómunka pénzelése kérdésének tartós megoldását, az iskoláztatás hatékonyságának növelését stb-t igényli. Az ilyen politika hordozói a társult munka önálló szervezetei és azok társulásai, meg a társadalmi-politikai közösségek, amelyek funkcionális, pénzelési, minőségi szempontból integrálják az oktatást. Ezért elismert az oktatás és a tudomány vezető szerepe Jugoszlávia korszerű társadalmi-politikai fejlődésében.

A JKSZ kilencedik kongresszusának határozata megjelöli a tudomány konkrét, időszerű koncepcióját és szerepét, valamint e tevékenység fejlesztésének irányvonalát és célját.¹²

1969-ben Jugoszláviában 482 tudományos-kutató és fejlesztési szervezet volt,¹³ amelyek 9910 tudományos kutatóval és egyetemi végzettségű szakkáderrel rendelkeztek. Ezen adatok szerint Jugoszláviában 1000 lakosra 0,5 tudományos dolgozó jutott, ami megfelel a világviszonylatban vett átlagnak, de jelentősen elmarad a fejlett országoktól, amelyekkel Jugoszlávia intenzív gazdasági kapcsolatokat tart fenn, s amelyekben néhányszor nagyobb ez a százalékarány.

1969-ben Jugoszláviában 1000 lakosra 0,024 tudományos kutató- és fejlesztési szervezet jutott, s ez csoportos és koordinált tudományos munkára vall, kezdve a munkaszervezettől a tudományos kutatóintézetekig és egyetemekig. A tudományos kutatómunka eredményeinek alkalmazása nem csupán az általános ismeretalap gyarapítását szolgálja, hanem végső célja a dolgozók életszínvonalának növelése. A tudományos kutatómunkának e céllal való összehangolása számos kérdést foglal magában: a magasszakképzettségű és tudományos dolgozók képzését, tudományos intézetek építését és működését, a tudományos kutatómunka pénzelését és szervezését, a kísérő szolgál-

latok fejlesztését, valamint a tudományos kutató tevékenységek munkaeredményei gyakorlati alkalmazásának figyelemmel kísérését.

A mai intézív tudományos és műszaki felfedezések feltételei között — amelyek kihatással vannak az anyagi és a termelési viszonyokban létrejövő változásokra — elfogadott szabály, hogy az iskolákban, az egyetemeken szélesebbkörű alaptudást kell szerezni. A korszerű oktatási folyamat abból indul ki, hogy az iskolákban illetve az egyetemeken szélesebb körű alapismeretek nyújtsanak, amelyek feltételt teremtenek ahhoz, hogy a diák, illetve az egyetemista tudományosan gondolkodhasson és felhasználhassa a tudományos munkamódszereket ismereteinek alkotójellegű alkalmazása céljából. Az ilyen oktatási folyamat jelentősen kihat az iskoláztatás, illetve az egyetemi tanulmányok átlagos idejére és megbízható feltételeket teremt a további folyamatos képzéshez és a gazdaság igényeihez való gyors alkalmazkodásra. Ez az oktatás minden területére vonatkozik: az általános (egyesekek számára ez az oktatás befejező formája), a közép- és felsőfokú iskolákra.

A korszerű, automatizált termelés mélyreható minőségi változásokat igényel az oktatásban. A termelés magasfokú automatizálása magasabb fokú képzettséget kíván: szükség van megbízható alaptudásra, és a határterületek polivalens ismeretére. Éppen a korszerű felsőfokú oktatásnak kell a tudományos vívmányokon, a tudományos munkamódszereken és szakmai felelősségen alapuló megbízható ismereteket nyújtaniuk, a tájékoztatás és az adatgyűjtemény sokoldalú felhasználásával. Így egy mai okleveles gépészmérnök a maga szűkebb szakosításából származó alaptudása mellett szélesebb körű ismereteket is szerez még matematikából, elektronikából, kibernetikából, közgazdaságtanból. Egy közgazdász ílymódon a társadalmi és gazdasági fejlődés törvényszerűségeiről szóló alapvető, fundamentális tudásán kívül megbízható ismereteket szerez még kibernetikából, matematikából, az ökonometriai modellekről, pszichológiából stb. Az így szerzett ismeretek megbízható alapot képeznek a szakosításhoz, szélesebbet az oktatási folyamatban, szűkebbet a gyakorlatban. Az oktatás mai problémája lényegesen különbözik az egykoritól, amikor a megszerzett tudás a technika relatív megállapodása miatt hosszú távra volt érvényes. A mai körülmények között elengedhetetlenül szükség van a széleskörű tudásra, már azért is, mert az intenzív műszaki-technológiai átalakulások és az automatizáció megkövetelik a létrejött valódi szükségletekhez való szakmai adaptálódást.

A kiemelt kérdések arra utalnak, hogy a gazdasági fejlődés függ a tudomány, a technika és az oktatás fejlesztési értelemben vett alkalmazásától, a fejlesztési gazdaságpolitikától és az anyagi tényezőktől. Ezek közül különösen az első két előfeltételnek teljes alkalmazása feltétlenül hozzájárul a fejlődéshez.

Az intenzív műszaki és technológiai átalakulási folyamatok igénylik az oktatás, a tudományos-kutatómunka intenzívebbé tételét, valamint azok eredményeinek állandó gyakorlati alkalmazását. A gazdasági fejlődés valójában attól függ, van-e elegendő szakkáder, akik képesek magukévá tenni és a gyakorlatban alkalmazni az új ismereteket. Ezért a korszerű feltételek mind jobban igénylik a magasszakképzettségű kádereket, valamint egész sor új profilú káder képzését. Ezzel a gazdaság intenzívebb és dinamikusabb átalakulásának további távlatai nyílnak meg.

A műszaki-technológiai átalakulások és az automatizáció bevezetése jelentősen kihatnak a foglalkoztatottak szakmai összetételére és átképzésére, a termelés szervezésére, a felszerelés karbantartására és javítására. A nyilvántartás és az anyagfeldolgozás ugyancsak magasfokú szakképzettséget igényel, míg a meglevő könyvelőségi és statisztikai nyilvántartásnak alkalmazkodnia kell a változásokhoz. Habár nagyszámú középiskolát és egyetemet végzett magasszakképzettségű dolgozóra van szükség, a szakképzetlen és a félszakképzett dolgozók száma nem csökken lényegesen, hanem ez hatással lesz munkahelyük megváltoztatására, mert a magasfokú gépesítés és az automatizáció egész sor segéd- és kiegészítő tevékenységet igényel, ahol szükség van ilyen dolgozókra.

A mai oktatási politika számos kérdést foglal magában, még pedig az oktatás gazdasági törvényszerűségeit (tudományos kutatómunka), valamint a tanítás módszereit és tartalmát. Mivel az oktatás tartalmát nehéz közvetlenül összegezni, így a tényezők némelyike lehet például: a tanszerek, az előadók száma és formális képzettsége, az oktatási módszer értékelése (az előadás, az audiovizuális eszközök használata, az oktatás szubjektumainak aktív viszonya, formális logikai és leíró, vagyis dialektikus oktatás stb.). Közvetve azonban az oktatás minősége felmérhető más tényezők alapján is.

Az egyik legjelentősebb tényező az, amely kimutatja, hogy az oktatás milyen hatással van a gazdasági fejlődésre. Ezt az általános tényezőt nem lehet közvetlenül áttekinteni. Akkor azonban amikor a gazdasági fejlődés tervezett százalékát összehasonlítjuk a valódi százalékkal, bizonyos különbség jelentkezhet. Ez a különbség annyival lesz nagyobb, amennyivel magasabb fokú a szakképzettség, amennyivel nagyobb tapasztalattal és amennyivel gyorsabban alkalmazzák a gyakorlatban a tudomány vívmányait. Ez a különbség valójában az életszínvonalnak, de különösen az egészségnek, elsősorban mint testi erőnlétnek, valamint az oktatásnak, mint a társadalomban kifejtett tevékenység emberi tényezőjének a mutatója.

Nálunk egyik elsődleges feladat az oktatási folyamat előmozdítása, de az intenzívebb fejlődés bizonyos nehézségekbe ütközik. Néhány ilyen nehézség:

- a tudományos-oktató intézmények egymásközi és a tudományos-kutató intézkedésekkel való szerves kapcsolatának elégtelensége;
- az oktatás és a gyakorlat szerves kapcsolatának elégtelensége;
- a tudományos kutatás eredményeinek gyakorlatban való alkalmazásának lassúsága, és a gyakorlat elégtelen érdeklődése ezen eredmények iránt;
- az oktatásban foglalkoztatottak szakmai összetétele;
- az oktatás pénzelésének megoldatlan kérdése, az ösztönző tényezők nincsenek megfelelően kidolgozva az oktatásban való gyakorlati alkalmazásra.¹⁴

A kádERSZÜKSÉGLETEK Hosszútávú áttekintése lehetővé teszi a megfelelő intézkedések foganatosítását, a gazdasági folyamat fejlesztéséhez szükséges meghatározott profilú káderek biztosítása céljából. A kádereképzés meghatározott ütemének biztosítása érdekében a rendelkezésre álló eszközök keretében egységes feltételeket kell teremteni a káderek (a tanulók és egyetemisták) ösztöndíjazására, tanulmányi kölcsönök folyósítására.

Véleményünk szerint az alapvető irányvonalnak a kölcsönök folyósítása felé kell haladnia, az ösztöndíjakat pedig csak azoknál kell megtartani, akik rendkívüli eredményükkel (meghatározott struktúrában belül) általános társadalmi elismerésben részesültek. Ezért az ösztöndíjak odaítélésekor az eddigi mércéken kívül figyelembe kell venni az egyetemi kar tanácsa, illetve az iskola vagy az egyetemi kar, azonkívül az ifjúsági szervezet vagy az egyetemista szervezet javaslatát. Ösztönző hatásuk mellett ezek a kritériumok köteleznék a szerveket, illetve szervezeteket, hogy valóban a jók közül is a legjobbakat javasolják.

A tanulmányi kölcsönt is úgy kell folyósítani, hogy ösztönzőleg hasson a tanulóra vagy egyetemistára, illetve úgy hogy minél előbb és minél jobb eredménnyel fejezze be az iskolát, illetve egyetemi tanulmányait. Ezt úgy lehetne elérni, hogy a tanulót, illetve az egyetemistát felmentenék a kölcsön visszafizetésének kötelezettsége alól, amennyiben időben lediplomál, amennyiben az iskolában vagy az egyetem, vagy az iskoláztatás befejezése után a munkában kiváló eredményt ér el. Természetesen ezeket a kritériumokat öngazgatói egyezményben részletesen ki lehet dolgozni.

Jegyzetek

- ¹ K. Marks: „Kapital”, „Kultura”, Beograd 1958. 139. oldal
- ² K. Marks: „Kapital”, „Kultura”, Beograd 1958. 141. oldal
- ³ K. Marks: „Kapital” I. „Kultura”, Beograd 1958. 138. oldal
- ⁴ Macura M.: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije, „Nolit”, Beograd 1957. 218. oldal
- ⁵ K. Marks „Kapital” I. „Kultura”, Beograd 1958. 140. oldal
- ⁶ „ „ „ „ „ 273. „
- ⁷ „ „ „ „ „ 272. „
- ⁸ Karl Marks: „Kapital” I, „Kultura”, Beograd 1958. 273 oldal
- ⁹ Ekonomika Jugoslavije II. rész, szerzői csoport, „Informator”, Zagreb, 1968. 152. oldal
- ¹⁰ G. M. Dobrov, Nauka o nauci, Beograd 1969. 27. oldal
- ¹¹ A foglalkoztatottak struktúrája szektoronként I:II:III a következő:
 - a lakosonkénti legnagyobb jövedelmű országokban a foglalkoztatottak struktúrája 15:40:45
 - a lakosonkénti közepes jövedelmű országokban a foglalkoztatottak struktúrája 51:21:28
 - a lakosonkénti legkisebb jövedelmű országokban a foglalkoztatottak struktúrája 61:15:24
 Jugoszláviában 1969-ben a foglalkoztatottak struktúrája a következő volt: 44:25:31 szektorok: I — mezőgazdaság, halászat, erdészet, II — gyáripár, építőipar, termelő kisipar, III — egyéb tevékenységek.
- ¹² Aktuelni unutrašnji i međunarodni problemi i uloga SKJ u socijalističkom sistemu samoupravljanja, Josip Broz Tito beszámolója a JK SZ IX. kongresszusán, Deveti kongres SKJ „Komunist”, Beograd 1969. 60., 67. oldal.
- ¹³ Lásd: Kadrovi u uslovima autom. proizvod. „N. privrednik” 3—4/72.
- ¹⁴ Šimoković A. Kadrovi u uslovima automatizirane proizvodnje, „Novi privrednik”, Subotica 1972. 24. oldal.

Įrodalom

Deveti kongres SKJ, „Komunist“, Beograd, 1969.

„Ekonomika Jugoslavije“ szerz6i csoport, „Informator“ Zagreb, 1968.

Karl Marks, „Kapital“, „Kultura“, Beograd 1958.

Šimoković Aleksandar, „Racionalan raspored zaposlenog osoblja kao faktor razvoja, sa posebnim osvrtom na zaposlenost u opštini Subotica“, „Novi privrednik“, Subotica, 5/1970.

„Kadrovi u uslovima automatizovane proizvodnje“, „Novi privrednik“, Subotica, 3—4/1972.

Rezime

Uticaĳ tehniĳko-tehnološkĳh transformacija na kadrovsku strukturu

Autor u svojim razmatranĳima polazi od Marksova tri osnovna elementa rada i pokazuje kakve konkretne pojavne oblike poprimaju ovi elementi u suvremenim uslovima društvenog razvoja. U nastavku svog izlaganja autor ukazuje na tempo i oblike razvoja savremene tehnike. Izmeĳu ostaloga ukazuje na razvoj nove delatnosti: informacione, dokumentacione i komunikacione (INDOK). Autor ukazuje da razvoj ovog nauĳnog podruĳja i njegove organizacije moĳe se videti i iz sledećih podataka: u svetu se godišnje štampa više od 100 miliona naslova nauĳnih i tehniĳkih radova, izlazi više od 100.000 ĳasopisa sa više od 4 miliona naslova, obim nauĳnog sadrĳaja podvostruĳuje se u manje od 40 godina, a nauĳno-tehniĳke informacije u 10 godina, dok se materijalna osnova podvostruĳuje za oko 15—20 godina.

Težište svog razmatranĳa autor posvećuje uticaju kojeg savremeni tehniĳko-tehnološkĳ progres unosi u obim i strukturu zaposlenosti. Promene u kvalifikaciji zaposlenih autor razmatra i istorijski, da bi se posebno zadrĳao na promenama u strukturi zaposlenih u socijalistiĳkoj Jugoslaviji.

Autor u završnom delu svoga rada razmatra meĳuzavisnost tehniĳko-tehnološkog razvoja i formiranja profesionalnog profila i procesa prekvalifikacije zaposlenih. Pored opštĳih pitanĳa veza obrazovanja i formiranja struĳnih kadrova povezano sa privrednim razvojem u nas, autor se u svom radu bavi i mogućim poboljšanjem onih konkretnih mera koja su usmerena na formiranje struĳnih kadrova ųeljenog profila i socijalnog sastava.

Zusammenfassung

Der Einfluss Technisch-Technologischer Transformationen auf die Kaderstruktur

In seiner Arbeit geht der Verfasser von Marxens 3 Grundelementen der Arbeit aus und zeigt, was für konkrete Erscheinungsformen diese Elemente unter den zeitgemässen Bedingungen der gesellschaftlichen Entwicklung erhalten. Fortfahrend verweist der Verfasser auf das Tempo und die Entwicklungsformen der zeitgemässen Technik. Unter anderem weist er auf die Entwicklung einer neuen Tätigkeit hin: auf die Informations-, Dokumentations- und Kommunikationstätigkeit. Der Verfasser deutet darüber hinaus darauf hin, dass die Entwicklung dieses Wissenschaftsbereichs und dessen Organisation auch aus folgenden Angaben ersichtbar sind: in der Welt werden jährlich mehr als 100 Millionen Titel wissenschaftlicher und technischer Werke gedruckt; mehr als 100.000 Zeitschriften mit mehr als 4 Millionen Titel verlegt; der Umfang des wissenschaftlichen

Inhalts wird in weniger als 40 Jahren und der der wissenschaftlich-technischen Information alle 10 Jahre verdoppelt, während die materielle Basis in 15—20 Jahren verzweifacht wird.

Den Schwerpunkt seiner Erörterung widmet der Verfasser dem Einfluss den der zeitgemässe technisch-technologische Fortschritt auf den Umfang und die Struktur der Beschäftigung hat. Die Veränderungen in der Qualifikation der Beschäftigten erörtert der Autor auch historisch, um sich dann insbesondere auf den Veränderungen in der Struktur der Beschäftigten im sozialistischen Jugoslawien aufzuhalten.

Im Schlussteil seiner Arbeit bespricht der Autor die Wechselbeziehung der technisch-technologischen Entwicklung und die Bildung des berufsmässigen Profils der Beschäftigten. Auch der Prozess der Umqualifizierung der Beschäftigten wird besprochen.

Ausser den allgemeinen Fragen der Ausbildung und Formierung von Fachkräften hinsichtlich der wirtschaftlichen Entwicklung bei uns, behandelt der Verfasser in seiner Arbeit auch die Frage der möglichen Verbesserung jener konkreten Massnahmen, die auf die Bildung von Fachkadern eines gewünschten Profils und einer gewünschten sozialen Zusammensetzung abzielen.

A család mai helyzete és problémái

A család, úgy az egyes emberek, mint a társadalom szempontjából nélkülözhetetlen fontosságú funkciót és szerepet tölt be. Ennek ellenére az emberek általában nagyon kevés figyelmet fordítanak a családra, felületesen és hiányosan tájékozottak a családdal kapcsolatos kérdésekben, problémákban. Holott ebben a szűk közösségben élnek le egész életüket, ennek struktúrája, légköre határozza meg sokszor egész emberi magatartásukat, mindennapi „harcképességüket” vagy „harcképtelenségüket”, ennek légköre, melegsége vagy ridegsége határozza meg közérzetüket, életérzésüket: boldogságukat vagy elvesztségüket, magányosságukat.

Családi közösségbe születünk, ebben nevelkedünk, majd egy általunk kialakított új családban folytatjuk életünket. Meglepő, hogy általában milyen felületesen ismerik az emberek azt is, amire akkor vállalkoznak, amikor új családot alapítanak. Mennyire háttérbe szorul még mindig az érzelmi és tudatos társkeresés magas szintű igénye, s helyette mennyire lényegtelen és mellékes körülmények, esetleges, alkalmoszerű „véletlenek” döntik el, kinek, ki jut, s kivel kezd családi életet.

Ha mindez elmondható az egyes emberekről, elmondható más megfogalmazásban a társadalomról is általában. A család, mint olyan, háttérbe szorult, önmagára, sorsára lett bízva. Megnyugtattuk magunkat az új jogi formákkal, szabályokkal, és nem kísértük figyelemmel a családban végbenő változásokat, és e változásokkal járó problémákat, amelyek a most bonyolult áttételes formákban, a legkülönbözőbb módon éreztetik jelenlétüket. A különböző érdekelt tudományágak sem foglalkoztak érdemben a családdal, csak akkor, amikor a jelentkező problémák ezt haladéktalanul szükségessé nem tették.

Ma már nem csak a családi problémákat kutató tudományágak számára, de a mindennapi tapasztalatokra éberrel figyelő emberek számára is nyilvánvaló, hogy a társadalomnak ez a mikroközössége labilisabb, törekenyebb lett, olyan átalakulásokon ment keresztül, amelyek megbontották egyensúlyát, bomlékonnyá, súlyos problémáktól terhessé vált, és alapvető funkcióit nem tudja ellátni tökéletesen.

A család — az ún. fejlett civilizált országokban — a viták középpontjába került. A legszélsőségesebb véleményekkel is találkozhatunk ebben a vitában. Egyes elgondolások szerint, a család jelenlegi válsága mögött tulajdonképpen a család felbomlásának folyamata áll, azaz a család, mint történeti képződmény, megszűnése felé tart. Mások, ezzel homlokegyenest, a legcsekélyebb változást sem fogadják el, ennek lehetőségét is tagadják, olyan megfontolásokból kiindulva, hogy a család valamilyen örök, erkölcsi kategóriákon nyugszik.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül vagy a család szerepét illetően? Beszélhetünk-e ezek alapján a család „válságos helyzetéről”, vagy csak olyan általános jelenségek ezek, amelyek a dolgok rendje és módja szerint minden beavatkozás nélkül is megoldódnak? Miben nyilvánulnak meg ezek a változások? Milyen következményekkel járnak?

Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásához szeretnénk hozzájárulni valamelyest rövid áttekintésünkkel, érintve a család alapvető funkcióit, úgy az egyén, mint a társadalom életében. Szeretnénk érzékeltetni a családprobléma összetettségét, valamint a család jelenünkben játszott szerepét, fontosságát tisztázni. Problémamegközelítésünk és elemzésünk elsősorban lélektani, középpontjában az egyedi ember áll, a személyiség, amely hordozója, szenvedő alanya minden változásnak, problémának.

A család alapvető fontosságú funkciókkal rendelkezik úgy a társadalom, mint az egyén szempontjából. Mint történeti képződmény, változik, alapvető funkciói azonban megmaradnak. Így pl. az utódok létrehozása és nevelése, vagyis a társadalom számára a társadalmi reprodukció biztosítása még sokáig elválaszthatatlan lesz a családtól. A csecsemő a legmagatehetlenebb valamennyi előlány utódja közül, a legjobban kiszolgáltatott, a legjobban ápolásra, gondozásra szoruló. Léte teljes mértékben az anyjától függ. Nem születik olyan reflexekkel, amelyek életveszélyben megmenthetnék, nem tudja kiszabadítani magát a kellemetlen testhelyzetből, hisz nem képes helyzetváltoztatásra, a táplálékát sem tudja megszerezni, még a szopó mozdulatot is úgy kell begyakorolnia. Létfeltételeit tekintve, ha időre született is, ha mégoly optimális súllyal és testmérettel is, tulajdonképpen „koraszülött”. (Mérei 1972)

A családnak kell gondoskodni az újszülött táplálásáról, ápolásáról, védelméről. Az utódok létrehozásával, táplálásával, ápolásával, védelmével azonban még távolról sem biztosítottuk a társadalom zavartalan reprodukcióját és továbbfejlődését. Ahhoz, hogy az ember végül is érett, alkalmazkodni tudó és alkotóképes társadalmi lényé váljék, még más is szükséges. Az anya—kisgyermek érzelmi kapcsolat a harmonikus személyiségfejlődés alapja, amelyen keresztül érett, egészséges társadalmi lényé válik. Ennek az első érzelmi kapcsolatnak a hiánya, elmaradása, vagy megzavarása, mindig ártalmat jelent a fejlődő gyermek életében, emocionális problémák, személyiségzavarok kialakulásához vezet.

A családnak tehát biztosítani kell a gyermek zavartalan érzelmi, értelmi fejlődését, azt a folyamatot, amelyet szocializációnak szoktunk nevezni, amelynek során az újszülött társadalmi lényé válik. Ennek a folyamatnak

a háttére az anya—gyermek kapcsolat, majd később a gyermeket körülvevő emberi kapcsolatok rendszere, az a mikrokörnyezet, amelybe beleszületett, és amelyben nevelkedik.

Ugyancsak lényeges funkciója a családnak az egyén és a társadalom közötti közvetítő szerepe. A személyiség formálását minden egyes egyed fejlődése közben a társadalmi, környezeti hatások határozzák meg. Ezek a társadalmi, környezeti hatások azonban nem közvetlenül érvényesítik hatásukat, hanem a legkisebb társadalmi szerveződési egység, a társadalom alapsejtjén, a családon keresztül. A család nem önkényesen, „saját belátása szerint” farag, alakít új személyiségeket. Az anya és a többi családtag tudatát, tevékenységét mindig az adott társadalom és környezet határozza meg, így tevékenységükön keresztül mindig a társadalmi, környezeti hatás érvényesül.

Az ember fennmaradásának és fejlődése lehetőségének lényege az egyén és a környezet kapcsolatában áll. A mindenkori adott környezetünkhöz igyekszünk alkalmazkodni, ugyanakkor törekszünk változtatni is ezen, kedvezőbbé tenni számunkra. Mint társadalmi lénynek, meg kell tanulni alkalmazkodni az adott társadalmi feltételekhez. Ez a társadalmi jellegű alkalmazkodás már nagyon korán megkezdődik. Az újszülöttnél ez olyan általánosságokban jelentkezik, mint a táplálás időbeosztásához, a napi ritmus alapsémáihoz való kezdeti „alkalmazkodás”. Kialakulnak az első feltételes reflexek, reflexláncolatok, amelyeket lényegében véve a családi életritmus, a szokások határoznak meg. A család életritmusa, szokásai azonban a társadalmi környezet függvényei. Így lesz közvetítő a család a fejlődő gyermek és az adott társadalom között. Ezen a kapcsolaton keresztül sajátítja el — kezdetben elsősorban kondicionálással — a tisztálkodással, táplálkozással, öltözködéssel, napi életritmus beosztásával az alapvető viselkedési sémákat. Később a családon keresztül megtanulja az adott társadalomra, kultúrára jellemző elemi szokásokat, viselkedésnormákat.

Nem kevésbé jelentős feladat hárul a családra a beszéd és gondolkodás kialakításában, formálásában. A család tanítja meg a gyermeket a nyelvre, amelyen beszél, és itt tanulja meg az első gondolkodási sémákat. A személyiségfejlődés intellektuális, kognitív részének előfeltételeit a család biztosítja.

A családban tanulja meg a gyermek — a szülőkkel, testvéreivel való kapcsolatán keresztül — a másik emberhez való viszonyulás alapjait. Megfigyeli a viselkedésével kiváltott környezeti reakciókat. Megtanul az elvárásoknak megfelelően viselkedni. Megtanulja a szerepeknek azokat a sémáit, amelyek később az emberi kapcsolatformákban a követendő viselkedést lehetővé teszik. Ebben a folyamatban a szülők gyakran modellek is. A gyermek „leutánozza” szüleit, elési viselkedésüket, a különböző dolgokhoz való viszonyulásukat. Így, a szülői viselkedésmintákon keresztül alakulhatnak ki benne különböző mikrokulturális vagy szubkulturális hatások is. Pl. alkoholista vagy bűnöző szülők példájának hatása alatt gyakran maga is hasonló megoldásokat keres.

A családban, szüleihez, testvéreihez való viszonyán keresztül alakítja ki a gyermek az első önmagáról alkotott képet. Hangsúlyozni szeretnénk ismét az érzelmi kapcsolatok fontosságát ebben a folyamatban is. *Az érzelmi kapcsolat őszintesége a belső biztonságérzet forrása.* Ez a biztonságérzet pedig elengedhetetlen feltétele az egészséges személyiségfejlődésnek. A felemás

érzelmi viszony, a családban uralkodó érzelmi bizonytalanság súlyos következményekkel járó önértékelési problémákat alakít ki a gyermekben.

Nem beszéltünk még a családnak a társadalmi termelésben és fogyasztásban, a gazdasági tevékenységben játszott szerepéről, valamint olyan más funkcióiról, amelyek lélektani szerepe kisebb, és vizsgálatuk elsősorban más tudományágak hatáskörébe tartozik. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a család szerepének lélektani vonatkozásait akár csak megközelítőleg is kimerítettük elemzésünkkel. Rövid áttekintésünkkel csak arra vállalkoztunk, hogy érzékeltessük a család rendkívüli fontosságát, úgy az egyén, mint a társadalom szempontjából. Miért volt erre szükség?

A mindennapi tapasztalat, valamint a családprobléma egészét kutató tudományok arra figyelmeztetnek, hogy a társadalom alapsejtjében olyan változások történtek az utóbbi évtizedekben és történnek napjainkban is, amelyek fokozott odafigyelést, alaposabb vizsgálatot igényelnek. Általánosan tapasztalható, hogy a család kevésbé ellenálló, kevésbé biztonságos, rövidebb életű, mint régen. Minden kétséget kizáróan bizonyítják ezt az idevonatkozó statisztikák is. A válások száma emelkedik, a gyermekek száma csökken, a családi kedvezőtlen talajon kialakuló különböző emocionális problémák, személyiségkárosodások száma növekszik.

Mivel magyarázható ez a változás? Milyen társadalmi folyamatok, történések állnak mögötte?

A válások számára és arányára vonatkozó nemzetközi statisztikai adatok szerint a válások száma az első és második világháború után kezd emelkedni, és ez az emelkedés napjainkig is tart. Tulajdonképpen tehát ebben az időszakban kellene keresnünk azokat a társadalmi tényezőket, folyamatokat, amelyek a válások számának emelkedő tendenciája mögött állnak.

Milyen változásokat figyelhetünk meg a család struktúráján belül, vagy a család helyzetét, termelésben elfoglalt funkcióját illetően ebben az időben? Mindenekelőtt szemberúnik egy folyamat, amelynek során a régebbi patriarchális jellegű nagycsaládok — ahol több nemzedék és leszármazott élt együtt —, felbomlott, kisebb egységekre esett szét, és általánossá vált a kiscsalád, ahol csak a szülő és a még nem házas gyermekeik élnek együtt. Ezek az ún. modern vagy nukleáris családok.

Mi hozta magával a patriarchális nagycsaládok felbomlását? Milyen különbségek jellemzik a hagyományos nagycsaládokat és a mai modern kiscsaládokat? Milyen következményekkel járt ez az átalakulási folyamat?

A nagycsaládi formációt a család tulajdonában levő föld, vagy más vagyon, gazdasági kötelék határozta meg elsősorban. A család tulajdonában levő föld, vagy a közösen végzett munka, a közös gazdasági érdek lehetővé tette, hogy több nemzedék is együtt éljen, együtt maradhassanak az utódok a házasságkötés után is. Sőt, nemcsak, hogy lehetővé tette, hanem egyszerűen nem is nagyon volt más választási lehetőség, lévén, hogy a nagycsalád ragaszkodott a közösen szerzett gazdasághoz, és a szorosra zárt kötelékekkel a gazdaság elaprózódását igyekezett megakadályozni. A vagyoni köteléken kívül a tradicionális társadalmi normák, elvárások is stabilabbá tették a családi köteléket. Nem hanyagolható el a vallás szerepe sem, amely ugyancsak a család összetartását erősítette.

A történelmi-társadalmi változások, mint az iparosodás gyors fellendülése stb. új lehetőségeket, sőt új szükségleteket hoztak magukkal. A tömeges munkaerőigény lehetővé tette a hagyományos nagycsaládból való kiszakadást. Az új bérmunkás viszony megteremtette az új család anyagi, egzisztenciális függetlenségét. Óriási mértékben hozzájárult ehhez, sőt sok esetben feltételét is jelentette a női munkaerő igénye, a nő munkába állása. Két kereső, munkaviszonyban levő ember függetleníteni tudta magát a nagycsaládtól. Megszűnt a közös gazdasági kötelék, megszűnt annak a kényszerítő szükséglete is, hogy az újonnan felnőtt nemzedék házasság után is a szülőkkel maradjon. A család így kisebb lett, de labilisabb is.

A nő is dolgozik. Kevésbé függ már anyagilag a férjétől, a család belső szokás- és értéknormái is megváltoznak. A hagyományos férfi autoritás a nő kiszolgáltatott helyzetének eltűnésével fokozatosan eltűnik. Ezt egyrészt az új jogszabályok is biztosítják a női egyenjogúság védelmével, amennyiben lehetővé teszik a nők számára is a társadalmi érvényesülést és elismerést, másrészt az új érték- és normarendszer térhódításának következménye. Természetesen átmeneti formák, helyzetek szép számmal találhatók ma is, de lényeges különbséget jelent, hogy a férfi „diktatórikus hajlamait” nem támasztják alá társadalmi tényezők, és jelenlétük vagy a még túl erős hagyományt jelzi, vagy az adott családon belüli egyéni sajátosságokat takar.

A kiscsalád egyik jellemző vonása a hagyományos nagycsaláddal szemben, hogy a családi köteléken kívül végzett munka nyitottabbá teszi a családot a különböző társadalmi hatások számára. Tágabb lehetőség nyílik mindkét fél számára az újabb ismeretségekre, s amennyiben a házasság érzelmi alapjai nem bizonyulnak tartósnak a házasság könnyebben felbomlik. Ezt a következő tényezők teszik lehetővé:

a) Jóllehet az anyagi szempont még nem vesztette el jelentőségét a házasságkötésnél, és a közösen, együtt felhalmozott anyagi javakkal együtt még mindig jelentős kötőerőt jelenthet — ennek jelentősége, éppen a nő munkavállalása, viszonylagos anyagi függetlensége folytán fokozatosan csökken.

b) A jogi szabályok lehetővé teszik a házasság felbontását, rossz házasság esetén biztosítják a váláshoz való jogot.

c) Megváltozott a társadalmi tudat is, és ma a válás sokkal kevésbé vált ki rosszsallást vagy elítélést a környezet részéről, mint régebben.

d) Háttérbe szorult a vallás jelentősége is, ami régebben erős, sokszor kényszerítő köteléket jelentett.

A régebbi, erősebb kohéziójú nagycsaládokkal szemben a kiscsaládoknál gyengül, sőt jelentőségét veszti a rokonsági kötelék is. Ennek magyarázatát részben a gyors urbanizációban kereshetjük, részben pedig a rokoni segítségnyújtás szerepe, jelentősége — amely a hagyományos nagycsaládoknál fontos szerepet játszott — háttérbe szorul. A rokoni szálak halványodását számos más vonatkozású emberi kapcsolat elszemélytelenedése is kíséri. Gyakran tapasztalható, hogy nem csak távolabbi rokonokat érint, hanem közelebbi hozzátartozók közötti kapcsolatok lazaságát, sok esetben a kapcsolatok teljes hiányát eredményezi. Figyelmeztető példája ennek a magáramaradott, izolált öregek élete, elhagyatottsága.

Az új viszonylatoknak megfelelően a modern kiscsalád, éppen nyitottságánál fogva, baráti kapcsolataival igyekszik pótolni a régebbi rokonsági kapcsolatokat. A tüzetesebb vizsgálat azonban többnyire csak mélyebb érzelmi kötődés nélküli, felületesebb, időleges és esetleges ismeretségeket talál.

Mindezek a tényezők a kiscsaládok labilitását eredményezik. Ma a fejlett civilizált államokban egyaránt kimutatható ez a folyamat, amelyet elsősorban a válások száma tükröz. Szemléltetésül csak az idevonatkozó magyar statisztikai adatokat közölnénk. (Statisztikai Évkönyv, 1971)

A válások összefoglaló adatai 1949—1971 között

Év	Válások száma	1000 fennálló házasságra jutó válás	1000 lakosra jutó válás	1000 házasságkötésre jutó válás
1949	12 566	5,8	1,4	116,5
1955	15 989	6,5	1,6	155,2
1960	16 590	6,5	1,7	187,3
1961	17 480	6,8	1,7	210,4
1962	17 410	6,8	1,7	214,0
1963	18 364	7,1	1,8	217,6
1964	19 700	7,5	1,9	224,9
1965	20 363	7,7	2,0	227,2
1966	20 631	7,8	2,0	221,3
1967	21 078	7,9	2,1	219,1
1968	21 265	7,9	2,1	222,4
1969	21 855	8,1	2,1	228,6
1970	22 847	8,4	2,2	236,4
1971	23 560	8,6	2,3	250,1

A fenti statisztikai kimutatás jól érzékelteti a házasságfelbomlás növekvő tendenciáját. Ez a probléma azonban még súlyosabb és bonyolultabb, mint amilyennek a már különben is komor statisztika mutatja. Ezek a számok a törvényesen felbontott, bírói ítélet által jóváhagyott felbomlott házasságokat foglalják magukban. A valóságban azonban ennél jóval több a felbomlott házasság. Lőcsei Pál idevonatkozó vizsgálati eredményei szerint (1971) „kikerekített arányszámokban kifejezve minden 8 felbomlott házasságú közül átlag 5 vált el jogerős bontóperi ítélettel”.

Azt látjuk tehát, hogy a történeti kontinuitást kifejező jogi forma mögött — ez esetben a jogi-demográfiai statisztika mögött — sokszor mélyreható változások mehetnek végbe, olyan változások, amelyek csak részben fejeződnek ki a jogilag meghatározott formában. Vagyis a család felbomlásának problémája sokkal nagyobb, mint ahogy ezt a statisztikai adatok bizonyítják. A felbomlott házasságok egy része sohasem kerül válóperes bírák elé, mert a volt házastársak — különféle okokból — feleslegesnek tartják válásuk legalizálását.

A kiscsalád másik jellemzője, s egyben az egyik legfontosabb változás, melyet megjelenésével és elterjedésével magával hozott — a kisebb családlétszám. Ennek hátterében elsősorban az áll, hogy már nem él együtt

több generáció, mint régebben, hanem csak a szülők és a még nem házas gyermekeik. Fel kellett azonban figyelni ennek a jelenségnek egy másik összetevőjére is, ami nem más, mint a gyermekek számának konkrét csökkenése. A 100 családra jutó gyermekek száma 1960-ban még 130, 1963-ban 123, és 1968-ra 117-re csökkent (Szabady E. 1971). Ez más számokban kifejezve annyit jelent, hogy 1968-ra 1960-hoz viszonyítva a családokban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma 272 000-el csökkent.

Természetesen ebben közrejátszottak olyan tényezők, mint pl. a meghosszabbodott élettartam, ami által több idősebb házaspár élte meg azt a kort, amikor már gyermekeik is kiváltak a családból, így a gyermektelen családok száma megnőtt. Ezenkívül a megélénkült házassági mozgalom is közrejátszott ebben, a fiatalok hamarabb kötnek házasságot, hamarabb kiváltak a családokból. Ezek a tényezők kétségtelenül közrejátszottak, de ezektől függetlenül az élveszületési arányszám csökkenésének problémája változatlanul megmarad.

Az alacsony születések száma miatt kedvezőtlen népesedési helyzet alakult ki, amelynek fennmaradása, vagy további rosszabbodása súlyos problémákhoz vezethet. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai Bizottsága által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretén belül vizsgálatokat végeztek, többek között arra vonatkozóan is, hogy a szülőképes nők hány gyermeket kívánnak még szülni. A megfelelő családpolitika kialakításánál ugyanis nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermekigényt, a „szülési kedvet”, az érintett családok hozzáállását e kérdéshez. Nos, e vizsgálatok eredményei szerint — melyet elsőként Magyarországon végeztek el — „a fiatal házások olyan kevés gyermeket irányoztak elő, hogy az már a népesség reprodukcióját veszélyezteti” (Szabady E. 1971). A 30—39 évesek általában — ha elképzeléseik szerint történne — 2,3 gyermeket szülnének, a fiatalabbak viszont csupán 1,9—2,0 gyermeket szeretnének.

Ha ezen a hozzáálláson, vagy mondhatnánk „kedven” nem sikerül változtatni, valamint nem sikerül megoldani a kiscsaládnak azokat a problémáit, amelyekből ez a hozzáállás ered, — úgy súlyos következményekkel járhat a társadalmi reprodukcióban, s a társadalom munkaerőcsökkenéséhez, előregedéséhez, létszámcsökkenéshez vezethet.

Egyesek szerint felesleges a „nemzetföltők túlzásaiba” esnünk, mások sokkal súlyosabbnak ítélik meg a helyzetet és szorgalmazzák a szükséges, családvédelmi intézkedések anyagi fedezetének megoldását. Rámutatnak a kialakult helyzet tarthatatlanságára, amely szerint távolról sem magánügy, hogy egyesek — jórészt saját zsebükből — mások helyett is nevelik az utódot. Az ebből adódó életszínvonalkülönbség nyilvánvaló, valamint ennek negatív hatása is, amely vonzóvá teszi a magasabb életszínvonal előnyeit, és mindenképpen a gyerek ellen ható tényező lesz. Az anyagi tényezők jelentősége mellett azonban, megítélésünk szerint a problémának van egy másik összetevője is, amely nem kevésbé jelentős. Ennek elemzésére még visszatérünk.

A válásokkal kapcsolatban szem előtt kell tartanunk, hogy mást jelent a válás a szülők és mást a gyermek számára. Ha megnézzük a válási statisztikát a gyermekek száma szerinti megoszlásban, azt látjuk, hogy nagyon sok esetben

a szülők rendezetlen élete, érzelmi elhidegülése, a házasság felbomlása nem csak a két váló félt érinti, hanem sok esetben gyerekeket is. (Statistikai Évkönyv, 1971).

A válások megoszlása a gyermekek száma szerint

Született gyermekek száma	Válások száma				Százalékos megoszlás			
	1949	1960	1970	1971	1949	1960	1970	1971
0	6684	7439	9179	9413	53,2	44,9	40,2	39,9
1	3732	5577	8545	8881	29,7	33,6	37,4	37,7
2	1510	2445	3566	3743	12,0	14,7	15,6	15,9
3	420	732	969	991	3,4	4,4	4,2	4,2
4 és több	210	397	582	532	1,7	2,4	2,6	2,3
Összesen	12 566	16 590	22 841	23 560	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenti válási statisztikából azt látjuk, hogy a felbomló házasságok egyre nagyobb számban érintik a gyerekeket. Amíg 1949-ben a válások 53,2 százalékában olyan házaspárok között történt, akiknek nem volt gyermekük, az 1971-es évben már csak 39,9 százalékot tesznek ki. Megnőtt tehát a gyermekes szülők válási aránya. Mintha a gyermek egyre kevésbé jelentene akadályt a válásban. Szépen példázza ezt az egy gyermekkel rendelkező szülők és a gyermektelen szülők válási aránya, 39,9 ill. 37,7. Ez a közel megfelelő arány arra enged következtetni, hogy egy gyermek semmiféle akadályt sem jelent, ha egyszer a szülők válni akarnak. Elég magas százalékban válnak el 2 gyermekkel rendelkező szülők is. Úgy tűnik azonban, hogy a 3—4 vagy több gyermek esetén más a helyzet. A megszűnt házasságok csak 6,5 százalékban érintenek 3 vagy több gyermeket. Vajon azt jelentené ez, hogy a 3 vagy több gyermek „meggondolásra” készíti a szülőket? Vagy azt jelenti, hogy ott ahol 3 vagy több gyermek van a családban, eleve jobb a kapcsolat a szülők között, és tulajdonképpen már a több gyermek is ennek a következménye? Nagyobb lenne a többgyermekes családok kohéziója? És vajon csak a gyermekek száma miatt, a család nagysága miatt, a kapcsolatok nagyobb lehetőségének volta miatt?

Ismeretes, hogy a gyermek megjelenése a házastársak kapcsolatán belül gyakran minőségi változást jelent, a gyermek születésével mintegy megújul, megerősödik a kapcsolatuk. Igen ám, de ez a megújulás és megerősödés vagy nagyon rövid életű, vagy nem mindig következhet be, amint ezt az egygyermekes családok magas válási aránya példázza. Az egy gyermek vagy több gyermek egy reménytelen emberi kapcsolatot nem ment meg. Ezzel szemben egy jó kapcsolat kohézióját, szilárdságát a gyermekek fokozzák. Végső soron a szülők jó házassága alapozza meg a kedvező talajt úgy a több gyermek számára, mint a hosszantartó együttélésre.

Egyes kutatók szerint — Lenper és Mischel — a szülői ház harmóniájának nyílt megbomlása — válás, vagy az egyik szülő halála — nincsen olyan káros hatással a gyermek lelkiállapotára, mint azt általában hisszük. Ezzel szemben hangsúlyozzák a gyakori veszekedések, a hosszantartó családi feszültség káros szerepét a felnövő gyermek szocializációjában, mert ez növeli

annak valószínűségét, hogy gyengébb szellemi és érzelmi teherbírású, „ideges természetű” egyénné váljék.

Az említett kutatók, amikor így szembehelyezik a válást, vagy általában a házasság felbomlását a hosszantartó feszült légkörrel szemben, figyelmen kívül hagynak egy lényeges körülményt.

A család felbomlása nem előzmények nélküli, rendszerint megelőzi egy lassú folyamat, amelyben éppen a gyakori veszekedések, az egyre növekvő feszültségek mérgezik, mélyítik a szakadékot a házaspárok között. A család felbomlása mögé tehát oda kell értenünk az esetek többségében a felbomlást megelőző időszak légkörét is, és ezzel együtt értékelni a felnövekvő gyermek személyiségének kialakításában játszott szerepét. Mert végső soron arról van szó, hogy a kedvezőtlen érzelmi légkör, gyakori veszekedések, nyíltabb vagy leplezettebb tartós feszültség, és az ezzel járó érzelmi bizonytalanság az, ami a fejlődő gyermek egészséges érzelmi és szellemi fejlődését, szocializációját megzavarja. Mivel pedig a felbomlott családoknak csak nagyon kis százalékát adják az egyik szülő elhalálása miatt bekövetkezett változások — indokolatlan a család felbomlását „kedvezőbbnek” megítélni.

A válás vagy a különélés ténye tehát eltekintve azoktól az újabb problémáktól, amelyeket aktuálisan, magával a felbomlás tényével előidéztek, illetve a csonka családok későbbi sajátos problémáitól, számszerűen jelzi számunkra a kedvezőtlen háttérű személyiségkialakulások lehetőségét, gyakoriságát. A család felbomlása csak nyilvánvalóvá teszi a volt kedvezőtlen érzelmi légkört. Ennek megfelelően a válások növekvő tendenciája a rossz házasságok számszerű növekedését jelzi társadalmunkban.

Erre azonban nemcsak a válások magas számából, növekvő tendenciájából tudunk következtetni. A rossz házasságok, kedvezőtlen légkörű családok nagyszámú jelenlétére számos más jelenség is utal. Ilyen jelenség napjainkban a különböző emocionális problémák, személyiségzavarok magas száma és növekvő tendenciája. Növekszik a bűnözés a fiataloknál, egyre nagyobb méretet ölt az alkoholizmus, ijesztően magas az öngyilkosságok és öngyilkossági kísérletek száma. De ezt jelzi számunkra az „ideges emberek”, a neurotikusok soha nem tapasztalt méretekben való jelentkezése is. Ezt jelzi az elmagányosodás, a társtalanság és számos más jelenség is.

Nem állítható, hogy minden problémáért, melyet napjainkban érzünk, a család a felelős. De hogy mennyire lényeges szerepe van, azt számos kutatás és megfigyelés igazolja.

A különböző emocionális problémák talaján kialakult személyiség-károsodások háttérét vizsgálva azt találjuk, hogy valamennyi esetben kialakulásukban jelentős szerepet játszott a gyermekkori család, az a mikrokozmosz, amelybe beleszületett és nevelkedett az egyén.

Az egyik legsúlyosabb személyiségzavar, az öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet az esetek nagy részében olyan fejlődészavarra utal, amely nem tette lehetővé az intim emberi kapcsolatok kiépítését, és ezzel együtt e kapcsolatok kiépítéséhez szükséges képesség „megtanulását”, megszerzését. Ennek talaja a gyermekkorban az első anya—gyermek kapcsolat megzavarásában, megszakításában, hiányában keresendő.

A bűnözés és általában az erőszakos bűncselekmények, a féktelen agressziók háttérében a szociális viselkedés megtanulásában állt be törés, amely-

nek alapja szintén a kisgyermekkorban, a család szocializációs folyamatainak hibáiban keresendő.

Az alkoholizmus esetében általában olyan személyiséggel állunk szemben, aki éppen a gyermekkori első szeretetteljes kapcsolat megzavarása (gyakran megszakadása) miatt, nem éri el a felnőttkornak megfelelő érzelmi érettséget, éppen ezért nem képes a társadalmi környezethez feszültség nélkül alkalmazkodni, megfelelő társadalmi kapcsolatokat kiépíteni. Így a felnőtt életvitel állandó jellegű feszültséget jelent számára, melyet alkohollal igyekszik oldani.

Kimutatható a gyermekkori család szerepe, jelentősége más súlyos személyiségzavarok kialakulásában is. Így pl. a skizofréniára vonatkozó elméletek egy része is (Jackson, D. 1960, Buda 1965) az anya—gyermek kapcsolatban, e kapcsolat ambivalenciájában, a gyermekkori családon belüli viszonyulások ellentmondásosságában, kedvezőtlen légkörében látja a skizofréniás kórkép kialakulásának okát. E kedvezőtlen családi körülmények következtében zavart szenved a megfelelő kapcsolatok kiépítése, zavart szenved a szükséges biztonságérzés, így az egyén nehezen viseli el a családtól való elszakadást, nagy belső feszültség kíséri, amely felboríthatja a személyiség integrációját.

A pszichopátiának nevezett viselkedészavarok hátterében is megzavart, rendszerint megszakadt anya—gyermek kapcsolatot találunk. A gyermek többször kísérletet tesz a pozitív kapcsolat kiépítésére, kísérletét többszöri leválás követi, s ennek folytán nem alakulhat ki pozitív érzelmi kötődés senkivel. Éppen ezért későbbi életében képtelen kötődni embertársaihoz, szorongás és lelkiismeretfurdalás ismeretlen lesz számára, felelőtlenség, gátlástalanság, sokszor féktelen antiszociális magatartás jellemzi személyiségét.

A maniaco-depressiva hátterében is többnyire kimutatható a kedvezőtlen anya—gyermek kapcsolat. Rendszerint egy olyan erős anyakötődés alakul ki, amely meggátolja a gyermeket abban, hogy önállóvá váljék. Az erős függőség hátterében tulajdonképpen az anya szeretetlensége húzódik meg. A gyermek mindenáron igyekszik elnyerni az anya szeretetét, ezért feladva önállóságát, maximálisan eleget akar tenni az anya igényeinek.

A neurózis többnyire diszharmonias személyiségfejlődés eredménye, amely rendszerint egy kedvezőtlen légkörű családi talajon alakul ki.

Az utóbbi évtizedekben felhalmozódott klinikai megfigyelések során egyre inkább elfogadottá válik, hogy a családtagok interakciója döntően befolyásolja a családtagok magatartását, pszichopatológiáját, és pszichoszomatikus megbetegedéseit. Így pl. az ulcus kialakulására vonatkozóan többekévé elfogadott az a hipotézis, amely szerint e súlyos organikus károsodás kialakulásának hátterében kielégületlen szeretet igény áll, amely egy korábbi fejlődési szintre való visszaeséshez, regresszióhoz vezet. Ez a szeretet igény táplálkozási igénnyé módosul, majd „krónikus ingerré válik, hypersecréciónak és hypermotilitásnak — ami megfelelő konstitúciónál a fekély-betegség kialakulásához vezet.” (Kun 1971).

Nem vállalkozhattunk most e tanulmányunk keretén belül az egyes kórképek kialakulásának részletesebb ismertetésére, tárgyalására. E rövid áttekintés célja az volt, hogy bemutassuk, hogy a mai tudományos ismereteink szerint valamennyi esetben az egyes kóros személyiségváltozások, személyi-

ségzavarok háttérében a gyermekkori milliónek, a családon belüli kapcsolatoknak, folyamatoknak alapvetően fontos szerepük van. Megállapítható, hogy valamennyi esetben a gyermekkori családon belüli kedvezőtlen változás, körülmény az, ami megszakítja az ép személyiség kialakulásának lehetőségét.

Természetesen az egyes kóros személyiségváltozások kialakulására nézve találunk más tudományos elméleteket is, és az általunk körvonalazott elméletek sem lépnek fel olyan igénnyel, hogy az egyes kórképekbe tartozó valamennyi esetre érvényesnek tartsák. Hisz egy-egy kóros személyiségváltozás kialakulásának háttérében nagyon sok más tényező is szerepelhet, — sok esetben éppen az organikus háttérnek, vagy más jelenségeknek van nagyobb jelentőségük. Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy a különböző személyiségkárosodások jelentős részében alapvető fontosságú a gyermekkori családi környezet.

Ugyanerre az eredményre jutott Andorka R. — Buda B. (1972), keresve az egyes deviáns viselkedések okait. Behatóan elemezve a problémát azt találták, hogy „a deviáns viselkedés különböző formái összefüggenek egymással, közös gyökereik vannak.” Megállapították, hogy „a deviáns viselkedés legmélyebb gyökere a szocializációnak valamilyen hibája és ezzel a személyiségfejlődésnek valamilyenfajta károsodása. Ilyen hibákat okozó tényezők lehetnek: az egyik vagy mindkét *szülő hiánya*, a szülők és a gyermek közötti rossz, szeretetlen kapcsolat, a *szülők durvasága, túlzott szigora*, vagy — ellenkezőleg — a gyermek teljes elhanyagolása, általában a szülők kóros személyiség szerkezete.” A 200 alkoholistára kiterjedő vizsgálatukban majdnem minden vizsgált személynél sikerült kimutatni olyan körülményeket, amelyek megzavarhatták a gyermekkorban a szocializáció kialakulását.

Hasonló eredményeket kapott György J. (1967) az antiszociális, Popper P. (1970) a fiatalkorú bűnözők esetében. Ugyanerre az eredményre jutottunk mi is (Hódi S. 1971) az öngyilkosságot megkísérelt fiatalok vizsgálatánál. Az esetek 68 százalékában volt kimutatható hosszantartó, feszült családi légkör. Feszült családi légkört tételeztünk fel azoknál a családoknál, ahol az egyik vagy mindkét szülő „ideges természetű”, „idegösszeroppanás” miatt kezelték, alkoholistá, durva, kegyetlenkedő. Szülő hiánya, ill. szülővesztés az esetek 52 százalékában fordult elő. Együtt vizsgálva e két súlyos tényező előfordulását azt találtuk, hogy a vizsgált esetek 94 százalékában (!) szerepelt.

Ezek a vizsgálatok, bár különböző személyiségzavarokra irányultak, egyaránt kimutatták a gyermekkori családban uralkodó tartós feszültséget, kedvezőtlen körülményeket, amelyek nagy mértékben hozzájárultak a különböző deviáns viselkedések kialakulásához.

Azt látjuk tehát, hogy, *ha a család, a társadalom alapsejti feladata az egészséges személyiség kialakítása, felnevelése, úgy az egyes kóros személyiségváltozások okai is elsősorban e mikrokörnyezet zavarában keresendők.*

A család szerepe azonban nemcsak a gyermekkorra korlátozódik, habár jelentősége, fontossága ekkor a legnagyobb. A mai ember átlag élettartamának közel egyharmadát (!) teszi ki a fejlődési szakasz, az a folyamat, amíg az újszülöttről társadalmilag érett, alkotó-alkalmazkodó ember válik.

A felnőtt embernek nem kevésbé fontos és szükséges, mint a gyermeknek, hogy érezze, tartósan és biztosan szeretik, önmagáért, hogy személye fontos, szükséges valaki számára. Emellett és ezzel együtt szüksége van bizonyos fokú védelemre a társadalmi körülményekből, változásokból, a mindennapi életvitelből származó számtalan nehézséggel, követelményekkel szemben. Az intim személyes kapcsolat, az összetartozás érzése, a család védelmi funkciója biztosítja az ember számára az átmeneti nehezebb időszakokban személyiségének harmóniáját, egyensúlyának fenntartását. Tökéletesen szocializálódott, minden zavaró körülménytől mentesen felnövő ember szinte nincs is, valamennyiünket értek többé-kevésbé károsító mozzanatok, de a későbbi jó személyes, elsősorban családi kapcsolatok megakadályozhatják, hogy az esetleges kisebb szocializációs hibák, aktuális és sorozatos nehézségek súlyosabb magatartási — és személyiségzavarok kifejlődéséhez vezessenek. Amennyiben azonban érzelmi kötelékek, kapcsolatok nélkül csak önmagunkra vagyunk utalva, fokozottan veszélyeztet bennünket, hogy az alkoholizmusra, bűnözésre, különböző pszichés zavarokra, öngyilkosságra való hajlam kifejlődik, manifesztálódik.

Vizsgálatokkal bizonyították, hogy a házasságban élők között kevesebb az alkoholistá, öngyilkos, elmebeteg, bűnöző stb. Cseh-Szombathy L. (1963) az öngyilkosságra vonatkozó arányszámokat számitotta ki 100 000 megfelelő korú és családi állapotú lakosra, és a következő eredményeket kapta:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	75,4	29,2
Házias	47,0	16,0
Elvált	124,3	34,5
Özvegy	144,8	25,4

Az adatok szerint a házasság védelmet jelent az öngyilkossággal szemben. A helyzet azonban az, hogy csak a jó házasság jelent védelmet, a családi viszály ellenben gyakran az öngyilkosságnak egyik lényeges kiváltó oka.

A család öngyilkossággal szembeni védelmét növelik a gyermekek is. A fenti vizsgálat eredményei szerint a megvizsgált férfiak 40 és a nők 50 százalékának nem volt élő gyermeke.

Marton Z. és Szabó E.-né (1966) megvizsgálták az elme és idegbetegek arányát ezer megfelelő családi állapotú lakoshoz viszonyítva és a következő eredményeket kapták:

	Férfi	Nő
Nőtlen, hajadon	5,1	5,5
Házias	3,9	4,1
Elvált	16,9	21,5
Özvegy	3,2	3,5

Csonka J.—Vavró I. (1965) az emberölés és emberölési kísérlet miatt elítéltek arányát vizsgálva azt találták, hogy 100 000 férfilakosra jutó elítéltek száma megfelelő korösszetétel szerint standardizálva a következő:

Nőtlen	14,5
Házias	7,3
Elvált	13,0
Özvegy	8,3

A fenti adatok igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a házasság, a család védelmet jelent a különböző deviáns magatartásokkal szemben, mert ezek a deviáns magatartásformák családon kívül élőknel lényegesen gyakoribbak. A család védelmével kapcsolatban azonban ismét hangsúlyoznunk kell, hogy a jó családi légkör, az erős érzelmi kapcsolat az, ami a védelmet jelenti.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ember jelenleg nem nélkülözheti a családot, kis környezetét, ennek védelmét, kötelékét társadalmunkban. A család jelentősége nem csökkent, ellenkezőleg növekedett azáltal, hogy kisebb méretűvé vált, hogy az anyagiak szerepe csökken és egyre nagyobb jelentőséget kapnak az érzelmi tényezők.

Az érzelmi orientáltság, s az érzelmi párválasztás igénye ellenére a létrejövő házasságok zömét számos más körülmény határozza meg még manapság.

Sokszor még túlságosan döntő szerepet kapnak az anyagiak. Egy anyagiak által meghatározott, vagy sekélyes érzelmi kötődésű család alapvetően idegenkedik a család bővítésétől, az utódoktól. Ha ehhez hozzávesszük a ténylegesen jelenlevő anyagi problémákat, mint amilyen a lakás, életszínvonal kérdés stb. könnyebben megmagyarázható a gyermektelenség, ill. a kevés gyermek.

A kislétszámú, kevés gyermekkel rendelkező család kohéziója az idő múlásával fokozatosan gyengül, nem erősítik, mélyítik a gyermekek. Az évek múlásával döntően már csak a közösen összegyűjtött anyagiak jelentik a kapcsolatot, a családot összetartó kötelék lényegét; ez a helyzet pedig nemcsak azt jelenti, hogy adott esetben, különféle körülmények folytán, a helyzet rosszabbra fordulásával felbomlik a család, hanem eleve nélkülözi azt az alapvető szükségletet, amelynek központi és kizárólagos szerepe kellene és egyre inkább kell, hogy legyen, ez pedig az érzelmi kapcsolatok mélysége, tartóssága.

Elméletben érzelminek nyilvánított ma minden házasság létrejövésének pillanatában. Ez azonban mit sem változtat a dolgok lényegén. Ma már csak a szerelmen alapuló házasság az erkölcsös. Így hát természetes, hogy „szerelmi” házasságként indul a „társadalmi könyvvitel” szerint minden házasság. Ez a szerelem azonban nagyon illanónak bizonyul a rossz házasságok, és a válások növekvő számából ítélve. A társadalmi tudat már nem akad fenn azon, hogy később a vonzalom, a szerelem elmúlik, és nyoma sem marad a családi kapcsolaton belül. Holott, „ha csak a szerelemre alapozott házasság az erkölcsös, akkor csak az a házasság erkölcsös, amelyben a szerelem meg is maradt,” — mint Engels mondotta (1970).

A család problémájának újabb összetevője tehát a párválasztás problémája. Ezt sem lehet megkerülni, ha a család problémájával foglalkozunk. Általában indokolatlan optimizmussal tesszük túl magunkat a társkeresés problémáján, részben elbagatellizálva ennek nehézségeit, részben szem elől tévesztve ennek óriási jelentőségét.

A párválasztás kérdésének tudományos igényű szakirodalma úgy nálunk, mint külföldön nagyon szegényes. Addig a felismerésig azonban eljutott a családszociológia, hogy „a családi problémák, konfliktusok, frusztrációk megelőzésének már a házasság létrejötte előtt kell kezdődnie.” (Szilágyi V. 1971) Hogy ez az igény valóban megvalósulhasson, ahhoz sok egyéni és

társadalmi feltétel szükséges. Egyéni feltétel, hogy a szerelem, általában a mély, tartós érzelmi kötődés egy másik emberhez, feltételez egy érzelmileg felnőtt, kiegyensúlyozott, egészséges személyiséget. Elég, ha csak a gombamód szaporodó neurotikusok számára utalunk, hogy rájőjjünk, mennyire nem teljesül általában véve ez a személyi alapfeltétel.

A probléma másik összetevője, hogy sajnos kapcsolataink nagyon is esetlegesek, általában tulságosan szűk az a kör, amelyben mozgunk, ahhoz, hogy megfelelő társat találjunk. Ennek hiányában gyakran beérjük azzal, aki utunkba akad, és az adott szűk élettéren belül számunkra a „legmegfelelőbb”.

A probléma társadalmi feltételei sem adóttak. Távolról sincs biztosítva egyenlő anyagi és társadalmi feltétel valamennyi érzelmen alapuló kapcsolat számára.

A család életét a társadalmi folyamatok határozzák meg. Az egyének nem szétszóródott atomokként élnek a társadalomban, hanem sejtekbe, családokba szerveződve. A társadalmi-környezeti hatások ezen a láncszemen, a családon keresztül határozzák meg az egyént. Tehát úgy az egyén, mint a család emocionális problémáinak hátterében társadalmi-környezeti tényezők, folyamatok húzódnak meg. Amint láttuk, szükségszerű átalakulási folyamatról van szó. Lehetséges, hogy ez a folyamat spontán, mintegy magától is megoldaná a jelen formájában jelentkező problémákat, de az ember, mint tudatos társadalmi lény, irányíthatja, szervezheti életét, körülményeit, irányíthatja, szervezheti társadalmi körülményeit is. A család problémájának megoldását sem szabad az időre bízni. (Különben sincs semmi biztosítékunk arra vonatkozóan, hogy önmagától meg fog oldódni.) Foglalkozni kell alaposan, behatóan a családprobléma felsorolt összetevőivel, de számos más összetevőjével is, amelyek elemzésére jelen tanulmányunk keretén belül nem térhettünk ki, mint pl. a nő helyzete a családban és a társadalomban, szexuális kérdések, generációs problémák stb. És éppen jelen társadalmunkban nyílik legnagyobb lehetőség arra, hogy adott problémák társadalmi hátterének tisztázásával és megfelelő intézkedésekkel elejét vegyük súlyosabb következményű társadalmi problémáknak.

Irodalom

Andorka R.—Buda B.—G. Kiss J., 1971. A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 226—270. old.)

Andorka R.—Buda B., 1972. Egyes deviáns viselkedések okai Magyarországon. Valóság, 1972/11

Buda B., 1965. „Double bind” Kommunikációs-szociálpszichológia elmélet a schizophrénia keletkezéséről. Magyar Pszichológiai Szemle.

Cleckley, H., 1965. The Mask of Sanity: An Attempt to Clarify Some Issues about the So-Called Psychopathic Personality, St. Louis, Moshy Co. 1965.

Cseh-Szombathy L., 1963. Az öngyilkosság társadalmi jellege. Demográfia, 1963/2.

Csonka J.—Vavró J., 1966. Egy kriminálstatistikai vizsgálat eredményei. Statisztikai Szemle, 1966. 5—6 sz.

- Engels, 1970. A család, a magántulajdon és az állam eredete. (Marx—Engels Művei, 21. kötet, 21—157. old.).
- Gegesi K. P., 1966. A klinikai pszichológia alapjairól. Akadémiai Kiadó, Bp.
- György J., 1967. Az antiszociális személyiség. Medicina. Bp.
- Hódi S., 1971. Az öngyilkosságot megkísérelt fiatalok katamnesztikus vizsgálata. Szakdolgozat, 1971/72.
- Jakson, D. D., 1960. The Etiology of Schizophrenia. New York, Basic Books.
- Klimes, K., 1968. A neurotikusok világa. Medicina. Bp.
- Kolos T.—Majláth Gy., 1965. Érzelmi sérülés és gyermekkori kriminalitás, In: Pszichológiai Tanulmányok, 6. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp.
- Kun M., 1971. Pszichoszomatikus betegségek. Jegyzet, 1971/72.
- Lőcsei P., 1971. Felbomlott házasságú budapestiek. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 271—310. old.
- Marton Z.—Szabó E.-né, 1966. Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről. Statisztikai Szemle, 1966. 7. és 8—9. szám.
- Mérei P.—V. Binét Á., 1972. Gyermeklélektan. Gondolat, Bp. 14—16. old.
- Ogburn W. F., 1934. The Family and its Functions. Recent Social Trends in the United States: New York.
- Popper P., 1970. A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Statisztikai Évkönyv, 1971. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1972.
- Szabadi E., 1971. A magyar családok demográfiai sajátosságai. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 54—70. old.)
- Szilágyi V., 1971. A párválasztás és családalapítás problémái. (Család és házasság a mai magyar társadalomban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 70—103. old.)
- Vita a népesedésről, Kritika, 1973/1.
- Vopálensky J., 1973. A holnap mai kérdőjelei. (A családtervezés lehetősége és szüksége) Természet és Társadalom, 1973/1.
- Winch R. F., 1963. The Modern Family, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1963.

Rezime

Položaj i problemi porodice danas

U uvodnom delu svog izlaganja autor polazi od konstatacije da su ljudi površno i nepotpuno informisani o pitanjima koja se vezuju za porodicu i da ne poznaju važnost i značaj ovih pitanja. U nastavku tretira osnovne funkcije porodice, njenu ulogu u formiranju zdrave ličnosti, ukazuje na okolnost da prvobitne uzročnike stanovitih patoloških poremećaja vezanih za ličnost — devijantno ponašanje, alkoholizam, samoubistvo, razna mentalna obolenja itd. — treba tražiti u nepovoljnim porodičnim prilikama, odnosno, poremećajima porodice iz vremena detinjstva.

U nastavku autor analizira pozadinu problema današnjih porodica koje se očitaju u visokom broju razvoda brakova i u tendenciji daljeg porasta razvoda, u smanjenju broja porodaja, u mentalnim poremećajima koji se javljaju na bazi nepovoljnih porodičnih prilika. Autor analizira promene koje nastaju u strukturi porodice koje izazivaju izmene u društvenom okruženju. Ukazuje na nužnost raspada tradicionalnih velikih porodica i na uzroke formiranja savremenog tipa malih porodica, kao i na posledice ovakvih transformacija.

U završnom delu svog razmatranja, autor ukazuje na ulogu porodice u životu odraslog čoveka, na zaštitnu ulogu porodice, osvrćući se i na problem izbora bračnog druga, te naglašava njegov značaj sa gledišta same porodice.

Положение и проблемы семьи в наши дни

В введении статьи автор исходит из констатации факта, что люди обычно поверхностно и недостаточно информированы в вопросах семьи, не знают значение и важность этой проблемы. Потом автор коротко объясняет самые важные функции семьи, и указывает на то, что главная причина заболевания личности, — т. е. преступности, алкоголизма, самоубийства, психического расстройства находятся в напряжённой атмосфере детской семьи.

Автор, исходя из настоящих проблем семьи — как например: огромное количество разводов и их нарастающая тенденция, понижение числа рождений, повышение заболеваний личности, которые появились на почве плохой семейной среды — расследует основы этой проблемы. Ради того автор статьи анализирует происшедшие в структуре семьи изменения, которые нанесли общественно-обстоятельственные превращения. Автор указывает на необходимый распад классической „большой семьи”, на возможность появления сегодняшней „маленькой семьи”, и на следствия этого процесса.

А наконец, автор обращает внимание на роль и на защитную функцию семьи в жизни взрослого человека и кратко коснувшись проблему выбора супруга, подчеркивает значение этого в сегодняшней проблеме семьи.

Dózsa alakja és a parasztmozgalmak emléke a magyar néphagyományban

A főbb közéleti, hadi eseményekkel, társadalmi mozgalmakkal és mindezek vezető egyéniségeivel foglalkozó *történeti népköltészet* kérdései és vele kapcsolatosan a magyar parasztság *történeti tudatának* alakulása már jó évszázada foglalkoztatja kutatóinkat, a megnyugtató lezáráshoz azonban máig nem jutottunk el. A történeti-társadalmi vonatkozású népköltészeti hagyomány megítélésében hasonló *kettősség* tapasztalható, mint a folklór egészének esztétikai értékelésében.¹ Ez az elmarasztaló, ill. túlértékelő *szélsőség* részben szemléletbeli (szubjektív), részben pedig a népköltészet jellegéből adódó (objektív) okok következménye. A magyar példák különös élességgel világítanak rá erre a helyzetre.

„Járd be a hazát, keresd fel a népet . . . mindenütt, hol az élet fáradalmait költészettel enyhíti . . . , fogsz hallani népdalt . . . , fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét, de oly éneket, mely a nemzet múltjára vonatkozik, alig. Mintha pusztáink *rövid emlékezetű* Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divat haramijáig, mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek” — panaszkodik *Arany* János, majd magyarázatképpen hozzáteszi: „mely öt századokon keresztül *dolog* (res) gyanánt tekintette”.² A kortárs *Erdélyi* János hasonló megállapításra jut, ő azonban inkább a *helyi* jelleget hangsúlyozza: „a hazát gyakran látjuk pusztán családi értelemben . . . a népnek *sem országa, sem hazája* tulajdonkép, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindig a magyar földön.”³

E közös gyökérből fakadt, de kétfelé is tekintő szemléletet finomítják tovább azok a jeles utódok, akik észrevehetően „csalódtak” a történeti népköltészetben: rá kellett döbbeniök, hogy nemcsak ún. *naiv eposzunk* veszett el, hanem történeti énekeink is. Ez utóbbiak „csak olyan népnél találhatók, melyben a nép fiai a közügyekről gondolkoznak, azok iránt érdeklődnek — magyarázza a századfordulón *Imre* Sándor. Tehát államot alkotott, az államban öntudatosan tényező, *jogokkal és nem csupán kötelességekkel* bíró népnél.”⁴ A kortárs *Kálmány* Lajos szerint „. . . a nép a *jelen költője*. Nem tekint vissza a múltba, hogy a letűnt századok rég történt eseményeit képeletébe felidézze.”⁵ Néhány évtized múlva *Móra* Ferenc és *Luby* Margit egymástól függetlenül állapítja meg, hogy népünk nem ismeri a történelmet!⁶

Más kutatók viszont a népköltészet erőteljes történeti-társadalmi irányultságát hangsúlyozzák. Később maga Kálmány Lajos is módosította álláspontját: „A nép költésébe szövi mindazt, ami őt érdekli: dalol, mesél róla, de érintetlenül nem hagyja. Azt állítani, hogy a magyart hazája sorsa nem érdekli, nem lehet, sőt ha népköltésébe beletekintünk, azt látjuk, hogy nagyon is kiválólag érdekli . . .” és a továbbiakban visszafordítja a „vádát”: „nem a népköltés itt az elítélendő, hanem mi, kik nyomtalanul hagytuk elenyészni az ily’ dalokat . . .”⁷ Hasonló véleménye van a történeti hősök népköltészetben való ábrázolásáról is: „áld vagy átkoz, dicsér vagy gyaláz a nép, rettentetlenül teszi. Felmagasztalja az előtte kedves embereket, leteszi azt, akit megvet . . . A történetírónak tehát katona és hazafiúi dalainkat kell tekintenie, ha a népnek valamely korról szóló ítéletét akarja megismerni.”⁸ Mintha csak *Gorkij* intelmeit hallanánk: „nem ismerheti a dolgozó nép igazi történetét az, aki nem ismeri a nép íratlan alkotásait . . . Az ókor mélyétől kezdve állhatatos és sajátos kísérője a folklór a történelemnek. Megvan a maga véleménye XVI. Lajos vagy Rettegett Iván tevékenységéről, s ez a vélemény eltér a szakember által írott történelem értékítéleteitől.”⁹

A felszabadulás utáni kutatást eleinte ez az utóbbi, bizakodó szemléletmód jellemezte, de hiába is keresett mégoly nagy gonddal több százados népköltészeti emlékeket, a *szövegeket* illetően kénytelen volt mind realisabb alapokra helyezkedni; eközben jónéhány elvi kérdés is tisztázódott.¹⁰

A déli és a keleti szláv történeti énekköltészethez viszonyítva a magyar hagyomány feltűnően szegényes és töredékes: pl. elapadt a Dózsa-hagyomány, hiányzanak a törökkel vívott harcoknak dalbeli emlékei stb. Ez az elszegényedés csak részben magyarázható a jobbágyparasztság elnyomott osztályhelyzetével, hiszen *saját sorsának* talán legdöntőbb két eseménysorozatáról van szó, melyekre minden feltételezés szerint éppen a legjobban kellene emlékeznie. Igaz, a mindenkori parasztság történeti tudata *fragmentált*: helyi- és osztályszínezetű, időlegesen és megfelelő vezetéssel emelkedik csak nemzeti magaslatokra. Ám ennek a tudati „követelménynek” a *Dózsa*-féle forradalom mindenben megfelelt volna, gazdag hagyománykincs gyűlhetne tehát köréje. Népünk szemlélete inkább *szülőföld*, mint hazaközpontú, csak jelentős történelmi-társadalmi események idején kapcsolódik be a nemzeti történelem menetébe, és fokozatosan tudatosodik. Ennek értelmében a Dózsa-hagyományoknak legalább az *Alföldön*, a fő színhelyen kellene élénkebben jelentkezniök, ahol *Rákóczi* és *Kossuth* szabadságharca is lezajlott. (Az országos átlagnál gazdagabb is a rájuk vonatkozó népköltészeti hagyomány.)¹¹ A török hódítással járó pusztulás számlájára sem lehet minden feledést ráírni, hiszen jelentős helységek maradtak meg folyamatosan, többek között *Cegléd* és *Szeged* is. Folytathatnánk még az érveket és ellenérveket, így azonban aligha juthatunk közelebb egy elfogadhatóbb megoldáshoz. Valahol másutt kell az okokat keresnünk.

A 16. század nemcsak korszak-, hanem egyben népköltészeti műfajváltás időszaka is: lassan-lassan eltűnik a hivatásos *énekmondó* alakja, elsorvad a *történeti epika*, a magyar nyelvű *irodalom* szinte rátelepszik a szóbeli népköltészetre, mindjobban befolyása alá keríti. Igényesebb témák és formák egyre inkább az irodalomban jelentkeznek ez utóbbi pedig érthetően tartózkodik a *Dózsa*-hagyomány élesztgetésétől, annál szívesebben ábrázolja viszont *Mátyás* király, majd később *Rákóczi* Ferenc és *Kossuth* Lajos alakját

és harcait. E három népi hősrre vonatkozó történeti népköltészetünk lényegében *félnépi* vagy *folklorizált irodalmi* alkotásokból áll, jelentős részben egyházi-iskolai hatás eredménye. *Dózsa* alakja és forradalma mélyen az irodalmi felszín alá szorult, a két-három nemzedék után helyszínt, nevet cserélő szóbeliségben maradhatott, egyes vonásai színezheték az új történelmi hősök és tömegmozgalmak időszerű folklorját. Népünk korántsem lett tehát „hütlén” *Dózsa* szelleméhez, hanem időközben élete, tudatvilága s főként költészete alakult át gyökeresen, mindenek következtében nemcsak a *Dózsa*-hagyomány vált szegényesebbé és töredékessé, hanem az *egész* magyar műltra vonatkozó történeti népköltészet is.

A népköltészet különben egyetlen korszakban sem a történeti események krónikája vagy eseménytörténeti okmánytár, hanem a korabeli különböző közösségek kollektív tudatának és emlékezetének költői tükre. Egyes kisebb közösségek (pl. a nemzetség) *saját* leszármazásuk és történetük szűkebb körű eseményeit akár 5—6, kivételesen 8—10 nemzedéken keresztül is őrizhetik viszonylagos hűséggel, ezek azonban más közösségek számára egyáltalán *nem* vagy nem egészen *úgy* tudottak. A költészetben, a korabeli népi tudatban mindig *összegeződnek* a főbb szereplők és események, ugyanakkor *örvöződnek* is az időszerű vágyképzetekkel és felöltik az abban a korban dívó epikus műfaj(ok) köntösét, ha egyáltalán vannak ilyenek, és úgy kerülnek végső megformálásra. A népköltészet nem mindent őriz meg, nem is mindent ábrázol, a válogatás szempontjai azonban *sohasem egyéniék*, hanem közösek, éppen ezért is méltók figyelmünkre.

Idő haladtával tehát új hősök, új események, új viszonyok és főként új műfajok kerülnek előző korszakok megfelelő kategóriái helyére, ám a nevek, a művészeti-népköltészeti és egyéb formák változékonysága mögött megpillanthatjuk a meglepően lassan változó, olykor már-már mozdulatlan népköltészeti elemeket és közhelyeket is. A régi kérdések *mindaddig bennmaradnak a folklór dramában, míg a történelem, a társadalmi fejlődés végérvényes megoldást nem hoz*. Így tehát a kiemelkedő (küzdő, korábban halhatatlan, később elbukó, majd meghaló) hősök, továbbá az újra és újra fellobbanó (de mindig levert) paraszttorzalmak a folklórban azonnal „feltámadnak”, mihelyt arra a társadalmi-történelmi feltételek ismét megérlelődtek. E feltámadás során hősök is, mozgalmak is alakot változtatnak, így korábbi korszakok elfeledett hőseire — látszólag ezek között van maga *Dózsa* is — a későbbi hősök egyes vonásaiból bizvást viszakövetkeztethetünk; hasonlóképpen a levert mozgalmak folklór-elemei is kísértetiesen vissza-visszatérnek, bizonyos mérvű rekonstrukció tehát e téren is lehetséges.

A korszakváltások és az egymás nyomába lépő hősök népköltészeti jelentkezése korántsem ennyire egyszerű és egyértelmű, telítve van *számunkra* meglepő ellentmondásokkal. Jellemző nemzetközi és egyben hazai példa erre a parasztságnak a *jó királyba vetett* szinte rendíthetetlen *hite*, mely a legrégebb időktől egészen a századfordulóig tartott.¹² A nemzeti egységet kovácsoló szabadságharcok idején a parasztság *nemesi vezetéssel* ideiglenesen szembe is fordulhatott uralkodójával, de saját mozgalmaiban nem: az urak elleni legfőbb védnökét látta benne. *Szerémi* szerint *Dózsa* vitézi tettét is a király parancsára kellett volna jutalmazni, *Csáki Miklós* csanádi püspök azonban megtagadta a kifizetést. *Heltai* Gáspár pedig arról tudósít, hogy a

király eltúrta a paraszthadak nemesség elleni akcióit, saját érdekeinek védelmét vélte bennük. *Dózsa* ceglédi kiáltványa is csak a király főhatóságát ismeri el.¹³

E *király-központúság* éppúgy jellemző a hagyományos paraszti gondolkodásra, mint a korai *Shakespeare*-re a királydrámák. *Szerémi György Szapolyai* 1526. évi megkoronázását szemtanúként adja elő, és megemlíti, hogy a korona minduntalan félrecsúszott: „mondották, nem érdemli meg, mert a kurucok vére tapad a kezéhez . . . Márpedig, kedves testvéreim, a nép szava Isten szava.”¹⁴

A jó királyba vetett hit és hatalmának feltétlen elismerése századok alatt mit sem változott. A 18. századi román felkelésekben is fontos mozzanat a *bunul imparat* (jó császár) hite, akit pl. *Hória* és követői is egyértelműleg meghagytak volna győzelmük esetén.¹⁵ Az 1846-os *galíciai* felkelés során is azt hitte a nép, hogy a király és katonasága mellettük van a nemesség ellen, sőt ezekben az években a már börtönben sínylődő *Varga Katalin* versbe is szedi a jó királyba vetett naív hitét:

Mert az Ő Felsége soha sem kívánja,
Hogy valaki Népet ok nélkül rongálja . . .¹⁶

Ez a hit 1848-ban is egy ideig komoly akadály volt a tömegek mozgósításának, sőt még a századforduló agrármozgalmai mögött is nem egy helyen *Rudolf* királyfit sejtették, akit amerikai száműzetéséből — Kossuth Lajossal vagy annak fiával együtt — földosztóként vártak vissza; különösen *Várkonyiról* hitték azt, hogy királyi jóváhagyással működik, hiába igyekezett mindezt cáfolni.¹⁷

A jó királyba vetett hit eredményezte azt a Dózsától a századfordulóig fennmaradt — több-kevesebb alappal bíró — elképzelést, hogy a király elrendelte ugyan a szegénység terheinek enyhítését, de az erről szóló iratot a nemesség rejtegeti, nem hirdetik ki. Ugyancsak a királyban bízva folyt minden egyes mozgalomban a felkelést közvetlenül megelőző kérvényezés, panasztétel és küldöttségjárás is, elsősorban a királyi udvarba igyekeztek.

A parasztmozgalmak vezérei — a hívek elképzelésében — a király személyes ismerősei, kedvencei, olykor távoli rokonai is lehettek. *Dózsa* éppúgy megbecsült vitéze volt királyának, mint korábban *Toldi* vagy *Kinizsi*, ezért is irigykedtek rájuk a királyi udvar nagyjai.¹⁸ Még *Varga Katalinról* is azt tartották, hogy a császár dajkája,¹⁹ *Várkonyi* pedig a mozgalmat megelőzően udvari minisztere, bizalmasa volt.²⁰ 1781-ben három idegen járta a nagykunsági pásztorszállásokat, egyikük: egy ősz, öreg ember, *Rákóczinak*, *Mátyás* király egyenes leszármazottjának mondta magát.²¹ *Varga Katalinról* pedig azt rebesgették, hogy igen előkelő származású, talán éppen a császári házzal van rokonságban.²²

Király-központú gondolkodásukból következőleg a paraszttömegek úgy szólván soha nem akarták a királyságot megdönteni és maguk közül választott új uralkodóval felváltani, a *parasztkirály* fogalma és szerepeltetése elsősorban a *nemesi ellenpropaganda* eredménye, amely később lejut magához a parasztsághoz is: a századforduló utáni évtizedekben az írástudatlan öregek már csak annyit tudtak *Dózsáról*, hogy mivel nagyravágásában király akart lenni, büntetésül tüzes koronával koronázták meg s izzó vastrónon elégették.²³

Vajmi csekély alapja volt csak ennek a több százados, nemzetközileg elterjedt nemesi vádnak. Igaz, hogy a francia parasztek 1358-ban egy társukat, *Jacques Bonhomme*-ot (bolondos Jakabot) állítólag királyukká választották és hogy pl. az erdélyi román parasztek is így nevezték *Horiát*, de emögött éppenhogy mélységes királytisztelet húzódott meg.²⁴ A győztes nemesek viszont gúnyból és egyben büntetésképpen is királlyá koronázták az elfogott parasztvezéreket, így magát Dózsát, de jó félévszázad múltán a horvát *Gubec Mátét* is. (E koronázáson kívül minden más kegyetlenségben és megalmazásban is meglepő ötletességről tettek tanúbizonyságot.) E halálos pellengrére ültetett parasztkirályok az ókori *rabszolga*-, vagy a középkori *farsangi bolondkirályok* alakjára emlékeztetnek: e pünkösdi királyok is csak egy napig uralkodhattak, utána elűzték vagy megölték őket; a velük való bánásmód és a sorsuk egyaránt érzékeltette a hatalmon levők igazi magatartását és gondolkodását. E bolond- és parasztkirályoknak természetesen volt *udvartartásuk* is, mely az „uralkodó” sorsában osztozott, hacsak még idejekorán nem fordult ellene.²⁵

A parasztság általában hátrálva halad a jövő felé, vagyis történelemszemlélete kissé múltbanéző, különösen jellemzi ez a török hódoltság és a második jobbágyság együttes terheit elszenvedett magyar jobbágyság szemléletét. Nem csoda tehát, ha a szabad költőzéstől megfosztott, röghöz kötött, széttagolt hazában élő és vallásilag is megosztott magyar parasztság *Mátyás király* korára úgy tekint vissza, mint boldog *aranykorra*. Szemléletét a *Meghalt Mátyás király, oda az igazság* közmondás fejezi ki legtömörebben. Magyar különfejlődésnek tekinthető, hogy a *jó király szociális vonásai* az európai átlagnál erősebbek, és hogy ezek éppen az 1514-es parasztforradalom leverése, *Dózsa halála után* domborodnak ki legerőteljesebben és maradnak is meg mindvégig a magyar parasztköltészetben (*Mátyás és a kolozsvári bíró*, *Mátyás és a gyomorhajos püspök*, *Mátyás megdolgoztatja a paraszti munkát becsmélő urakat* stb.). *Mátyás* alakja köré feltűnően gazdag magyar és szomszédnépi költészet fonódik, mely már életében elkezdődhetett — maga a király is tudatosan elősegítette —, de igazában csak a 16. századtól teljesedett ki, a szociális igazságtérvő alakja részben *Dózsa helyére* lépett. A magyar *Mátyás-folklór* zöme kétségtől irodalmi-iskolás eredetű, de mindmáig azok a legnépszerűbb alkotások, melyek a társadalmi igazságtalanságok királyi kiegyenlítésével foglalkoznak. (Népköltészeti betyáralakjaink is szociális hősök, a balkániak viszont inkább nemzetiek.) Ezek egy részét *Rákóczi*, sőt később *Kossuth* Lajos is örökölte. (Az ilyen név- és szerepcseré nem kivétel, sőt inkább szabály a folklórban: *Kálmány* Lajos a századfordulón már *Rákóczi* néven bukkant rá *Dózsára*.²⁶ A tévesztés esetének másik típusa egy *Dózsa* szülőfalujában, a székelyföldi *Dálnokon* lejegyzett múlt századi monda, mely szerint egy helybeli gazda pinceásás közben nagy rézüstökben talált rá *Dózsa* elrejtett kincsére. Emögött sem nehéz felfedni a *Dárius-kincse* helyivé zsugorodott mondáját.²⁷

Maga *Dózsa* beletartozik a nemzetközi és a magyar folklór vitéz és nagyerejű hősei sorába. Rabszolgák, katonák, parasztek s általában nehéz testi munkát végző egyszerű emberek egyik hőstípusa a nagyerejű férfi, mint amilyen volt pl. *Héraklész*, *Botond*, *Toldi*, *Kimízi* és sokan mások is. *Dózsát* illetően ennek is megvolt a valóságalapja: már 1514 előtt jeles törökverő vitéz volt; egy alkalommal is a hírneves török Alival mérkőzött, és annak

páncélos jobb karját többől egy csapásra levágta. A hagyomány családi-rokonsági vonalon öröklődött: a Maros-Torda megyei *Makkfalván* máig számon tartják, hogyan került bele a Dózsák címerébe a vérző páncélos kar.²⁸ Úgy látszik, a hős nagy testi erejét utódai is „örökölték”: egyik oldalági rokona vállával egymaga elmozdított egy olyan istállót, melyet hat székely legény sem tudott feszítővasakkal felemelni.²⁹

A folklór nagyerejű hősei rendszerint eszesek is, és nem kisebb az akaraterejük sem. E kérdéskör kibontása azonban túl messzire vezetne, itt csak azt említem, hogy a nép szerint *Dózsa* éppúgy *áruulás*-nak köszönhette bukását, mint *Rákóczi*, *Kossuth* vagy akár a *betyárvezérek* is, és utolsó pillanatig olyan hatalmas lelkiereőről tett tanúbizonyságot, mint az *aradi vértanúk*, a mondák betyárjai és általában a nép mindenkori, hóhérekre juttatott hősei. Népünk emlékezetében ezek az értékek a legmaradandóbbak: a maga számára legkedvezőbbnek vélt vonásokat sűríti egy-egy korszak népköltészeti hőisébe.

Ha a parasztmozgalmakat kísérő jó királyba vetett hit képzetkörét *szükségszerű feudalizálódásnak* tekintjük, úgy számolnunk kell *vallásos* elemek lerakódásával is. Ezek a Dózsa korabeli mozgalomban éppúgy felbukkannak, mint a későbbiekben. 1514-ben a kereszt jegyében indultak harcba, melynek emlékét a *kuruc* (valószínűleg a latin *crux*-ból) szó őrzi. A hagyomány szerint mindjárt az indulásnál *égi jel* tudatta a néppel a helyes választást: Dózsa ugyanis két zászlót tűzetett ki, egy-egy kereszttel; amely alá az ingadozók álltak, arról a kereszt háromszor is arccal a földre esett. Ezt Isten intésének vélték, és a továbbiakban Dózsával maradtak. Vallásos színezetű hagyományra hivatkozik *Isvánffy* Miklós is, mely szerint a kegyetlen *Szapolyai* büntetésből az úrfelmutatáskor két évig nem pillanthatta meg az oltári szentséget. Végeredményben ide vehető a már említett koronázási jelenet is.³⁰ Vallásos legendából (talán olajbafőtt Szent János történetéből) került Dózsához az a motívum, hogy olajba mártották, minél jobban égjen.³¹

A vallásos-mágikus képzetek körébe vonhatók a különféle *természeti előjelekbe, kísérelőjelenségekbe* vetett hit is. Már a Dózsa-féle forradalomhoz csatlakozott husziták azt híresztelték, hogy mióta a csehek az apostoli szék-től elszakadtak, nem volt náluk jégeső, járvány és nem szolgáltattak tizedet sem.³² Kivétel nélkül minden parasztmozgalmat üstökös, földrengés, árvíz, jégeső, aszály, sáskajárás vagy valami hasonló természeti jel, ill. csapás vetített előre, esetleg végig is kísért. (Hasonló elképzelések uralkodtak a háborúról is.) Későbbi időkben, így pl. 1781-ben is várta vissza a nép Rákóczit, akiről úgy tudták, hogy előre megjósolta a nyári zivatarokat, mert 12 varázsló és 12 sárkány állt szolgálatára.³³ Köztudott az újkori mozgalmakat kísérő természeti jelenségek hite, kevésbé ismert viszont, hogy az alföldi kurucok 1742-ben éppen *holdtöltésre* várták *Bercsényi* megjelenését és a kuruc világ kezdetét,³⁴ mint ahogy 1898-ban is holdvilágnál esküdtek fel *Várkonyira* a bodrogiak.³⁵ „Talán nem erőltetett, ha itt a *telő* holddal kapcsolatos analógiás gondolkodásra utalunk.)

Mind a feudális, mind pedig a vallásos-mágikus gondolkodáshoz szorosan hozzátartozik még a *szertartásosság* és a *kultusz* is. Az elsöre a paraszthadak *esküvétele* a legjobb példa: az említett háromszoros csodajel után a parasztok Dózsát vezérüknek fogadták és hűséget esküdtek neki. A székelyek erős esküvésnél máig ezt hangoztatják: *Dózsa-hitre mondom*.³⁶ Az 1735-ös al-

földi parasztmozgalom vezetői a csatlakozókat először *Péró*, majd *Rákóczi* nevére eskették fel: kezüket a zászlóra téve fogadták, hogy utolsó csepp vérükig hívek maradnak. 1753-ban pedig égnék emelt két ujjal fogadták, hogy a magyarság megmentéséért és hitükért igaz kurucként harcolnak utolsó csepp vérükig és egymást soha el nem hagyják.³⁷ *Hória* 1784-ben már kivont kardra tétetett esküt, a nemesség kiirtását tűzte zászlajára.³⁸ A mind korszerűbb tartalom mellett is megmaradt az ünnepélyes és kötelező erejű eskütétel: a szabolcsiak 1897-ben „isten segedelmével összeesküdtek”, a zempléniek 1898-ban éjjel tettek ünnepélyes esküt, hogy egymást soha el nem hagyják s hogy úr és szolga ne legyen a földön!³⁹ A csatlakozók *lánokban* álltak fel: két körbe fogóztak össze, a belső sor leguggolt, a külső állva maradt és úgy mondták egyszerre az eskü szövegét.⁴⁰ Hogy magát az esküt mily komolyan vették, arra a szabolcsi agrármozgalmak leveretése utáni néphanulat a legjobb példa: egyesek csak a templomban, a pap jelenlétében voltak hajlandók „visszaesküdni”.⁴¹ A mágikus gondolkodás egyébként az *esküszegést* oly szörnyű bűnnek tartja, amelyért *azonnali* büntetés jár: pl. korabeli néphagyomány szerint *Szapolyai* homlokáról soha többé nem tűnt el az a *szégyenbélyeg*, melyet árulásáért kapott az égiektől büntetésül,⁴² de majd félévezred elteltével, még 1898-ban is azt hitték a szabolcsiak, hogy az árulókat a homlokukon megbélyegzik.⁴³

A szertartás azonban lehet a gúny és a megalázás vagy épp a kínzás eszköze is, mint amilyen volt *Dózsa* és *Gubec* megkoronázása, híveik megtáncoltatása, stb. Távoli halvány visszfénye lehet ennek az 1850-es években történt algyői népitélet: Pallavicini hírhedt jószágkormányzóját, Palásthyt éjnek idején lepték meg; a hagyományok szerint eljáratták vele a *haláltáncot*, majd kivégezték. A megtáncoltatás enyhébb formája volt 1848-ban egy sárközi eset: a felszabadult jobbágyok örömben arra kényszerítették volt földesurukat, hogy az asztal tetején ropja a táncot velük együtt a kocsmában. (Hasonló történeteket tudunk a betyárvezérek kivégzéséről is.)⁴⁴

A *kultusz* és a vele rokon tiszteletadás, hagyományápolás meglétére is találunk példát. *Szapolyai Pálfi* Balázs szegedi főbírónak, a Dózsák rokonának küldte el a levágott fejet (vagy talán fejeket). Helyi hagyományok szerint az alsóvárosi templom melletti régi temetőben hantolták el, a nép titokban nagy tiszteletben részesítette.⁴⁵ Ismeretes a *Rákóczi-* és a *48-as* szabadságharc sok tekintetben szinte vallásos kultusza: a Bach-korszakbeli *Asztalos-féle* mozgalom hívei pl. egy visszaszerzett zászló előtt kalaplevéve imádkoztak, hogy a „szent” *Kossuth* térjen vissza és legyen segítségükre.⁴⁶ Az azonban kevésbé köztudott, hogy a kultusz *formális* elemei egy ideig még az agrár- és munkásmozgalmakban is megmaradtak. Az orosházi fölmunkások pl. 1891-ben zászlószentelő ünnepséget tartottak, ezúttal természetesen pap nélkül. Még a hódmezővásárhelyi téglagyár igazgatója is azon kapta rajta munkásait, hogy titkos gyűlésükön tiszteletből négy szál gyertyát égettek *Szántó Kovács* János képe előtt, mert „ú a szögénység pártfogója”, mondták.⁴⁷

Dózsa emlékét őrzi a róla elnevezett két *domb* is: az egyik a régi Háromszék megyei *Torján*, talán régi családi birtokuk révén,⁴⁸ a másik pedig a régi Bács megyei *Óbecsétől* északra. Ez utóbbiról azt tartja a helyi hagyomány, hogy átvonuló hadai élén *Dózsa* itt szólította fegyverbe a környék parasztságát. A ceglédi beszéd emléke keveredhetett itt törökkori hadmozdulatok emlé-

kével.⁴⁹ Félnépi-népi eredetre vall még a *Székely*, ill. *Szittyá* György elnevezés, továbbá Gergelynek⁵⁰ a *Gecó* vagy *Gecő* beceneve, s főként az írott forrásokban kezdettől fogva felbukkanó *Nagybotú Lőrinc* kitétel. Mindenesetre az 1753-as alföldi parasztfelkelés hívei is *Lőrinc* napjára várták a fordulatot.⁵¹ De a névhasználat terén még további vizsgálódások szükségesek.

Az egész Dózsa-hagyományból legmaradandóbb és legismertebb a *földhözragadt szegény ember* és a *sült paraszt* kifejezés, az első a röghözkötés, a szabad költözés jogától való megfosztás, a másik pedig Dózsa kegyetlen kivégzésének emléket őrzi. Mindkettőnek van néhány változata még (pl. *a paraszt csak sültve jó*), esetleg a *büdös paraszt* kifejezés is ide vonható. A székelyek nyomatékos eskü-formuláját (*Dózsa-hitre mondom*) már idéztém. E nyelvi maradvány látszólag szintén kevésnek tűnhet, de ha arra gondolunk, hogy újkori történelmünk másik nagy fordulójának, a török hódoltság kezdetének emlékét is hasonlóan kevés szólás (*Több is veszett Mohácsnál* stb.) őrzi, reálisan tudunk viszonyítani. Mindemellett lehetséges még több szólás-szerű maradvány előkerülése is.

Jellegüknél fogva nehezen osztályozhatók, mindenesetre a folklór peremén helyezkednek el olyan köztudatban szerepelt jelenségek, melyek csaknem minden parasztmozgalomban felbukkantak. Ezek közül csak a fontosabbakat említem. Így már a *Dózsa-féle* forradalom eszmei fegyvertárában szerepelt az ősi, eredendő *egyenlőség* gondolata, amely akkor is és századok múlva is még biblikus igazolást nyert (*Az Ádámtól* való leszármazás elve; vö. ezzel a korai énekkel: — Mikor Ádám szántott, Éva szőtt, hol volt akkor a nemes-úr? . . .).⁵² Ezen alapszik a *vagyonközösség* egészen a századfordulóig eleven gondolata is, mely minden bizonnyal már az 1514-es forradalomban is felbukkanhatott. Az *idegen segítségben* való hit is valószínűleg Dózsa koráig visszavetíthető, mindenesetre a 18. századi kuruc mozgalmakban porosz, török, majd 1848-ban lengyel, 1897—98-ban pedig orosz segítségben reméltek a tömegek. (A *folyamatosság* gondolatát szépen példázza az a századforduló körüli meggyőződés, hogy az orosz seregek a magyar parasztmozgalmak támogatásával 1849-es beavatkozásukat igyekeznek majd jóvátenni.)⁵³ Az 1894-es *Szántó Kovács*-féle hódmezővásárhelyi megmozdulást a néphangulatra jellemző hírek előzték meg: többek között az a hír is elterjedt, hogy Makó környékén mintegy 1000 főnyi szocialista munkássereg áll készen, hogy az útközben csaltakozó tömegekkel feltöltődve a főváros felé tartson, ott átvegye a hatalmat, és kikiáltsa a köztársaságot.⁵⁴ Az elképzelés első része mögött sem nehéz meglelni a történelmi előzményeket: *Dózsa* Pest alatt gyülekező seregei, esetleg már *Mátyás* királlyá választásának emlékei is hathattak, közelebből pedig az az 1848-as híresztelés, hogy *Petőfi* 40 000 főnyi parasztsereg élén áll, vagy *Lónyay* Menyhért emlékirata szerint: 100 000 kaszás paraszt táborozott Rákos mezején, hogy forradalmár lengyel tisztek vezetésével vonuljon a késlekedő országgyűlés ellen. E híreket úgyszólván mindenki komolyan vette.⁵⁵

Imre Sándor már a századfordulón külön felfigyelt szegényes történeti népköltészetünkön belül a *Dózsa-hagyomány* teljes hiányára: „nem különös-e, hogy a nagy pórlázadásra vagy a főurak pártoskodására célzó semmi sem maradt” kérdezi.⁵⁶ A hasonló témák iránt kiváló érzékkel rendelkező *Kálmány* Lajos valamivel korábban így összegezi kutatásának eredményeit: „nyomát találtam, de csak nyomát: *Dózsáról* szóló dalnak is, mely ezelőtt pár évtizeddel

nem volt ismeretlen; lejegyezni egy sorát sem jegyezhettem le, mert akik tudták, elhaltak, akik pedig hallották dalolni, csak a tartalmára emlékeztek. A dal Dózsát — kit a nép *Rákóczinak* tart, a Dózsa nevet elfelejtette — mint a nép szabadítóját magasztalta, kik azért, mert *a szögény embörnek jót akart*, az urak elfogtak, *eleventen* megsütöttek és hogy jobban égjen: olajba mártották.”⁵⁷ E *szajáni* töredéknek legutóbb utánanéztünk, de egyelőre különösebben eredmény nélkül. A felsorolt példák azonban arra vallanak, hogy minden jó reményünk megvan az eddig feltárt anyag bővítésére, nézeteink és ismereteink újbóli helyesbítésére. A kutatást e ponton semmiképpen nem szabad abbahagyni!

Összegezőképpen már az eddigiek alapján is megállapíthatjuk, hogy a kiemelkedő hősök, a nép sorsát érintő társadalmi és egyéb mozgalmak, fontos történelmi események nem hagyták közömbösen a népet. A meglevő műfajok keretei között a maga módján költészetébe is szötte történelmi-társadalmi tapasztalatait, vágyait és véleményét. Természetesen nem úgy, ahogyan az egzakt tudományosság szeretné, de „az emlékezet . . . nem egészen megbízható vezető — írja Veres Péter. — Összezavarja a vágyakat a valósággal. De ez nem olyan nagy baj, mint a kicsinyes betűmoly hiszi. Mert ha valami mint tény nem igaz, akkor mint vágyálom igaz. A népi emlékezet akkor is valóság, ha nemcsak tényeket, hanem vágyálmokat is őriz.”⁵⁸ Ugyanakkor nem is olyan hiányosan és tudományos szempontból használhatatlanul maradtak fenn a szóhagyományban, ahogyan korábbi vizsgálódók, főként a polgári pozitivisták azt gondolták: „bármennyire is érezzük az egyszerű emberek reménységének formáló hatását a csaknem meseszerű motívum mögött — állapítják meg történészeink a *Rákóczi*-hagyománnyal kapcsolatosan — mindig megtaláljuk a reális magot.”⁵⁹

„A népköltészet nem valamilyen idealista *eseménytörténet* okmánytára, hanem a kizsákmányolt milliók történeti sorsának őszinte tükre.”⁶⁰ Népünk meglehetősen jó érzékkel válogatta meg saját hőseit és érdeklődéssel, ugyanakkor teljes „elfogultsággal”, továbbá mindenkori jelene számára szóló érvénnyel tekintett vissza saját múltjára: adta tovább szóhagyományban saját megíratlan és akkor még megírhatatlan „történelmét”.

Jegyzetek

- 1 A történeti népköltészet kettős szakirodalmi megítélésére vonatkozó műveket ld. alább; az esztétikai értékelésre vonatkozólag ld. *Voigt Vilmos*: A folklór esztétikájához, Bp. 1972. különösen A folklór művészet értékelésének szempontjai c. fejezet, 189—211.
- 2 Naiv eposzunk in *Összes Munkái*, V. Bp. 1884. 336.
- 3 Népdalok és mondák, II. Pest, 1847. 431.
- 4 A népköltészetéről és népdalról, Bp. 1900. 192.
- 5 Történeti énekek és katonadalok, Bp. 1952. 91.
- 6 Népünk történeti tudásáról in *Társadalomtudomány*, 18:170—6.
- 7 Szeged népe, I. Szeged népköltése, Arad, 1881. 182.
- 8 Szeged népe, III. Szeged vidéke népköltése, Szeged, 1891. 235.
- 9 Irodalmi tanulmányok, Bp.

- ¹⁰ A kezdeti, bizakodóbb álláspontra jellemző *Kálmány Lajos*: Történeti énekek és katonadalok, Bp. 1952. *Dégh Linda* által írt bevezetője, valamint *Katona Imre*: Útmutató a történeti népköltészet gyűjtéséhez. Bp. 1954. Reálisabb nézeteket tükröz *uő*: Historische Schichten der ungarischen Volksdichtung. Helsinki, 1964. és legutóbb *Dömötör Tekla—Katona Imre—Ortutay Gyula—Voight Vilmos*: A magyar népköltészet. 2. kiad. Bp. 1969.
- ¹¹ A Rákóczi-hagyományokra vonatkozólag legutóbb *Ferenczi Imre—Molnár Mátyás*: Fordulj, kedves lovam . . . Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Baja 1972. 1848-ról bővebben *Dégh Linda*: A szabadságharc népköltészete, Bp. 1953. *Kossuthról* összefoglalóan *Ortutay Gyula*: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományai-ban in *Etnographia* 63 (1952), 263—307.
- ¹² A jó királyba vetett hitről összefoglalóan *Kálmány L.* Történeti énekek 586.
- ¹³ *Márki Sándor*: Dózsa György. Bp. 1913. 180.
- ¹⁴ E régi forrásokat folklór szempontból legutóbb *Sándor István* dolgozta fel: Így őrzi emléket a néphagyomány in *Magyar Hírlap* 1972. jún. 22-i számában, 9.
- ¹⁵ *I. Tóth Zoltán*: Parasztmozgalmak az Erdélyi Érc-hegységben 1848-ig. Bp. 1951. 113.
- ¹⁶ *I. Tóth Z.* i. m. 264.
- ¹⁷ Már a kortársak említik, így *Gaál Jenő*: Az alföldi munkásmozgalom, Bp. 1891. 34. és újabban *Simon Péter*: A századforduló földmunkás- és szegényparaszt-mozgalmi. 1891—1907. Bp. 1953. 148.
- ¹⁸ Futólag említi és összegezi *Sándor I. i.* munkája.
- ¹⁹ *I. Tóth Z.* i. m. 214.
- ²⁰ *Gabona Béla*: A magyarországi agrármunkás-mozgalom története (1890—1900.) Bp. é. n. 42—3. és *Takács József*: A földmunkás-mozgalom története. Bp. 1926. 60.
- ²¹ *Esze Tamás—Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18. században in *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, 1711—1890.* Szerk. *Spira György*. Bp. 1952. 139.
- ²² *I. Tóth Z.* i. m. 214.
- ²³ Az 1940-es években gyermekként hallotta magyszüleitől *Pataky András* tanító, Kopács — Kopačevo (Baranya, Jugoszlávia). *Katona I.* gyűjt., 1972.
- ²⁴ *I. Tóth Z.* i. m. 125.
- ²⁵ A hagyományos szokásra vonatkozólag ld. *Dömötör Tekla*: Naptári ünnepek és népi színjátás, Bp. 1964. passim.
- ²⁶ Szeged népe, II. Temesköz népköltése, Arad, 1882, 190.
- ²⁷ *Sándor I.* i. h.
- ²⁸ *Sándor I.* i. h.
- ²⁹ *Márki S.* i. m. 58.
- ³⁰ Összegezi *Sándor I.* i. h.
- ³¹ *Kálmány Lajos*: Szeged népe, II. 190.
- ³² *Márki S.* i. m. 146.
- ³³ *Esze T.—Várkonyi Á.* i. m. 138.
- ³⁴ *uő* i. m. 133.
- ³⁵ *Gabona B.* i. m. 44. és 64.
- ³⁶ *Sándor I.* i. h.
- ³⁷ *Wellmann Imre*: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés in *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790.* Szerk. *Spira György*. Bp. 1952. 177.
- ³⁸ *I. Tóth Z.* i. h.
- ³⁹ *Simon P.* i. m. 146.

- ⁴⁰ *Gabona B.* i. m. 44.
- ⁴¹ *Gabona B.* i. m. 70.
- ⁴² *Sándor I.* i. h.
- ⁴³ *Gabona B.* i. m. 67.
- ⁴⁴ *Katona I.*: Prózai epikus hagyományok in Tápé története és néprajza. Szerk. *Juhász Antal—Ilia Mihály*. Tápé, 1971.
- ⁴⁵ *Péter László*: Dózsa és Szeged in *Tiszatáj* 26 (1972) 6. sz. 22—25.
- ⁴⁶ *S. Sándor Pál* (szerk.) *Parasztágunk a Habsburg önkényuralom korszakában. 1849—1867.* Bp. 1951. 301.
- ⁴⁷ *Katona I.*: Az agrármozgalmak ösztönössége, a kubikosmozgalmak tudatossága. (Kísérlet a szájhagyományozott emléanyag történeti felhasználására) in *Tiszatáj* 20 (1966), 7. sz. 577.
- ⁴⁸ *Sándor I.* i. h.
- ⁴⁹ *Papp József és Szeli István* közlése, Zenta (Jugoszlávia), 1972. *Katona I.* gyűjt.
- ⁵⁰ *Sándor I.* i. h.
- ⁵¹ *Wellmann I.* i. m. 193.
- ⁵² *Márki S.* i. m. 184. A mozgalmi dalokat ld. *Katona I.—Maróthy J.—Szatmári A.*: A parasztdaltól a munkásdalig. Bp. 1968. passim.
- ⁵³ Ez utóbbi hiedelemre vonatkozólag ld. *Gaál J.* i. m. 34. és *Gabona B.* i. m. 64.
- ⁵⁴ *Gabona B.* i. m. 30.
- ⁵⁵ Összegezi és értékeli *Katona I.* Az agrármozgalmak ösztönössége c. tanulmánya, 578.
- ⁵⁶ i. m. 193. Ezzel szemben a századforduló körül: agrármozgalmak tudatos *Dózsa-kultuszáról* fontos adatokat és értékelést közöl *Király István*: *Dózsa-kultusz a századforduló parasztmozgalmaiban* in *Tiszatáj* 26 (1972) 6. sz. 28—41.
- ⁵⁷ Szeged népe, II. 190.
- ⁵⁸ Falusi krónika, Bp. é.n. 5.
- ⁵⁹ *Esze T.—Várkonyi Á.* i. m. 124.
- ⁶⁰ *Faragó József*: Felszállott a páva . . . Szemelvények a magyar népköltészetből a XVII. századtól máig. Bukarest, 1951. 7.

Rezime

Lik Dože i uspomena na seljačke pokrete u mađarskom narodnom predanju

U odnosu na veoma bogatu narodnu istorijsku tradiciju kod susednih Slovenskih naroda, mađarsko narodno epsko stvaralaštvo i predanje iznenađujuće je siromašno i fragmentarno. Na primer nedostaju narodne pesme iz perioda jednoipovekovnog robovanja i borbe sa Turcima, a i sećanje na narodne junake iz davnije prošlosti veoma maglovito i oskudno.

Jedan od velikih narodnih junaka je Doža Đerd vođa seljačke bune 1514. godine. Događaji iz života Dože u narodnim pesmama, izrekama u narodnom predanju istina mogu se naći, ali ti podaci su veoma oskudni, i često su ispreplitani, pomešani sa događajima i likovima takvih osoba koji su kasnije živeli, a koji su narodu bili bliski i dragi (Rakoci, Košut). Doža u narodnom sećanju živi kao hrabar, fizički izuzetno jak, pošten čovek čvrste volje, koji pada kao žrtva gnusne izdaje. Uspomenu na njega čuvaju narodne izreke, običaji, imena mesta i razna predanja.

Образ Дожи воспоминания о крестьянских движениях в венгерском народном предании

В сравнении с очень богатой народной исторической традицией соседних славянских народов, венгерское народное эпическое творчество и предание к удивлению бедно и фрагментарно. Например нет народных стихотворений из периода полторавекового рабства и борьбы венгерского народа с турками, а воспоминания о древних народных героях неясны и скудны.

Дожа Джерж один из величайших народных героев, вождь крестьянского восстания в 1514 году. Правда, в некоторых стихах и поговорках воспеты события из его жизни, но эти данные скудны, и часто смешаны с другими событиями и образами людей, которые жили позже которые были близки народу (Ракоци, Кошут). Дожа в народном воспоминании живёт как храбрый, физически необыкновенно сильный, честный человек крепкой воли. Он стал жертвой гнусного измена. Воспоминание о нём сохраняют народные поговорки, обычаи, названия мест и разные предания.

Nyelv, társadalom, nyelvművelés

Régóta felismert igazság a nyelv társadalmi jellege; ennek hangsúlyozása ma már a nyelvtudományi közhelyek közé tartozik. Az is igaz viszont, hogy a jelleg felismerését nem követte annak tüzetes vizsgálata, az idevágó megállapítások viszonylag hosszú ideig az általánosság jegyeit viselték.

Ma világszerte sokat beszélünk (és sokféleképpen) a tudományos-technikai forradalomról, illetve a tudomány és a termelés időszerű kapcsolatáról. Ennek a fogalomnak a meghatározása is csak most van kialakulóban. „De a szocialista társadalmak marxista igényű gondolkodói számára annyi máris világos: ez a világesemény, illetőleg a világfejlődésnek ez az etapja, nem technikai kérdés elsősorban, hanem társadalmi; s bármennyire a kapitalista világfélen találjuk ma legelőrehaladottabb fokon, nem annak a társadalomnak jellemzője és vívmánya, hanem az immár oszthatatlan emberi világé.”¹

Hogy miért nem elsősorban technikai kérdés, arra éppen a mi társadalmi fejlődésünk ad határozott és egyértelmű választ: „A tudományos-technikai forradalom az emberiség fejlődésének folyamatában nem állapot, hanem tendencia, melynek magva az egész termelő emberiségnek a technika fölé emelése, mégpedig az egyes — és minden egyes — termelőnek tudományos szintű kiképzése és állandó továbbfejlődésre ösztönzése . . .”² az egyéniségnek olyan széles tömegeiben és olyan méretekben való felszabadításával és kibontakoztatásával, amilyenre csak a dolgozók teljes öngazgatásán alapuló szocialista társadalmi rendben vannak meg a feltételek. Az osztálytársadalmakban az ilyen fejlődési tendencia ki van zárva, és mivel ebben a kérdésben az emberek közötti viszony a domináns elem, ebből következően a társadalmi jelleg is nyilvánvaló.

A tudományos-műszaki forradalomnak társadalmi jellemzője éppen az, hogy benne a termelők képzettsége, alkotó gondolkodása és folyamatos önképzése közvetlen termelőerővé válik, technikai szükségletté növekedik.

Minél inkább beszélünk tudomány és termelés kapcsolatáról, annál fontosabb a fogalomképzés és tájékozódás eszközeinek kifejlesztése is. A művelődés alapjául szolgáló fogalomvilág a maga bonyolult összefüggés-rendszerével elengedhetetlenül szükségessé teszi az anyanyelv minden szinten való kifejlesztését a „családi szintről” a szaknyelvekig és a teljes skálájú irodalmi nyelvezetig.

Ma már azt sem kell senkinek bizonygatnunk, hogy nyelv nélkül a társadalmi tevékenység megszervezése és végzése, e tevékenység során szerzett tapasztalatok, ismeretek rögzítése és továbbadása lehetetlen lett volna a múltban is, de elképzelhetetlen lenne még ma, az egyre tökéletesebb gépi berendezések feltalálása és egyre szélesebb körű alkalmazása korábban is. Joggal mondja ezért Deme László, hogy „a nyelv a társadalmi embernek társadalmi levegője. Levegő nélkül nincs biológiai élet, nyelviség nélkül nincs társadalmiság. Épp ezért nem érezzük a jelentőségét egyiküknek sem; illetőleg csak akkor, ha baj van velük. A levegőt, ha eltömődik a bunker szellőzője, és fuldokolni kezdünk; a nyelvet meg akkor, ha kilépünk saját természetes nyelvi közösségünkől egy másikba, s egyszerre társadalmilag értéktelenné, hasznosíthatatlanná zsugorodik minden tapasztalatunk, közölhetetlenné minden gondolatunk. Akkor döbbenünk rá, hogy emberségünk mennyire nyelviségünkhöz kötött.” (Nyr. XCV-4.)

Napjainkban, amikor a technikai tudományok gyakorlati jelentősége olyan látványosan szembeötlő, sokan hajlamosak a nyelvtudomány lebecsülésére. Pedig a fejlődés egyik fontos eszközének a tanulmányozásáról van szó. Különbösen sem szabad szem elől téveszteni azt a régi igazságot, hogy a tudományos élet összefüggő frontot alkot. Lehet, hogy pillanatnyilag egyik vagy másik szakaszon gyakorlati szempontból az előretörés fontosabb, lemaradni azonban egyik frontszakaszon sem szabad, mivel a lemaradás kihat az egész tudományos élet fejlődésére. A mi társadalmunkban, ahol a gazdasági és társadalmi reform párhuzamosan haladva egymást kiegészíti, egymást feltételezi, bármilyen lemaradás különösen károsan éreztetné hatását. Ilyen jelenségekre nem egy példát említhetnénk a közelmúlt társadalmi gyakorlatából, de most nem ez a fő kérdésünk.

Az anyanyelv

Mindeddig a nyelv általános társadalmi szerepéről beszéltünk, és mindaz, amit elmondtunk nemcsak empirikus tapasztalat, hanem tudományos tény is. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a valóságban minden társadalomra érvényes nyelv nincsen, csak nyelvek vannak: „konkrét társadalmak konkrét nyelvei. Ennek a konkrét nyelviségnek „anyanyelv” a neve. Az anyanyelv tehát nem valamiféle romantikus dolog, hanem egzisztenciális jelentőségű realitás: a fogalmak áttétel nélküli rögzítője és felidézője, a gondolkodásnak reflexszerűen spontán hordozója és átadója; az egyének társadalmi embersége.”³

Az egyén az anyanyelv elsajátítása révén annak a nyelvi, eszmei környezetnek a közvetítésével, amelyben él, mint történelmi örökséget kapja a megfogalmazott, tehát nyelvi formában kodifikált és regisztrált tudattartalmakat. Az egyéni tudat meghatározásában a konkrét anyagi létfeltételek mellett ennek a tényezőnek is döntő szerepe van. Az anyanyelv tehát az a kommunikációs eszköz, amelyen keresztül az egyéni tudat a társadalmi tudatból táplálkozik, amelyen keresztül alkotásaival és gondolataival az egyén is hozzájárulhat az eszmei örökség gazdagításához. Az anyanyelven keresztül az egyén történelmi távlatokban tud beépülni a közösségbe.

Az anyanyelv azzal a tartalommal, amelyet az évszázadok belécsepegtettek, hatalmas hatóerő, amely építi az emberben az elmét, a gondolkodásmódot és az érzésvilágot, az eszmét és a meggyőződést, amely életünk konkrét valóságának feltételei között alakítja egész személyiségünket. Ez a történelmi és társadalmi létben gyökerező és abból kinövő emberi erő annak nyújt legtöbbet, aki a leginkább ápolja és műveli, aki maga is igyekszik hozzájárulni gazdagításához.

Az anyanyelvi képzésnek és nevelésnek világviszonylatban központi szerepe van, mert a nyelvi képességeknek és készségeknek „teljesítményképes” szintje mindenfajta ismeretszerzésnek alapja és feltétele.

Az ember szellemi tevékenységének mozgékonyasága a nyelvhasználat fejlettségének is függvénye. Ennek a szempontnak különös időszerűséget ad napjainkban az a törekvésünk, hogy a termelésben közvetlenül dolgozók általános és szakmai műveltségét minél magasabb szintre emeljük. Ennek viszont feltétele az igényes és általános közéleti és szakmai nyelvhasználat, mert — Kodály Zoltán szavait idézve — „... az ékszer holt kincs a láda fenekén, életet akkor kap, ha viselik.”

Az aktív nyelvi műveltség alkalmassá teszi a dolgozókat a sokoldalú társadalmi szerepvállalásra. Lényeges feltételét teremtheti meg az egyéni képességek kibontakozásának, és így hozzájárulhat a szocialista embertípus, a sokoldalúan művelt közösségi ember formálásának megvalósításához.

A nyelvművelés

A nyelv társadalmi szerepéből önként következik a nyelvművelés fontossága. Amikor nyelvművelésről hallanak, sokan nyelvhelyességi és tudománynépszerűsítő cikkekre vagy előadásokra gondolnak. Ennél sokkal többről és fontosabb feladatról van szó. Nálunk pl. konkrétan arról, hogy anyanyelvünket minden szinten alkalmassá tegyünk a közéleti és szakmai használatra, hogy az anyanyelv egyenrangú használatával hazánk minden dolgozóját bekapcsolhassuk a termelés és a társadalmi élet minden kérdésébe. Ezt nálunk ma nemcsak az alkotmány biztosítja, hanem külön törvény írja elő.

Az eddig elmondottakból nyilván kiviláglik, hogy a nyelvészet nemcsak társadalmi tudomány, hanem társadalmi tevékenység: a társadalom életében közvetlenül hasznos tevékenység. Az alkalmazott nyelvészet túlnyomó többsége társadalmi keretben és gyakorlati célokért folytatott tevékenység. Éppen ezért a nyelv kérdéseivel való foglalkozás nem kizárólag a nyelvészek feladata; ideje, hogy az egész társadalom sokkal nagyobb figyelmet szenteljen a nyelv kérdéseinek. Egyoldalúan műszaki érdeklődésű korunkban túlságosan is kevesen értik azt, hogy az egyén és a társadalom gondolkodási szintjének mennyire pontos mérőszöke a nyelvhasználati szintje. Hatványozottan érvényes ez a megállapítás soknemzetiségű társadalmi közösségünk egyenrangú nyelvhasználatára, mert ez öngazgatói társadalmunk zavartalan fejlődésének feltétele, a dolgozók számára pedig egzisztenciális jelentőségű realitás.

A nyelvművelés olyan társadalmi feladat, amely a kollektív beszédgyakorlatot nemcsak vizsgálja, hanem segíti is működésében és fejlődésében. Meggyőződéssel állítjuk, hogy a jövőben jelentősége mindinkább növekedni

fog, mert éppen az eljövendő korban várható, hogy az alkotó emberi gondolkodás mindinkább termelődővé válik, ennek pedig egyik fontos eszköze az igényes és általános, egyenrangú közéleti és szakmai nyelvhasználat.

A JMNYE szerepéről

A fennállásának tizedik évéhez közeledő Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesületet is ez a törvényszerűen jelentkező társadalmi igény hívta életre. Az a szándék, hogy egész közéletünket átfogó társadalmi szervezetet teremtünk ápolására és fejlesztésére. Ezt az igényt, illetve az igény jelentkezésének indítékait dr. Szeli István az 1972 októberében Adán megrendezett Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon így fogalmazta meg: „... a nyelvek egyenjogúsága és egyenrangú használata éppen az elmúlt években került közgondolkodásunk és politikai életünk előterébe. Jóllehet, az itt élő félmillió magyarországi magyarság egymás közötti érintkezésben eddig is anyanyelvét használta, a közhivatalok sem zárkóztak el mereven a nemzetiségek nyelvétől, a közéletben pedig már a szocialista Jugoszlávia megteremtése óta érvényben van a szabad nyelvhasználat elve, ennek ellenére a felszabadulást követő két évtizedben szüntelenül fakult nyelvi öntudatunk, folyton erősödött a nyelvi disszimiláció irányzata, ami különösen a gyökértelenebb művelődési hagyományú területeken az anyanyelvcsere tömegesebb előfordulásához vezetett. Az anyanyelv-feladás és a környezethez való (közömbösségből, félreértett érdekből, rosszul értelmezett hazafiságból történt) önkéntes nyelvi elhasonulás ma már „bejáródott” útja az anyanyelvű iskoláztatás jogáról való nagyarányú lemondás. Kulturális kormányzatunk intenciói és a Kommunista Szövetség proklamált elvei ellenére is az anyanyelvű oktatás aggasztó méretű erőtlenedése, az anyanyelvi műveltség iránti igény állandó halványodása s a nyelvi kérdések iránti érdeklődés megcsappanásának igen sok más aggasztó jele figyelhető meg társadalmunkban...”⁴

Ezeket a gondolatokat olvasva meglehetősen nyomasztó kép tárul elénk, és talán úgy tűnhet, hogy az Egyesület erejét és kompetenciáját meghaladó feladatot vállalt magára. Ezzel kapcsolatban most csak az alábbiakra szeretnénk rámutatni:

1. Társadalmi életünknek ezen a terén is bebizonyosodott az az igazság, hogy a szocializmus automatikusan nem oldja meg a problémákat; hogy az új társadalmi és gazdasági viszonyok megteremtése csak kitartó, aktív munka, — gyakran éles harcok — árán valósítható meg.

A felszabadulás után a nagy társadalmi és politikai feladatok lázában a nyelv kérdése háttérbe szorult. Ennek egyik oka talán a fontosabbnak látszó feladatok elsőbbségi sorrendje, de leginkább a nyelv társadalmi jelentőségének fel nem ismerése volt. Az a vulgarizáló, tudománytalan felfogás, amely a társadalmi életben a „felépítmény” kategóriái mellett a nyelvet is mellékes tényezőként kezelte. A közel két évtizedes gyakorlat következményei, valamint a nyelvtudomány újabb eredményei minden kétséget kizáróan tudatosították bennünk, hogy az alkotmányos elvek önmaguktól nem válnak valóra, hogy teljes egyenrangúságunknak anyanyelvünknek minden szinten való egyenrangú használata is föltétele.

2. Ez a felismerés viszont új és rendkívül összetett feladatokat jelentett a jugoszláviai magyar dolgozók és közéleti vezetők számára. A családi élet, illetve a szépirodalom és publicisztika sáncai közé visszavonult anyanyelvet vissza kellett hozni a közélet minden területére és alkalmassá tenni az eleven társadalmi gyakorlat számára. Ez bizony hosszútávra szóló feladat, ami szívós aprómunkát igényel, elsősorban a jugoszláviai magyar értelmiségi dolgozók ezreitől, szakmájukra való tekintet nélkül. Ezt a munkát nem végezheti el helyettünk senki. Ha magyarországi szakemberektől (szakirodalomból) kapunk is bizonyos segítséget, a munka zöme és neheze mégis ránk vár, mert a mi konkrét viszonyaink között a nyelvművelés fogalmát új tartalmakkal kell megtöltenünk — azokkal, amelyek a jugoszláviai magyarság sajátos helyzetéből és szerepéből, valamint öngazgató társadalmi rendszerünkben közvetlenül adódnak a társadalmi és gazdasági élet, az iskolai munka, a joggyakorlat, mindennapi beszédünk és irodalmi nyelvünk életének vonatkozásában. Éppen ezért tartalmát nem általánosan és elvontan, hanem konkrét társadalmi gyakorlatunk és közvetlen érvényesülésünk szempontjai szerint kell meghatározni. Ha jól végezzük, akkor ez a feladat már túlmegegy a nemzeti-éségi érdekeken is: egész közösségünk érdekeit szolgálja.

3. Ápolni, csiszolni, fejleszteni csak azt lehet, ami él, ami a gyakorlatban létezik. És itt vetődik fel a kérdés: van-e tudományos nyelvünk, igényes közéleti nyelvhasználatunk? A kérdésre határozott igennel nem felelhetünk, mert a múltbeli örökség sajnos, még érezteti hatását az objektív körülményekben is, az emberek tudatában is. (Az előbbi igen sok esetben az utóbbinak a függvénye.) Azt viszont tényként kell megállapítanunk, hogy ezen a téren is elkezdődött egy fejlődési folyamat, aminek már az első konkrét eredményeit is számbavehetjük. Így például néhány községben a magyar nyelvű közigazgatás, a bírósági eljárás, a szakiskolai oktatás, Szabadkán három szakon az általános iskolai tanárképzés stb. már megvalósult tények. Ugyanakkor azt is meg kell mondanunk, hogy még rengeteg a tennivalónk. A Vajdaság SZAT képviselőháza által ez év tavaszán a népek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatára vonatkozó törvényben előírt feltételek több községben, intézményben, munkaszervezetben még nincsenek meg. Ennek következtében ezekben az intézményekben, munkaszervezetekben sem a közéleti, sem a szaknyelv társadalmi szintű és egyenrangú használatáról nem is beszélhetünk. Itt tehát nyelvművelésről most még szó sem lehet. Mi akkor a teendő? Véleményünk szerint nem a JMNYE feladata, hogy az egyenrangú nyelvhasználat feltételeinek megteremtéséért harcoljon, mert ez nem nyelvművelés, hanem politikai kérdés. Az viszont kötelessége, hogy minden ilyen konkrét esetben felhívja az illetékes öngazgatói vagy társadalmi-politikai szervek figyelmét a kérdésre, és ahol erre lehetősége van, felkínálja a szakmai segítséget.

Nem véletlenül említettük itt külön ezt a kérdést, hanem azért, mert meggyőződéssel valljuk: az egyenjogúság, az egyenrangú nyelvhasználat kérdése a mi társadalmunkban egyáltalán nem magyar ügy, nem is nemzeti ügy, hanem egész társadalmunk egyik alapvető kérdése — népi forradalmunk vívmánya. Nem vitás tehát, hogy ehhez az objektív és szubjektív feltételek megteremtése is általános társadalmi feladat, ha úgy tetszik: osztályszempontú társadalmi kérdés; mert az alacsonyabb nyelvi (tehát gondol-

kodási) szintre utalt rétegek gazdaságilag és társadalmilag is alacsonyabb szinten rekednek meg.

4. Nemzetiségi viszonyok között és többnyelvű társadalmi környezetben az anyanyelv egyenrangú használatával kapcsolatban még egy lényeges kérdés is felmerül: A beszéd és a gondolkodás kapcsolata ma már tudományos tény, azaz a biológiai emberből az anyanyelve segítségével válik gondolkodó és társadalmi ember. Mindenkit az anyanyelve kapcsol az emberiség nagy családjába, éppen ezért az anyanyelvet nem lehet mással helyettesíteni, mert minden adott társadalom nyelvében hordja történetét, gondolkodásmódját, egyéniségét. Többnyelvű társadalmi közösségben több „anyanyelv” él együtt, egymás mellett, — az objektív viszonyok függvényeként bonyolult kölcsönhatásoknak kitéve. Ebben a helyzetben azonban ha valaki *csak* az anyanyelvét ismeri, akkor az egyúttal el is szigeteli az egyént a nagyobb közösségtől, ami ugyancsak alacsonyabb szinten való megrekedést jelent, mert a kölcsönös szellemi áramlásokat megnehezíti, és társadalmi érvényesülésének is korlátot szab. Soknemzetiségű társadalmunkban tehát egymás nyelvének megtanulása társadalmi és egyéni érdek is. Egy szélesebb horizontú tájékozódás igénye megköveteli az együtt élő népek és nemzetiségek nyelvének kölcsönös ismeretét. A kétnyelvűség, ill. többnyelvűség manapság világszerte alkotó részét, alapvető feltételét jelenti egy olyan általános műveltségnek, amit valaha például az írás-olvasás ismerete jelentett. (Ma például az sem elég, ha valakinek egy „világnyelv” az anyanyelve, de azon kívül más nyelvet nem beszél.)

Mi köze mindehhez a nyelv művelésnek, pontosabban: a jugoszláviai magyar nyelv művelésnek? Ezzel kapcsolatban kettős feladatra szeretnénk rámutatni:

a) A nyelvi rendszerek gátló hatású kölcsönös átsugárzásának, az interferenciának és kevertnyelvűségnek kiküszöbölése céljából olyan tudatos nyelvhasználatot igyekezzünk a magyarul beszélőkben kifejleszteni, amely ezt az átsugárzást ellensúlyozza, semlegesíti.

b) Tapasztalati tény, hogy az idegen (második) nyelv tudatos használatát is csak az anyanyelv szerkezetének (és a szerkezet működésének) alapos ismeretével tudjuk elsajátítani, tehát a magyar anyanyelvi oktatás, valamint az iskolai és társadalmi szintű nyelv művelés nyújtson segítséget a magyar anyanyelvűek szerbhorvát nyelvtanulásához.

E néhány gondolat felvetésével távolról sem volt szándékunk a jugoszláviai magyar nyelv művelés feladatait és a munka irányelveit ismertetni. Ezt sokkal alaposabb hozzáállással és nagyobb kompetenciával megtették már mások, akik közül kiemelném Ágoston Mihálynak a Magyar Szóban 1970 tavaszán megjelent cikksorozatát, de legfőképpen a JMNYE 1972 októberében Adán megtartott közgyűlésén elhangzott felszólalását. Nem az udvariasság mondatja velem, milyen nagy kár, hogy ez a felszólalás mind a mai napig nálunk még nem kapott megfelelő nyilvánosságot. Időszerűségét a társadalmi életünkben most végbemenő változások azóta csak növelték.

Fejtegetésünknek egyedüli és kizárólagos célja az, hogy szeretnénk fizikai és értelmiségi dolgozóink minél szélesebb rétegeiben tudatosítani a nyelv

és társadalom szoros kapcsolatát, valamint azt, hogy az anyanyelv fejlesztése és igényes, társadalmi szintű használata fejlődésünknek és egyéni érvényesülésünknek egyik fontos feltétele. Ebből az is következik, hogy a nyelv művelés ügye nemcsak a nyelvészek és magyartanárok feladata, hanem minden igényes dolgozóé.

Az értelmes és kifejező beszéd és írás mindennapi munkánk természetes velejárója. Művelt szakember ma már el sem képzelhető megfelelő nyelvi kultúra nélkül. A termelésben, az öngazgatásban és társadalmi tevékenységben részt vevő dolgozóinknak csak úgy lesz teljes értékük, szakmai tudásuk is csak úgy lesz teljes, ha a nyelv segítségével gondolkodási szintjüket is emelik. Szakmai kérdésekről is így tudnak majd helyesen, összefüggően szólni és írni, de a tudatos nyelvhasználat megkönnyíti, hogy gondolkodó, művelt emberhez méltó szellemi életet is éljenek.

Más tanulmány feladata lesz az is, hogy az öngazgató társadalmi rendszerünk kiteljesedésének nyelvi térére is kisugárzó jelentőségét felmérje és értékelje; mint ahogy arra sem vállalkozhattunk, hogy a JMNYE eddigi eredményeit, problémáit — akár csak pusztá felsorolásként is — számba vegyük.

Befejezésül még csak egy megjegyzést: Döntő fontosságúnak tartjuk, hogy a jugoszláviai magyar nyelv művelés el tudott szakadni a romantikus „nyelvszeretés” öncéljától, kilépett „nyelvőri” szerepéből, és a társadalmi igényekre figyelve a nyelv művelés új minőségét igyekszik kiteljesíteni azzal, hogy a „gyomlálás és kertészkedés munkáját szervezett és intézményesített társadalmi akcióval váltja fel, . . . s a korszerű társadalmi fejlődés, a nyelvi egyenrangúság és egyenjogúság időszerű kérdései általt kijelölt új teendők felé fordul . . .”⁵

Jegyzetek

¹⁻³ Dr. Deme László: Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején (Nyr. 1971—4)

^{4,5} Dr. Szeli István: Nyelv művelésünk múltjából.

Rezime

Jezik, društvo i negovanje jezika

Danas se u svetskim razmerama sve više govori o naučno-tehničkoj revoluciji odnosno o povezivanju nauke sa proizvodnjom. Govori se iz raznih aspekata i na razne načine, te zbog toga ni definicija ovog pojma još nije iskristalizovana. Ali naučnicima marksistima je već danas jasno da ova etapa razvitka pre svega nije tehničko već društveno pitanje. Naučno-tehnička revolucija u procesu društvenog razvitka nije stanje već tendencija koja prvenstveno ima za cilj uzdizanje čoveka-proizvođača (u masovnim razmerama) iznad tehnike. Njena društvena karakteristika je baš u tome što stvaralačko mišljenje i obrazovanost samih proizvođača postaje neposredna proizvodna snaga, tehnička potreba.

Autor članka ističe da bi bez odgovarajuće jezičke kulture bilo nemoguće organizovati proizvodnju i društveni život, i ova konstatacija podjednako važi i danas u doba kompjutera

i savremenih sredstava komunikacije. Zbog uslovljenosti mišljenja i govora jezik je objektivna društvena snaga.

Govoreći o suštini i ulozi maternjeg jezika autor naglašava da je maternji jezik odlučujući faktor u formiranju ličnosti i u razvoju mišljenja pojedinaca u konkretnim društvenim uslovima. Pomoću maternjeg jezika se pojedinac uključuje (u istorijskim perspektivama) u širu zajednicu.

Iz društvene uloge jezika logično proizilazi važnost permanentnog negovanja i razvitka govorne kulture. Ova činjenica ima poseban naglasak u našem samoupravnom socijalističkom društvu pod uslovima višejezičnosti. Zatim autor nabraja nekoliko konkretnih zadataka Društva za negovanje mađarskog jezika u Jugoslaviji, naglašavajući i ulogu šire društvene zajednice na tom poslu, pošto ovo pitanje nije čisto jezičko pitanje a pogotovo se ne radi samo o pitanju mađarske narodnosti.

Na kraju naglašava da je veoma pozitivno što se ovaj zadatak danas već ostvaruje organizovanom društvenom akcijom i da je ceo rad usmeren na rešavanje problema koje proizilaze iz naše savremene stvarnosti a posebno iz zadataka na ostvarivanju ravnopravne upotrebe jezika naroda i narodnosti.

Резюме

Язык, общество и культура речи

Сегодня в мире всё больше и больше говорят о научно-технической революции, о связи науки с производством. Об этом говорят по разному и поэтому дефиниция этого понятия ещё не совсем ясная. Но учёным марксистам уже известно, что этот этап развития прежде всего общественный, а не технический вопрос. Научно-техническая революция в процессе общественного развития-тенденция, которая во первых имеет цель воздвигнуть человека-производителя (в массовых размерах) над техникой. Её общественная характеристика именно в том, что творческое мнение и образованность производителей становится непосредственной производной силой, технической потребностью.

Автор этой статьи подчёркивает, что без соответствующей языковой культуры нельзя организовать производство и общественную жизнь. Эта констатация имеет силу и сегодня, во время компьютеров и современных средств коммуникаций. Из-за условности мнения и речи, язык-объективная общественная сила.

Говоря о сущности и роли родного языка, автор подчёркивает, что родной язык решительный факт в формировании личности и в развитии мнения каждого человека в конкретных общественных суловиях. С помощью родного языка каждый человек включается (в исторических перспективах) в общество.

Из общественной роли языка логически происходит важность перманентного развития речевой культуры. Этот факт имеет особенное значение в нашем самоуправляющемся социалистическом обществе в условиях многоязычности. Автор насчитывает и несколько конкретных задач Общества речевой культуры венгерского языка в Югославии, подчёркивая в этом роль целого общества, потому, что этот вопрос не только языковой и касается не только венгерской народности.

На конце он подчёркивает, что очень позитивно то, что эта задача уже сегодня осуществляется организованной общественной деятельностью. Вся работа направлена к решению проблем, происходящих из нашей современной действительности, и особенно из задач осуществляющих равноправное употребление языков народностей и народов.

Sturc Béla

Mit kell megtartanunk és megvédenünk Bácska északkeleti részének növénytakarójában

(Geobotanikai észrevételek Szabadka és környéke területi tervezéséhez)

„minden táj, terület geobotanikai jellemzéséhez flóraelemeinek, bennszülött és maradványfajainak valamint növényközvetkezeteinek ismerete szükséges”

Dr. Soó Rezső

Bevezető

Az utóbbi időben már többször is megállapítást nyert, hogy sokszínű országunk egészében a vajdasági táj jellegzetességeinek, sajátos formáinak, színeinek, e táj természeti, történelmi értékeinek megőrzése, fenntartása olyan feladat, amely általános érdek, de ugyanakkor vajdasági érdek is, és egész közösségünket szolgálja.

A táj természeti képének legszembevetőbb eleme a növénytakaró, ennek jellegét pedig földtani, domborzati, talajtani, éghajlati, vízrajzi tényezők szabják meg.

A történelem folyamán az ember mélyrehatóan módosította a vajdasági táj természeti képét — éppen ezért — az ilyen területen ahol már majdnem minden talpalatnyi földet megművelnek, különleges jelentősége van annak, hogy a természetes növénytakarónak vagyis a növényzet ősi arcának itt-ott még megmaradt foltjait, töredékeit, esetleg néhány mozaikdarabját megőrizzük, mert ezek dialektikus egységben tükrözik a múlt és a jelen tényezőinek összességét, változásait, ugyanakkor és éppen ezért tudományos értéket és érdeket jelentenek a kultúrtáj képében.

Gondosan kell azonban kiválasztanunk, hogy mi az, amit gyorsan változó környezetünkben érdemes megtartani, sőt helyenként az „eredeti” állapot visszaállítását is elősegíteni, mert jellemző a természeti erők formálta táj arculatára.

Ebből az elgondolásból kiindulva kívánom vázlatosan bemutatni, tehát nem a teljesség igényével, Bácska északkeleti részének természetes növénytakaróját, helyesebben a természetes növénytakaró még fellelhető maradványait, töredékeit, jellemző növénytársulásait, és növényföldrajzi szempontból érdekesebb növényfajait, flóraelemeit*, mert ma napirenden van a területi tervezés, a tájrendezés kérdése és véleményem szerint ezt csak is a természetvédelem, tájvédelem szempontjainak figyelembevételével szabad elvégezni.

* azonos elterjedési területen élő fajok tartoznak ugyanabba a flóraelemcsoportba.

Mivel a terület vegetációjának és flórájának korszerű feldolgozása még várat magára, viszont a természetvédelem kérdései sürgetnek bennünket, a növényfajok ismertetését Prodán (1915), Lengyel (1915) és Slavnić (1943, 1950, 1953) művei alapján végzem, kibővítve saját megfigyeléseimmel és adataimmal, melyek főleg az utóbbi tizegynéhány esztendőből származnak. A terminológiában és a nomenklatúrában valamint a növénytársulások ismertetésében Soó Rezső alapvető művét követem (1964—1973).

I. A terület éghajlati jellemzése

Bácska északkeleti része alatt értem elsősorban a Szabadka, Horgos, Kanizsa háromszöget. E terület éghajlata egységes, tudniillik a klimatikus viszonyok ilyen kis területen belül alig mutatnak változást. Mladenović (1962) Palics és környékének éghajlati jellegzetességeit tizenötévi vizsgáladási periódus alapján (1947—1961) a következőkben jelöli meg. A tizenötéves átlagos évi középhőmérséklet $10,9\text{ C}^\circ$, a maximális évi középhőmérséklet $11,9\text{ C}^\circ$ (1961-ben), a minimális $9,3\text{ C}^\circ$ (1956), tehát az ingadozás mindössze $2,6\text{ C}^\circ$. A tizenötévi legalacsonyabb havi középhőmérséklet a januári, $-1,0\text{ C}^\circ$, a legmagasabb a júliusi $21,6\text{ C}^\circ$. A hőmérsékleti szélsőségek tekintetében nagy az ingadozás, a tizenötévi középérték $22,6\text{ C}^\circ$.

A levegő relatív nedvességében a tizenötévi középérték 75%, a maximum decemberben van 89%, a minimum augusztusban 65%.

A napsütéses órák évi összegének átlaga Palicson 2112 óra. A legnaposabb hónap augusztus.

Az évi csapadékmennyiség sokéves átlaga 504,4 mm, a legtöbb csapadék júniusban (66,4 mm), a legkevesebb márciusban (22,1 mm) hullik, a második maximum novemberben van (60,8 mm), szubmediterrán vonás éghajlatunkban. Az esős napok középértéke egy évben 108 (a legtöbb májusban és júniusban), a havas napok középértéke viszont 19. A hótakaró aránylag rövid ideig tart, középértéke 22 nap egy évben, ez elüt Vajdaság más vidékeitől.

A terület uralkodó szele az északnyugati.

Palics és környékének éghajlati jellegzetességei tehát a következők: aránylag nagy napi és évi hőmérsékleti ingadozás, mérsékeltlen száraz, forró, nyár, bő napfény, aránylag kevés csapadék (ezen a téren szeszélyesek a viszonyok), hideg tél, rövid ideig tartó vékony hótakaró. Az éghajlat átmeneti; félig nedves (szemihumid), félig száraz (szemiarid) jellege van.

II. Földtani, domborzati, vízrajzi, talajtani tényezők szerepe a növénytakaró kialakulásában

Láttuk, hogy a szóban forgó terület éghajlata egységes, de ezen belül, mégis eltérő jellegű növényzet alakult ki, ezt elsősorban földtani, domborzati, vízrajzi, talajtani tényezőkkel magyarázhatjuk. Egyik szembevetendő sajátossága e területnek a növénytakaró változatossága. Aránylag kis területen előfordul itt vízi-, mocsári növényzet, mocsár- és láprétek, szikesnövényzet, ho-

mokpuszta, homoki rét, löszpuszta — valóságos bemutatója a különféle növényegyütteseknek, növénytársulásoknak. Feltűnő továbbá a növényzet mozaikszerű elrendeződése, — szinte lépésről lépésre változik a kép — a döntő tényezők ebben a mikrorelief, mikroklíma, a talaj szerkezete, összetétele, nedvesség- és sótartalma.

A fenti tényezők figyelembevételével három jellegzetes tájtípust vagy résztájegységet határolhatunk el ezen a területen: északon a *meszes homokvidéket*, keleten az *árterületeket elszikésedett foltokkal* és délen a *löszhátság* nyúlványait. A következőkben ismertetem mindhárom tájtípus növény-társulásait és érdekesebb növényfajait.

1. A homokvidék a legfiatalabb, utolsó jégkorszakban és a jelenkorban alakult ki. Rajta ÉNy—DK irányú szélformálta buckasorok húzódnak. Ezek száraz termőhelyek. A buckákat mélyebben fekvő buckaközök választják el egymástól, itt magas a talajvíz, és ezek nedvesebb termőhelyek. A buckák és buckaközök magasságkülönbségei délnyugaton 11—17 m, északkeleten 1—11 m. A homokvidék délkelettől északnyugat felé haladva lassú emelkedést mutat, Horgosnál a tengerszint feletti magasság 95 m, Tavankútnál már 139 m. Ennek megfelelően a talajvíz szintje is változik, Horgostól Palics felé 2—2,5 m, Szabadka környékén 2,5—3 m, Tavankútnál 3—5 m.

N. Pavićević és P. Stankević (1962) a következő talajváltozatokat különbözteti meg ezen a területen: a kevésbé kötött *szürkésárga homoktalajt* (mészben gazdag, humusztartalma 1—2%, humuszrétege vékony 10—20 cm, kevés agyagot tartalmaz); *barna homoktalajt* (humuszrétege 40—50 cm, agyagtartalma 4—8%, humusztartalma változó 1—4%); *fekete homoktalajt* (ez már mezősegi jellegű homoktalaj, humuszrétege 40—60 cm, meszes, agyagtartalma 5—10%, humusztartalma 1—3,5%); végül *fekete agyagos-homoktalajt* (10—15 sőt 20% agyagot is tartalmaz, humusztartalma 2—3%.

Az említett tényezők természetesen más-más szegényebb vagy gazdagabb növénytakaró kialakulását eredményezik, és változatossá teszik a képet, amely a növénytársulások egymásutánját mutatja fel, „azt a tarkaságot, melyet a természet a homokpuszták leplébe cifraság gyanánt belevegyít” (Borbás 1884).

a) A száraz homokbuckák még mozgó vagy mesterségesen fellazított homokjának befüvesedése a mészkedvelő, gyér növényzetű *egyéves homoki gyep* kezdődik (*Brometum tectorum*). Pionír társulás ez. Uralkodó füve a fedél rozsnok (*Bromus tectorum* L.) és a vadrozs (*Secale silvestre* Host). Gyakran fehérlik ki belőle a csupasz homok (borítása csak 30—40%), félsivatagi még a kép, amely elének tárul, „a lepel, melyet a természet ezekből az egyszerű növényekből kötni kezd, mondhatni még csak ringy-rongy vagy gyenge férceles” (Borbás 1884). Jellemző növényfajai még a homoki útifű (*Plantago indica* L.), a homoki seprőfű (*Kochia laniflora* [Gmel] Borb), a rózsaszín-piros virágú homoki keserűfű (*Polygonum arenarium* V. et K.) stb. A szabadkai—horgosi homokvidéken sokfelé találkozunk ezzel a társulással, jelentősége abban van, hogy megköti a homokot, előkészíti a terepet más, igényesebb fajok számára.

b) Idővel meg is jelenik a nyílt, mészkedvelő *homokpusztagyep* (*Festucetum vaginatae*) társulása. Uralkodó füve a szürkészöld homoki csenkesz

(*Festuca vaginata* W. et K.), pannóniai szubendemikus faj és a selymes, deres fényperje (*Koeleria glauca* [Schk.] D. C.), tudniillik „a homok meg a szik növénypolgárai szürke színnel ruházkodnak” (Borbás 1885). Ezt a társulást a Deszkás-erdő, a Kelebiai erdő, a Hajdújárás erdő területén a buckatetőkön és lejtőkön találjuk, ott, ahol a talajvíz szintje 2,5 méternél mélyebb. Legszebben május második felében virít. Még kiviláglik belőle a homok, borítása hézagos 50—80%. A környezeti feltételektől függően meglehetősen változó összetételű társulás, gazdag bennszülött (endem) szubmediterrán és keleti (pontusi) fajokban. Jelentősebbek a következő fajok:

Tavasszal nyitja égszínkékvirágait a homokpuszta ékessége: a *homoki pirosító* (*Alkanna tinctoria* [L.] Tausch), szubmediterrán faj. Már Lengyel (1915) és Prodan (1915) is feljegyezték Szabadka környékéről. A Deliblati homokpusztán hiányzik. A Szabadkai homokon még ma is előfordulnak itt-ott szép nagy párnái.

A nyári aszpektusban pompázik a *homoki fátyolvirág* (*Gypsophila fistigiata* L. ssp. *arenaria* [W. et K.] Dom.), pannóniai flóraelem, bennszülött kislejtő, Lengyel említi Bácsszőlősről, Prodan azonban nem jegyzi Szabadka környékéről. A Deliblati homokpusztáról hiányzik. Területünkön ma is előfordul.

Ritkaság a *homoki varjúháj* (*Sedum Hillebrandtii* Fenzl), pannóniai endémikus faj, csak Prodan említi Szabadka környékéről. Ma a Szelevényi erdő területén fordul elő, de csak igen kevés példányban.

A *homoki bakszakál* (*Tragopogon floccosus* W. et K.), pannóniai endémikus faj, mindkét szerző Lengyel és Prodan is jelzik előfordulását Szabadka környékéről. Ma is többfelé megtalálható a szabadkai—horgosi homokvidéken.

Nyár végén tűnnek fel a Deszkás-erdő és Hajdújárás erdő homokján a *kései szegfű* (*Dianthus serotinus* W. et K.) fehérvirágú szürkészöld párnái, ez is pannóniai endémikus faj, Lengyel és Prodan is feljegyezték Szabadka határából, a Deliblati homokpusztáról viszont hiányzik. Párnáinak az átmérője néhol 25—30 cm, negyven-ötven virágzó hajtással.

Dísznövénynek is beillő ritkasága területünknek a *homoki kikerics* (*Colchicum arenarium* W. et K.) pannóniai szubendemikus faj, Lengyel említi Bácsszőlősről, Prodan csak Tompáról. Ma a Szelevényi erdő mellett elterülő réten díszlik belőle ősszel néhány példány.

Jellemző növénye homokpusztáinknak a *homoki árvalányhaj* (*Stipa sabulosa* [Paczoski] Sjljussarenko), pontusi-pannóniai faj, Lengyel és Prodan is feljegyezték Szabadka környékéről, az 1950-es években még szép állományai voltak a Hajdújárás erdő területén és a Deszkásban is, ma már csak magányosan vagy kisebb csoportokban lengeti haját.

Alföldi endémikus faj a *tartós szegfű* (*Dianthus diutinus* Kit.). Lengyel szerint Bácsszőlőstől északra, Prodan szerint Szabadkától nyugatra fordul elő. Eddig még nem akadtam rá. A horgosi temetőben fordulnak elő hasonló példányok!?

Szép díszje a Deszkás-erdő feketefenyveseinek a *vörösbarba nőszőfű* (*Epipactis atrorubens* [Hoffm.] Schult. ssp. Borbás, Soó) csak Prodan említi a Szabadkai homokról.

A szabadkai—horgosi homokvidék pusztáin előfordulnak még a következő érdekesebb fajok: *hegyiternye* (*Alyssum montanum* ssp. *gmelini* [Jord.] Hegi et E. Schmid), *homoki ternye* (*Alyssum tortuosum* W. et K.), *homoki imola* (*Centauera arenaria* M. B.), *fűzlevelű peremizs* (*Inula salicina* L. var. *denticulata* [Borb.] Jav.), *homokviola* (*Syrenia cana* [Pill. et Mitterp.] Neilr.), *homoki vértő* (*Onosma arenaria* W. et K.), *naprózsa* (*Fumana procumbens* [Dun.] Gr. et Godr.), *buglyos fátyolvirág* (*Gypsophila paniculata* L.), *homoki csüdfű* (*Astragalus varius* Gmel.), Prodan említi Szabadkáról, *szürke repcsény* (*Erysimum diffusum* Ehrh.), *homoki szalmagyopár* (*Helichrysum arena-rium* [L.] Mönch), Lengyel és Prodan is említi előfordulását Szabadka környékéről.

A nedvesebb buckaközökben, ahol a talajvíz szintje 2,5—1,5 m új szint, formát jelent a szürke káka (*Holoschoenus romanus* [L.] Fritsch) és a serevényfűz (*Salix rosmarinifolia* L.). Ahol még magasabb a talajvíz szintje, pl. 1,0—1,5 m mélységben, ott kékperjés buckaközi láprétek alakultak ki, ezekről későbbben bővebben lesz szó.

c) A talaj humusztartalmának növekedésével kötöttebb mezőségi homoktalaj alakul ki és ezen új, zárt társulás (90—100%-os borítással) formálódik, a tarkaságában gazdag *homokpusztai sztyeprét* (*Astragalus*—*Festucetum rupicolae*). Uralkodó füve a *pusztai csenkesz* (*Festuca rupicola* Heuff.) a *kunkorgó árvalányhaj* (*Stipa capillata* L.), a *fényperje* (*Koeleria gracilis* Pers.), valamint az *élesmosófű* (*Chrysopsis gryllus* [L.] Trin.). Kisebb-nagyobb foltjai, csoportjai az élesmosófűnek és a kunkorgó árvalányhajnak ma is díszlenek ezen a tájon. Ennek a társulásnak maradványait elsősorban ligetes erdőkben kell keresnünk (Magyar 1961), területünkön is így van, távol a településektől, a Hajdújárás erdő és a Szelevényi erdő területén valamint Palics és Horgos között találkozunk ennek a társulásnak kisebb-nagyobb töredékeivel. Jellemzők és érdekesebbek a következő fajok:

— *homoki nőszirm* (*Iris humilis* Georgi ssp. *arenaria* [W. et K.] Löve), pannóniai faj, Lengyel említi Bácsszőlősről, Prodan pedig Szabadkától északra. A Deliblati homokpusztán hiányzik. Ma is előfordul a Hajdújárás erdő területén valamint Bácsszőlős és Horgos között kötöttebb homokon;

— *fekete kökörcsin* (*Pulsatilla nigricans* Störck) közép-európai faj, mindkét szerző Lengyel és Prodan is említi Szabadka környékéről, a Deliblati homokpusztán viszont hiányzik. Ma megtalálható a Hajdújárás erdő és a Kelebiai erdő területén;

— *selymes boglárka* (*Ranunculus illyricus* L.) pontusi — mediterrán faj, Lengyel nem említi előfordulását, Prodan viszont a palicsi parkot jelöli meg mint lelőhelyét. A bajai temetőben akadtam rá néhány példányra;

— *pusztai meténg* (*Vinca herbacea* W. et K.) pontusi — pannóniai faj, Lengyel szerint a homokpuszták jellemző növénye, Prodan is jelzi Szabadka környékéről. Ma is megtalálható a Tölgyfás erdő területén és a Ludasi tó keleti „magas partján”;

— *ágas homokliliom* (*Anthericum ramosum*) közép-európai (mediterrán) faj. Lengyel említi Bácsszőlősről, Prodan listáján nem szerepel. Ma a Szelevényi erdő peremét díszíti;

— *homoki kakukkfű* (*Thymus degenianus* Lyka) pannóniai endémikus faj. Prodan említi *Thymus subhirsutus* Borb. et Braun néven Szabadka környékéről. Ma előfordul Bácsszőlős és Horgos között.

A homoki sztyeprétekre jellemzők a csüdfű (*Astragalus*) fajok. Eléggé gyakori a *zászlós csüdfű* (*Astragalus onobrychis* L.) és a hólyagos csüdfű (*Astragalus cicer* L.). Ritkán fordulnak elő viszont az *érdes csüdfű* (*Astragalus asper* Wolf.), ez utóbbi pontusi-pannóniai faj, sem Lengyel, sem Prodan nem említi erről a területről, mindketten viszont feljegyezték a *gyapjas csüdfű* (*Astragalus dasynathus* Pall) és a *homoki csüdfű* (*Astragalus varius* Gmel.) előfordulását Bácsszőlősről illetve Szabadkáról, a *száratlan csüdfű* (*Astragalus exscapus* L.) jelentkezését Prodan Szabadkától északra jelzi, én a Ludasi tó keleti partjának löszlejtőjén akadtam rá. Területünkön előfordul a *kisvirágú csüdfű* (*Astragalus austriacus* Jacq.) is.

Jelentősebb fajok még: *koloncos legyezőfű* (*Filipendula vulgaris* Mönch) Palicson, *hegyi here* (*Trifolium montanum* L.) a Szelevényi erdőben, *pongolya harangvirág* (*Campanula sibirica* L.) a Hajdújárás erdőben, *homoki baltacim* (*Onobrychis arenaria* [Kit.] Ser.) a Hajdújárás erdőben, *homoki ibolya* (*Viola rupestris* F. W. Schm.) a Deszkás-erdőben.

Itt kell megemlítenünk még néhány ritka és érdekes sztyeppelemet, erdei és erdős styeppnövényt melyek különleges jelentőséget kölcsönöznek ennek a területnek. Első helyen kell kiemelni a már februárban, márciusban virágzó, dísznövénynek is beváló *egyhajúvirágot* vagy *tavaszkikerics* (*Bulbocidium vernum* L.) közép-európai kontinentális faj, előfordulását Lengyel említi Bácsszőlősről, Prodan pedig a Köröserdő területéről. Az 1950-es években kora tavasszal a szabadkai piacon még árulták hagymásan vagy anélkül. Az utóbbi években már nem láttam. 1963-ban találtam meg több példányát a tőzgebánya közelében *Gagea pusilla*, *Crocus variegatus*, *Adonis vernalis*, *Pulsatilla nigricans* társaságában. Soó (1951) szerint ma ritkábban van, a homoki gyöngyvirágos tölgyesek jellemző faja. Erdélyben erdős-styeppnövény. Posztglaciális sztyeppmaradvány (Soó 1951).

A tarkasáfrány (*Crocus variegatus* Hoppe et Horn Schuch) pontusi — mediterrán faj, nálunk már márciusban virít, Lengyel és Prodan is jelzik Szabadka határából. Palicsi lelőhelyeiről eltűnt. Ma előfordul a Szelevényi erdő területén és Kispiacon az iskola közelében. A palicsi parkban 1959 márciusában még 11 példányt számoltam össze, ma már kiveszett.

Tavaszi hérics (*Adonis vernalis* L.) eurázsiai kontinentális faj, Lengyel Bácsszőlősről jegyezte fel, Prodan szerint előfordul a Ludasi tó emelkedettebb partján, ezt igazolják Rafajlović és Szőlősi is (1957). Ma még díszlik a Szelevényi erdő peremén és a Hajdújárás erdő területén.

Törpe nőszirm (*Iris pumila* L.) pontusi—pannóniai faj, Lengyel és Prodan is említi erről a területről. Mai lelőhelye Horgos közelében van.

Sárga forgfű (*Orthanta lutea* [L.] Kern) pontusi—mediterrán faj. Lengyel közli Bácsszőlősről, Prodan Szabadka környékéről is feljegyezte. Ma a Ludasi tó partvidékén fordul elő.

Magyar szegfű (*Dianthus ponederae* Kern.) pannóniai szubendémikus faj, Lengyel és Prodan is említi Szabadka környékéről, ma néhol tömeges

a homokvidéken. *Dianthus giganteiformis* Borb.-hoz hasonló példányok előfordulnak a Hajdújárású erdő területén Bukvaától keletre.

Buglyos zanót (*Cytisus autriacus* L.) pontusi—pannóniai (balkáni) faj. Lengyel és Prodan is feljegyezték Szabadka környékén. Ma előfordul a Deszkás-erdő és a Kelebiai erdő területén.

Aranyfürt (*Aster linosyris* [L.] Bernh) pontusi—mediterrán faj, sem Prodan sem Lengyel nem említik erről a területről. Ma Bácsszőlős és Horgos között található.

Bakfű (*Betonica officinalis* L.), egyik szerző sem említi erről a területről, eurázsiai (mediterrán) faj, erdős sztyeppnövény. Ma Bácsszőlős és Horgos között található.

Csomós harangvirág (*Campanula glomerata* L.) eurázsiai (mediterrán) faj. Szőlősi—Rafajlović (1957) jelzik a Ludasi tó partjáról. Ma Bácsszőlős és Horgos között is előfordul.

Tarka nőszirm (*Iris variegata* L.) pontusi—pannóniai (balkáni) faj, erdős sztyeppnövény. Prodan szerint a Körös-erdő mellett fordul elő. Eddig még nem találtam meg.

Széleslevelű salamonpecsét (*Polygonatum latifolium* [Jacq.] Desf) pontusi—balkáni—pannóniai faj. Prodan közli előfordulását Szabadkáról. Eddig még nem akadtam rá a terepen. Egy példány a diákok herbáriumában a Deszkás-erdő területéről származik.

2. Pusztai tavak, laposok, szikesek. Egykori vízfolyások elzáródott részein vagy szélfújta hosszanti mélyedésekben vízmedencék képződtek — kisebb-nagyobb, de mindig sekély pusztai tavak, pl. Palicsi tó, Ludasi tó; vizenyős laposok (időszakos tavak, pl. a Sóstó). Ezeknek nagy részét nádas borítja, parti övezetüket pedig itt-ott magassásrét és a szikes mocsár zöldes-barna sávja jelzi (*Bolboschoenetum maritimi continentale*), főleg szikkedvelő fajok uralkodnak itt: a zsióka (*Bolboschoenus maritimus* [L.] Palla), sziki káka (*Schoenoplectus tabernaemontani* [Gmel.] Palla). A tavak vizét színezi a békalencse hínár (*Lemno-Utricularietum*). A Sóstóban és a Vértóban találjuk a sziki kishínárt (*Parvipotameto-zannichelietum pedicellatae*), a *Potamogeton pectinatus* L. a víz felső rétegében és a *Chara crinita* Wallr. az alsó rétegben helyezkedik el.

A szikes tavak körüli mocsarakban és mocsárréteken fordul elő nagy mennyiségben az *alföldi aszat* (*Cirsium brachycephalum* Jur.) pannóniai-endémikus faj. Lengyel jegyezte föl erről a területről mint a szikes mocsarak jellemző növényét, Prodan is említi Szabadka környékéről. Ma Szabadka és Horgos között tömegesen fordul elő.

A szikesmocsár érdekes növénye az *erdei kányafű* (*Rorippa silvestris* [L.] Bess. ssp. *Kernerii* [Menyh.] Soó). Prodan csak a Duna mellékéről említi, Slavnić (1950) Horgosról, Martonosról és Kanizsáról. Ma előfordul a Sóstó környékén is

A nyáron kiszáradó sekély tavak, laposok sótartalma az erős párolgás következtében felhalmozódik és elszikesíti a környezetet. Nyáron a tófe-

néken kivirágzik a sziksó. Területünkön főleg szerkezet nélküli, *szoloncák* vagy *homokos szikeseket* találunk. Már távolról feltűnnek fehéres-szürke foltjaik. Az elszikesedés jellege alapján az ilyen talajokat négy osztályba sorolják. Valamennyi osztálya megtalálható területünkön is. A mikrorelief, a nedvesség foka, a sók mennyisége, valamint a humuszréteg alakulása alapján mozaikszerűen váltakozó növénytársulások alakultak itt ki. Megtaláljuk a fokozatos átmenetet a vízi és mocsári társulásoktól a szikespusztákig. Szinte lépésről lépésre változik a növénytakaró képe. Legszébben szemlélhetjük ezt a palicsi Sóstó környékén, valamint Bácsszőlős és Horgos között (Fodor-dűlő).

A Sóstó nyár végére teljesen kiszárad, a fehér tófenék foltjai szakítják meg az igénytelen növénytakarót. Itt piroslik ősszel a *sóballa* (*Suaeda pannonica* Beck) pannóniai szubendémikus faj, Prodan említi a Palicsi tó környékéről, Slavnic (1943) pedig Szabadkáról, Zentáról és Horgosról. Itt találjuk továbbá a *magyar palkát* (*Acorellus pannonicus* [Jacq.] Palla), a *bajuszpázsitot* (*Crypsis aculeata* [L.] Ait) stb.

Érdekes a *szikfoknövényzet* (*Lepidio-puccinellion limosae*) lazán záródó gyepje. Jellemzi a *szürke mézspázsit* (*Puccinellia limosa* [Schur.] Holmbg.) pannóniai szubendémikus faj. Májusban tömegesen virít itt a *pozsgás szársa* (*Lepidium crassifolium* W. et K.), „állományait a fehér virágok hava díszíti” (Rapács 1925). Pannóniai endémikus faj, Lengyel és Prodan is jelzik előfordulását ezen a tájon, Slavnic szerint eddig csak Bácskából ismert (Zenta, Horgos, Kanizsa). Ma szép állományai vannak Bácsszőlős és Horgos között.

Sivatagi képet nyújtanak a *vakszik* kopár foltjai (*Lepidio-Camphorosmetum annuae*) rajta az alacsony zöldelő majd vöröslő bárányparé (*Camphorosma annua* Pall.). Prodan szerint „szikeseink legszívósabb növénye”.

Gazdagabbak és üdébbek a *sziki sásrétek* (*Agrosti-Caricetum distantis*). Legszébb díszük a *sziki őszirózsa* (*Aster tripolium* L. ssp. *pannonicus* [Jacq.] Soó), talán pontusi—pannóniai alfaj. Lila foltokkal tarkítja ősszel a tájat.

Tarka képet mutat a *fűves szikespuszta* (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*) ebből emelkedik ki nyár végén lilás színével *magyar sóvirág* (*Limonium Gmelini* [Wild.] O. Ktze ssp. *hungaricum* [Klokov] Soó) pannóniai endémikus kistaj. Lengyel és Prodan is feljegyezték erről a területről. Ma előfordul a ludasi temetőben valamint Bácsszőlős és Horgos között.

Említést érdemelnek erről a területről még a következő fajok: *erdélyi útifű* (*Plantago Schwarzenbergiana* Schur.), Slavnic említi Zentáról, Martonosról és Horgosról. Erdélyi—pannóniai endémikus faj; *villás boglárka* (*Ranunculus pedatus* W. et K.) ugyancsak Slavnic említi Martonosról és Zentáról. Ma előfordul Palicstól keletre a Sóstó környékén és Horgos közelében is; *régi őszirózsa* (*Aster puctatus* W. et K.). Prodan és Slavnic csak a Dunamellékéről közlik, újabb lelőhelye Horgos közelében van; *pusztai sárma* (*Ornithogalum gussonei* Ten.), Palics és Bácsszőlős között; *sziki madárhúr* (*Cerastium anomalum* W. et K.) a Sóstó környékén; *kisvirágú pozdor* (*Scorzonera parviflora* Jacq.) Palics környékén; *sziki útifű* (*Plantago maritima* L.) Szabadkától Horgosig sokfelé fordul elő *sziki pitypang* (*Taraxacum bessarabicum* [Hornem.] Hand — Mazz.) a Sóstó környékén sárgul; *tengerparti kígyófü*, (*Triglochin maritima* L.) Palics és Ludas között található; a *sziki lepkeszeg* (*Trigonella procumbens* DC. pedig a Ludasi tó partján stb.

3. A körösér árterülete. Szabadka és Horgos között a homokvidéknek egy kisebb vízfolyása is van, a Körösér. Kiskúnhalastól délre fekvő terület vizeit vezeti le délkeleti irányban. Érinti a Ludasi tavat és Adorjánál ömlik a Tiszába. Lápos réti talajjal fedett, völgyét magassásrét, mocsárrét és láprét zöldje mutatja. Iványi (1892) szerint egy 1796-ból származó térképfelvétel alapján az ér partján nyír, szil és főleg kőrisfa bokrok teremnek. Horgos felé haladva találkozunk még ilyen hosszanti északnyugati, délkeleti irányba húzódó mocsár- és láprétekkel fedett mélyedésekkel. Tavasszal vízzel borítottak, nyáron üdezőldek, talajuk humuszos, sok szervesanyaggal. Horgos felé az Ibolyás-erdőnél a láprétet legömbölyödő bokraival a hamvas vagy rekettyefűz övezi. Itt-ott fiatal kőrisfák törnek fel. A liget peremén még nemrég egy szép példánya díszlett a *magyar kőrisnek* (*Fraxinus angustifolia* Vahl ssp. *pannonicus*), délkelet-európai alfaj, eddig még nem említették erről a területről. Uralkodó itt a *kékperjés láprét* (*Moliniatum coeruleal*). Sok érdekes növényfajt mutat fel:

— *kígyónyelv* (*Ophioglossum vulgatum* L.) montán—szubalpin cirkumpoláris faj, az atlantikus kor maradványfaja (Soó 1938). Lengyel nem említi erről a területről, Prodan is csak Gombosról közli. A Ludasi tótól északkeletre elterülő Pörös-réten találtam meg 1972 júniusában a következő növények társaságában: *Thalictrum lucidum*, *Galium vernum*, *Serratula tinctoria*, *Sanguisorba officinalis*, *Rhinantus angustifolius* stb;

— *gyíkpohár* (*Blackstonia acuminata* [Koch et Ziz] Domin), atlanti—mediterrán faj. Lengyel közli Bácsszőlősről, Prodan Szabadkától északnyugatra. Eddig csak a Duna és a Tiszamentéről volt ismert (Bečarević 1953). A Körösér mentén találtam a vasúti hídnál szép állományban;

— *pókbangó* (*Ophrys sphegodes* Mill ssp. *araneifera* [Huds.] Schwarz), szubmediterrán—középeurópai faj. Területünkről egyik szerző sem említi. Horgostól nyugatra találtam meg több példányban és a Szelevényi erdő peremén;

— a kosbor vagy *Orchis* nemzetséget területünkön a következő fajok képviselik: *Orchis morio* L., *O. coriophora* L., mindkét fajt Lengyel is említi, Prodan viszont az *Orchis purpurea* Huds. fajt jegyzi. Mindkét szerző említi *Orchis laxiflora* Lam. előfordulását. Ma is előfordulnak a Szelevényi erdő peremén és a Ludasi tótól északkeletre;

— *korcs nőszirm* (*Iris spuria* L.) mediterrán (középeurópai) faj. Csak Lengyel közli Horgostól északnyugatra, ugyanott ma is előfordul;

— dísze a láprétnak a *kornis tárnics* (*Gentiana pneumonanthe* L.) eurázsiai faj, csak Prodan közli Szabadkától északnyugatra, ma a Szelevényi erdő területén fordul elő, de csak kevés példányszámban;

— *kövér aggófű* (*Senecio Doria* Nath.) pontusi—mediterrán faj, Rafajlović—Szőlősi (1957) közlik a Ludasi tó partjáról. Ma ugyanitt előfordul és még az Ibolyás-erdő közelében is.

Említésre méltók még a következő fajok: *fehértászsza* (*Veratrum album* L.) Bukvač területén; *fehértájvirág* (*Parnassia palustris*), Lengyel közli Bácsszőlősről, Prodan pedig Tompáról, tőzegjelző cirkumpoláris faj, eddig még nem akadtam rá; *gyíkhagyma* (*Allium angulosum* L.) még nem közölték területünkről, az Ibolyás-erdő közelében találtam meg; *ördögharapta fű*

(*Succisa pratensis* Möch), Lengyel említi Bácsszőlősről, ma Bácsszőlős és Horgos között tömeges.

4. Lőszhátság. A szabadkai—horgosi homokvidéktől nyugatra és délre terül el a lőszhátság, amely a jégkorszak eljegesedési időszakában hullóporból keletkezett. Nyúlványai Szabadkától keletre és nyugatra is fellelhetők. Már teljes egészében megművelt terület. Mezőségi talajjal (csernozjossal) borított szántóföldek terülnek el rajta. Az eredeti növénytakaró töredékeit csak itt-ott, főleg meredekebb lejtőrészeken (pl. a Ludasi tó „magas partja”), mezsgyéken, vasútvonalak mentén (pl. Szabadka—Bajmok) találjuk meg. A Ludasi tó keleti partján eléggé degradált állapotban találjuk meg a lőszpusztarét (*Salvio-festucetum rupicolae*) töredékeit mivel a szántóföldek egészen a part pereméig húzódnak. Ennek ellenére itt még mindig sok szép és érdekes sztyeppnövényben gyönyörködhetünk. Jelentősebbek a következők: *a tarajos búzafű* (*Agropyron cristatum* [L.] Gärtn), *pusztai csenkesz* (*Festuca rupicola* Heuff), *kunkorgó árvalányhaj* (*Stipa capitata* L.), *élesmosófű* (*Chrysopogon gryllus* [L.] Trin), *erdélyi gyöngyperje* (*Melica transsilvanica* Schur.), itt díszlik továbbá a *Sádlér imola* (*Centaurea sadleriana* Janka) *pannóniai endém*, Lengyel, Prodan, Szőlősi—Rafajlović is említik erről a területről; *bunkós hagyma* (*Allium sphaerocephalum* L.) szubmediterrán faj, Prodan is említi Ludasról; *száratlan csüdfű* (*Astragalus exscapus* L.), *zászlós csüdfű* (*Astragalus onobrychis* L.), *tavaszi hérics* (*Adonis vernalis* L.), *pusztai meténg* (*Vinca herbacea* W. et K.), *magyar szegfű* (*Dianthus pontederæ* Kern.), *csomós harangvirág* (*Campanula glomerata* L.), *macskafarkú veronika* (*Veronica spicata* L.), *sarlós gamandor* (*Teucrium chamaedrys* L.) *osztrák zsálya* (*Salvia austriaca* Jacq.) stb.

5. Erdőterületek. A természetes beerdősülés folyamata a szabadkai—horgosi homokvidéken csak a fehér nyárasokig jutott el, de a nyárasokat a pusztai tölgyes leromlási stádiumának is tekinthetjük (Soó 1965). Történelmi adatok azonban arról beszélnek, hogy az elmúlt századokban erdők is díszlettek ezen a tájon. „A csisztiszár nevű földrészen a Körösér homokos környékén már 1710—20 körül a legszebb tölgyfaerdők voltak; de az akkori nagyban elterjedt zsványélet kiirtása céljából azon erdőket, melyekben róka meg farkas is tartózkodott, mind kivágták” (Iványi 1892). Ma az itteni erdők túlnyomó része telepített akác és feketefenyő. Tekintélyes számban találjuk meg azonban területünkön a pusztai erdők növényvilágának képviselőit pl.: *Phleum phleoides*, *Melica transsilvanica*, *Bulbocodium vernum*, *Crocus variegatus*, *Iris humilis* ssp. *arenaria*, *Iris variegata*, *Epipactis atrorubens*, *Polygonatum latifolium*, *Lithospermum officinale*, *Ranunculus illyricus*, *Turritis glabra*, *Sedum maximum*, *Astragalus cicer*, *Peucedanum cervaria*, *Betonica officinalis*, *Saturea vulgaris*, *Solidago virga aurea*, *Cytisus austriacus*, *Trifolium montanum*, *Potentilla recta*, *Fragaria viridis*, *Teucrium chamaedrys* stb. Ez is a táj erdőssztyepp jellegét igazolja.

III. Flóraelemek

Egy terület növényzetének kialakulásában nemcsak természeti hanem történelmi tényezők is szerepet kapnak; „a mai növényzet hosszas időtől fogva tartó bevándorlások, a növények életküzdeme, harca, győzelme és halála

szülte eredmény” (Borbás 1891). Vajdaság flórája az első világháború befejezése óta pl. sok új fajjal gyarapodott, ugyanakkor egy sor növényfaj megritkult, vagy teljesen búcsút mondott a tájnak (Obradović 1962). Meg kell itt jegyezni, hogy a letűnt fajok a természetes növénytakaró fajai voltak, az újonnan bevándorlók terjedését viszont az emberformálta kultúrtáj tényezői segítik elő (adventív fajok). Tény az, hogy „a flóra a szakadatlanul történő változásoknak csak bizonyos korbéli állapota” (Borbás 1891). Tekintettel arra, hogy ennek a területnek a teljes, helyi flórája még nincsen feldolgozva, a flóra elemeinek megoszlásáról még nem közölhetünk százaléktérkéket, csupán példákkal utalok a különböző flóraelemek jelenlétére. Területünk egyik jellegzetessége, hogy a növénytakarót kialakító fajok, elterjedési területük alapján, különböző flóraelem csoportba tartoznak. Igen változatos tehát a flóra összetétele, ez a történeti fejlődéssel, a klíma átmeneti jellegével és lokális tényezőkkel van kapcsolatban. Területünk flórájának változatosságát a következő példák igazolják: a) *eurázsiai elemek* például a *Campanula glomerata*, *Epipactis atrobubens*, *Veratrum album*, *Gentiana Pneumonathe*, *Succisa pratensis* stb.; *európai elemek*: *Peucedanum Cervaria*, *Astragalus cicer*, *Ranunculus bulbosus*; *közép-európai elemek*: *Bulbocodium vernum*, *Pulsatilla nigricans*, *Astragalus exscapus*, *Orchis laxiflora*, *Orchis morio*, *Sedum maximum*; *balkáni—pannóniai elemek*: *Alyssum montanum* ssp. *Gmelini*, *Onosma arenaria*, *Polygonatum latifolium*, *Fraxinus angustifolia* ssp. *pannonica*; *pontusi elemek*: *Melica transsilvanica*, *Trifolium montanum*, *Onobrychis arenaria*, *Seseli annuum*, *Astragalus austriacus*, *Gypsophila paniculata*; *pontusi—mediterrán elemek*: *Ranunculus illyricus*, *Crocus variegatus*, *Aster linosyris*, *Orthanta lutea*, *Senecio doria*, *Ornithogalum gussonei*, *Erysimum diffusum*; *szubatlantikus elemek*: *Blackstonia acuminata*; *turáni elemek*: *Agropyron cristatum*, *Secale silvestre*; *cirkumpoláris elemek*: *Triglochin palustre*, *Parnassia palustris*, *Ophioglossum vulgatum*, *Sanguisorba officinalis* stb. (a bennszülött — endém fajokat a táblázatban sorolom fel).

IV. A terület természetvédelmének kérdése

Ezen a területen is — mint az Alföldön általában — „az utolsó természetes kép az erdőkkel, lápokkal, mocsarakkal, kisebb lösz- és homokpusztafoltokkal tarkított táj, az erdőssztyepp” (Soó 1965). Ma ennek a képnek csak hol halványabban, hol élesebben kirajzolódott foltjait, töredékeit találjuk. A természetadta feltételek olyanok, hogy a termelés a homokterületen még fokozható, éppen ezért a természetes növénytakaró még megmaradt foltjait a további erős leromlás jellemzi. A megművelt területek tengerében, az apró szigetként megmaradt ősi eredetű növénytakaró elgyomosodik pl. a Ludasi tó keleti partja, a Bácsszőlős—Horgos közötti rétek. Az ember irtja is a még meglevő foltokat pl. Ibolyás-erdő, a Pörös-rét északi része, a Kelebiai tó keleti partja stb. Ez a folyamat gyorsan végez majd az ősi vegetációval, szinte szemtanúi vagyunk feltartóztatlan (?) pusztulásának. Tudományos érdekek, hogy mielőbb kijelöljük a védelemre érdemes területeket, hiszen a növényzeti típusoknak valóságos botanikai kertjét szemlélhetjük itt. Ugyanakkor vétek lenne veszni hagyni a változatosságnak természetadta formáit az egyébként eléggé egyhangú kultúrtáj képében. „A legfontosabb a védelem azonnali megszervezése illetve a további romlás megakadályozása. Ennek

biztosítása után — ha szükséges — el kell kezdeni a „természetes,” az „eredeti” állapot visszaállítását. A természetvédelem nem csak passzív védekező, hanem aktív építő, tájszépítő rekonstrukciós jellegű tevékenység is”. (Rakonczay 1973).

Védelemre javasolt társulások és fajok

Homokvidék és löszterületek		Szikesek, síklápok	
Homokpusztagyep, homokpusztai sztyepprét, löszpusztarét		Tófenék — szikfok — vakszik növényzet, sziki sásrét, szikespuszta, kékperjés láprét	
A s s z P e k t u s o k	kora tavasz	Bulbocodium vernum Crocus variegatus Adonis vernalis Pulsatilla nigricans	
	tavaszi	Iris pumila Dianthus Pontederacae (e) Dianthus diutinus (e) Iris humilis ssp. arenaria (e) Iris variegata Vinca herbacea Alkanna tinctoria Sedum Hillebrandtii (e) Gypsophila arenaria (e) Gypsophila paniculata Stipa sabulosa Epipactis atrorubens Astragalus exscapus Astragalus asper Astragalus dasyanthus Astragalus varius Tragopogon floccosus (e) Aster linosyris Thymus degenianus (e) Viola rupestris Anthericum ramosum	Lepidium crassifolium (e) Ophioglossum vulgatum Iris spuria Iris sibirica Orchis laxiflora ssp. palustris ssp. elegans Orchis coriophora Ophrys sphegodes ssp. araneifera Orchis purpurea Orchis morio Blackstonia acuminata Senecio Doria Parnassia palustris Valeriana officinalis
	kora nyár		
	nyárutó	Stipa capillata Centaurea Sadleriana (e) Colchicum arenarium (e) Dianthus serotinus (e)	Gentiana Pneumonathe Veratrum album Limonium Gmelini ssp. hungaricum
ősz			

e = bennszülött (endém) faj

Irodalom

- Bećarević J. 1953: O rasprostranjenju nekih mediteranskih vrsta u barskoj flori Vojvodine, Zbornik M. S. Serija prirodnih nauka IV Novi Sad (p. 66).
Borbás V. 1884: A magyar homokpuszták növényzete. Természettudományi Közlöny XVI. köt., Budapest (p. 124—167).

- Borbás V. 1891: A növények vándorlása és Budapest flórájának vendégei. Pótfüz. a TTK-hoz XIII—XVI. Budapest (p. 1—18.).
- Boros Á. 1959: A Mezőföld növényföldrajza in A Mezőföld természeti földrajza. Budapest.
- Broz V. 1951: Flora Deliblatske peščare. Zaštita prirode br. 10, Beograd.
- Bukurov B. 1953: Geomorfološki prikaz Vojvodine. Zbornik M. S. Serija prirodne nauke br. 4, p. 100—134.
- Gajić M. 1967: Florni elementi Šumadije. Zaštita prirode br. 34, p. 171—197.
- Iványi J. 1892: Szabadka kir. város története II. rész.
- Josifović M. 1970—1973: Flora Srbije (I—IV) Beograd.
- Kovács F. 1929: Óbecse határának virágos növényei, Szeged.
- Lengyel G. 1915: A királyhalmi m. kir. erdészeti kísérleti állomás területe növényzetének ismertetése. Erdészeti kísérletek, XVII. évf.; I—II. sz., p. 50—73.
- Magyar P. 1960: Alföldfásítás. I—II. kötet, Budapest.
- Mladenović B. 1962: Klimatske karakteristike Palića i njegove okoline. Školski život god. I., br. 3, Subotica, p. 50—60.
- Obradović M. 1962: Floristička istraživanja, njihovi rezultati i promene vojvodanske flore u periodu od I. svetskog rata do danas. Zbornik M. S., Serija za prirodne nauke br. 23, p. 30—36.
- Pavićević N., Stankević P. 1962: Pedološke osobine subotičko-horgoške peščare. Beograd.
- Prodan Đ. 1915: Bács-Bodrog vármegye flórája. Magyar Botanikai Lapok XIV. köt. p. 120—269.
- Rafajlović A.—Szőlősi Gy. 1957: Ludaško jezero. Zaštita prirode br. 11, Beograd
- Rakonczay Z. 1973: Természetvédelmünk új utakon. Búvár 1973/3.
- Slavnić Ž. 1943: Adatok az alsó Tiszavidék flórájának ismeretéhez, Bot. közl. 1943 (5—6. füz.) Budapest.
- Slavnić Ž. 1950: Ekološke i cenološke studije nekih panonskih endena. Arhiv biol. nauka god. II 1950, br. 2, p. 134—145.
- Slavnić Ž. 1953: Prilog flori našeg Podunavlja. Glasnik biološke sekcije Hrv. prirodoslov. društva. Serija II. B. T. 4—6, Zagreb.
- Soó R. 1965: Növényföldrajz. Tankönyvkiadó Budapest.
- Soó R. 1964—1973: A magyar flóra és vegetáció rendszertani és növényföldrajzi kézikönyve I—V. Budapest.
- Soó R.—Kárpáti Z. 1968: Növényhatározó II. Budapest.
- Soó R.—Máthé I. 1938: A tiszántúl flórája. Debrecen.
- Walter H. 1954: Grundlagen der Pflanzenverbreitung II. Teil Arealkunde Stuttgart.
- Zólyomi B. 1958: Budapest és környékének természetes növénytakarója in Budapest természeti képe. Akadémiai kiadó Budapest.

Rezime

Šta treba da zadržimo i zaštitimo u biljnom pokrivaču severoistočnog dela Bačke

U našem savremenom životu veoma je aktuelno pitanje zaštite prirode i prostornog uređenja naselja i njihove okoline. Prostorno planiranje zahteva poznavanje i vegetacijskog pokriva terena, biljnih zajednica, flornih elemenata, endema, da bi se ostvarili zahtevi zaštite prirode. Cilj ovog rada je pregled najtipičnijih biljnih zajednica i u geobotaničkom pogledu najinteresantnijih biljnih vrsta na području trougla Subotica—Horgoš—Kanjiža. U radu sam se služio postojećom literaturom Prodana (1915), Lengyel-a (1915), Slavnića (1943, 1950, 1953) i svojim sopstvenim zapažanjima, podacima koje sam prikupio prilikom

obilaska terena za poslednjih desetak godina. U pogledu terminologije i nomenklature pridržavam se fundamentalnog dela Soó-a (1964—1973).

U klimatskom pogledu — na osnovu meteoroloških podataka od 1947—1961 — ovo područje ima prelazni karakter. Klima je poluvlažna (semihumidna) odnosno polusuva (semiaridna).

Jedna od osnovnih karakteristika vegetacije ovog — srazmerno malog — područja je *raznolikost*, naime zapažamo ovde razne tipove vegetacije: vodenu, barsku, močvarne, vlažne livade, slatinsku i peščarsku vegetaciju, fragmente stepske vegetacije na pesku i lesu. Sve je to odraz geoloških, geomorfoloških, hidrografskih, pedoloških prilika ovog terena. Upadljiv je i *mozaički raspored* vegetacije, to je u vezi sa promenom mikoreljeфа na kratkim razdaljinama, zatim u vezi sa visinom podzemne vode, količinom soli u tlu, itd.

U *peščarskoj zajednici vijuka peščara* (*Festucetum vaginatae*) najinteresantnije vrste su: *Alkanna tinctoria* (L.) Tausch, *Gypsophila fastigiata* L. ssp. *arenaria* (W. et K.) Dom, *Sedum hillebrandtii* Fenzl, *Tragopogon floccosus* W. et K., *Dianthus serotinus* W. et K., *Colchicum arenarium* W. et K., *Stipa sabulosa* (Paczoski) Sijussarenko, *Dianthus diutinus* Kit., *Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult., itd.

U *stepskoj zajednici kozlinca i vijuka belog* (*Astragalo-festucetum rupicolae*) značajne vrste su: *Iris humilis* Georgi ssp. *arenaria* (W. et K.) Löve, *Pulsatilla nigricans* Störck, *Ranunculus illyricus* L., *Vinca herbacea* W. et K., *Anthericum ramosum* L., *Thymus degenianus* Lyka., itd.

Interesantniji *šumski, šumo-stepski i stepski* elementi ovog područja su: *Bulbocodium vernum* L., *Crocus variegatus* Hoppe et Horn Schuch., *Adonis vernalis* L., *Iris pumila* L., *Dianthus pontederacae* Kern., *Aster linosyris* (L.) Bernh., *Betonica officinalis*., *Polygonatum latifolium* (Jacq.) Desf. itd.

U *slatinastim močvarama, na slatinastim stepama i livadama* dolaze sledeće interesantnije vrste: *Cirsium brachycephalum* Jur., *Rorippa silvestris* (L.) Bess ssp. *Kernerii* (Menyh) Soó., *Suaeda pannonica* Beck., *Lepidium crassifolium* W. et K., *Limonium Gmelini* (Wild) O. Ktze ssp. *hungaricum* (Klokov) Soó itd.

Na *močvarnim livadama rečice Kereš* su najinteresantnije vrste: *Ophioglossum vulgatum* L., *Blackstonia acuminata* (Koch et Ziz) Domin., *Ophrys sphegodes* Mill ssp. *araneifera* (Huds.) Schwarz., *Orchis morio* L., *Orchis coriophora* L., *Iris spuria* L., *Gentiana pneumonanthe*., *Senecio doria* Nath. itd.

Na fragmentima stepskih livada na lesu dolazi čitav niz stepskih elemenata.

Elementi *šumske vegetacije*. Autohtoni su na ovom području samo manji kompleksi šume bele topole (*Populus alba*). Istorijski podaci međutim govore o većim šumskim kompleksima na ovoj teritoriji. Danas nailazimo ovde mnoge biljne vrste (po broju 22) karakteristične predstavnike stepskih šuma, što ipak dokazuje šumo-stepski karakter ovog područja.

U vegetaciji ovog kraja bogato su zastupljeni predstavnici različitih flornih područja što se može dovesti u vezi sa prelaznim karakterom klime, sa faktorima istorijskog razvitka ovog predela i sa lokalnim uslovima.

Pošto je biljni pokrov izložen stalnom procesu degradacije, što pre treba pristupiti zaštiti određenih kompleksa ovog predela.

Резюме

Что мы должны задержать и защитить от растительного мира северовосточной части Бачки

В нашей современной жизни очень актуальный вопрос — защита просторного устройства селений и их среды. Пространственная планировка требует знания о растительности местности, о союзах растений и флорных элементах, чтобы осуществить требования защиты природы. В этом докладе описаны самые характерные объединения растений и сортов на треугольной территории: Суботица—Хоргош—Канижа; с помощью литературы и непосредственного осмотра местности.

С климатической стороны эта область имеет переходный характер. Климат полувлажный то есть полусухой.

Разнообразие-одна из главных характерных черт этой, относительно небольшой области. Здесь можно заметить разные типы растений: водняные, болотные, растения топких и сырых лугов, соленых источников, песчаные растения, часть степной растительности на песке и лёсе. Всё это отражение геологических, геоморфологических, гидрографических и почвенных обстоятельств этой области. Заметный и мозаичный распорядок растительности. Это в связи с изменением микро-рельефа небольших расстояний, с уровнем подземной воды, количеством воды в почве и т.д.

Есть несколько о очень интересных сортов растений на топких лугах речки Кереш, песчаной почвы в соленых болотах и на соленых степях. На этой территории самые старые комплексы серебристого тополя. Исторические данные говорят о больших комплексах лесов на этой территории.

Так как растительность подвергается постоянной деградации, надо приступить, как можно скорее, обороне определительных комплексов этой местности.

tájékoztató

Milorad Stojović

A Crna Gora-i irodalom jelen pillanata

A mai Crna Gora-i irodalmat, mint minden más autentikus irodalmat, nehéz lenne olyan fogalmakkal jelölni, amelyek teljes egészében kifejeznék folyamatait, és magukban foglalják minden sajátosságát és értékét. Ebből kiindulva, nem törekedvén teljességre, és figyelembe véve az időt, amely rendelkezésemre áll, újabb irodalmunknak csupán néhány fontosabb sajátosságára igyekszem rámutatni, azokat az írókat és műveket igyekszem bemutatni, amelyek, véleményem szerint, alapját képezik irodalmi életünknek és alkotó jellegű mozgásunknak.*

Crna Gorának erőteljes, tettekre készítő irodalmi hagyományai vannak. Talán ezzel magyarázható az a tény, hogy a Crna Gora-i irodalom fejlődésében egészen máig nem következtek be azok a „külső megrázkódtatások”, amelyeket másutt a különféle formalisztikus kísérletek idéztek elő. Jóllehet az adott történelmi körülményeknek megfelelően a Crna Gora-i írók sok más környezetben is alkottak és alkotnak (Belgrádban, Szarajevóban, Újvidéken, Zágrádban), ezek az írók mégis szoros alkotói kapcsolatban maradtak az élő hagyományokkal, tisztában voltak azzal, hogy a különféle dogmák közé zárt stílusokkal és irányzatokkal nem lehet eljutni az igazi megoldásokhoz és eredményekhez az irodalomban.

A Crna Gora-i irodalom a legmélyebb tapasztalatok alapján figyelte az életet és állandóan tiszteletben tartotta az etikai dimenziókat, az önismeretek dimenzióját, azt a njeošit és a miénket, hogy „aki ember, annak embernek kell lennie”. Legjobb megnyilatkozásaiban — és itt ezekről lesz szó — mindig elekerülte azt, amit a megelőzőek már „felfedeztek”, mindig mélyebbre hatolva, autentikus utakon haladva, noha „az útkeresés mindig kínokkal jár”, mindig közelebb jutva az idő és az ember problémáihoz. Ez az út persze mindig magában hordozza a kortársak sokféle félreértésének kockázatát, és késlelteti az olvasóközönséghez való elérkezést, de ez az egyetlen lehetősége a fennmaradásnak, annak, hogy hatást gyakoroljunk az irodalom mozgására és életére, amit a nép nyelve, vagyis a nép érzésvilága — megsemmisíthetlenné tesz.

* Az 1972. október 18-án és 19-én megtartott Október 9. elnevezésű írótalálkozó egyik vitaindító beszámolója. Ezen a nemzetközi jellegű írótalálkozáson ez alkalommal a jugoszláv irodalom jelenlegi helyzetét vették elemzés alá.

A háború utáni Crna Gora-i irodalom, akárcsak a többi jugoszláv nép irodalma, nagy arányokban beszélve, két fejlődési szakaszon ment át. Az ötvenes évekig tartó időszak nominálisan is két háború közötti irodalom folytatását jelentette (Đonović, Zogović, Banjević, Ratković, Lalić, Đurović, Vuković, Sirajić, Kostić, Ivanović és mások). Közvetlenül az előző időszakhoz kötődve, az ebben az időszakban létrejött művek gondolatilag és stílusuk — nyelvük struktúrája tekintetében is a háború előtti időszak irodalmi alkotásainak folytatását jelentette. Amíg azonban a két háború közötti időszakban leírt minden szó szociális értelme alapján véve az akkori idők társadalmi-politikai szervezeteinek és viszonyainak negációját jelentette, addig a szabadság és az építés első éveiben, a nagy lelkesedés légkörében, sok műben háttérbe kerültek az esztétikai kritériumok. Az igazi írók azonban természetesen akkor is felül tudtak emelkedni a megfigyelhető szürkeségen, és képesek voltak túlhaladni a „tipikus jellemek tipikus környezetben” elvének kaptafaszerű alkalmazását.

Ha a két háború közötti Crna Gora-i írókról van szó, ez alkalommal is meg kell jegyeznem, hogy irodalomkritikánk gyakran és egyoldalúan sorolja be őket a *szociális írók* fogalma alá. Ez a fogalom ugyanis a mi irodalmunkban nem azt jelenti, amit általában értünk alatta: ez a fogalom magában foglalja az irodalom élénk viszonyulásának legszélesebb skáláját a valóság-hoz, és világosan elkülönít az elidegenedett, formalisztikus versfaragástól. Noha kifejezetten kedvezőtlen feltételek között alakult ki, távol az intenzívebb kulturális légkörtől, a publikálás több mint szerény lehetőségei között, és a cenzúra állandó nyomása alatt, a két háború közötti Crna Gora-i irodalom, a részint korlátozott tematikai keretek és leegyszerűsített kifejezési eszközök ellenére, utat tört az új, a modern irodalom felé nálunk, számottevően hozzájárult „a szellemiség fölébresztéséhez és haladó irányzatához” Művelődési életünk csaknem három évtizedét betöltve, ez az irodalom a maga legjobb alkotásaival a Crna Gora-i irodalomnak és külön a költészetnek „új nyelvet adott, új érzésekkel”.

A két háború közötti Crna Gora-i írók, a legjobbak, kapcsolatot teremtettek a hagyományokkal, a népi szókincs és metaforika gazdag forrásaival. Kapcsolatot teremtettek az idővel, a valósággal, ami Njegoš óta egész nemzedékeknek nem sikerült, az ő megjelenésükig. A hagyományos szellemiséggel, a njegoši költészet szellemiségével létrehozott alkotó jellegű kapcsolat egyúttal a modern irodalmi hagyományok kezdetét jelezte Crna Gorában. Ebben csúcsondik ki a két háború közötti Crna Gora-i írónemzedék történelmi jelentősége. Tartós értékű műveket hagytak maguk után. Bizonyítványát a művészé éresnek, ami az egyik legnagyobb titka a költészetnek. J. Đonović *Crnci i Crnogorci*, M. Banjević *Pobune uma*, R. Zogović *Pjesme o Ali Binaku*, R. Ratković *Nevidbog*, M. Liposić *Seljaci*, D. Đurović *Dukljanska zemlja* című műve és több más alkotás a Crna Gora-i irodalom csúcseredményeit jelzi. És hozzátehetném — nem csupán a Crna Gora-iét.

Az ötvenes évek időszakát (amennyiben az időhatárokat feltételesen vesszük) irodalmi fejlődésünk legtermékenyebb, legmotiváltabb és legkifejezőbb fejezetének tekinthetjük. Az idősebb írók megújulnak és újabb alkotásaik eredményeivel igazolják magukat. (R. Ratković: *Dodiri* és *Sa Orijenta*, M. Banjević: *Do iskapi* és *Roždanici* J. Đonović: *Gorski tokovi* és *Kamenice*, R. Zogović: *Prkosne strofe* és *Artikulisana riječ* és más művek).

Risto Ratković „lírai természet, aki eltévedt a bosszantó ellentmondások világában” (S. Perović). Fájdalmasan, tragikusan élte meg a saját sorsát is, és azoknak a sorsát, akiknek „szenvedésben égnek el a napjaik”. Egész lényét a gondolatiság hatotta át, és mindig poétikusan szólt. Az életet inkább személyes (magánjellegű) tapasztalatain át szemlélte, de azt is látni tudta, hogyan folyik a tengeren át a Lim.

Mirko Banjević költészete a történelem, a szociális viszonyok és az emberi szenvedések legmélyebb rétegeibe hatol be. Néha olyannyira zavaros, örvénylő, mintha a népelet mélységeiből törne elő. Banjević a tragikus életérzés költője, hangja a legegényesebb, amivel költészetünkben találkozhatunk. Versei valamilyen távoli sejtéseket, mély, gyógyíthatatlan fájdalomakat hordoznak magukban az emberről, akit a gonosz erők minduntalan megkörtöveznek e bizonytalan életben. Tartalmi expresszivitásuk, belső melodikuságuk és hangvételi ösztönszerűségük alapján versei rendkívül közel állnak a népi sirató énekekhez, ráolvasásokhoz, sirámokhoz. Sugárzik belőlük az asszociációk gazdagsága és mélysége, a motívumok szinte megfoghatatlan belső rétegződése, a forma és a tartalom időszerűsége.

Janko Donović újszerű szókinccsel és metaforákkal tette gazdagabbá a Crna Gora-i költészetet, közvetlenül, realizztikusan érzékelve a szociális tájat, a parasztlázadások hangulatát, melyeknek néha programszerű erejük volt. Számottevően hozzájárult a harmincas évek művészi kritériumainak létrehozásához, abban az időszakban tehát, amikor a költészet társadalmi és esztétikai funkciójának kérdése kiváltképpen időszerű volt.

Radovan Zogović szabad és összetett verssoraiból, ritmusából az autentikus ellenszegülés világlik ki; verseivel befolyásolni akarja az időt, változtatni akar az emberek egymás közötti viszonyán. Zogović lázadó költő, de egyidejűleg elégikus is. Tehetségének ezt a jellemvonását a legjobban az Ali Binák-ban — az ember sanyargatásának ebben a „lírai dokumentumában” figyelhetjük meg. Kifejezetten polemikus jellem, s legjobb verseiben a tartalmi és esztétikai követelmények igazi összhangját érte el.

Az írók, akik a háború küszöbén éppen csak megjelentek: Lalić, Sirajić, Čedo Vukotić, Ivanović, Kostić, Niko Jovičević, Veljko Kovačević, Vukašin Mićunović, Stefan Mitrović és mások — új meglátásokkal és formákkal tették gazdagabbá irodalmunkat.

Lalić műveiben mintha csak találkozná egymással Crna Gora minden fontosabb folyamata és motívuma: Njegoš és a népköltészet nyelvének aforisztikussága és ereje, Marko Miljanov legendáris emberisége, Mirko Banjević sok tragikus víziója, Nikola Lopičić forradalmi humanizmusa... Njegoš óta senki sem beszélt ilyen átfogóan Crna Goráról, mint Lalić. Költeményeiben Crna Gora a világ nagy szimbóluma az élet peremén, „a szüntelen harc”, az emberi kitartás szimbóluma. A forradalom harcterén küzdő embert Lalić szörnyű kísértéseknek teszi ki, amelyek felszínre hozzák belső jószágát és gonoszságát, szenvedélyeit, dilemmáit és mélységeit. Itt emelkedik fel a teljes értékű ember — ösztönszerűen, összesűrítve, véresen, minden „folklóros látványosság” nélkül. Lalić megjelenésének óriási a jelentősége irodalmunkra nézve. Nem csupán a hírnevét öregbítette önmagunk és a világ előtt, hanem kivételes szépségekkel és különleges humanitással ismer-tetett meg bennünket.

Zamil Sirajić nem sokban újította meg elbeszélő prózánkat a maga műveinek strukturális és esztétikai tulajdonságaival, de olyan ambienssel és világgal egészítette ki — különösen a *Bihorci* című regényében és a *Zelen prsten na vodi* című elbeszélésgyűjteményében —, amelyben kivételes felfogásban mutatkozik meg annak elementáris lényege, a megnemesített folklór és a pittoreszk népnyelv eszközeivel. Sirajićnak ez a világa, a keleti misztikum és a sorsszerűség beütéseivel, távol a korszerű életformáktól (a Bihori-hegyek zugaiban), az andriçi fatalizmust árasztja magából.

Čedo Vuković lényegében véve a népi szellemből és szókincsből nőtte ki magát, akárcsak Sirajić, de sajátos neologizmusának egész skálájával lírai alapokra helyezte prózáját. Ez biztosít neki külön helyet a mai Crna Gora-i irodalomban. Költői eljárással fedezi fel a forradalom belső szépségeit, az áldozatok, a konfliktusok és az emberek közötti összeütközések értelmét — a háború viharában. Vuković (túlnyomórészt elbeszélő) prózájának drámai alaphangját szinte minden esetben hőseinek erkölcsi megpróbáltatásai adják meg.

Aleksandar Ivanović a gyógyíthatatlan bánat költője, a bánaté, amelybe enyhén keveredik bele a nem meghatározott irányú tiltakozás. Az életérzés tisztaságát, a fájdalom őszinteségeit énekelte meg — cizellált verssorokban és összehangzó, leginkább természetes rímekben. Költői kifejezőmódunkban formailag nem hozott semmi újat, költészetünket mégis gazdagabbá tette őszinte vallomásaival és a lovceni táj élő képeivel.

Kostić költészete a természet és a valóság „lírai krónikája”, álom az igazságról és a világ szépségeiről, a visitori szülőföld elégiája, lázadás a forradalom céljainak egoista irányítása ellen, romantikus képe a természetnek, a szerelem és a barátság mentsvára. Kostić igazi költői egyéniség, kíváncsiságában bolyongó, poézisében narratív, képeiben realiztikus, alkotásainak legszebb oldalai szerencsésen hangolják össze a vizuálisat az ismeretbelivel, a képet az eszmével.

A „korszerűség fogalmának különféle elhajlásait” túlhaladva az alkotás szakmai és gondolati összhangjával egyaránt, az utóbbi évtizedekben az írók egész nemzedéke jelentkezett: Radonja Vešović, Mihajlo Ražnatović, Stevan Bulajić, Sreten Asanović, Sreten Perović, Žarko Đurović, Branko Banjević, Blažo Ščepanović, Dragan Nikolić, Gojko Dapčević, Gojko Janjučević, Vojislav Vulcanović és mások, csupán néhányukat említve a fiatalok és legfiatalabbak közül — Ratko Vujoševićet, Miladin Čulafićot, Bogdan Šeklert, Zuvdije Hodžićot és másokat. Irodalmunkba ők hozták be a kutatói szenvedélyességet az emberi természet titkainak kifejezésében és teljesebb megvilágításában, általában a modern ember egzisztenciájában.

A keserű valóság romantikus világutazóját, *Radonja Vešovićot* romantikusan izgatja a Lim, a forradalom, az elvtársak és barátok kivégzése. Szerencsétlen, mert későn érkezett a „tülekedő helyre” és a „tollas mindennapokba”, amelyet az általános zavar és a lelketlen üzletiesség „ékesít”. Vešović érzelmes lelkületű költő, egyéni kifejező készségével közel áll a népi beszéd szelleméhez; a forradalom és az ember lírai drámájának költője.

Sreten Asanović elbeszélései területileg és időbelileg determinálva vannak, bizonyos értelemben konkrétan kapcsolódnak egy meghatározott ambienshez,

egy meghatározott légkörhöz. Az írónak nem az események bemutatása a célja, hanem a feltételezettség állapotának ábrázolása bizonyos konkrét körülmények, megpróbáltatások között, ahová az élet vetette az embert. Asanović prózája, kifejezetten modern szenzibilitásával az ilyen állapotok belső, pszichológiai analízise felé irányul, azokat a sötét erőket elemzi, amelyek az embert a megsemmisülés felé vezérik, másrészt pedig az ember kitartó harcát elemzi az önfenntartásért, az emberi méltóságért. A témák ilyen megközelítése, a költőt megihlető életjelenségek tanulmányozása, az a törekvése, hogy a dolgok képe helyett az állapotnak adjon kifejezést, mindez „delokalizálja” Asanović prózáját, szélesebb értelmet ad neki. A háború nála kerete a szenvedésnek, lehetősége a dráma felfedezésének, megvilágítása az ember dramatikus pszichológiai állapotának, objektivizálása egy világnak, amelyben az ember a másik ember számára leginkább — vereség.

„Kifejlesztve a gondolati drámát a maga költeményeiben, költeményeit angazsálva az emberi drámában”, *Sreten Perović*, mint ahogyan Radojica Tautović megállapítja, arról az örökös konfliktusról énekel, amely a személyes megismerés és az általános meggyőződés között jön létre, a lény és a látszat között, az ember és a világ között. A szabad és felismert asszociációk, az olyan poétikus paradoxonok költője, amelyek csak egyes, úgy is mondhatnánk pallérozott környezetekben jelentkezhetnek, ahová csak megértéssel és a költészet iránti szeretettel lehet betérni. Perović az utóbbi időben egyre nagyobb alkotóképességgel nyúl irodalmi hagyományaink nyelvéhez, ami új dimenziót ad költészetének.

Branko Banjević költészetét minden mesterkéeltség nélkül szövi át az élő költői hagyomány. Gyakran éneкли meg a bosszús férfi-bánatot, megbéklyózatlanul lázad az ember szellemi életének mindennemű elnyomása ellen, annak a szabadságnak a költője, amely szüntelen folyamata a „szabadságtól való felszabadulásnak”. „Banjević költészetének ereje abban van — ahogyan Vojislav Minić megfigyelte —, hogy képtelen megváltoztatni az embertelen valóságot, amellyel szembe került, aminthogy tehetetlensége ennek a valóságnak az erejében rejlik.” A lírai formák gazdagsága és szüntelen átszövése azokkal a motívumokkal, amelyeknek folytonosan a szimbólikus szavak új viszonyai adnak értelemet, lényeges sajátosságai Banjević ihletett, suggesztív erejű költői igazságának.

Blažo Šćepanović az autentikus ihletek, a tragikus sejtelmek és — ugyanakkor — a „gyógyíthatatlan” vidámság költője; lényegileg elkötelezett, de anélkül, hogy engedményeket tenne a napi kommunikativitásnak, keménykötésű, éles, heves költő, de, mint ahogyan egyik kritikusa megfigyelte, nemes veretűvé teszik a formák, amelyeket keres és a fájdalmak, amelyeket mindenütt megtalál. Blažo Šćepanović halálával költészetünk elveszítette egyik legnagyobb reménységét.

Az álom és a valóság között mozogva, a túlnyomórészt konkrét valóság és a különleges, már-már antivilág határvonalán haladva, *Miladin Čulafić* rövid meséjében létrehozta a közönséges sorsok különleges világát, és hitet tett merészsége, képzelőereje mellett. Ugyanúgy mint *Ratko Vujošević*, a fiatal költő, napjaink elidegenített világának bolyongó utasa, akit szorít a méltatlanság, de bölccsé tesz a költészet.

És így tovább.

Gyökeret verve egy, mondhatnám, dramatikus, izzó történelmi feltételezettségben, erkölcsileg szenvedélyesen a mai idők problémái felé fordulva, nyitott szemmel figyelve a modern irodalmi áramlatokat nálunk és a nagyvilágban, Crna Gora mai írói több irányú, integrális alkotásokat hoztak létre és valósítanak meg szüntelenül.

dokumentum

Program

az új alkotmánytervezet nyilvános vitája körüli aktivitás irányítására, követésére és összegezésére, amelyet a Vajdaság DNSZSZ Központi Bizottságának Elnöksége az 1973. június 25-én megtartott bővített ülésen fogadott el

Az új alkotmánytervezetek okirataival kapcsolatos nyilvános vita és a JKSZ X. Kongresszusa állásfoglalásával és határozataival összefüggő Platform megvitatása egységes és elválaszthatatlan egészet alkot. Az új alkotmányos megoldásokat csak a Platformban leszögzett álláspontok közvetlen megismerésével foghatjuk fel helyesen, azaz maga a Platform is jobban megmagyarázható az alkotmányos megoldások megvilágításával. Ezért, tartományunkban és a községekben a Platform nyilvános megvitatásának politikai aktivitását az összes szervezett szocialista erők bevonásával és egységesen kell irányítani. Ebből kiindulva a nyilvános vitákon minden alkotmányos alaptételt és minden eszmei-politikai állásfoglalást érvekkel alátámasztva kell magyarázni.

Az alkotó jellegű nyilvános vitákat úgy kell vezetni, hogy integrált részei legyenek a Levélben meghatározott feladatok végrehajtásával összefüggő aktivitásnak, ami a társadalmi-gazdasági stabilizációért és az alkotmányfüggetlenség valóságos alkalmazásáért folytatott határozott harc folytatását jelenti. Ami az alkotmánytervezetek szövegében összefügg az embernek a társult munkában elfoglalt társadalmi-gazdasági helyzetével, mindazt az általános nyilvános vitákon elhangzó alkotó bírálatok során részletesen meg kell vizsgálni annak a határozott iránykeresésnek szemszögéből, amely szerint a munkásosztálynak úrrá kell lennie a társadalmi újratermelés egészén. Ezt az álláspontot tartva szem előtt, el kell érni azoknak a rendelkezéseknek a precíz megszövegezését, amelyek a társult munka és a társadalmi újratermelés eszközeire, az öngazgatói érdekközösségekre, a társadalmi tervezésre és hasonló kérdésekre vonatkoznak, ami lényeges a társadalmi-gazdasági berendezésre. Ezáltal a jövőben meg lehetne akadályozni és ki lehetne zárni a privilégiumok és a társadalmi-gazdasági viszonyokban mutatkozó egyenlőtlenségek minden formáját.

Ezekhez legjobb segítséget nyújt a most uralkodó társadalmi-gazdasági állapotok kritikai összehasonlítása az előterjesztett alkotmányos alapelvekkel, mert így lehet legeredményesebben felfogni a valódi, lényeges értelmét, a fejlődés irányait és mindazt, amit a mostani kapcsolatokban változtatni kell, mindenek előtt a munkatöbblettel való rendelkezés terén és a társadalmi újratermelési eszközök elidegenítése minden formájának megszüntetése érdekében.

A nyilvános vita folyamán tovább kell érvényesíteni azokat a lehetőségeket, amelyek az anyagi termelés és társadalmi szolgálatok öngazgatói formáinak összekapcsolását teszik lehetővé, öngazgatói érdekközösségek, társadalmi és öngazgatói megegyezés alakjában.

Külön figyelmet kell szentelni egyes konkrét alkotmányos megoldásokra, amelyek a szocialista önkormányzat további elmélyítését jelentik, valamint azokra, amelyek a SZSZK közös funkcióit határozzák meg.

Kihangsúlyozva, hogy a mi tartós álláspontunk a munkának a személyi termelőeszközök fölött való társadalmasítása, a nyilvános vitában szorgalmazni kell, hogy a mezőgazdasági magántermelők még nagyobb számban kapcsolódjanak be az öngazgatói folyamatába és a társadalmi-politikai rendszer egész mechanizmusába.

Az új alkotmánytervezetek széleskörű lehetőséget nyújtanak a magántermelők és a társadalmi szektor különféle társulásának megvalósulására, ami a rentabilitás és maga-

sabb hozam, magasabb jövedelem mellett még lehetőséget nyújt arra is, hogy a magán-termelő mint öngazgató polgár lépjen fel. Ezért nagyon fontos, hogy a lehető legszélesebb-körü vita segítségével hozzájáruljunk ezen alkotmányos elvek még jobb megfogalmazásához, majd a gyakorlatban való alkalmazásához, ezzel folytatva a XXIV. Alkotmányfüggelék valóra váltását.

A dolgozó nép helyzete a társadalmi-politikai rendszerben, az öngazgatási jogok társadalmi megvédése olyan kérdések, amelyek az alkotmánymódosítási nyilvános vita folyamán nem mint verbális deklarációk kerülnek megvitatásra, hanem úgy, mint amelyek valóban biztosítják a munkásosztály és a dolgozó nép határozott szerepét a politikai és társadalmi határozatok meghozatalában. Ezt egyedül olyan szocialista öngazgató demokráciához való világos hozzáállással lehet elérni, amely egy sajtóságos proletárdiktatúrát képvisel. A nyilvános vita nem szorítkozhat csak a képviselői rendszer olyan magyarázatára és értelmezésére, amely hozzájárul ahhoz, hogy a munkásosztály és a dolgozó nép közvetlen hatással legyen a képviselőházi rendszer és a társadalmi alap összekapcsolására, hanem rá kell hogy mutasson az összes kötelezettségekre és feladatokra, amelyek a képviselőrendszer hatékony működéséből fakadnak.

Mindhárom alkotmánytervezet szövege azzal, hogy egységesen szabályozza a társadalmi-gazdasági viszony alapelveit, a társadalmi-politikai rendszer az ember és a polgár jogait és kötelezettségeit, mindazon lehetőségeket nyújtják, hogy a nyilvános vitán keresztül affirmálódjon a jugoszláv munkásosztály és dolgozó nép, a nemzetek és nemzetiségek történelmi törekvése, hogy egységes jugoszláv öngazgatói és állami közösségek éljenek. Az alkotmányos rendelkezések is megkövetelik, hogy tovább fejlődjön a munkásosztály és a dolgozó nép azon tudata és történelmi hozzáállása, hogy a JSZSZK külpolitikájának következetes megvalósítása egyúttal a népek és az országok közötti békés és aktív együttműködés politikájának a megvalósítása is, amely hozzájárul a világbékéhez és a világ társadalmi fejlődéséhez.

Az alkotmánymódosítási vita második szakaszának szervezője, irányítója és összegezője Vajdaság Dolgozó Népeinek Szocialista Szövetsége egyetemben az összes szervezett szocialista öntudatos erőkkal.

A betervezett alkotmánymódosítások fontossága határozottan megköveteli társadalmunk haladó erőinek aktivitását, szerepét és felelősségét a nyilvános alkotmánymódosítási vitákon, és azon előfeltételek biztosítását, amelyek lehetővé teszik ezen módosítások megvalósítását és az alkotmányfüggeléken alapuló társadalmi-politikai rendszerünk továbbfejlesztését.

A nyilvános vita megvalósítása csak magas fokú szervezéssel, a községi és a tartományi Szocialista Szövetség koordinálásával, meg a többi társadalmi-politikai szervezetek és a képviselő-testületek, egyesületek és más intézmények összekapcsolásával lehetséges. A Szocialista Szövetség keretein belül politikai és akcióegységet kell megvalósítani a Kommunista Szövetséggel az élen. Ugyanakkor a Szocialista Szövetség az elkövetkező aktivitást úgy szervezi meg, hogy saját felelősségét összeköti az alkotmánymódosítási megoldások szó szerinti realizálásával az öngazgató társadalomban.

Abból kiindulva, hogy az előterjesztett alkotmánymódosítások középpontjában a munkásosztály és az öngazgató társult munka vezető szerepének további affirmálódása, az öngazgató szocialista produkciók osztályjellegű viszonyának elmélyítése, a munkásosztály és a dolgozó nép hatalmának forradalmi jellegű erősödése, a nemzetek és nemzetiségek egyenlőségének teljesebb megvalósítása, a szocialista köztársaságok szuverenitásának erősödése és a tartományok önállósága, hazánk függetlensége és biztonsága, a politikai és képviselőházi rendszer új megoldása áll, szükségessé teszi a dolgozó nép megismertetését az új alkotmánymódosítások és társadalmi-politikai változások lényegével, fontosságával és céljaival, és a konkrét megoldásokkal — mindez alapfeltétele a dolgozó nép alkotó tevékenységének az alkotmányvita folyamán. Ennek értelmében az öngazgató szervezkedés és tevékenység gazdag és változatos formáit kell alkalmazni. Az összes aktivitásokat az öngazgató bázis megszervezése felé kell terelni, a helyi szervezetekben, fiókszervezetekben, a társult munka alapszervezeteiben, a társadalmi-politikai testületek szervezeteiben, társadalmi- és szakszervezetekben, hogy a dolgozó nép és a polgárok közvetlenül részt vállalva az alkotmánymódosítások megvalósításában hozzájáruljanak az öngazgató rendszer hatékonyabb működéséhez. A munkásegyleteknek, az öngazgató klubjainak, munkástanácsoknak, nyilvános tribünöknek, szakszervezeteknek és másoknak igen fontos szerepük van a nyilvános vita tartalmas megszervezésében. Az egyetemek és más tudományos és szakintézmények részéről az alkotmánymódosítási megoldások tudományos és szakszerű magyarázata várható.

A nyilvános vita folyamán a hangsúly az olyan konkrét javaslatok megtételén és rögzítésén kell hogy legyen, amelyek az alkotmányfüggetlések eszmei-politikai lényegéből indulnak ki, hozzájárulnak a szocialista öngazgatás rendszerének sikeres fejlődéséhez és annak megvédéséhez, a munkásosztály forradalmi jellegének erősödéséhez, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának teljesebb megvalósításához, Jugoszlávia független és el nem kötelezett külpolitikájának megszilárdításához, és az általános honvédelem és társadalmi önvédelem koncepciójának megvalósításához.

Az új alkotmányos megoldásokról szóló nyilvános vita folyamán felelősségteljesen kell viszonyulni azon más kérdések iránt is, amelyeket a dolgozó nép javasol azok gyorsabb megoldása érdekében. Ezért szükséges, hogy az ilyen tartalmak is szerves részei legyenek az összes politikai hangulat összegezésének.

A nyilvános vita egyedülálló alkalom arra, hogy a dolgozó nép öngazgató egységeket alkotva, és a társadalmi-politikai szervezetek az egységes társadalmi-politikai rendszer álláspontjáról tekintve elmélkedjenek a társadalmi-politikai közösségek és a községek státúmai által javasolt alkotmányos okiratok felett. Igen jelentősek a Szocialista Szövetség és az összes szervezett szocialista erők kötelezettségei, különösen a Szocialista Szövetség helyi- és községi szervezeteiben a helyi közösségek státúmainak, a társult munka alapszervezete öngazgatási okmányainak, az öngazgatási érdekközösségek és a községek státúmainak kidolgozásában.

A Szocialista Szövetség és az összes szervezett forradalmi szocialista erők a nyilvános vita folyamán erősen és határozottan kell, hogy harcoljanak a közvetlen szocialista demokráciáért és az ellenállás oly pontjainak azonosításában, amelyek a techno-bürokratizmus, liberalizmus, nacionalizmus, unitarizmus, szeparatizmus és más öngazgatás- és szocialista-ellenes megnyilvánulás ellen folytatott harc folyamán jelentkeznek. A Szocialista Szövetségnek ezeket a jelenségeket fel kell fednie és határozottan ellen kell állnia.

A nyilvánosságot tájékoztató eszközöknek ezekben az aktivitásokban határozott harcot kell folytatniuk az öngazgató szocialista demokrácia elvének győzelméért, szembeállva minden politizálgatással, bürokrata, technokrata, unitarista, szeparatista, liberalisztikus és más öngazgatás-ellenes céllal és más jelenséggel, amely a nyilvános vitában előadódhat.

A Szocialista Szövetségben alaposan fel kell készülni és meg kell beszélni a nyilvánosságot tájékoztató eszközök szerveivel az előttük álló feladatokat, szerepüket, magatartásukat és hozzájárulásukat ahhoz, hogy a nyilvános vita minél tartalmasabb és gyümölcsözőbb legyen, és ezt az együttműködést állandóan fenn kell tartani.

A Szocialista Szövetség érdekelt van abban, hogy mennyivel járul hozzá a sajtó, rádió, televízió az előttünk álló alkotmánymódosítás jelentőségének és lényegének nyilvánosságra hozásához és magyarázatához, valamint hogyan tudósít az egyes köztársaságokban, tartományokban és községekben folyó vitákról.

A községi szervezetekben a nyilvános vitát a községi konferencia bővített ülésein illetve a végrehajtó bizottságok ülésein kell megindítani, amelyeken megfelelő programot kell hozni a nyilvános vita megvalósításával kapcsolatban.

A meghatározott egységes eszmei és politikai alaplól és irányelvből kiindulva a többi társadalmi-politikai szervezetek és szervezetek megfelelő üléseken határozzák meg saját aktivitásuk programját.

Az alkotmánytervezetek magyarázása céljából, a Szocialista Szövetség megfelelő módon nyilvános vitát szervez majd az ideiglenesen külföldön dolgozó munkásaink számára azokon a területeken, ahol kifejezetten nagy a vajdasági munkások száma.

II.

A Tartományi Konferenciának és szerveinek munkaprogramja szabja meg a Vajdasági DNSZSZ testületei és szervei aktivitásának alapirányát a JSZSZK és a SZSZK alkotmánytervezetével valamint az Alkotmányos Törvénnyel kapcsolatos nyilvános vitában.

A Tartományi Konferencia Elnöksége és Végrehajtó Bizottsága összehangolja azt az aktivitást, amelyet a társadalmi-politikai szervezetek és társadalmunk más öntudatos szubjektív erői kifejtenek a viták irányításában és összegezésében.

E célból megalakul egy külön koordinációs testület, amely a Kommunista Szövetség, Szakszervezet, Ifjúsági Szervezet, Harcos Szövetség, Tartalékos Tisztek Szövetsége, Tartományi Képviselőház és a DNSZSZ Tartományi Bizottságának képviselőiből áll.

A koordinációs testület alapfeladata, hogy megvizsgálja azokat a kérdéseket, amelyek jelentősek a nyilvános vita lebonyolítására és irányítására, a megfelelő politikai koordináció megvalósítására és az akció folyamán felmerülő kérdések megvizsgálására nézve.

A Tartományi Konferencia szervei és testületei külön értekezéseket folytatnak majd a községek helyzetéről az új alkotmányrendszerben és képviseleti és képviselőházi rendszerben; a határozathozatal módjáról a föderációban; az egységes funkciók megvalósításáról a SZSZK területén; az igazságszolgáltatás helyzetéről a bírósági öngazgatási szervek bevezetésének tükrében; helyi közösségekről; öngazgatási érdekközösségekről; községközi együttműködésről; az emberek és polgárok szabadságáról, jogairól, kötelezettségeiről és felelősségéről; a társadalmi-politikai közösségek gazdasági funkcióiról; a személyi munka helyzetéről; általános honvédelemről; társadalmi önvédelemről stb.

III.

A nyilvános vita eredményének politikai összegezésére a Tartományi Konferencia bővített ülésén kerül sor, amelyen részt vesz a tartomány minden társadalmi-politikai szervezete, képviselői és öngazgatási szervezete.

Az alkotmányokiratok új, integratív szövegeinek meghozatala után megkezdődik a képviselők és képviselők választása a különböző társadalmi-politikai közösségek képviselőtestületeibe. Ezért meg kell beszélni a Szocialista Szövetség aktivitását, amelyet a választások folyamán, valamint a képviselő-testületek képviseleti elven való megalakulásában kifejt. Ez a megbeszélés a Szocialista Szövetség feladatává kell hogy váljon az elkövetkező választások folyamán és az alapfeltételek megteremtésében a küldöttrendszer működése, valamint a képviselőtestületek munkája terén.

Az induló közvita elméleti-tudományos és gyakorlati-politikai elemeinek szükségszerű egymásbafonódása

Tekintettel a napirendre tűzött kérdések természetére, ez a vita elsősorban eszmei-politikai jellegű lesz. Ennek a vitának kell beindítania újabb eszmei-politikai harcunk folyamatát.

Számolnunk kell tehát azzal, hogy az elkövetkező időszakban rendkívül erőteljes eszmei-politikai tevékenység vár ránk, s ennek tartalma mindenképpen túlnövi majd az alkotmányos szövegek által adott kereteket. Ilyen helyzetben a mi felelősségünk is növekszik. További harcot kell folytatnunk az új forradalmi egység megteremtéséért, a liberalizmus, a nacionalizmus, a technobürokratizmus és az opportunizmus felett aratott győzelem alapján, tovább kell folytatnunk az eszmei-politikai differenciálódás folyamatát ezen az irányvonalon. Amit a VKSZ Tartományi Bizottságának 52. és 56. ülésein elértünk, annak rendkívüli a jelentősége, de ezek az előretörések folytonosan újabb igazolást és elmélyítést igényelnek. Ezért az alkotmányvita voltaképpen vita a továbbfejlődés jellegéről és irányáról, és e tekintetben mindenkinek egyértelmű álláspontra kell helyezkednie.

Sokkal mélyebbre kell hatolnunk mindabban, ami ma a munkaszervezetekben történik; oda kell figyelniük, hogy mi hangzik majd el az alapszervezetekben a politikai életről és az akcióról — a Kommunista Szövetségben, a Szocialista Szövetségben, a szakszervezetekben, a Harcosok és a Tartalékos Tisztek Szövetségében és külön az Ifjúsági Szövetségben.

Nem szabad mellékesnek tartanunk a tarkaságot és eszmei-politikai különbségeket, minden dolognak a végére kell járnunk. Ennek a vitának a levezetése tehát egyet jelent az eszmei-politikai harc vezetésével az olyan erők ellen, amelyek megpróbálnak szembeszegülni az öngazgatásos szocialista fejlődés következetes irányvonalával, az olyan erők ellen, amelyek megpróbálnak anarcholiberalista, nacionalista és dogmatikus irányzatokat érvényesíteni ezekben a változásokban, s ugyanakkor ebben a harcban meg kell erősítenünk minden eddigi győzelmünket.

Mindazok a kérdések, amelyek most az új változások során felvetődnek, már napirenden szerepeltek akkor is, amikor szembekerültünk az anarcholiberalizmussal, a nacionalizmussal és a technobürokratizmussal.

A tény, hogy most hozzáláthatunk ezekhez a mélyreható változásokhoz, amelyek tovább erősítik a munkásosztály helyzetét és a szocialista öngazgatású átalakulást, azt tanúsítja, hogy a szembenálló, ellenforradalmi erők ellen vívott harcunkban győzelmet arattunk. Ezek a megoldások tehát már magukban foglalnak egy győzelmet. Ugyanezen az irányvonalon azonban, amely, azt mondhatjuk, a JKSZ Elnökségének 21. ülésével vette kezdetét, folytatnunk kell a további harcot.

Az alkotmányos változások teljes mértékben összhangban vannak forradalmunk osztályforradalmi és történelmi szükségleteivel. Nem két dologról van tehát szó: az alkotmányos változások és a Kommunista Szövetség forradalmasításáért folyó forradalmi eszmei-politikai harc azonos törekvést fejeznek ki. Mindazoknak az elemeknek a belső összhangjáról van itt szó, amelyek konkrét történelmi formában meghatározzák forradalmunkat.

Különleges véleménykutatás lesz ez a társadalom valódi problémáiról, népszavazás további forradalmi fejlődésünk alapvető irányzatairól. Ennek révén valósul meg az öngaz-

gatású szocialista erők osztályjellegű szervezkedésének és egyesülésének további folyamata, s így erősödik a társadalmi és eszmei-politikai stabilizáció folyamata.

Persze, tudatában kell lennünk annak, hogy a köztivában jelentős bírálókat is elhanganak majd, s ezeket nem szabad vándorolni hagynunk, erőtlennül, helyes címzés nélkül. A Szocialista Szövetség által szervezett haladó erőknek támogatniuk kell az ilyen kritikát, ha az a szocialista öngazgatású társadalom perspektíváiból tekint a dolgokra. Ezért ennek a vitának el kell vezetnie a felelősségutadat további erősödéséhez, a bírálókat és az önbírálat további ösztönzéséhez. Számolnunk kell azzal, hogy egyes szervek és egyének nem a legjobb megvilágításba kerülnek, ha ez a vita érvényre juttatja a maga kritikai jellegét.

Ösztönöznünk kell azt a törekvést, hogy az irányzatokat és a terveket összevessük a tényleges helyzettel. Ilyen alapon kell mozgásba lendítenünk a szocialista erőket, mindenkélt a munkásosztályt.

Az új alkotmányos és politikai rendszer minden intézménye és alapelve az öngazgatású társadalom osztályjellegének elmélyítését és további erősítését kívánja elősegíteni, az öngazgatású szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztésének célját szolgálja, akár a társult munkáról, a munkásosztály életének és tevékenységének alapszervezetéről, akár a szélesebb társadalmi keretekről van szó — a kommunáról, a tartományról, a köztársaságról és a szövetségről —, s erősíti a nemzeti egyenrangúságot. És éppen mert a fejlődésnek ebben a szakaszában erősíti a társadalmi folyamatok osztálytartalmát, különös jelentőséget kaptak a munkásosztály szervezkedésének és befolyásának alapvető formái és módszerei, a társult munka és a küldöttségi rendszer. Ezzel együtt fokozódik a felelősség is a társadalmi folyamatok szocialista osztályjellegű tartalmáért. Nem az alkotmányos rendelkezések egyszerű alkalmazásáról van szó, nem egyszerűen új alkotmányos „köntösbe” akarjuk áthelyezni magunkat. Új társadalmi tartalomról van szó, amit csak osztály-forradalmi harccal valósíthatunk meg. Ebben mutatkozik meg ennek a folyamatnak aktív, harci jellege. Nagyon fontos, hogy mindjárt ezzel a tudattal álljunk hozzá. Amíg a polgári társadalom formálisan fejezi ki az átalakulás céljait, és a viszonyokat is kialakítja, melyek között az osztályharc folyik, a szocialista társadalom a teljes igazságot kimondhatja az osztályharcról, a társadalmi változások tartalmáról, és ténylegesen harcolhat értük.

Egyes dolgoknak mélyreható, elvi jelentőségük van, és ezekért nyílt harcot kell folytatnunk — ilyen a szövetség új szerepe és sok más kérdés. Nyomatékosan amellet kell lennünk, hogy a változások mélyre hatoljanak, s hogy politikai tartalmuk és értelmük osztályjellegű legyen. Föl kell ébresztenünk és érvényesítenünk kell a belső társadalmi osztályérdekeket, és ilyen alapon kell elérnünk a szerveágazó szociális mozgást és tevékenységet. Ennek a vitának nagy hatással kell lennie az alkotmányos változások egész folyamatára. Nagyon fontos tehát, hogy megfelelő politikai tudatot alakítsunk ki az új változásokról. E tudat segítségével térhetünk át az új viszonyokra, amelyek az alkotmány határoz meg.

Néhol az elmélet és az elméleti gondolkodás erőteljesebb kíséretére is szükség lesz. És amennyire csak lehet, minél inkább be kell vinni a vitába az elméleti gondolkodást és a tudományos hozzáállást, noha az egész vitát semmiképpen sem tehetjük át elméleti síkra a maga rosszabb értelmében, nehogy az előterjesztett rendelkezésekből és irányzatokból kiszűrjük a valódi életet és a tényleges problémákat. Éppen ellenkezőleg, a vita és az elkötelezettség alapját a gyakorlatnak kell megadnia. Ezért ez a vita mindenkié, függetlenül attól, hogy ki milyen képzettségi szinttel és elméleti felkészültséggel rendelkezik.

Az állam létezése a társadalmi viszonyok osztályjellegét fejezi ki, melyek között a munkásosztály megvalósítja hatalmát és öngazgatását, s ugyanakkor megnyitja az állam elhálásának perspektíváját olyan mértékben, amilyen ütemben megváltoztatja a viszonyokat és társadalmi feltételeket, amelyek szükségessé teszik az állam fennállását. Az öngazgatás új megnyilvánulása a társadalmi viszonyoknak, melyek között a hatalom közvetlenül adott, s ezért nem is úgy jelentkezik, mint valakinek a hatalma mások felett, hanem mint a társadalmi célok közvetlen megvalósulása az élet különböző területein, a fejlődésben és igazgatásban. Bármennyire is módosítja ez a folyamat az állam jellegét és funkcióinak mennyiségét, annál inkább azt is megköveteli, hogy fennmaradt funkcióinak az állam következetesen eleget tegyen. E funkciók megvalósítását mi nem tekinthetjük csupán a történelmi szükséglet elvi keretének, hanem a gyakorlat élő nyelvére kell lefordítanunk, a társadalmi-politikai közösség tényleges képességére, a magunk káderhelyzetére. Mi bizonyos lemaradásról beszélhetünk, amikor az állam osztályjellegűségének megvalósításáról van szó, s épp ezért nem tekinthetünk el attól, hogy gyökeres változásokhoz folyamodjunk a hatósági szervek és az állam hatóképessége tekintetében. A Kommunista Szövetség kritikai viszonyulása az államhoz szolidarosan azt szorgalmazza, hogy új utakat és megoldásokat találjunk az öngazgatású szocialista viszonyok továbbfejlesztésében és az állam szerepének

folytonos fejlesztésében e viszonyokkal összhangban. Ezzel szemben az antiszocialista erők, amikor az államot bírálják, voltaképpen a társadalom fejlődésének osztályjellegű irányát kritizálják, az öngazgatásos viszonyokat és mindazokat az elkerülhetetlen változásokat bírálják az állam jellegében, melyek az új viszonyokból erednek. Azt a kritikát tehát, amelyet az anarcholiberalisták, az ultrabaloldaliak, a technokraták és más hasonlók irányítanak az állam felé, s amelyeknek kiindulási pontja minden esetben öngazgatásellenes és antiszocialista, határozottan el kell vetnünk, s ezáltal is teret kell biztosítanunk az öngazgatású szocializmusról kialakított tudat további megerősödéséhez.

Vagy például, amikor az autonómia kérdéséről van szó, mi már leszámoltunk mindazokkal az erőkkel, amelyek bármilyen eszmei-politikai értelemben, történelmileg vagy társadalmilag kérdésessé tették létjogosultságát. Ezt a harcunkat a továbbiakban is igazolnunk kell a tartományban végbemenő társadalmi folyamatok osztálytartalmának erősítésével, mert csak ez képezheti anyagi alapját összeütközéseinknek azokkal az erőkkel, amelyek az autonómia érvényesülése ellen dolgoznak. Egyes dolgokra tehát külön is fel kell hívnunk a figyelmet, és le kell szűrniünk a nyílt vita igazi tanulságait. Sikra kell szállnunk azért, hogy teljes felelősséggel vegyünk részt a vitában.

Az alkotmányvitát kapcsolatba kell hoznunk a jelenlegi állapotok bírálatával, s még erőteljesebb harcot kell indítanunk a bürokratizmus, a technokratizmus, a nacionalizmus és a liberalizmus ellen. Ilyenformán ez a tevékenység szervesen kapcsolódik a platformról folyó vitához és a JKSZ X. kongresszusára való felkészüléshez, amint azt már Jan Širka elvtárs is megállapította. Ez a vita tehát nem lehet egyszerű tájékoztatás, hanem eszmei-politikai akciónak kell lennie, minden következményével, ami ebből ered. Nagyon érzékeny, felelősségteljes politikai munkáról van szó.

Végül hadd állapítsam még meg, hogy a társadalmi viszonyok jelenlegi állapota elmarad, helyenként számottevően lemarad az alkotmányos megoldások szintjétől, és pedig elsősorban az alkotmány valóraváltása terén észlelhető gyöngeségek miatt. A mai társadalmi gyakorlatban azonban, kiváltképpen a Levél és Tito elvtárs beszéde óta jelentős anyagi, társadalmi és eszmei alapok és feltételek jönnek létre az új folyamatokhoz. Nagyon fontos, hogy ezekben kapaszkodjunk, ezekre támaszkodjunk akcióink során, mert csak így rehetjük erőteljesebbé ezeket a folyamatokat. Nem lehetünk elégedettek a tervezett átalakulás eszmei-politikai és társadalmi mélységeivel, ha ugyanakkor nem vagyunk képesek szüntelenül arra, hogy létrehozzuk és folytonosan megújítsuk az öngazgatású átalakulás osztály-társadalmi bázisát. Éppen ezért ennek a mostani vitának is sok irányú társadalmi hatása és értelme van. Mindenütt, minden társadalmi környezetben ténykedésre, harcra van szükség. Erősíteniünk kell kritikai tudatunkat a társadalom helyzetéről, és minden esetben meg kell találnunk a gyakorlati utat az alkotmányban tartalmazott célok eléréséhez. Semmit sem veszíthetünk, ha minden esetben világosan beszélünk a magunkra vállalt feladatok súlyáról. Ennek a világos beszédnek azonban semmi köze sincs a kishitűséghez, a kételyekhez, a ködösítéshez stb. A legfontosabb, hogy tovább erősödjön a munkásosztály tudata önnön helyzetéről és arra vonatkozóan, hogy az új társadalmi viszonyok szövődésében minden szálát a maga kezébe kell vennie.

A közvita eszmei-politikai tartalma és társadalmi jelentősége

A VDNSZSZ TV Elnökségének mai bővített ülésével Vajdaság SZAT területén megkezdjük a közvitát három alkotmányszövegről: a JSZSZK alkotmányáról, Szerbia SZK alkotmányáról és Vajdaság SZAT alkotmánytörvényéről. Ez az akció nagy területet biztosít a munkásosztály és a dolgozó emberek, a polgárok, népeink és nemzetiségeink minden tagja számára, hogy alkotó módon hozzájáruljon társadalmunk forradalmi átalakulásához.

A közvita kezdete Vajdaságban arra az időre esik, amikor a szervezett szocialista erők már kivívták győzelmüket a liberalizmus, a bürokratizmus, a nacionalizmus, a frakciós tevékenység és a különféle csoportosulások öngazgatásellenes és antiszocialista erői fölött, és folytatják következetes harcukat a szocialista forradalom továbbfejlesztéséért, azért, hogy elhárítsanak minden akadályt az öngazgatásos szocialista viszonyok létrehozásának útjából. E harc élén a VKSZ áll, amely a Tartományi Bizottság 52. ülésével mélyreható fordulatot tett, visszatérván a JKSZ forradalmi irányvonalára. Ennek az akciónak igazi tömegességet a VDNSZSZ, a Szakszervezeti Szövetség, az ifjusági és a harcos szervezetek, a Tartalékos Tisztek Szövetsége és más hasonló szervezetek biztosíthatják.

A társadalmi viszonyok alkotmányos rendezésének vitája olyan időszakban zajlik, mint ahogyan a Levél hangsúlyozza, amelynek döntő jelentősége van a szocializmus sorsára Jugoszláviában, és amikor a munkásosztálynak urrá kell lennie az egész társadalmi újratermelésen, biztosítva magának a döntő szerepet politikai és társadalmi döntéshozatalban.

Ma már abban az időszakban járunk, amikor a JKSZ és minden forradalmi ereje visszazserezte magának a megingott bizalmat, mert magára vállalta a felelősséget a társadalmi fejlődés irányonlájért, az öngazgatású szocialista rendszer működéséért és továbbfejlesztéséért, a munkásosztály forradalmi jellegű hatalmának erősítéséért, a társadalmi döntések szocialista tartalmáért.

A közvita maga is alkotó részét képezi a teljes társadalmi-politikai változásoknak és annak az akciónak, amelyet a Kommunista Szövetség irányít a társadalomban. Ezt érdemes megjegyeznünk és tekintetbe vennünk, hiszen ennek nem kicsi a jelentősége a közvita lebonyolításának jellege és módja szempontjából. Ez azt jelenti, hogy nem csupán a változásokat, az új alkotmányos megoldásokat kell megmagyaráznunk, hanem tisztáznunk kell a társadalmi-politikai feltételeket és viszonyokat is, amelyeket a Kommunista Szövetség alakított ki akcióival és harcával a JKSZ Elnökségének 21. ülése, a Levél és Tito elvtársnak a szerbiai politikai aktíva előtt mondott beszéde után. Enélkül nem mélyedhetünk el az alkotmányos változások lényegében, nem magyarázhatjuk meg értelmét és céljait, de jelentőségét sem a társadalom forradalmi öngazgatású átalakulása szempontjából. A közvitát úgy kell irányítani és levezetni, hogy ezzel kiszélesítsük és elmélyítsük a társadalmi akciót, amelyet a Kommunista Szövetség vezetésével az összes szervezett szocialista erők folytatnak. A vitával ezt az akciót is kifejezésre kell juttatnunk, általa kell érvényesítenünk, igazolnunk és megerősítenünk minden eredményt, amit ez a forradalmi akció hoz magával, mert csak így juthatunk újabb eredményekre.

A Szocialista Szövetség akciója a közvita irányításával, vezetésével és összegezésével kapcsolatban nem a lényegyet érintené, és hiányos lenne hozzájárulása a JKSZ, Tito elvtárs

által megszabott irányvonalának győzelméhez, ha nem a JKSZ és a VKSZ harcának alapvető tartalmát és irányvonalát fejeznék ki. Ezért a mostani és az elkövetkező aktivitásban a JKSZ X. kongresszusának platformját a legkövetlenebb módon bele kell szőnünk az összes öngazgatású szocialista erő aktivitásába. Az alkotmányfüggelék következetes végrehajtásáért folytatott harc, a közvita az alkotmányos változások második szakaszában és a X. kongresszusra való előkészületek számunkra egységes egészet képeznek. Az alkotmányos szövegek és a platform egyaránt arra ösztönöz bennünket, hogy megalkuvás nélkül küzdjünk az öngazgatás továbbfejlesztéséért és minden ellenállás leküzdéséért, amivel a fejlődés útján szembe kerülünk.

Az öngazgatásellenes és az antiszocialista erők felett már kivívtuk a győzelmet, de ezzel még nem semmisítettük meg őket, a ezért ez alkalommal sem kell lebecsülnünk ezeket az erőket. Tudnunk kell és bizonyosra vehetjük, hogy a különféle antiszocialista és öngazgatásellenes erők és irányzatok ez alkalommal is kifejezésre jutnak majd jobbról és balról is, megpróbálják majd kihasználni demokratikus szólásszabadságunk lehetőségeit. Ezzel az eshetőséggel tehát számolnunk kell, tudnunk kell, hogy a közvitában sokféle ellenállással, becsméreléssel és politikai célzatú visszaéléssel is találkozhatunk reális problémáinkkal és nehézségeinkkel összefüggésben, hiszen nyílt, ellenséges magatartásra aligha kerülhet sor, emiatt azonban semmiképpen sem korlátozhatjuk a közvita nyíltságát és demokratikusságát. Nekünk határozott politikai akcióval folytatni kell az összes erők és irányzatok eszmei-politikai azonosítását, meg kell magyaráznunk a Kommunista Szövetség és a Szocialista Szövetség konkrét helyzetét és akcióinak lényegét, amelyekkel le kell törnünk minden ellenállást a Kommunista Szövetség irányvonalával, a Levéllel és azokkal az értékelésekkel és határozatokkal szemben, amelyeket a VKSZ Tartományi Bizottsága mondott ki a frakciós csoportok tevékenységével és e tevékenység legfeljebb hordozóival szemben, folytatnunk kell a megalkuvás nélküli politikai leszámolást ezekkel az erőkkel és irányzatokkal. Ez a harc magát a Szocialista Szövetséget is erősíti, tovább növeli a bizalmat erejében és elhatározásában, hogy kész maga köré gyűjteni minden haladó erőt az egységes öngazgatású szocialista front kialakítása érdekében.

Az új alkotmányos dokumentumok tervezeteiben előterjesztett megoldások a JKSZ vezette haladó és alkotó jellegű társadalmi erők megbeszélései nyomán alakultak ki, és társadalmi-politikai rendszerünk továbbfejlesztését teszik lehetővé a szocialista öngazgatás és az öngazgatású demokrácia alapjain. Bennük hangsúlyozottan és megfelelő módon jut kifejezésre a munkásosztály történelmi törekvése, azé a munkásosztályé, amely legfőbb hordozója szocialista forradalmunk és öngazgatásos fejlődésünk szüntelen folyamatának. Ugyanakkor az új alkotmány kifejezője azoknak a demokratikus megállapodásoknak is, amelyek az egyenjogú köztársaságok, mint a szövetség teljes jogú egységei, és az autonóm tartományok mint a föderalizmus elemei között jöttek létre. Ilyen értelemben az alkotmány újabb reális igazolása a mi soknemzetiségű államközösségünk belső erőinek, az alapvető társadalmi-gazdasági viszonyok szilárdságának és annak az egyes irányú mozgásnak, amelynek alapját a munkásosztály hatalma, a szocialista átalakulás szorgalmazása, valamint a szabad és egyenrangú népek és nemzetiségek testvériségének és egységének eszméje képezi.

Az előterjesztett alkotmányos megoldások következetesebben vezetik le a társadalmi ügyek igazgatásának és a politikai hatalom gyakorlásának egész struktúráját, lehetővé téve, hogy a munkásosztály, a parasztsággal és más dolgozó rétegekkel szövetkezve, uralkodó erővé váljon a társadalmi és politikai döntéshozatal rendszerében. A dolgozó ember közvetlen szubjektumává válik a politikai rendszernek. E szerepében azonban nem elszigetelt egyénként lép fel, hanem öngazgatásosan megszervezve, közvetlenül a társult munka szervezetében és más öngazgatású szervezetekben és közösségekben, valamint a maga társadalmi-politikai szervezeteiben, közvetve pedig a maga küldöttei révén vesz részt a társadalmi-politikai közösségek irányításában. Így módon társadalmunk haladó erői, élükön a Jugoszláv Kommunista Szövetséggel, jelentős lépést tesznek előre a képviselői demokrácia túlhaladásában, és megsemmisítő ütest mérnek mindazokra az erőkre, melyeknek alapvető közös céljuk, hogy letérítsenek bennünket a szocializmuson, a munkásosztály hatalmán és öngazgatásán, minden nemzetünk és nemzetiségünk teljes egyenjogúságán alapozódó társadalmi fejlődésünk legfőbb irányvonaláról.

Az 1971-ben elfogadott alkotmányfüggelék szükségeszerűen megkövetelték, hogy a megkezdett alkotmányreformot teljes egészében végrehajtsuk, s hogy továbbfejlesszük társadalmi-gazdasági viszonyainkat, összhangban a munkásosztály döntő szerepével az öngazgatásban, valamint a nemzeti egyenrangúság következetes megvalósításával.

Már a JKSZ második értekezlete kiemelte, hogy az alkotmányreform irányvonalának egybe kell esnie az osztályjellegű és demokratikus megnyilvánulási politikai rendszer,

valamint a teljes nemzeti egyenrangúság továbbfejlesztésének és megerősítésének irányvonalával.

Az alkotmánymódosítások ilyen alapvető irányvonala mellett foglalt állást az öngazgatók második kongresszusa is, és minden más értekezlet, amit a Kommunista Szövetségben, a Szocialista Szövetségben, a Szakszervezeti Szövetségben és a többi társadalmi-politikai szervezetben folytattak le, különösen annak a szerteágazó politikai tevékenységnek a keretében, amelyre Tito elvtársnak és a JKSZ Elnöksége Végrehajtó Irodájának levele után került sor.

Az alkotmányfüggelékek végrehajtásában már eddig is jelentős eredményeket értünk el, de a harcot még nem nyertük meg minden területen, noha az erőviszonyok számottevően megváltoztak a munkások minőségileg új pozíciójának javára. Továbbra is számolnunk kell tehát a technobürokratikus, menedzsereskedő, dogmatikus-etatista erők ellenállásával, hiszen rendkívül szívós erők ezek, és főképpen ott jelentkeznek, ahol az öngazgatás mellőzésével koncentrálódik a munkásosztály terméktöbblete. Ezek az erők nehezen békülnek meg az olyan viszonyok létrehozásának szükségességével, amelyek megfosztják őket kiváltságos helyzetüktől, nekünk azonban nyíltan szembe kell fordulnunk velük.

Biztosra vehetjük, hogy a közvitában igen nagy érdeklődés nyilvánul majd meg azok iránt az alkotmányos megoldások iránt, amelyek a társadalmi-gazdasági berendezkedés további feldolgozását és pontosabb meghatározását érintik, s amelyek közelebbről határozzák meg a dolgozó emberek társadalmi-gazdasági helyzetét a társult munkában, továbbá szabályozzák a munka és az eszközök társítását a társadalmi újratermelésben, biztosítják az öngazgatású érdekközösségek létrehozását, a társadalmi tervezést, az önálló, bizalmas munkát és a tulajdonjogi viszonyokat, meghatározzák a szocialista öngazgatású demokráciának mint a proletárdiktatúra sajátos formájának elemeit, azokat az elveket, amelyek alapját képezik a társadalmi ellenőrzés és felelősség rendszerének, tisztázzák az ember gazdasági és szociális biztonságának alapelveit, szavatolják a munkásellenőrzést, és a társadalmi önvédelmet, előírják a társadalom védelmi mechanizmusát minden torzulással és ellenállással szemben, de nem lesznek közömbösek azok a megoldások sem, amelyek a delegátusrendszerre vonatkoznak, hiszen ezzel kívánjuk biztosítani a munkásosztály és az összes dolgozó emberek közvetlen befolyását a döntéshozatalra, és ezzel teremtünk közvetlen kapcsolatot az egész szkupstinai rendszer és a társadalmi bázis között. Nagy érdeklődésre tarthatnak számot ezenkívül azok az alkotmányos megoldások is, amelyek Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány helyzetét, valamint a tartomány és a községek viszonyát érintik.

Teljes mértékben helyeselve azt az álláspontot, hogy a társadalmi-gazdasági berendezkedés és a társadalmi-politikai rendszer minden alapelvét, az ember és a polgár minden jogát és kötelességét egységes alkotmánysszöveg útján kell rendezni, ami újabb igazolása lesz a jogoszláv munkásosztály és az összes dolgozó emberek, népek és nemzetiségek történelmi elhatározottságának, hogy az egységes jogoszláv öngazgatású államközösségben kívánnak élni, ez alkalommal csupán néhány alkotmányos megoldás jelentőségére kívánunk rámutatni.

Az alkotmányos szövegek, továbbfejlesztve az alkotmányfüggelékek törekvéseit, teljesebben feldolgozzák a társult munka alapszervezetének koncepcióját, kimondják, hogy ez képezi a munka és az eszközök társításának alapvető formáját, amelyben a munkás megvalósíthatja elidegeníthetetlen jogát arra, hogy elő és holt munkája alapján döntsön a maga munkájának feltételeiről és eredményeiről, erőteljesen szembehelyezkedve a hatalom monopolisztikus társításának és koncentrációjának minden formájával a technobürokratikus és más struktúrákban.

Az alkotmány szavatolja a termelési, a forgalmazási és a pénzügyi tevékenység magas fokú kölcsönös kapcsolatát és egymástól való függőségét, s ezáltal kiküszöböli a forgalmazási és pénzügyi tevékenységek kiváltságos és monopolisztikus helyzetét, megszüntetve a tőkés viszonyok újratermelődésének veszélyét.

Másrészt szoros kapcsolatot teremt az alkotmány az anyagi termelés és a társadalmi tevékenységek között is, miáltal létrehozza a társadalmi újratermelés egységes rendszerét, ami természetesen következménye az egységes társadalmi-gazdasági és politikai rendszernek.

Céljuk és tevékenységi területük szerint az alkotmány sokféle lehetőséget kínál fel az öngazgatású érdekközösségek létrehozására is, avégett, hogy az ilyen öngazgatási formák által még közelebbi kapcsolatba kerüljön egymással az anyagi termelés és minden társadalmi tevékenység. Ennek alapvető célja nem csupán a gazdaság és a nem gazdaság kapcsolatának megteremtése, hanem az öngazgatás minőségileg új formáinak továbbfej-

lesztése is, melyekben a szolgáltatások igénybevevői, akik a maguk jövedelméből pénzelik az érdekközösség tevékenységét, döntő befolyást gyakorolhatnak azok munkájára és működésére.

Ennek kontextusában, a mezőgazdasági magántermelő helyzetének rendezése érdekében, az alkotmány sokféle lehetőséget kínál fel a társadalmi szektorral való társulás megvalósítására, ami a magántermelőknek nemcsak gazdaságosabb és nagyobb termelést, nagyobb egyéni és összjövedelmet biztosítana, hanem arra is lehetőséget adna, hogy a földműves nagyobb mértékben éljen öngazgatói jogaival. Számos probléma, ami ma megterhelését jelenti a földműves reális szociális, gazdasági helyzetének, könnyebben oldódhat meg ezekben az új minőségű folyamatokban, amelyekben a termelés továbbfejlesztése, a munka nagyobb jövedelmezősége és a magántermelők új alkotmányos helyzete képezi alapját a problémák megoldásának.

A társadalmi tervezés rendszere a társult munka alapszervezetétől a szövetségig, meghatározottabb helyet kapott az előterjesztett alkotmányos megoldásokban, különös tekintettel arra, hogy a munkásosztály és a társult munka érdekei a legfőbb fejlődési érdekékké lépnek elő. Különleges hangsúlyt kapott minden szubjektum felelőssége a társadalmi-gazdasági fejlesztési politika céljainak és feladatainak, a jugoszláv piac és a társadalmi-gazdasági rendszer egysége biztosításának és az öngazgatók termelési viszonyok továbbfejlesztésének tekintetében, ami biztos alapját képezi a társadalmi fejlődés szocialista tervezésének, s ugyanakkor erőteljes csapást mér az anarcholiberalizmusra, az etatizmusra, a technokritizmusra és minden más öngazgatóellenes viszonyra és felfogásra.

II.

A közvita keretében különleges figyelmet kell fordítanunk a tartományi alkotmánytörvényre mint a jugoszláv alkotmányos rend és a Szerb Szocialista Köztársaság alkotmányos rendszerének részére.

Már most meg lehet állapítani, noha ez csak a közvita során nyerhet igazolást, hogy az alkotmánytörvény tervezetének szövege, azokban a részeiben, amelyek nem egyszerű ismétlései a szövetségi és a köztársasági alkotmányos előírásoknak, minden tekintetben jelentős és újszerű továbbfejlesztést jelzi az öngazgatók alkotmányosságának és a szocialista autonómításnak. Az adott megoldásokba be van szöve a JKSZ politikája megvalósításának minden eddigi forradalmi vívmánya, minden eredménye azoknak az alkotó jellegű erőfeszítéseknek és annak a harcnak, amelyet a munkásosztály és minden dolgozó ember, tartományunk minden nemzete és nemzetisége folytatott az öngazgatók elmélyítéséért; bele van szöve a JKSZ-nek a IX. kongresszusa óta, de különösen Tito elvtárs levele után meghozott minden politikai határozata. Megoldásait úgy alakítva ki, mint a munkásosztály történelmi érdekeinek érvényesülését, az alkotmánytörvény tervezete ilyen eszmei-politikai beállításban határozza meg mindazt, ami a népek és nemzetiségek egyenrangúságának további elmélyítését, az összehangolt nemzetiségi viszonyok létrehozását szolgálja.

Nagy figyelemmel tárgyalja a tervezet szövege azokat a kérdéseket is, amelyek a Szerb Szocialista Köztársaság közös funkcióit illetik. A közös funkciók kérdése, amelyet az egész köztársaság területén egységesen oldunk meg, az autonóm tartományok helyzetének elemét képezi, és elemét képezi a köztársaság egységének is, ami már megtalálta a maga igazolását a szövetségi alkotmányban és a köztársasági alkotmány függelékeiben is. E tekintetben a társadalmi-politikai tényezők a köztársaságban és az autonóm tartományokban már összeegyeztették álláspontjaikat, s ez, véleményünk szerint, szintén hozzájárul majd a Szerb SZK területén élő munkásosztály és minden dolgozó ember, a népek és nemzetiségek közös érdekeinek öngazgatók rendezéséhez.

A kommunális rendszer továbbfejlesztése terén tartományunkban jelentős eredményeket értünk el az elmúlt, csaknem húsz esztendő időszakban, de ennek ellenére is elég sok kérdés maradt még mindig nyitva. Az új alkotmányos megoldások oly módon igyekeznek ezt a rendszert továbbfejleszteni, hogy a kommunára úgy tekintenek, mint alapvető társadalmi-politikai öngazgató közösségünkre — olyan egységes elv ez, amit már a szövetségi alkotmánytervezet is így határoz meg. Ez azt jelenti, hogy az alapvető társadalmi-gazdasági, és öngazgatói viszonyok a községben valósulnak meg, amit nem lesz és nem is lehet autarchikus. Az öngazgató bázis gazdasági és politikai szerepének erősítése a legközvetlenebb módon, a községben fejeződik ki, és ez a folyamat biztosítja, hogy valóban a község válik alapvető társadalmi-politikai öngazgató közösségünké. A község ilyen elközelítéséből kiindulva, az alkotmánytörvény tervezete a meghatalmazások minél magasabb fokú decentralizálását tűzte ki célul a tartományból kiindulva a községek felé,

de a községeken belül is, a községi szervektől kiindulva az öngazgatás bázisai és a társult munka szervezetei felé, amit a dolgozó emberek közvetlen öngazgatási döntéseivel biztosítunk az anyagi termelés, az elosztás és a fogyasztás szférájában. Ily módon a decentralizálódás folyamata beépül az öngazgatásos viszonyok rendszerébe, megszüntetjük az elidegenített döntéshozatalt a munkatöbbletről, s megteremtjük a lehetőséget, hogy az alapvető társadalmi viszonyok kérdéseit ott oldjuk meg, ahol azok létrejönnek, a község öngazgatású struktúrájában, s hogy csak az általánosabb érdekű ügyeket intézzük területi jellegű községek közötti együttműködéssel, vagy a tartomány keretében. Ez a megoldás megköveteli az öngazgatási megbeszéléseket, amikor a tartomány továbbfejlesztésének olyan jelentősebb kérdéseiről van szó, amelyek már az eszközök megfelelő koncentrációját is megkövetelik — a demokratikus megbeszélések azonban még ilyenkor is pontosan meghatározzák az eszköztársítás céljait és lehetetlenné teszik, hogy a társadalmi tőke bármilyen formában újratermelődjön. Éppen ezért a tartományi társadalmi tervek és költségvetések, a törvényhozásnak mindenekelőtt a közösen elfogadott politika céljait kell szolgálnia a tartomány egész struktúrájának figyelembevételével, ami egyúttal szükségessé teszi az összes társadalmi tényezőnk nagyfokú felelősségét a közös politika végrehajtásában.

Az alkotmánytörvény szabatosan meghatározza a községek hatáskörét is, a községek elidegeníthetetlen jogait, amelyeket még a tartomány törvényhozásával sem lehet megcsorbítani, összhangban a közösen meghatározott alapelvekkel.

III.

A közvíta megszervezése az alkotmányos változások második szakasza keretében ma a Szocialista Szövetség és minden más szervezett szocialista öngazgatású erő számára a legfontosabb feladatot jelenti. A közvitában mindenképpen biztosítanunk kell a Kommunista Szövetség által vezetett minden haladó erő világos és szilárd eszmei-politikai és akcióegységét. Ennek a ránkváró tevékenységnek alkotó részét kell képeznie a JK SZ X. kongresszusára való felelkészülés sikeres végrehajtásának.

Mint már hangsúlyoztuk, a közvitában szükség lesz az előterjesztett alkotmányos megoldások közelebbi megvilágítására és tolmácsolására is. E tekintetben azonban semmiképpen sem elégedhetünk meg az egyes kérdések formális-jogi jelentésének megmagyarázásával, hanem minél inkább arra kell törekednünk, hogy megvilágítsuk eszmei-politikai lényegüket és hatótávolságukat szocialista forradalmunk és öngazgatásos alkotmányosságunk folytonosságának biztosítása tekintetében.

A munkásosztálynak mint a társadalom legfőbb erejének és a történelmi előrehaladás legfőbb hordozójának, ebben a közvitában minden eddiginél erőteljesebben kell érvényesülnie a feladatok végrehajtásában és a felelősség vállalásában, hogy saját akcióképessége még inkább megnyilvánuljon a társadalmi viszonyok megváltoztatásában. A munkásosztály öngazgatású akciója az alkotmányfüggelékek életrekeltségében nagy jelentőségű a közvíta szempontjából is. Az alkotmányfüggelékek megvalósításáért folytatott harcában a munkásosztálynak számos nyílt kérdést kell megoldania, ami életét és munkáját érinti. A nagyfotosságú társadalmi feladatok megoldása, mindenekelőtt a társadalmi-gazdasági szilárdság elérése annál hatékonyabb lesz, mennél nagyobb szervezethezességel lépnek fel a munkások és az összes dolgozó emberek a maguk társadalmi-politikai szervezeteiben, a Kommunista Szövetségben, a szakszervezetekben, a Szocialista Szövetségben és másutt, és mennél inkább e szervezetek programjai is a közös célok, feladatok megvalósítására irányulnak.

Az alkotmányos változások második fázisa keretében sorra kerülő közvíta irányításának és vezetésének programjaiban minden társadalmi-politikai szervezetnek és más társadalmi tényezőnek világosan meg kell határoznia a közös és a különleges feladatokat. E feladatok meghatározásához megfelelő alapot nyújt a JK SZ X. kongresszusánk platformja, Tito elnök expozéja a Szövetségi Tanácsban, valamint Kardej elvtárs felszólalásai az alkotmányos változásokkal kapcsolatban. Már a viták lebonyolításához is úgy kell hozzájárulnunk, hogy biztosítsuk a Szocialista Szövetség, a szakszervezetek és az Ifjúsági Szervezetek korszerűbb, hatékonyabb és forradalmibb szervezethezességét, ami összhangban van az osztársadalmi változásokkal.

Minthogy több jelentős dokumentum és politikai esemény már a közvíta kezdete előtt is megfelelő előfeltételeket és lehetőséget teremtett a vita helyes irányba való terelésére, s a Levél és Tito elvtársnak a Szerb SZK társadalmi-politikai aktívája előtt mondott beszéde után kedvező feltételek jöttek létre a mostani akció levezetésére, biztosak lehetünk benne, hogy a viszonylag rövid határidő ellenére, ezt a feladatot is hatásosan, ésszerűen és eredményesen végrehajthatjuk. Tanúi lehetünk annak, hogy számos környezetben

minden várakozás és bizonytalankodás nélkül hozzáálltak a tevékenységi programok kidolgozásához a közvitával kapcsolatban, és hogy máris megindították az akciókat. Ebből már most levonhatjuk a következtetést, hogy semmiképpen sem kell formai egyöntetűségre törekednünk az aktivitásban, hanem támogatnunk kell a sokoldalú kezdeményezőkézséget, csak így adhatunk lehetőséget a vélemények és javaslatok sokrétű kifejtésére.

Nagyfontosságú feladatok várnak a Szakszervezeti Szövetségre is. Az alkotmányos változások nyomán új viszonyok alakulnak ki a társult munkában és a politikai rendszerben, és éppen ezért a közvitának el kell jutnia a társult munka minden szervezetébe. A szakszervezetek és vezetőségeik azonban már a korábbi időszakokban is nagy tapasztalatokra, megfelelő jártasságra tettek szert az ilyen akciók lebonyolításában, sikeres munkát végeztek az alkotmányfüggelék végrehajtása során is, s ez a biztosítéka annak, hogy mostani kötelezettségeiknek is eleget tudnak tenni.

Bizonyosra vehetjük, hogy a fiatalok sem csupán magyarázatokra és tolmácsolásra várnak az új alkotmányos rendelkezések, fogalmak és intézmények kapcsán, amelyek számukra már a valóságot fogják jelenteni a munkában és az életben. Éppen ezért nagyon fontos, hogy a közvita lefolytatása során az ifjúság meghatározott módon új ismereteket tegyen szert alkotmányos rendünk forradalmi folytonosságáról és eszmei elhatározottságunkról a marxista elmélet és annak alkotó jellegű alkalmazása mellett a JKSZ irányvonalában.

Ez alkalommal is rá kell mutatnunk és hangsúlyoznunk kell, hogy a közvita lefolytatásában a tudományos munkásokra és intézetekre, az egyetemekre és a szakszervezetekre is fontos és felelősségteljes feladat hárul. Az ő véleményeik, tanácskozásaik és javaslataik nélkül a közvita nem lehet teljes. Nekik kell biztosítaniuk a különleges és tematikus vitákat az új alkotmányos rend legkülönbözőbb területeiről, de különösen azokban a kérdésekben, amelyeknek döntő hatásuk lehet a munkássztyál és a dolgozó emberek helyzetére.

Az alkotmányvita rendkívüli jelentőségének hiánytalanul kifejezésre kell jutnia a sajtóban, a rádióban és a televízióban is, ahol, legalábbis egyes szerkesztőségekben, már most hozzáálltak saját programjuk kidolgozásához az új alkotmánydokumentumok magyarázása és tolmácsolása céljából, valamint az alkotmányvita követése érdekében. A tömegtájékoztatási eszközöknek a lehető legnagyobb mértékben elő kell segíteniük az új alkotmányos megoldásokhoz való alkotó hozzájárulás serkentéséhez és kinyilvánításához. A szocialista demokrácia öngazgatásos konceptusáért folytatott következetes harcban, amelyben a munkássztyál megvalósítja uralkodó befolyását, a tömegtájékoztatási eszközöknek még inkább meg kell szabadulniuk minden függetlenségi irányzattól, eszmeileg és politikailag még inkább képessé kell válniuk arra, hogy hatékonyan és mélyrehatóan a KSZ irányvonalán tevékenykedjenek. Szerepük e tekintetben is jelentős, hogy figyelemmel kísérjék a közvitát az ország más részeiben.

A Szocialista Szövetség számára a közvita nagyfontosságú feladatot és felelősségvállalást jelent, de ez egyben arra is kedvező lehetőséget kínál, hogy a Szocialista Szövetség úgy érvényesüljön és igazolja magát, mint a szervezett szocialista erők frontja, és mint a társadalmi-politikai szervezetek szövetsége. Alkalom ez arra is, hogy a Szocialista Szövetség fölmérje helyzetét és szerepét, összhangban az új alkotmányok szövegében előterjesztett kötelezettségekkel és felelősséggel, s hogy ebben az akcióban ilyen szempontból is megszerezze első tapasztalatait. Így értelmezve szerepünket és felelősségünket a közvitában és annak eredményei tekintetében, már most kifejezzük egyetértésünket azokkal az előterjesztett alkotmányos rendelkezésekkel, amelyek a Szocialista Szövetség helyét és funkcióját határozzák meg öngazgatású szocialista társadalmunkban, olyan helyet és szerepet biztosítva neki, ami már eddig is jelentős és alkotmányosan meghatározott volt, de az elkövetkező időszakban még nagyobb fontosságú lesz.

A VDNSZSZ TV szervei és testületei tevékenységének alapvető irányvonalait a három alkotmányos szöveg közvitájával kapcsolatban a Tartományi Választmány és szerveinek munkaprogramja tartalmazza, de belefoglaltuk abba a programjaveszlaba is, amit a közvita lebonyolításával kapcsolatban ma kell elfogadnunk. A Tartományi Választmánynak szavatolnia kell a közvita koordinálását és irányítását, vezetését és összegezését, s ebből a célból egy koordinációs testület megalakítását javasoljuk a társadalmi-politikai szervezetek és a Tartományi Képviselőház küldötteinek részvételével. Úgy irányoztuk elő, hogy a közvita eredményeinek politikai összegezését a Tartományi Választmány ülésén végezzük el, amelyen az összes társadalmi-politikai szervezetek és a tartomány valamennyi képviselői és öngazgatási testületének küldöttei is részt vennének.

Végül még egyszer hangsúlyoznunk kell, hogy a JSZSZK alkotmánya, a Szerb SZK alkotmánya és a Vajdaság SZAT alkotmánytörvénye tervezetének közvitáját az osztár-

sadalmi változások és a Kommunista Szövetség által vezetett ösztársadalmi akció alkotó részének tekintjük, s éppen ezért hatékony megszervezésével, a tömegek megmozgatásával elősegíthetjük, hogy a következő időszakban még erőteljesebben valósuljanak meg azok a feladatok, amelyeket Tito elvtárs levele és szavai tartalmaznak.

A szerkesztőség megjegyzése

E számunk Dokumentum rovatában közölt három szöveg nem folyóiratunk számára készült. A rovat szövegei, ahogyan azt kerekasztal beszélgetésünk bevezető soraiban hangsúlyoztuk, a résztvevők rendelkezésére álltak. Véleményünk szerint három, formára egymástól eltérő, de tartalmukban igen jelentős szövegről van szó.

Jan Sirka szövege a VDNSZSZ TV Elnöksége bővített ülésén elhangzott vitaindító titkári beszámoló volt. A másik szöveg, mr. Milan Mali szövege, az ülésen elhangzott vitájának szövege. Rovatunkban az első helyen közölt szöveg, viszont, már az ülés munkája alapján készült munkaprogram. Mindhárom szöveg mondanivalója kifejezi milyen szándékkal és céllal indult a közvita, de az adott társadalmi és politikai körülményeket is, amelyek befolyásolták a közvita céljait és a társadalmi tevékenység tartalmát.

Jan Sirka beszámolójának és mr. Milan Mali felszólalásának címét a szerkesztőség adta.

szimpózion

Rövid József

A Jugoszláviai Ipari Pedagógusok Szervezetének első értekezlete

Opatija, 1973. május 21—23.

Ezt az értekezletet a rijekai Ipari Pedagógiai Egyetem és az Ipari Pedagógiai Intézet közösen szervezte meg.

A résztvevők között mintegy 100 ipari pedagógus és más pedagógiai, ipari stb. szakember volt, főleg a tanintézetek, pedagógiai intézetek, tanácsok és ipari üzemek szakemberei.

Az értekezleten ismertették kutatómunkájuk eredményeit az első hazai magiszterek, (az Ipari Pedagógiai Egyetem harmadik fokozatának végzősei), valamint néhány beszámoló hangzott el az időszerű ipari-pedagógiai problémákról.

Az értekezlet folytatásaként a negyedik napon megtartották a Jugoszláv Ipari Pedagógusok szervezetének évi közgyűlését, amelyen Dr. Martin Petančić, a szervezet elnökének beszámolóján kívül elfogadták az 1973/74-es iskolaévre beterjesztett munkaprogramot is.

Az értekezlet bevezetőjeként Dr. Martin Petančić beszéde hangzott el, aki a jugoszláviai iskolahelyzetről és képzési problémákról fejtette ki véleményét. Kiemelte az ipari pedagógiai elmélet fejlődését és gyakorlati alkalmazásának problémáit Jugoszláviában. Rámutatott a képzés és a munka közötti szoros kapcsolat szükségességére, az elemző tudományos elméleten alapuló ipari és gazdasági fejlődésre, ami tulajdonképpen az ipari pedagógia képző, formatív hatásának területe is. Továbbá megemlítette a hazai ipari pedagógia szocialista, integratív és marxista jellegét, mert a 20-éves rijekai Pedagógiai Egyetem hallgatói zömmel az iparból való munkások, akik Jesenicetől Đevdelijáig terjedő területekről valók. A középfokú oktatás megreformálásának egyik modelljét az „általános középiskola” koncepcióját az ipari pedagógiában tudományosan kimutatott és kimunkált elvek szerint vezették be a JSZSZK egyes részein (A Horvát, Szerb és Macedón Szocialista Köztársaság területén).

A továbbiakban párhuzamot vont a jugoszláviai iskolai reformkísérletek és folyamatok alakulása során jelentkező álláspontok között. Nálunk az egységes középiskolai formát elvetették ugyan (csak a Horvát, Szerb és Macedón Szocialista köztársaságok területén vannak főleg ágazati rendszer szerint), de a világon mindenütt az általános iskolai végzettség a tízéves időtartam felé tart. A nálunk létező két zártkörű iskolatípus, a gimnázium és szakközépiskola egyrészt (vezetőket és tervezőket képez ki) és a másik oldalon a szakmunkásképző (munkások és kivitelezők iskolája) ma már teljesen elfogadhatatlan iskolatípusok éppen az oktatásban, nevelésben így beállított dualizmus miatt.

A társadalom politikai és pedagógiai szerepének erősödnie kell a társadalmi viszonyok és a művelődés kifejlesztésében, mert nálunk eddig a képzés mint szociális tényező kevés hangsúlyt kapott. A Szövetségi Szkupstina határozatában fektettük le az öngazgatói alapon való oktató-nevelő munkát, és ezt a JKSZ III. értekezletének Határozatában eszmeileg kiszélesítettük. Ezek a dokumentumok adnak irányvételt a nevelési céljaink kitűzésében. Egyértelműen a marxista rendszerbeli módszer alapján történhet a szakképzés, és az ipari pedagógusok feladata az alapos oktató-nevelői munka, a tudományos munkássággal való részvétel, a szakközépiskolák társadalmi és gazdasági helyzetének előmozdítása és főleg a szakmunkásképző iskolák helyzetének javítása legyen — fejezte be fejtegetéseit Dr. Petančić.

A képzés területéről bemutatott magiszteri kutatómunkák a tervezés, programozás, a megvalósítás, értékelés és osztályozás tárgyköréből voltak. Az említett kutatómunkákra a rijekai Ipari Pedagógiai Intézet és az a munkaszervezet kötött szerződést, amelyben a kutató munkaviszonyban volt. Ennek értelmében a kutatómunka pénzelését a munkaszervezet végezte az Ipari Pedagógiai Intézet pedig szavolta a kutatómunka elvégzését.

Elsőnek Mario Potočnjak számolt be „A dinamikus rendszerű modell alkalmazása a középfokú grafikai káderek képzésében és szakképzésében” című kutatómunkájának eredményeiről.

A munkaviszonyban levő szakemberek a grafikai ágazatban sem mutatnak minimális munkaviszonyi állandóságot. Sok a munkaerővándorlás, az ipar technológiája is állandóan változik, ami világviszonylatban is az oktatás és képzés kríziséhez vezet. (Filip H. Kums: Az oktatás világválsága, Belgrád, 1971. 136. old.) Természetszerű a képzési folyamat alkalmazkodása ezekhez a változásokhoz. A megoldás a termelés és a képzés szoros összekapcsolásában keresendő. A képzési kimenetnél a következő foglalkozási munkástípus jelentkezik: betanult munkás, szakmunkás, önálló szakmunkás és technikai munkás. Minden egyes foglalkozás vízszintes és vertikális szakmai vagy foglalkozási továbbképzése lehetséges, de szükséges is. A kézi munka mind kevesebb lesz, s helyébe az összetett és értékes termelőeszközök és berendezések irányítása lép. A kimunkált és a gyakorlatba beállított dinamikus képzési rendszer állandóan kísérni és tökéletesíteni kell (az előadói káder, felszerelés, taneszközök és programok területén), de az ellenőrzés és újítások sem maradhatnak el. A zágrábi iskolaközpontban, ahol a középfokú grafikus szakembereket képezik és képeztik, ennek az említett dinamikus modellnek már van alkalmazása. Eredményességét és kiértékelését az egzakt felmérések alapján ítéldhetjük meg 1975-ben.

Milyan Ratković: „Komplex tervezés a középiskolában” c. kutatómunkáját ismertette. Kutatócsoportjával felmérést végeztek a jelenlegi tervezés minőségéről és mennyiségéről egyes középiskolákban. A tervezés körüli problémákra a felelet még várta magára, mert igen kevés hazai meg külföldi ilyen irányú felméréssel és módszertani megoldással rendelkezünk. Ez a kutatómunkai felmérés az mutatja, hogy a középiskoláinkban való tervezés sem minőségileg sem mennyiségileg nem felel meg a jelenlegi munka követelményeinek. A kutatómunka a következő javaslattal próbál segíteni a helyzet javításán: A tervezés a középiskolában egy visszatérő körvonalas rendszert alkosson, amelyben az információk gyűjtésétől, azok elemzésén keresztül a programozástól a megvalósításig s ezentúl az ellenőrzést és a kiértékelést is tartalmazza. A tervezésben az intézmény minden alkotójának részt kell vennie, mert a tervezéssel mi javasolunk, határozzuk és irányítunk. Ilyenfórmán az egységes program felépítésébe egyedi programok is tartoznak, amelyek az egyedi munkákat ölelik fel.

A munka, az idő, a kérdérek és az anyagi feltételek párhuzamos tervezésével érhetjük el az összes akciók szakszerű irányítását, de a tervezés egyszersmind bizonyító dokumentum is az iskola és a társadalom viszonyának bemutatására.

Cvetko Smilevski: „A tantervi programok változtatásának technológiája” c. kutatómunkája a didaktológia területéről való. Ez a munka mint rendszerbeli eljárást, számunkra — vajdasági tanintézetekre — igen jelentős és időszzerű gyakorlati megoldást mutat be. A didaktológia mint a tanítás tudománya az utóbbi időben a programozás, ésszerűsítés és a kiértékelés területén igen sok újat hozott. A tantervi programok változtatására nálunk több okból is sor kerül: elsősorban az ipar és a gazdaság nincs megelégedve a végzett növendékek szakmai tudásával és jártasságával, másodsorban pedig a középiskolák általános ún. közös programi alapja a szakiskolákban a humanisztikus és természettudományi tárgyak bevonásával — bővül. Ez viszont azt eredményezi, hogy a szaktantárgyakra hagyott heti óramennyiség csökken. A jelenleg érvényben levő Vajdasági Középiskolai Törvény most már csak heti 30 tanórát lát elő a tantervben. Innen ered a tantervek és programok szükségszerű változtatásának az elkövetkező időben való végrehajtása.

Smilevski is a tanintézmény részvételét helyezi előtérbe a tanterveknek és a programoknak a változtatásában. Az általa elvégzett kísérlet igazolta azt a feltevést, hogy a tananyag egzempláris átcsoportosításával, a tanulásban jelentkező transzfer bevonásával a heti 6 óra helyett heti 5 órával jobb eredmény érhető el, mint a tradicionális tanításszervezés esetében. A programi anyagból az egzemplári kiválasztást az ún. Delfi módszerrel oldotta meg. A programi anyag rekonstruálását a hálós tervezés rendszerű technikával végezték el. Mindez arra is enged következtetni, hogy ezekkel a módszerekkel más tantárgyaknál is eredményesen oldható meg a programi változtatás.

Jovan Vasović: „A katonai szaktantárgyaknál való ésszerűsítés és programozott oktatás alkalmazásával” c. kutatómunkája a tanulási és tanítási folyamat eredményességének foko-

zását tűzte ki célul. A közismert, frontális osztálymunka magasabb szintre való emelése világviszonylatban is jó eredményekhez vezetett éppen a programozott oktatás alkalmazásával. Ez a felmérés is azt bizonyítja, hogy a gyakorló pedagógusnak a sikeres munka elérése érdekében alkalmaznia kell a programozott oktatást. A repülélemélet tantárgynál ez a tanulási rendszer 10—15%-kal jobb átlageredményt hozott a tradicionális tanítási rendszerrel szemben — tekintet nélkül az elektronikus tanterem, vagy az írásos programozott anyag alkalmazására.

Momčilo Lazović: A különleges momentumok és az automatizáció kialakulása c. kutatómunkájában kimutatta, hogy a gyakorlati oktatásban időbeli megtakarítást és a jártasságok magasabb fokú elsajátítását jelentik a „különleges momentumok” kiemelései.

Dušan Čvarković: A tanulók fejlődésének pedagógiai és didaktikai kísérő és értékelő rendszerei c. kutatómunkája egy újítást kíván bevezetni. A vezető tanár vagy osztályfőnök mellett, minden tantárgytanító tanár is aktívan részt vesz a tanuló fejlődésének és előmenetelének kísérésében és értékelésében. Az iskola pedagógusa vagy pszichológusa a munkatárs és tanácsadó szerepét tölti be. Ennek a kísérő és értékelő rendszernek egyik lényeges újítása az, hogy a tanár munkájának értékét nem a megtartott óráinak számával vagy minőségével méri, hanem a tanulók nevelésének és oktatásának minőségi és mennyiségi mutatóival.

Az értekezleten elhangzott még G. Piskavica jelentése a gyakorlati (műhely-) munka ésszerűsítéséről, amelyet a tanulók felkészítésének rendszerezésével, a tanár alkotói hozzáállásával s más tényezőkkel igyekeznek elérni.

Đ. Tabaković értekezést írt egy lefolytatott kísérletről, amit a műhelygyakorlatok osztályozásánál vezettek be. Új osztályozási skálát javasol, ahol az eddigi tényezők mellé az osztályzat kialakításához a szorgalom és a kialakult személyi állásfoglalás is tényezőként szerepeljen.

Az elhangzott kutatómunkák jelentéseinek meghallgatása után minden alkalommal bő vitára került sor, és a magiszteri munkák megvédése lényegében ezen az értekezleten a nyilvánosság színe előtt történt meg, habár a formális védelem előbb zajlott le.

Az utolsó nap második felében két tervezetet ismertettek a hallgatósággal és a résztvevőkkel. Az egyiket dr. M. Petančić és T. Grgin állították össze, s ez a tanulók fejlődésének regisztrálására szolgáló rendszer kódexsze, amelyet kísérleti fejezetbe állítottak már ez év folyamán.

A másik dr. T. Tomeković vezetésével készülő nagyobb terjedelmű pszichológiai felmérés lenne az emberek egymásközötti viszonyáról a társult munka alapszervezetében.

A negyedik napon az évi közgyűlés több fontos határozatot fogadott el:

1. Már 1973 októberében megtartják a második értekezletet, amely tartalmánál fogva egészen más lesz, mert főleg az üzemek és a munkaszervezetek problémáival foglalkozik majd.
2. Elfogadta az ezévi kezdettel induló „Ipari Pedagógia” című folyóirat megjelenését.
3. Tovább bővítik az Ipari Pedagógiai Intézet keretében működő harmadik fokozati tanulmányokat.
4. A közgyűlés támogatja a tudományos doktorátusi rang szervezését az Ipari Pedagógiai Egyetem és az Ipari Pedagógiai Intézet keretein belül.
5. A tagság tömegesítését nemcsak az ipari pedagógusok bevonásával kell elérni, hanem az összes tanügyi munkások bevonásával is, akik a szakközépiskolákban dolgoznak.
6. Az alosztályok megalakítását nagyobb városokban és üzemekben és tanintézetekben is szorgalmazni kell.
7. Külön figyelmet kell szentelni az oktatási és más munkaszervezetek kollektív tagfelvételének.

jelen és múlt

A Platform tételei a Kommunista Szövetség vezető szerepének megvalósításáról

Hogyan tekintenek a technokrata erők a munkásosztályra?

Engedjék meg, hogy valamivel hosszabban szóljak a technokratizmus problémájáról, illetve a technokrata-bürokrata összefogásról — hiszen erről a Platform tervezetének úgyszólván minden fejezetében szó esik, és ez különben is olyan téma, amelyről az utóbbi időben sokat frunk és beszélünk. Biztosra vehető, hogy erről a kérdésről igen sok szó esik majd a X. kongresszuson is.

A Platform tervezete külön foglalkozik a mai technokratizmus szerepével a nagyvilágban. Saját technokrata-bürokratikus erőink megpróbálták ebből a szerepből némely dolgokat átplántálni a mi feltételeink közé is.

A technokratizmus a tudományból, a számokból és a diagrammokból mítoszt teremt. Tudatosan elhanyagolja a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokat.

A technokratizmus nem menekül az elmélettől, de elméleti sémákban gondolkodik. Azt a gazdaságpolitikát hangsúlyozza, amely a gazdaságot elválasztja a politikától, a vak ökonomizmust serkentve.

Saját egoista céljait a technokratizmusnak sikerül a nagyvilágban úgy bemutatnia és elhítenie, mint társadalmi szükségletet. Ezt tették a mi technokrata-bürokratikus erőink is. Az öngazgatású társadalmi viszonyok helyett saját szükségleteiket helyezték előtérbe, s úgy próbálták azokat bemutatni, mint a társadalom szükségleteit és érdekeit.

A technokrata-menedzseri monopóliumok a nagyvilágban nem rejtették véka alá igyekezetüket, hogy a burzsoá ideológiát összeegyeztessék a társadalom mai fejlődésével, a tudománnyal és a technológiával. Egyes tudósok, akik a technokrata-menedzseri monopóliumok szolgálatába szegődtek, kimondták a tételt, hogy a korszerű technika független a társadalmi struktúrától. Elméletek tűntek fel a társadalmi viszonyok ösztönszerű változásairól, összefüggésben a tudományos-technológiai forradalom fejlődésével. Ezen az alapon egyesek — mint R. Aron — azt állítják, hogy „a forradalom, amiről Marx beszél, már mögöttünk van”, illetve, hogy „az ipari társadalom végzetes elkerülhetetlenséggel fölöslegessé teszi a marxizmust”.

A technokratizmus apologetikusai formálisan az ideológiák ellen léptek fel, azt állítván, hogy az úgynevezett „technotronikus kor” az „ideológiák végét” jelenti, s hogy máris elérkeztünk a „deideologizált társadalomhoz”.

A munkásosztály fogalmát a technokratizmus tudatosan szűkíti le az egyszerű fizikai munkát végző dolgozókra, és ezen az alapon építi fel elméletét a „proletariátus eltűnéséről”, illetve a „munkásosztály eltűnéséről”.

A mai saját technokratizmusunk is úgy tekintett a munkásosztályra, mint szükségtelen teherre, mint a társadalom melléktermékére. Ez a technokratizmus szintén megkezdte saját céljainak kialakítását, a csoportérdekeket helyezte előtérbe, becsmérelni kezdte a társadalmi tulajdont, olyan viszonyokat és feltételeket igyekezett létrehozni, melyek között könnyen feladhatnánk az osztálytudatot és az osztályjellegű akciókat. A munkásosztály

egyes részeinek szolidaritása helyett megkezdődött a szolidaritás az anyagi gazdagsággal, amelyet elidegenítettek a közvetlen termelőktől. Mindezt olyan kísérletek követték, hogy az öngazgatási viszonyokon kívül teremtsenek különleges formájú összhangot a munka és a tőke között, tehát hogy megőrizzék a régi viszonyokat, hogy az öngazgatást formálisan elismerjék, de hogy továbbra is a maguk módján termeljék ki és használják fel a profitot.

A technokratizmus betörése a Kommunista Szövetségbe többféle módon nyilvánult meg. A legveszedelmesebb az a kísérlet volt, amellyel a Kommunista Szövetséget megpróbálták elválasztani a munkásosztálytól, hogy azután fokozatosan a technokrata-bürokratikus erők uszályhordozójává változtassák. Ez az előretérés abból is kivágott, ahogyan társadalmunk ellentmondásait kezdtük tárgyalni. Más az az ellentmondás, ami az öngazgatású-szocialista és a technokrata-bürokratikus erők között és viszonyában jelentkezik — mert ennek osztályjellege van. És megint más az ellentmondás az öngazgatáson belül. Ezt kölcsönös megértéssel és megbeszélések útján oldhatjuk fel. A Kommunista Szövetségben olyan erők tűntek fel, amelyek az előbbi csoportba tartozó ellentmondásokat, ahelyett, hogy ébresztgették volna őket, megpróbálták egyezkedéssel és megbeszélésekkel feloldani. Ez a rothadt kompromisszumokhoz és engedelményekhez vezetett az öngazgatás számlájára. A gyakorlatban ezek az erők a vállalatok egybeolvadását öngazgatású integrációkká kiáltották ki, az uszórán alapuló hitelrendszer támogatásával viszont megakadályozták a tényleges integrációkat.

Az elmúlt időszakban ezen az alapon épültek ki a viszonyok és alakultak ki egyes személyek és csoportok érdekei az öngazgatású szocialista viszonyok ellenére és azokon kívül, amit azután a további szocialista fejlődés érdekében le kellett törni, hiszen máskülönben az öngazgatási viszonyokon belül keletkeztek volna törések.

Miután háttér fordították a munkásosztálynak, a mi technokrata-bürokratikus erőinknek is azokkal kellett szövetségre lépniük, akik az elidegenített munkatöbbletből élnek, miközben gazdasági erejüket felhasználva politikai tényezőkként lépnek fel, olyan tényezőkként, amelyeknek étvágya annál nagyobbra nő, mennél tágasabb területen folytathatják tevékenységüket. Ezen a talajon tudott erőteljesen kisarjadni a nacionalizmus, és ez segítette elő az unitarista-etatikus koncepciók továbbfejlődését. A megerősödött technokrata-bürokratikus erők már kivetették hálójukat a hatalmi szervekre is a kommunában, a köztársaságban, sőt a szövetségben is.

Már-már nálunk is megfigyelhetővé vált a célok összetévesztése — amiről Gollbreit beszél más helyzetből elemezve a nemzetközi technokratizmust, megemlítve azokat a célokat, amellyel a technostruktúra szívesen azonosítja magát, illetve amikor azt mondja: „azt a feltételezést is elfogadhatjuk, hogy ezek a célok fejezik ki a közös célok alkalmazkodását a technostruktúra céljaihoz”. Erőfeszítéseinkben, hogy teljesebben leleplezhessük saját technokrata-bürokratikus erőink és viszonyaink lényegét, a X. kongresszusig egy lépéssel előbbre kell jutnunk, és világosabban rá kell mutatnunk, hogy döntő csatáról van szó az öngazgatású szocializmus győzelemért.

Ezekben az erőfeszítéseinkben le kell lepleznünk a munkásosztály megosztására irányuló kísérlet lényegét, azoknak az törekvéseknek a lényegét, amelyek a bérvizonyok maradványainak megtartására irányulnak, le kell lepleznünk a nacionalizmus újabb formái megnyilvánulásának lényegét és okait, valamint annak az irányzatnak az okait is, hogy „a világ folyamataiba való bekapcsolódás” jelszava alatt nem csupán a pozitív, hanem a negatív irányú világfolyamatokba is bekapcsolódunk.

Eközben számolnunk kell azzal, hogy a világ fejlett országaiban a technokratizmus már megteremtette a maga szokásait, a maga erkölcsi normáit, s ezek már öröklődés útján kezdenek terjedni. A megvesztegetés, a korrupció, a törvény kijátszása már-már összetevő részét képezi a gazdasági előrehaladásnak. A technokratizmus tehát máris létrehozta saját hagyatékának terhét, amit az egyszerű emberek vagy cinizmussal fogadnak, vagy megszoknak, úgy gondolván, hogy ez részét képezi az életnek.

Saját technokratikus erőink is ezen az úton kezdtek haladni. A Kommunista Szövetség azonban megakadályozta, hogy kialakítsák saját szokásaikat, saját erkölcsi normáikat, noha nem téveszthetjük szem elől, hogy a harc ezekkel az erőkkel még hosszú időt fog igénybe venni, s mindaddig eltart, amíg nem változtatjuk meg a viszonyokat, amelyek táptalajt biztosítanak a technokratizmusnak és bürokratizmusnak.

Ha a technokratizmusról mint társadalmi viszonyról beszélünk, és mint ideológiáról, amely ezekből a viszonyokból táplálkozik, ez annyit tesz, mint azért harcolni, hogy a fiatal nemzedék jobban, teljesebben megértse, mit jelent a szocialista társadalmi viszonyok számára az új technológia, a tudomány új dinamizmusa, az új *gyorsaság* és a fejlődés új *meggyorsítása*. Az én nemzedékem körében a kvantummechanika és a relativitás elmélete nem

csupán nagy érdeklődést keltett, hanem döntő módon arra is kihatott, hogy megváltoztassuk gondolkodásunk módját az ember és a társadalom természetéről. A legújabb óriási tudományos eredmények nem csupán a tekintetben hatnak a mai fiatal nemzedékre, hogy más-milyennek lássák az új világot, mint amilyenek mi láttuk, hanem a tekintetben is, hogy új fényben vegyék szemügyre önmagukat és a társadalmi viszonyokat, amelyben a világ él.

A szocializmus bevonult minden kontinensre

A Platform tervezetének külpolitikai részén dolgozva a bizottság a JKSZ Elnöksége és a JSZSZK Elnöksége együttes ülésének záradékaiból és a JKSZ más, külpolitikai vonatkozású dokumentumaiból, valamint Tito elvtársnak a Szövetségi Gyűlés előtt mondott beszédéből indult ki.

A mai világban végbemenő mozgások értékelése során azonban olyan jelenségek megbízható, mélyreható értékelésének hiányával találtuk szemben magunkat, mint amilyenek: az új integrációs mozgások Európában és általában a nagyvilágban, a szubregionális integrációk és a gazdasági kapcsolatok Kelet- és Nyugat-Európában, a nemzetközi pénzügyi válság, a nemzetközi kereskedelem fejlesztése, a nemzetközi tőkebefektetések stb. Ugyancsak szükségesnek mutatkozott, hogy még világosabban meghatározzuk: a korszerű technológia és tudomány szerepét; a technokratizmus és a technobürokratikus ideológia nemzetközi méreteit; a szocialista erők, a munkás-, felszabadító és más haladó mozgalmak jelentőségét a tőke tulajdonosainak és igazgatóinak kiváltságos helyzete ellen folytatott harcban stb.

A Kommunista Szövetség programjának meghozatala óta az elmúlt másfél évtizedben nagy események játszódtak le a világban. Felbomlott a gyarmati rendszer; több tucatnyi nemzet megalakította saját államát. Az algériai és a vietnami nép kivívtá történelmi jelentőségű forradalmi győzelmét. A történelem színterén egyre jelentősebb szerepet tölt be az el nem kötelezettség politikája. A szocializmus bevonult minden kontinensre. Megkezdődött a világyűrré válás korszaka; a tudomány beláthatatlan fejlődésen ment át; végrehajtották az első szívatültetések; megszületett az elektronikus számítógépek néhány nemzedéke. Óriásira növekedett a munkásosztály . . .

Az elmúlt 25 évben kitermelt társadalmi javak mennyisége ugyanannyi, mint amennyit az összes előző évszázadokban és évezredekben a világ előállított. Ugyanakkor a gazdasági növekedés és fejlett tőkés államokban vak és süket maradt a társadalom össz-szükségletei iránt. A társadalmi termék elosztásában fennmaradt a status quo a fejlett országok társadalmi viszonyaiban is, s ha nagy ütemben növekszik is a termelés, nem tud lépést tartani a növekvő társadalmi szükségletekkel.

Ezzel egyidejűleg gyorsuló ütemben növekszik a világon a katonai hatalom, növekszenek a hadiipar lehetőségei. A robbanóerő — a termonukleáris és más energiák révén — a milliószorosára emelkedett. A társadalmi eszközök mérhetetlen fecsérelése is lábra kapott. Társadalmi válságok következtek be. A gazdasági expanzió növekedésre serkentette a technokratizmust mint a társadalmi viszonyok megnyilvánulását, erősödtek a militarizmus, a különböző formájú intervencionalizmus és a hegemonizmus. Ugyanakkor a világ egyre sürgetőbben és intenzívebben keresi a legjobbat a ma létező különböző társadalmi célok közül. Megmozdultak a fiatal nemzedékek — nagyobbik részük a szocializmusban, az új társadalmi viszonyokban keresi a kiutat — kisebbik részük pedig a hasis és a marihuana mámorában elmerülve igyekszik feledni. A tudományos világ egyre gyakrabban tiltakozik az emberi környezet elszennyeződése ellen, a tudománynak a tőke részéről való kiaknázása ellen, azoknak az élősdisége és antihumanizmusa ellen — elsősorban a technomenedzseri-bürokratikus erők ellen — akik az emberi munka gyümölcseivel rendelkeznek.

A nagy történelmi, társadalmi és gazdasági történések és változások a világban nem véletlenszerűek. Összetevő részei ezek az egész történelmi fejlődés törvényszerűségeinek a termelési viszonyok alapján. Ezek a viszonyok egyre inkább ellentétbe kerülnek a fennálló társadalmi-politikai és gazdasági viszonyokkal, serkentik a szocialista társadalmi viszonyok fejlődését, s habár a tudatos akciók még mindig össze-összeolvadnak az ember akaratától és céljaitól független fejlődéssel, az ember ma már egyre kevésbé passzív objektuma a gazdasági törvényszerűségek hatásának. A tudatnak mint az ember és a világ megváltoztatása eszközünek szerepe egyre jelentősebbé válik.

Az elmúlt évtizedek minden történése a világban, a második világháború óta egyre inkább a munkásosztály szerepét hangsúlyozza, kiemelve, hogy egyedül ez a forradalmi erő képes korunk társadalmának átalakítására.

A munkásosztály összetétele tagoltabbá vált, magába foglalva mindazokat, akik a termelési folyamatok előkészítésében és közvetlen végrehajtásában részt vesznek. E folyamatban csökkennek a távolságok a foglalkoztatottak különböző kategóriái között, és új formái alakulnak ki az érdekek azonosságának, a szövetkezésnek és a szolidaritásnak.

A közoktatás robbanásszerű fejlődése, a társadalombiztosítás rendszerének kitágulása, a magasabb fokú szervezethez a legkülönbözőbb formában hozzájárult a munkásosztály társadalmi helyzetének javulásához, az önmagáról és a társadalomról kialakított tudat erősödéséhez, és a munkásosztály politikai befolyásának növekedéséhez. A munkásosztály ma, ha nem is egészen kiegyensúlyozottan, könnyebben felismeri mindazokat a törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy a legkülönbözőbb manipulációkkal behálózják a dolgozókat, háttérbe szorítsák forradalmi szerepét, elfordítsák a társadalom igazi problémáitól, visszaszorítsák lényének internacionalizmusát, megkülönböztetésben részesítsék faji alapon, s az egyik ország munkásosztályát szembe állítsák a másik ország munkásosztályával. Csökken a szakadék az értelmiség és a fizikai munka között.

Növekszik a törekvés az öngazgatás és a határozathozatallal kapcsolatos munkafolyamatokban való részvétel különböző formái iránt — s ez jól szemlélteti a fokozódó öndudatot, az önbizalmat, s azt, hogy a munkásosztály egyre fontosabb tényezőjévé válik a társadalmi történéseknek és változásoknak.

Ezzel párhuzamosan növekszik a szocialista eszmék, a szocialista gyakorlat és a marxista tudományos gondolkodás hatása és jelentősége. Óriási mértékben megnövekedett azoknak az embereknek a száma — nem csupán a munkásság, hanem az értelmiség körében is, de különösen a fiatalok soraiban — akik a szocializmus mellett szállnak síkra.

A társadalmak történetében egyetlen eszme sem hatolt olyan mélyre a tömegekbe, nem töltött be olyan mozgósító szerepet és nem idézett elő olyan mélyreható változásokat a társadalomban, mint az elmélet, amelyet egy évszázaddal ezelőtt Marx és Engels fogalmazott meg. A történelem bebizonyította, hogy a kapitalizmus, mint minden korábbi társadalmi rendszer, szintén átmeneti jellegű.

A szocializmus egyre inkább szükségszerűvé és elkerülhetetlenné válik minden ország, minden nemzet fejlődésében. Egyedül a szocializmus képes feloldani a nagy ellentmondásokat minden országon belül. A szocializmus győzelme nem jelentheti egyik ország győzelmét a másik felett, hanem a munkásosztály és a haladó erők győzelmét fejezheti ki minden nemzet keretein belül önnön kisebbsége felett, amely fenntartja a kizsákmányolást, tehát a termelőerők fejlődése terén az új lehetőségek győzelme ez a többség javára. A nemzeti összetevő — a szocializmus fejlődésének akadályozása helyett — átváltozik a társadalom szocialista átalakulásának összetevőjévé.

A szocializmus fejlődéséhez hozzájárul az is, hogy a tudomány ma egyre ütemesebben alakul át közvetlen termelőerővé. Az üzenetek és értesülések mozgása megközelíti a fény terjedésének sebességét. Az ember már mesterségesen kezdi termelni az anyagot és az élelmet. Elsősorban a tudósoknak és a munkásoknak köszönhető, hogy egyre gyorsabbá válik a gazdasági fejlődés. Ez a gyorsított ütemű fejlődés növeli kölcsönös kapcsolatukat, és azonosá teszi társadalmi helyzetüket, történelmi sorsukat. A tudomány és a technológiának a tökéletes társadalom szűk kereteket szabott — jöllehet a tudomány és a technológia mai fejlődése rendkívül ellentmondásos, és pedig a társadalmi viszonyok ellentmondásaiból eredően. Az ugrásszerű fejlődést, amit ma az emberiség él át, még mindig „más emberek koponyájából szívják ki”. Az emberi gondolkodás és alkotókészség legnagyobb arányú fejlődése közepette Vietnamban — bizonyos számítások szerint — minden hektárnyi területre megközelítőleg 150 kg, minden lakosra átlagosan 300 kg, és minden másodpercben 60 kg robbanóanyag hullott. 26 millió bombatölcser keletkezett, a föld hasonlatossá vált a Hold felületéhez, de a vietnami nép mégis megőrizte forradalmi győzelmét.

A vietnami békekötés a végét jelentette annak az időszaknak a nemzetközi viszonyok terén, amelynek válságát legmélyrehatóbban az Amerikai Egyesült Államok 13 esztendőös beavatkozása fejezte ki. Ez az esemény nem csupán a végét jelezte egy háborúnak, és a győzelmét egy népnek, hanem a kezdetét is a mélyrehatóbb változásoknak a nemzetközi viszonyokban, egy új időszak kezdetét, amelyet „Vietnam-utáninak” nevezhetnénk, amelyben egyre erőteljesebben jut kifejezésre a béke, a haladás, és a szocializmus felé forduló felhalmozódott erők aktivitása, párhuzamosan az imperializmus gazdasági és politikai válságának elmélyülésével.

A termelőerők nagyobb fokú internacionalizmusa nem csupán a több nemzetiségű társaságokat hozták be a világ színpadára, hanem azt is elősegítette, hogy lerombolódjanak a tartópillérei azoknak a hátrányos megkülönböztetéseknek és különféle gazdasági restrikciónak, amelyek tipikusan a hidegháború időszakát jellemezték, serkentve a gazdasági

kapcsolatokat a tőkés és a szocialista országok között, lerombolva a két világgazdaságról szóló elméletet és gyakorlatot. Ugyanakkor tanúi vagyunk a pénzügyi válság elmélyülésének. Kűszöbön áll az egymástól eltérő pénzügyi rendszerek kialakulása, de hamarosan szembe kerülünk a „kereskedelmi háború” különféle formáival is.

A fejezet, amelynek témája a szocializmus mint világfolyamat, arra utal, hogy ez a folyamat a szocialista eszmék és a szervezett szocialista és más haladó erők hatásának és jelentőségének növekedésében nyilvánul meg, miközben egyre hangsúlyozottabbá válik, hogy korunk világának alapvető társadalmi ellentmondásait nem vezethetjük le a kapitalista és a szocialista államok nemzetközi politikai ellentéteire és konfrontációjára, továbbá hogy jelenleg is alapvető ellentmondás áll fenn a munka és a tőke között, hogy a szocialista törekvések, álláspontok és változások különféle formában és különböző intenzitással az egész világra kiterjednek; azután, hogy a legújabb társadalmi fejlődés is igazolja a szocializmus egyenlőtlen fejlődéséről szóló tézisek fontosságát és értékét, de egészében nézve, előretörése jelentős mértékben megváltoztatta a világ képét, hiszen a szocializmus társadalmi-gazdasági és politikai ereje óriási növekedésen ment át, és hogy számos új probléma vetődött fel, amelyekkel ezek az erők ma gyakorta szembekerülnek. Mindemellett a szocializmus — ilyen vagy olyan formában, kisebb vagy nagyobb mértékben — összetevő részévé válik a társadalmi gyakorlatnak a világ minden részében. Ebben a fejezetben, a többi között arra is rámutatunk, hogy a szocializmus további előretörése érdekében a szervezett szocialista erőknek az eddigieknél is jóval nagyobb önbírálattal kell tekinteniük saját tetteikre és tévedéseikre.

A Platform külpolitikai részének kidolgozása során különleges figyelmet fordítottunk az el nem kötelezettség politikájának további feldolgozására.

Az el nem kötelezettség politikája meggyorsítja a társadalmi előrehaladást

Az el nem kötelezettség politikája nagy előrelépést jelent a fejlett országok és az egykori gyarmatok közötti válaszfal további lerombolásában. Ez a fal már korábban megrepedezett a szocialista forradalmak — később pedig a gyarmatellenes forradalmak csapásai alatt. Ezek a forradalmak alapjaiban rendítették meg az évszázados társadalmi megállapodottságot és a több mint 2 milliárd ember szociális mozdulatlanságát. Ilyen alapon nyer minőségében a szocializmusért folytatott harc is világméretűben, hiszen minőségileg új alapokra helyeződik a gyarmatellenes és a szocialista forradalmak kapcsolata és kölcsönös hatása is.

Éppen ezért az el nem kötelezettség politikája mindenekelőtt arra a kérdésre keresi tevélegesen a választ, hogy miképpen lehet egészében serkenteni a társadalmi előrehaladást — ezért is mélyrehatóan internacionalista ez a politika.

Az el nem kötelezettségre emellett továbbra is úgy kell tekintenünk, mint a világpolitika és a világgazdaság integrálásának ösztönzésére, miközben két egymással összefüggő integrációs folyamatra kell felfigyelnünk.

Az egyiket különleges, az eddigi történelem számára ismeretlen formák jellemelik, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy számos forrongásban és átalakulásban levő állam egyesíteni igyekszik erőfeszítéseit, hogy tevékenységét és áramlatait jobban összefűzze saját és a nemzetközi élet problémáinak megoldása érdekében, míg az integráció másik folyamata abban jut kifejezésre, hogy az el nem kötelezettek egyre aktívabban kapcsolódnak be a nemzetközi viszonyokba, amelyek ugyancsak változnak és a jövőben is elkerülhetetlenül módosulni fognak.

A kolonializmus összeomlása és az el nem kötelezettek együttes kiállása a világ politikai színterén — mindez készületlenül érte a világot a tekintetben, hogy teljesebben megértsse, mi történt, és hogy mi történik.

Az emberek általában megkévsé értik meg azoknak a történéseknek a lényegét, amelyekben ők maguk is részt vesznek. Vonatkozik ez a káderek egy részére a Kommunista Szövetségben is.

Vonatkozik azonban ez a megállapítás a világ mai társadalmainak tudományos gondolkodására is. A kolonializmus megszűnése, valamint az ázsiai, afrikai és latin-amerikai népek nagy részének irányvétele a szocializmus felé a társadalomtudományok nagy részét szendergés közben érte. Ezek még a mai napon sem képesek megmagyarázni, hogy mi történik. Nem képesek dialektikus egységet találni az említett országok népeinek múltja, folytonosan változó jelene és jövője között.

Az emberek ezekben az országokban a maguk konkrét átmenetét a szocializmusba a maguk különleges módján fogják fel. Ezeket a felfogásokat nem szabad gunyorosan fogadni. Inkább serkenteni kell őket felfogásaikban, hogy megtalálják saját megoldásaikat. Ami pedig a különféle illúziókat illeti, tudjuk, hogy a sok jelentős erőfeszítés ellenére mások is áldozatul estek már a különféle illúzióknak, tudjuk, hogy a fejlett országok munkásosztálya sem volt mentes mindig, sőt ma sem mentes mindig az ábrándoktól.

A gyarmatosítók elleni harc óriási mértékben tömegesítette a szocializmus bevonulását a világ színterére. Ezek a mozgalmak világfolyamatként ömlenek be a szocializmusba, ~~beépít~~ építve abba a maguk különleges politikai, gazdasági, emberi és forradalmi hozzáállásukat. Ez a harc a fejlett országok szocialista erőit is fokozottabb tevékenységre készíti, hiszen történelmileg tekintve az elkövetkező időszakban a fejlett országok népei már gyorsabban haladnak majd a szocializmus felé.

Végül soron az óriási szakadék a fejlett és fejletlen kapitalizmus között egyre tovább mélyül. Ezt a szakadékot csak a szocializmus képes áthidalni.

A platformtervezet három külpolitikai fejezetében azok az értékelések és álláspontok kerültek közvitára, melyeknek alapján, híven az elért eredményekhez, az eddiginél is nagyobb biztonsággal tájékozódhatunk és tervezhetünk külpolitikai ténykedésünkben. A tervezetben azonban nem kielégítő mértékben dolgoztuk fel az elkövetkező másfél évtizedben várható mozgásokat.

Ez nem is könnyű feladat, hiszen a történések rendkívül bőségesek.

A Platform — a forradalmi harciasság serkentése

Az előterjesztett Platformnak — noha egyes kérdéseket esetleg részletesebben is fel lehetett volna dolgozni — mindenekelőtt az a célja, hogy a kommunisták és a dolgozó emberek számára átfogó betekintést nyújtson nézeteinkről a további szocialista építés távlatait, valamint a világesemények lényegét illetően, de az is, hogy serkentse az eszmei-politikai munkát a Kommunista Szövetségben, s hogy hozzájáruljon társadalmunk néhány égető kérdésének gyorsabb megoldásához. Egyszóval, egész társadalmi-politikai és gazdasági életünkbe több fényt igyekeztünk bevinni, és több alkotói erőfeszítést, forradalmi harciasságot, következetességet, kitartást és állhatatosságot. A Platform alapján kialakuló gyakorlat és az alkotójellegű viták alapján, eredményül és összefoglalásként az elkövetkező években megfelelő dokumentumokhoz kell eljutnunk, olyan határozatokhoz, amelyeket a kongresszus a magáévá tesz, és amelyekben részletesen feldolgozzuk a JKSZ fő irányvonalát az elkövetkező időszakra. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Statutáris Bizottságunk már készíti javaslatát a JKSZ statútumának módosítására és kiegészítésére, az oktatás reformján pedig az Elnökség különbizottsága dolgozik. Emellett a X. kongresszusig még néhány olyan kérdésben is egységes álláspontot kell elfoglalnunk, amelyeket a Platformban éppen csak érintünk.

A JKSZ IV. választmányi ülésén elfogadott akcióprogram és a JKSZ X. kongresszusára előkészített Platform eszmei-politikai álláspontjai, valamint a köztársasági kongresszusok és a tartományi értekezletek teljes odaadást követelnek a munkában egész tagságunktól, a Kommunista Szövetség minden szervezetétől és vezetőségétől, a Szakszervezeti Szövetségtől, a Szocialista Szövetségtől, az Ifjúsági Szövetségtől, a Harcoszövetségtől minden szervezetétől, valamint a munkaközösségektől, a tudományos intézetektől, a sajtótól, rádiótól és televíziótól. A Platformnak konkrét eszmei-politikai tevékenységre kell készítenie a kommunistákat és minden haladó gondolkodású embert ebben és a következő esztendőben. További munkánkban óvakodnunk kell a frázisoktól és a Platform álláspontjainak verbális helyeslésétől. A legjobban úgy tehetünk hitet az osztályjellegű politika mellett, ha tényleges — életbe vágó fontosságú tetteket hajtunk végre, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak a dolgozók társadalmi és anyagi helyzetével. A Platformban már előirányoztunk bizonyos konkrét intézkedéseket is, melyeknek végrehajtásával nem kellene késlekednünk a kongresszus jóváhagyására várva. Ezek a feladatok elsősorban a gazdasági életet és a dolgozó emberek életszínvonalának javítását érintik. A kommunistáknak elő kell segíteniük, hogy bizonyos kérdéseket gyorsabban megoldjunk, mint amilyen például a munkáslakások építése. Az ilyen és ehhez hasonló akciók alkotó részét képezik a X. kongresszust előkészítő programoknak.

A kongresszusi előkészületeknek óriási jelentőségük van magára a kongresszusra nézve is — sok tekintetben ettől függ, hogy választ adhat-e a kongresszus azoknak a kérdéseknek a többségére, amelyeket a mindennapi élet és a forradalmi fejlődés mai szakasza vetett fel

erőteljesen. Ezért rendkívül fontos, hogy mindjárt a kezdettől, a Platform közvitájának kezdetétől fogva a Kommunista Szövetség minden tagja és minden szervezete aktívan bekapcsolódjon a kongresszus előkészítésébe, s hogy a már sok tekintetben kialakult munka- és alkotói légkör izzása ne lankadjon. A kommunisták akciójában — amely nagyobb harciasságot, felelősséget, fegyelmet és szervezettséget követel tőlünk — tovább erősödik a JK SZ eszmei és akciói egysége, tovább éleződnek majd az eszmei mércék, és világosabban kialakul az elhatárolódás vonala mindazokkal a felfogásokkal szemben, amelyek eltérnek a JK SZ politikájának osztályjellegétől.

A statutáris jogokkal összhangban, amelyek lehetővé teszik, hogy a KSZ minden tagja részt vegyen a Kommunista Szövetség politikájának megfogalmazásában és kialakításában, lehetővé kell tenni, hogy saját javaslataikkal az alapszervezetek is kihassanak a kongresszusi dokumentumok előkészítésére és véglegesítésére.

A kongresszus előkészítésén dolgozó bizottságnak és más munkacsoportoknak figyelmesen kell kezelniük minden javaslatot vagy sugalmazást, ami a KSZ szervezeteitől vagy egyes kommunistáktól származik.

Pártunk platformjának közvitája során nagy felelősség hárul a sajtóházak, a rádió és televízió kommunistáira is, elsősorban a tájékoztatási eszközök politikai irányvonaláért, a nyilvánosan kimondott szó erkölcsiségéért, alkotói állásfoglalásukért a társadalmi mozgással szemben. A sajtó hasábjait, a rádió és televízió műsorait meg kell nyitni az emberek szélesebb köre előtt, de elsősorban is a közvetlen termelésben dolgozó munkások, az öngazdagtók és a társadalmi élet más területeinek alkotói előtt.

Elnökségünk a Platform tervezetének mai vitájával megkezdni nagyszabású munkáját a X. kongresszus előkészítésében, ami maximális erőbevetést és igyekezetet követel mindannyiunktól.

(Komunist, 1973. május 27. — Zárórészlet V. Vlahović előadói beszámolójából a JK SZ Elnöksége 1973. május 24-én megtartott 43-ik ülésén)

Ősz Szabó János két szociográfiai írása

Az utolsó kenyér

Hajnali négy órát kukorékoltak a kakasok. Duda István ásítózva mászott le rongyos vackáról. Meggyújtotta a füstös üvegű lámpát, melynek gyér világánál őt sápadt arcú, maszatos gyermeket lehetett látni. Mind az öt egy sorban feküdt a priccsen. Duda lassan magára szedte rongyait. Felesége szakadozott fejkendőjébe beletett egy félkilónyi kenyeret meg két fej vöröshagymát.

— Pista, mész mán? — kérdezi a felesége.

— Megyek. — Azzal a hóna alá fogta a kenyeret és megindult. Kinyitotta az ajtót, még egyszer visszanezett. Mondani akart valamit, de a szó torkán akadtt. Meglátta az öt sovány gyereket, felesége kócos fejét és a rozoga asztalon az utolsó kenyeret. Megfordult és csak annyit mondott: — Isten áldja.

— Isten áldjon meg — hallotta felesége vékony hangját.

Kint hideg márciusi szél sivitott. Összébhúzta magán rongyos kabátját. Elindult a város felé. Kint lakott a várostól egy dűlőnyire, hús vagy huszonöt munkatársával együtt, akiket kilökött ide a szegénység. Itt kaptak portát, építettek rá egyszobás viskót, esetleg egy konyhát is mellé. De Dudának csak egyszobás lakása volt és abban laktak heten. Most az is eszébe jutott, hogy csak egy szobája van és az asztalon csak egy kenyere, az utolsó . . . Utolsó kenyere a nyári keresetből. És abból is elhozott egy félkilónyit, de csak félkilónyit, hogy elég legyen hetüknek szombatig. Igen, hétfőtől szombatig.

Most elmegy az urasághoz dolgozni. Ott már kezdődik a munka. Mindegy, ha nyolc vagy tíz dinárt fizetnek is, de most dolgozni kell. Mert ha az írnok úr azt mondja, hogy csak két dinárt ad, akkor is elmegy. Lassan a hídfőhöz ért. Még sötét volt, de már álltak ott vagy százan és még mindig jöttek. Az emberek közé furakodott. Így nem érte úgy a szél sem. Meg akarta hallgatni miről beszélgetnek. Megtudta, hogy tíz és tizenkét dinárt fizet az uraság, de legtöbbször csak tízet és van akinek csak kilencet. Voltak ott tizenkét-tizenhároméves gyerekek is. Azt mondták, hogy nekik csak öt-hat dinár a napszámuk. Egy ember mérgeledött, hogy ő sokkal több ganét széthordott, mint egy másik, és csak tíz dinárt kapott, amaz meg tizenkettőt.

Egyszer csak elkiáltotta valaki magát: Jön az írnok úr! Tényleg jött. Bőrkabátban és finom gyapjúkesztyű a kezén. Duda önkéntelenül végignézett magán és az írnok úron. Az ő kabátjáról lógott a rongy, dereka egy kötélrúddal volt összeszorítva. Már a gombok sem akartak megúlni rajta. Úgy nézett ki, mint egy hazátlan csavargó.

Mindenki furakodni kezdett előre, mert hátha nem kell az a sok munkás. Egy, aki ott állt legelől már tíz lépésről levette a kalapját és nagy jóreggelt köszönt az írnok úrnak.

— Nézd a, de siet a csósz úr köszönni — mondta valaki a háta mögött.

Tehát az a csósz. Ismerte már az ilyeneket, mert csószok csak durva emberek szoktak lenni. Ilyeneket az uraság kiválogat, hogy hajtsák a munkásokat, mint a kutyákat egész

nap. Kiabálnak és szidják őket, de ha az úr jön arrafelé, akkor hétrét görnyednek és úgy hízelegnek neki.

Most az írnok úr kiabálni kezd, hogy: — Hátra, hátra! — és elkezdte lökdösni az embereket.

— Csak az jöjjön, aki a múlt héten is volt! — kiabált az írnok úr: — Egy, kettő, három.

— Te nem voltál, nem kellesz — dühösködött —, mondtam, hogy csak az jöjjön, aki a múlt héten is volt.

Duda gondolkozott, odamenjen-e, vagy se. Egy pillanatra meghátrált, hátha megismeri az írnok, de aztán szeme előtt megjelent az öt gyerek és az a kenyér. Muszáj, csikorgatta fogát, mintha valami nehezet emelne. Ő is odafurakodott a sorba.

Az írnok meg csak tovább számolt: — Ötvenöt, ötvenhat, ötvenhét . . . Te a múlt héten nem voltál — ordított Dudára.

— De voltam — hazudta Duda és úgy reszketett, mint a kocsonya.

— Nem voltál, hazudsz — kiabált rá a csősz is.

— Még hazudni mersz, te disznó! — bömbölte az írnok. — Különben még úgy se kellesz!

Duda megrémült, majd hogy térdre nem esett és könyörgött: — Írnok úr legyen szíves fölvenni, öt gyerekem éhezik.

— Menj innen, nem érek rá. Mondtam, hogy nem kellesz. Most csak azokat veszem föl, akik a nyáron is itt szoktak dolgozni. Mi közöm a gyerekeidhez.

Duda elődalgott. Tudta, hogy semmi se használ. Mi közöm a gyerekeidhez — zúgott a fejében. Igen, az írnok úrnak nincs öt gyereke, az írnok úr még nem látott öt sápadt arcú vézna gyereket éhezni . . .

Nagy csapat ember indult meg hazafelé, a nyirkos penészszagú viskóba. Akik nem voltak a nyáron az uraságnál tizenöt dinárért dolgozni.

Most mi lesz? — jutott eszébe Dudának. Otthon csak egy kenyér van és ha az is elfogy . . . Nem mert tovább erre gondolni. Vagy van más is, aki most szegte meg az utolsó kenyeret, vagy tán meg is ette?

És lehorgasztott fejfelé megindult hazafelé, erősen szorítva hóna alatt a félkilónyi kenyeret és a két fej vöröshagymát.

HÍD, 1939. április.

Ősz Szabó János

Portát akarunk

— Gyűa, te — kiabált s a kezével hadonászott a sáros ember. Az ostora nagyokat csattant, a lovak gőzölögve feszültek a hámnak, csak azért, hogy tíz lépéssel odébb nagyot szusszanva megálljanak. Az oldalbordájuk zöttyenve ugrált le és föl. Orrlikaik akkorára tágultak, mint a kocsis sáros ökle.

— Gyűa, te! — ordította el magát újra a kocsis. Ostorával végigszántotta a lovak hátát. A lovak nekidültek, a kocsis megmozdult, s agyig ült bele a sárba.

— No, az istennyila csapjon ebbe a pempőbe! Ide se gyűvök be többet! — mérgelődött a kocsis nagy tenyerével a sarat majzolva le az arcáról. Sáros, elnyútt ruhájú emberek álltak körül a kocsis s hümmögtek, bólongattak.

— Ide nem lehet több téglát behozni, — vakaródzott Kis Jóska. Lerakodtak és ő aztán talicskával tolta oda a házhoz. Háromszáz téglát kapott a várostól, meg háromszázat a Közművelődési Egyesülettől, és egy kőművest. Oszlopokat raknak a ház alá, az talán majd megtartja, ha megtarthatja.

Latyak meg víz áll mindenfelé. A szobában is víz van. Az ágy lába, ahogy mozognak rajta, belesüpped a földbe. A szoba sarkában Kis Jóska egy gödröt ásott, oda folyik össze a víz, onnan aztán kihordják vödörrel. Hároméves fiacskája van Kis Jóskának. Csupa maszat. Már nem akar az ágyon maradni, mozogni szeretne, szaladgálni le-föl a szobában vagy az udvaron, de a lába beleragad a sárba, orra bukik, kis kezével szétcsapja a sarat. Néha sívalkodik, néha meg szórtlanul fölkel, kezéről a kabátra dörgöli a sarat, kis bocskorában tovább pancsog.

Az anyja, ha ezt látja, ráver, hogy miért nem marad nyugton az ágyon, még ő is csak több dolgot ad ebben a kétségbeesítő helyzetben. Sokat mérgeleldik Kis Jósáné. Lehúzza a sárbamerült lábbeliket és a gyereket az ágyra hajítja.

Kisné is még téglát hordani. Tízet tesz egy zsákba s a hátára veszi, kicsit tör, de hát muszáj hordani.

Bacsó, a szomszédjuk, áll neki törleszkedve az udvaron. Káromkodik.

— Ledől ez a fal, hiába támasztottuk meg! — Idegesen toporog, a sár latyakká válik a bocskora alatt. — Ki köllene pakolni! — Tétovázik, hümmög, hüvelykujjával a falat tapogatja. Hiába, sárrá vált és már reped is.

Bacsóné jött ki meztláb.

— Mit nézöl? Tán lesed, hogy mikor dől a fejedre? Mért nem gyússz pakolni? Gyere majd elpakolunk a sógorékhoz!

Egy asztalt vett a fejére és megindult vele a térdig érő pocsolójában.

— Megfázik kee, Borcsa néni! Februárban, meztláb! — kiabált neki az átalsó szomszéd. Bacsóné kiköpött.

— Ha megfázok, hát megfázok! Nem az urak gondja. A bélelt cipősök biztosan nem fáznak. Én meg már úgys megfáztam. Még egy kis fázás, se ide, se oda. Papucsban nem lehet a térdig érő sárban menni. Más meg nincs.

Dörmögve csapta a sarat.

Bacsó nem kapott téglát. Van más is, aki nem kapott. Sokan nem kaptak. Van, aki két-háromszázat kapott. Ezeknek csak oszlopokat raknak alá, de mit ér az? A Jováké az oszlopkról is ledől már. A tötbi is ledől, ha nem rakják egészen körül, de nem adnak elég téglát. A Nyári Tecának, annak a vacaknak, annak a mindenki rongyának adtak ezerhatszázat, hogy körülrakhassa. Még kőművest is adtak neki több napra. Más embernek egy napra adnak, aztán kínlódjon, rakja tovább maga, ahogy tudja. Biztosan megállt a mérnöknek. Bacsó kiköpött. Az ilyeneknek van téglá. No, meg a Kőrösinek adtak leg-többet: négyezret. Annak meg valami rokona van a háznéző bizottságban. Ha van protekció, akkor van téglá, — dörmögött Bacsó magában. Egy zsák krumplival csuszkált föl az országútra, vitte az öccséhez. Az öccsék ott laknak az országút mellett. Az ő házuk is vizes, de bírja még valahogy. A szoba ott is sáros.

A sár már mindütt itt van. A sár, ami rárakódik a ruhára, az emberekre s az idegekre megy. Nyúlósan körülveszi a düledező házakat, bemászik a szobákba, egyberagasztja az emberi lépteket, összefonja az utakat, ingoványossá teszi a talajt, ingadozóvá teszi az embereket . . . Minek a téglá, már nem segít. Most dől le a másik utcában Kocsis János háza, az alá pedig ezer téglát raktak. Nem lehet megállítani a falakat, belesüppednek a sárba. Máshová kellene építeni a házakat, magasabb talajra, ahová nem jön föl a talajvíz, ahol nem lesznek derékig vizesek a falak, ahol nem süpped bele az ágy lába a szoba földjébe.

Porta köllene, ott az országúton túl, ott jó lenne. Ha kérnék, követelnék, tán meg is kapnák — mondja Berta Pali, csak ha egységesen, összefogva néznék utána mindannyian. Igen, azt kellene megszervezni, bólongat még Kis Jóska is. A fejek összéb hajolnak. A szürke égből esőcseppek hulldogálnak. Szomorú nóta taktusát verik a düledező házak tetején.

Bacsó szeme az égbe mered. Még az isten is ver bennünket. Vagy tudja, hogy csak akkor tanulunk, ha vernek bennünket. Akkor nyílik csak ki a szemünk, ha már szurkálják. — Bacsó arca pirosra dagadt az indulattól. — Még tán az isten is azt akarja, hogy ide, ahun a régi összedül, újat ne építsünk . . . Új portát akarunk, magasabb talajon és szárazat! . . .

Téglahordó talicskák állapodnak meg a járdán, szemek merednek össze, emberek totyognak a latyakban, melyben lassan tovaúszott a szó: portát akarunk . . .

Világkép, 1941. március.

Ősz Szabó János
földmunkás

szemle

Tripolszky Géza könyve Ősz Szabó Jánosról

Tripolszky Géza: *Zentától Hangonyig* — Zentai Füzetek, 19/2, Zenta, 1970. november, 80 oldal

Tartalom:

Ősz Szabó János élete (I—X). — A fiatal tollforgató. — Ősz Szabó János megjelent írásai: Az utolsó kenyér, A major, Filisi Sándor szalmát kér, Téglagyárban, Portát akarunk — Utószó. — Felhasznált forrásmunkák.

Ősz Szabó Jánosról, a zentai munkásmozgalmi harcosról és forradalmárról, az induló szociográfiai íróról szóló könyv olvasásakor ismételten felötlök az életkor, és az írott hagyatékek feltétlen relativizálásának követelménye. Ez a követelmény nem a múltat szépítő kegyelet, vagy a hősi halált halt forradalmárok iránti elérzékenyülésből fakad. Ez a tárgyilagosság követelménye, azoknak a szűkös adottságoknak a figyelembevételére, amelyek közepette jelentkeztek és fejlődtek marxista publicistáink, és utat tört marxista publicisztikánk az olvasóhoz. A mai olvasó nehezen képzelheti el azokat az időket, amikor a marxista irodalom ritkaságba ment, amikor néhány kötetes marxista kézikönyvtár már kincsnek számított. Adatforrásokhoz a marxista publicisták kerülő úton és ravaszkodás útján jutottak, a legális megjelenési lehetőségek igen szűkösek voltak, az írások rövidségét is megkövetelték, és nem engedték meg a mondanivaló részletes kifejtését, adatszerű kimunkálását.

A relativizálásnak szükségszerűsége Ősz Szabó Jánossal kapcsolatban már Tripolszky Géza könyve megjelenése előtt is felmerült. Az újvidéki Fórum Könyvkiadónak a társadalomtudományi témák és a múlt valódi értékeinek tudatosítása iránti nagyobb feladatok vállalására való előkészületei során elsők között merült fel a gondolat, hogy Ősz Szabó János marxista publicisztikájából és szociográfiai írásából egy kötetre való válogatást megjelentessünk. Csak a hősi halált halt forradalmár és a jótollú, a háború előtti jugoszláviai magyar marxista irodalomban már nevet jelentő író kötetének tervezésekor ötlött elő a keserű és rideg igazság: nem létezik még egy szerény kötetre való irodalmi hagyatéka sem.

A jó emlékezetben maradt, és valóban nevet jelentő marxista publicistának nem is lehetett terjedelmes hagyatéka. Hisz, amikor első, megjelentetett írását (Az utolsó kenyér) a Híd 1939. évi áprilisi száma hozza, még nem töltötte be egészen a 19. életévét. Amikor a Dunántúlon bevetett ejtőernyős partizánként hősi halált hal a Bükkben, 1944 nyarán, alig 24 éves.

Más szinten ugyan, de kifejezésre jut a marxista publicisztikát művelők munkáját erősen korlátozó körülmények szükségszerű figyelembevételére az akkori idők országos jelentőségű személyiségei esetében is. Ha ma szemügyre vesszük Veselin Masleša, Toza Marković, vagy Žarko Zrenjanin legálisan megjelentetett, vagy szerény kivitelben illegálisan kézreadott munkáit, meglepően elűtnék a ma már megszokott marxista írásoktól.

Szembetűnik a forrásmunkák szerénysége. (Kardelj elvtárs a börtönben, 1940-ben a szlovén nemzeti kérdéstről írt könyvéről háború utáni előszavában írja, hogy az olvasónak figyelembe kell vennie az akkori börtöni körülményeket, mert ez igazolja a forrásmunkák hiányos felhasználási lehetőségét, noha ez esetben a könyv irodalma nem mondható szegényesnek, az akkoriakhoz viszonyítva meg éppenséggel kivételesen gazdagnak számít.)

Az akkori marxista publicisztikánk másik szembetűnő jellegzetessége abban nyilvánult meg, hogy a szerzők tudatosan törekednek minél tömörebben és szűkszavúbban közreadni mondanivalójukat, mert az akkori szűkös technikai és anyagi megjelenítési lehetőségek közepette minden terjengősség leszűkítette volna a szerzők és a témák számát, amelyek közlésre kívánczotak.

Amikor most kézbe vesszük Ősz Szabó János a Hídban megjelentetett öt írása közül az elsőt és az utolsót, amelyet a Létünk e száma a Jelen és múlt rovatban közöl, ne lepődjünk meg szűkszavúságán; gondoljunk csak arra milyen szerény terjedelmű volt az akkori Híd egy-egy száma. (A márciusban megjelentetett írás a Világképet tünteti fel. Ez akkor is valójában a Hídat jelentette, mert amikor 1941 első napjaiban a szabadkai politikai rendőrség letartóztatta a párt és az ifjú kommunista szövetség városi vezetőségét, köztük Mayer Ottmárt is, akkor a már előbb Laták István szerkesztésében megjelenő, szintén a JKP irányítása alatt legalísan megjelenő képeslap szünt meg, mert átvette a Híd formáját, tartalmát, előfizetési és terjesztő hálózatát, a képeslap nevét és hatósági bejegyzését, és így a Híd a Világkép nevével Laták István felelős szerkesztésével jegyezve továbbra is „zavartalanul” jelent meg.) Valójában csak ez az öt írás képezi Ősz Szabó János irodalmi hagyatékát. Az a három teleírt füzet, amely valójában tartalmazta volna a szokásos irodalmi hagyatékot, megsemmisült. Szülei 1941 őszén, közvetlenül fiuk letartóztatása után, más kompromittáló anyaggal és kézikönyvtárával együtt kénytelenek voltak elégetni (lásd Tripolszky könyve 47—48. oldalát).

Tripolszky Géza könyve tanulságos, és példaadónak is mondható. Nem történész írta, nyilvánvaló szándéka sem volt az, hogy elsősorban adatszerű, tudományos igényű közleményt és elemzést tegyen közzé. Mégis, részben a szerző adottságai révén, sok vonatkozásában igen értékes és sikeres vállalkozást valósított meg napjainkban, már meglehetősen kibontakozott olyan irodalmunkban, amelyek fölfeleli a forradalmi és háborús eseményekre vonatkozó visszaemlékezéseket, esettanulmányokat, krónikákat, és amelyek a Harcos Szövetség külön szakosított bizottságai, és a múzeumok vezetésével ma már igen terjedelmes kézirat, illetve hangszalagos irodalmat képviselnek. Ebből aránylag kevés kerül közlésre, mert ez a nagy és különben értékes anyag megfelelő gondozást és feldolgozást igényel.

Tripolszky éppen ezt a munkát végezte el jól, és ennek alapján jól felépített, és megalapozott esettanulmányt írt, amely a szélesebb közönség számára élvezhető, de a szakirodalmat igénylők számára is értéket jelent. A szerző a szintézisre törekedett, arra, hogy az olvasónak hiteles és meggyőző képet adjon egy értékes, a maga idejében kimagasló és igéretes fiatal forradalmárról, de úgy, hogy Ősz Szabó János tényleges értékeinek és forradalmiságának hitelét ne rontsa le a monográfiákat ügyetlenül (és gyakran hamisan) írók hibáival. Ugyanis, vagy eltúlozzák hősiük nagyságát, vagy a „kegyelet” ráveszi őket arra, hogy elhallgassanak dolgokat, esetleg más személyeket háttérbe szorítanak stb.

Tripolszky Gézának volt ereje és türelme, hogy az elkötelezett író hevével, de mégis mértékkel, végig kísérije Ősz Szabó János életútját a zentai Tornyosi úti nagyszülői házacskától, bölcsőjétől, a Hangony melletti sziklahasadékig, ahol kilátástalannak vélt helyzetében, géppisztolya utolsó golyójával kioltotta életét (41—42. old.). Sokfelé mutató életút ez, amely rövidségében is kidomborította egy fiatal, valóban csak induló ember egyéniségének gyors beérését, sokoldalúságát és a maga módján teljességét is. Ősz Szabó János közírói alkotása még torzónak sem mondható, de mint ifjúmunkás, aki nagyműveltségű munkásember volt és, aki a forradalmi időkben belevitte egész egyéniségét a jövő társadalmáért vívott harcba, és saját maga tudatos feláldozásával pecsételte meg forradalmi internacionalizmusához és világnézetéhez való hűségét — mindenképpen jelentős egyéniség. Ő maga még ha nem is ritka jelenség, csak egyike a tehetséges, sokoldalú fiataloknak, akik a forradalom tüzeiben elhamvadtak, nélkülünk azonban nem győzedelmeskedhetett volna a forradalom.

A szerző átfogó, mértéktartó képét igen sok és sokféle adatból rajzolja elénk. Tripolszky számára előnyt jelent nemcsak az, hogy zentai és így érzi, legalábbis visszarémlik számára a háború előtti és a horthyista idők légköre, de azért, hogy muzeológus, magáévá tette a tudományos igényű adatszerűség tisztelétét, továbbá azt is, hogy a puszta adat egymagában, vagy egymás mellett még csak lehetőség, de nem jeladás, információ. Ez véleményem szerint, a szerző sikeres vállalkozásának nyitja is. Ez tette lehetővé, hogy egy nem-történész, a monográfia megírásában mégis nem műkedvelőként mutatkozik be. Sőt a szintézis megvalósításában, az elemek és viszonyok egymásközi viszonyának bemutatásában, és az élvezhető írásforma kialakításában jelentős eredményeket volt képes létrehozni.

Sok és különféle forrásra építi fel Tripolszky tömörre fogott munkáját. Figyelembe veszi a szülők és rokonok emlékezését, az illegális pártmunka, és az 1941 novemberi vérbíróság

életbenmaradt harcostársainak, továbbá a fegyenc-társaknak, és a keleti front különleges munkásszázada életbenmaradt bajtársainak emlékezéseit. De a különböző dokumentumokat is sorra veszi: a nyomozást, a bírósági ítélet okmányait, a Margit körúti Katonai Büntető Intézetből, és a váci fegyházból írt leveleket, a Magyar Vöröskereszt okmányait, a krasznogorszki antifasiszta iskola és a keleti partizániskola, majd a Rác Gyula csoportja keretében, Satanowsky lengyel ezredes egysége bajtársainak leveleit, és végül Horváth Istvánné levelét, aki többedmagával Hangony határában, a már holtan talált ejtőernyős partizánt megmosta és eltemette. Természetesen a szerző figyelembe veszi az iskolai bejegyzéseket, nyomoz Ósz Szabó János olvasmányai után, elemzi a Hídban megjelent írásait, azokat függeléként közli is könyvében. Mindebből azután kialakul Ósz Szabó János arcképe, de környezetének rajza is.

A szerző munkája utószavában mentegetőzik (75. old.) a „bizonyára előforduló szubjektív megnyilatkozások” miatt, az alkalmazott, és „támadható hangvétel” miatt. Tripolszky munkájának erénye többek között abban van: annak ellenére, hogy nyilvánvalóan érdekli a zentai munkásifjú sorsa, visszafojtja saját kommentárjait (néha egy-egy már megszo- kott és elfakult, de az adott helyzetben igaz jelző az olvasóra mégis szólamszerűen hat). A személyes megjegyzések visszafojtása az írásnak külön feszültséget ad. Tripolszky keveset idéz, de amit idéz, azt jól válogatja meg. Így a III. fejezetben (17. oldal) idézi kivonatol- tan az ítéletet és még külön megjegyzést sem fűz a „mellékbüntetés” cinizmusához. Ime a november 7-én dr. Torda Károly hadbíró főhadnagy vezette tárgyalás ítéletének idé- zete:

„A magyar szent korona nevében!

Az m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, mint rögtönítélő bíróság . . . Zentán, 1941. évi november hó 7-én a nyilvánosság kizárásával megtartott főtárgyalás alapján, a vád és védelem meghallgatása után a következőképpen ítél: dr. Gerő István, Müller István, Löwi Károly, Spiró Mátyás, Löwi Dénes, Molnár Péter, Nagyabonyi Vince Mik- lós, Lövei Mihályné sz. Székely Iлона, Ósz Szabó János, Nagymélykúti Mátyás vádlot- takat bűnösnek mondja ki . . . és ezért valamennyi vádlottat . . . kötél által végrehajtandó halálbüntetésre, mint fő, továbbá 10 (tíz) évi hivatalvesztésre, politikai jogaik gyakorlá- nak ugyanily tartamú felfüggesztésére és a magyar-szerb, magyar-horvát határsávból — illetőségi helyüket kivéve — való kitiltására, mint mellékbüntetésre ítéli . . .”

A szerző csak arra szorítkozik, hogy utal az ítélet jogi ellentmondására, és azokra az indokokra, amelyek „vitéz Szombathelyi vezds, a m. kir. honvédvezérkar főnökét mint illetékes parancsnokot” november 10-én aláírt ítélet jóváhagyásában a sorrendben négy utolsó elítélt halálbüntetését 15—12 évi fegyházbüntetésre változtassa át.

A szerző nem él vissza, még nem is részletezi az ejtőernyős partizánok alig egy hetes tevékenységét a Bükk hegységben. Így jár el a II. világháború lezártával a távoli Lengyel- országból írt, magát elfelejtettnek hitt leány-harcostárs Zentára érkezett leveleivel. Tripol- szky itt is óvakodik, hogy melodramát fessen elénk, megelőgszik a higgadt tényközlésekkel,

Zentán már kialakult egy olyan értelmiségi kör, amelyik nemcsak érdekeivel, de fel- mutatott eredményeivel is meghazudtolja azt a hiedelmet, hogy a vidéki kisváros mindég vidékies kulturális életre ítéltetett még, mai társadalmi körülményeink közepette is. Erre a körülményre már több ízben felhívták a figyelmet írott szóban, éppen Zentával kapcso- latban.

Utószavában, Tripolszky Géza beszámol, hogy munkája csak előhírnöke egy átgondolt sorozatnak, és hogy „az összeállított jegyzéken sok név szerepel, de a megírásra vállalkozók kevesebben vannak.” A vállalkozás nagysága megköveteli a kellő figyelmet, mert emléket állítani írott szöveggel, még ha szerényet is, nem egyszerű feladat. Forradalmunk egy-egy kimagasló közkatonájának meg kell kapnia a maga íróját, mint ez esetben Ósz Szabó János megkapta Tripolszky Géza személyében. Csak így jöhetett létre szűkös körülményeink közepette, sok utánjárást követelve, olyan eredményes írás, mint ahogyan az Tripolszky Gézának sikerült.

Krsto Š. Kilibarda: A munka és az öngazgatás

Dr Krsto Š. Kilibarda: *Rad i samoupravljanje*
Izd. „Privredni pregled” Beograd, 1973. 296 old.

Tartalom:

Humanizacija rada i samoupravljanje. Samoupravljanje i klase. Solidarnost u uslovima samoupravljanja. Suprotnost između birokratskih i samoupravnih snaga. Samoupravljanje kao mogućnost razrešavanja suprotnosti između inicijative i direktive. Neformalne i formalne grupe u uslovima samoupravljanja. Samoupravni uticaj i moć. Organi rukovođenja i samoupravljanja u uslovima samoupravne demokratizacije kadrovske politike. Odgovornost u uslovima samoupravljanja. Obrazovanje i samoupravno angažovanje. Kritika u uslovima samoupravljanja. Samoupravni i nesamoupravni mentalitet. Formiranje socijalističkih socio-kulturnih vrednosti. Samoupravljanje kao mogućnost integralne ličnosti i afirmacije ljudskog dostojanstva. Samoupravno angažovanje omladine. Samoupravna emancipacija žena. Savez komunista kao činilac razvoja samoupravljanja. Rad i slobodno vreme. Odnos između sela i grada u uslovima industrijalizacije, urbanizacije i samoupravljanja. The work and self-management.

A szerző művében a belgrádi Egyetem Mezőgazdasági Karán szociológiából megtartott előadásait teszi közzé, kibővítve egyes kutatások eredményeivel. A könyv előszavában tömören a következőképpen határozta meg a témakörét: „Az öngazgatású szocializmus bizonyos értelemben sajátos módon létesíti és oldja meg a munkafolyamat humanizálása, a fizikai és szellemi munka viszonyának, az osztályoknak, a parancskiosztás és a kezdeményezés viszonyának, a társadalmi hatalom és befolyás kialakításának és alkalmazásának, a demokratikus és bürokratikus erők közötti ellentétek, a formális és nem formális struktúrák viszonyának, az emberi méltóság, felelősség, oktatás, bírálat, az emberi értékek meghatározóinak, a mentalitás kialakulása alapjainak és ehhez hasonlóknak a kérdését. Ezek a kérdések képezik e mű témáját.”¹

A felsorolt témák mindegyikénél a szerző először egy általános elméleti ismertetővel szolgál, majd áttér a témakör öngazgatási gyakorlatából eredő hazai tapasztalatainak ismertetésére. Ily módon a könyv egy széleskörű áttekintést nyújt a szociológia legjelentősebb elméleti kérdéseinek gyakorlati megvalósulásáról az öngazgatású társadalom körülményei között.

A könyv első fejezetében az író a munka humanitásáról tárgyal és megállapítja, hogy a társadalmi munkamegosztások alapvető tudatalatti és tudatos célja a munka emberibbé tétele. Mindez azonban csak a szocializmusban valósulhat meg és ott is különösképpen az öngazgatású társadalomban, ahol megszűnik a társadalom antagonisztikus osztályjellege, a kizsákmányolás és a termelőerők feletti magántulajdon monopóliuma. Ezek a változások előidézik az ember mindenfajta elidegenedésének a megszűnését. Az automatika alkalmazása is a munka humanitását növeli, mivel lényeges változásokat idéz elő a munkafeltételekben, a munkaszervezésben és a munkások szakképzettségében is.

A fizikai és szellemi munka viszonyáról a szerző elmondja, hogy a társadalmi munkamegosztás következtében a történelem folyamán végbement ez a kettészakadás, amit a technikai fejlődés kezdeti szakasza még inkább elősegített. Különböző kutatások eredményeivel azonban bebizonyítja, hogy az öngazgatású szocializmus feltételei között ez a technikai forradalom éppen ellenkező hatást fejt ki, vagyis hozzájárul a fizikai és szellemi munka egymáshoz való közeledéséhez és kölcsönös összefonódásához. Mindezek mellett

azonban természetszerűen akadnak a mi társadalmunkban még fogyatékoságok, amiket leginkább az alacsony képzettséggel rendelkező káderek támogatnak. A legkézzelfoghatóbb megnyilvánulásai ezeknek az aránytalan juttatási rendszer, ahol vagy a teljes „egyenlődsi” vagy a túlzott szintkülönbség okoz nézeteltérést az érdekeltek között.

A fizikai és szellemi munkások kultúrigényében is jelentős ellentétek észlelhetők, ami egyrészt a különböző szintű műveltséggel magyarázható, másrészt pedig a szabad idő lényegesen különböző felhasználására. Ehhez a szórakozási témakörhöz tartozik az a megállapítás is, mely szerint a baráti kapcsolatok kialakulásakor is majdnem mindig fennmarad e két réteg közötti különválásotottság.

A szocializmusnak a fizikai és szellemi munka közötti ellentét túlhaladásában játszott szerepéről a szerző elmondja, hogy: „Az öngazgatás lehetőséget teremt a döntéshozatal és a végrehajtás közötti ellentétek felszámolására, ami ily módon a fizikai és szellemi munka közötti viszony humanizálásához vezet. Ez további lépést képez az emberi alkotás lehetőségeinek megnyitására és a fizikai meg a szellemi munkások további szellemi igénybevételeiben.”²² „Az öngazgatás jelentős a hivatalon kívüli viszonyok humanizálásában is. A túlnyomóan fizikai és a túlnyomóan szellemi munka hordozóit hasonló öngazgatási helyzetbe és a hivatalos viszonyban kölcsönösen egyenrangú függőségbe helyezve az öngazgatás elősegíti az egyéni, hivatalon kívüli viszonyok humanizálását e csoportok különváltságának megsemmisítése irányában.”²³

Az osztályokról a szerző elmondja, hogy ezek a körülmények felelnek meg az öngazgatásban az osztályok megszűnésének. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges a termelési eszközök társadalmi tulajdona, mivel e feltételek között megszűnik a munkásosztály nevében való uralom, és megvalósulhat a munkásuralom, vagyis bekövetkezik az elidegenedés minden formájának megszüntetése. Amint ez bekövetkezik, megszűnik az irányító és végrehajtó funkció különváltsága is, és ennek kapcsán az öngazgatású szocializmusban fel kell számolni az indokolatlan szociális különbségeket is, amik szintén osztályellentétekhez vezethetnek.

A témával kapcsolatban felmerül a munkásosztály meghatározásának kérdése is. Különösen jelentős ebben a kérdésben — s még elméleti síkon sem tisztázódott végérvényesen — az értelmiség hovatartozásának megállapítása. Egyes jelek arra mutatnak, hogy azoknál a felfogásoknál, melyek szerint a munkásosztályt a fizikai dolgozók képezik, megjelent egy felfogás, mely szerint az értelmiség az „ellenosztályhoz” tartozik. Ez természetesen sok veszélyt jelent elméleti téren is. „Ha Lenin osztály-definíciójából indulunk ki, akkor nincs elvi alapja az értelmiség nagy részének a munkásosztályhoz való tartozását tagadni. Éppen a termelési rendszerben elfoglalt helyük, a termelőeszközökhöz való viszonyuk, a munkaszervezésben játszott szerepük természete, a jövedelem forrása, sőt nagysága szerint is alaptalan az értelmiség nagy részét a munkásosztály „ellenosztályába” sorolni, hanem inkább arra utal, hogy a munkásosztály alkotó részévé válik.”²⁴

A szerző megállapításai szerint figyelemreméltó az a jelenség, hogy a megkérdéztet öngazgatóknak több mint a fele a magánföldműveseket is a munkásosztályba sorolják. Elméleti síkon ez már régen megtörtént, a proletárdiktatúra megvalósításában pedig Lenin volt a munkás-paraszt osztályszövetség megteremtésének egyik élharcosa. Az öngazgatás rendszere végérvényesen megteremti a magánföldművesek munkásosztállyá válásának feltételeit. „Az öngazgatású szocializmus folyamatának és viszonyainak fejlődése az egyéni mezőgazdasági termelők magántulajdonának megváltozásához vezet. Az iparosítás, a társadalmi szektorral való kooperáció folyamatai lehetetlenné teszik a kizsákmányolást, az osztályuralmat és leigázást, az egyéni mezőgazdasági termelők magántulajdonát közelebb viszi a társadalmi tulajdonhoz. Az öngazgatású szocializmus az egyéni földművesek saját munkájukon alapuló jövedelemszerzéséhez, a kizsákmányolás megszüntetéséhez vezet, ami szintén a közöttük levő osztályalap és osztályviszonyok megszűnését jelenti.”²⁵

Ezek után a szerző az öngazgatású szolidaritásról ír, elméleti és gyakorlati példák felsorakoztatásával illusztrálva.

A következő fejezet a bürokratizmus és az öngazgatás ellentmondásairól szól. E témakörben az első nehézséget a bürokrácia fogalmának meghatározása képezi. Még az öngazgatás feltételei között is nagyon eltérőek a vélemények. „A kutatások kimutatják az eltéréseket a bürokrácia értelmezésében az öngazgatók között, kezdve a bürokrácia tudományosan és politikailag elfogadható értelmezésétől, mely szerint ez egy elidegenedett csoport, egészen a bürokráciát az állami szervezetben dolgozó tisztviselőkkel, a szakembereknek a többség véleményével ellenkező csoportjával, a vezető szerep hordozóival és a tisztviselőkkel való azonosításig. Mégis a bürokrácia meghatározásában az az elfogadható nézet van túlsúlyban, mely a bürokráciát leginkább mint elidegenedett társadalmi csoportot látja,

amely a szervezetekben és szervezetekben elidegenedett társadalmi funkcióban és helyzetben alakul ki, és létezik, ami nincs a munkásember és a polgárok hatása és ellenőrzése alatt (a mi feltételeink között nincs az öngazgatású szocialista hatás és az öngazgatók ellenőrzése alatt).”⁶ Ebből az következik, hogy a bürokrácia minden társadalmi rétegben és szervezetben létrejöhet. A bürokrácia azonban marxista felfogásban nem osztály, mert nincsen meg az osztályhoz tartozás feltételei.

A bürokratizmus túlhaladásának körülményei leginkább az öngazgatásban valósulhatnak meg, noha itt is jelentkeznek ezek az erők, leggyakrabban mint formalisták, akik az öngazgatást a formalizmus szintjére szeretnék süllyeszteni. A bürokrácia fennmaradásának feltétele a különféle gazdasági és társadalmi funkciók egy kézbe való felhalmozása, ami szocialista társadalmunk kezdeti fejlődési szakaszában volt érezhető, ma pedig leginkább a fejletlen vagy falusi környezetben.

A bürokráciához hasonló társadalmi réteg a technokrácia, amely a technikai szakemberek azon csoportját öleli fel, amely tudását fetiszizálva a döntéshozatalban az öngazgatói ellenőrzést kizárva az öngazgatók fölé emelkedik, és ily módon monopóliumhelyzetet teremt magának. Leginkább a munkások szaktudásának és öngazgatói tapasztalatának kiszélesítése ellen kardoskodik, mert ily módon biztosítja magának kiváltságait.

A bürokratizmus és a technokratizmus ellen a leghatásosabb védekezési mód az öngazgatás, a mind szélesebb rétegek bevonása az irányításba, a rotáció elvének következetes alkalmazása és a funkcióhalmozás megakadályozása.

A kezdeményezés és parancskiosztás kérdéséről és viszonyáról a szerző megállapítja, hogy az öngazgatásban éppen ezen a területen jelentkezik leggyakrabban a bürokrácia és technokrácia hatása, ha az öngazgatás gyakorlata nincsen a kellő színvonalon. „Az öngazgatás társadalmi jelentőségének egyik megnyilvánulása a munkásember és a polgárok felszabadult kezdeményezése és alkotókészsége. A kezdeményezés felszabadulása a munkásember és a polgárok öntevékenységének megnyilvánulását, az emberi egyéniség felszabadulását és fejlődését kezezi. Az alkotó kezdeményezés természete és lehetősége egyike azon mutatóknak, melyek jelzik az ember felszabadultságát nemcsak az osztály, hanem a bürokrata-technokrata viszonyoktól is.”⁷

A szerző a formális és nem formális csoportokról is ad egy konkrét példával alátámasztott bemutatást, külön hangsúllyal az öngazgatásellenes klikkekre, melyek gyakran a hatalmi forrásokat is képviselik. Ezek az erők igen gyakran negatív hatást gyakorolnak az öngazgatói döntéshozatalban.

A könyv következő része a káderpolitikáról és a vezetőszemélyek megválasztásáról szól. E témáról a szerző megállapítja, hogy a vizsgálatok arra mutatnak, hogy a vállalatokban a vezetőszemélyek megválasztásánál még mindig leginkább az igazgatónak és a többi vezetőnek van döntő szava, néha még az öngazgatók többsége véleményének ellenére is. Ez részben azzal magyarázható, hogy az öngazgatók nagy része nem ismeri a jelölteket és a szaktudása sincs olyan szinten, hogy argumentált ismérveket jelölhetne ki az új szakember megválasztásánál.

A szakvezetőség megválasztásánál a legfőbb kritériumnak az öngazgatók a kutatások szerint a szakképzettséget tartják. A következő követelmény a minél nagyobb gyakorlat, az utóbbi időben ebbe beleértődik az öngazgatási gyakorlat is. Így tehát a megkérdozettek inkább az idősebb szakemberek mellett foglaltak állást a fiatalokkal szemben. A vállalati saját szakemberek előnyben részesítése már nem túl egyértelmű, különösen ott, ahol a szakemberek zárt klikkekbe tömörültek. Az öngazgatási gyakorlat egyik megnyilvánulása a vezető személyek újraválasztása. Igen gyakori azonban újabban, hogy az öngazgatók egyre inkább visszautasítják a vezető munkahelyet. Indoknak leginkább a túlzott felelősséget, a szakképzettség hiányát, az alacsonyfokú irányítási jogokat, az alacsony jövedelmet, az újraválasztás létezése okozta bizonytalanságot, az esetleges meglévő klikkel való összeütközés elkerülését és hasonlót hoznak fel.

A felelősség kérdését is tárgyalja a könyv. Ezen a téren megállapítást nyert, hogy a szocialista öngazgatás feltételei között még mindig igen gyakran két véglet-helyzettel találkozhatunk: a bürokrata és az anarchista felelősséggel. Míg a bürokrata felfogás szerint felelősséggel csak a hierarchikus ranglétrán feljebbvalónak tartozik az egyén (tehát semmiképpen a széles öngazgatói közösségnek), addig az anarchista nézet szerint elég a saját önfelelősséget fejleszteni, mert a társadalmi felelősségrevonás szerintük már bürokratikus beavatkozás. A felelősség nagy jelentőséggel bír az öngazgatói döntések meghozatalánál és a végrehajtás ellenőrzésében. Ezekben a kérdésekben gyakran találkozunk (különösen a fizikai munkások között) passzivitással, ami leginkább az ellenőrzési jog és kötelesség ismeretének hiányából ered. A döntéshozatalban gyakran érezhető a felelősség áthárítása

más személyre vagy szervre, ami néha a rendelkezésre álló hiányos információk miatt következik. Az ilyen jelenségeket egyre inkább büntetik és megbélyegzik az öngazgatók, néha anyagi, néha pedig csak erkölcsi megrovókkal.

Az oktatás kérdésének külön jelentősége van az öngazgatósi szocializmusban. A döntéshozatal öngazgatói jellege, a szabad véleménynyilvánítás, az alapos bírálat, nagy mértékben a képzettség színvonalától és a tudás tömegétől függ.

„Bizonyos dirigált kezdeményezés részben az öngazgatók elégtelen és nem megfelelő tudása miatt születik. Néha az öngazgatósi kezdeményezést a központ irányítja, és így ezek nem ismerik a társadalmi folyamatokat és viszonyokat, tevékenységük feltételeit és körülményeit. Másrésztől nehezen jelentkezhetne még csak részben is dirigált kezdeményezés, ha az öngazgatók rátermettebbek lennének felismerni ezek okait, értelmét és következményeit, hogy ellenállhatnának nekik. Ez jórészt az oktatástól is függ.”⁷⁸

Az öngazgatói bírálat nagyjelentőségű az öngazgatói szocializmusban. Különös hangsúlyt kell fektetni az építő jellegű bírálatra és az önbírálatra, mert ezek mindenképpen fejlesztik és erősítik a szocialista döntéshozatal helyességét, és kiküszöbölhetik a tévedések és hibák elkenődését. Ezzel szemben ki kell küszöbölni a klikkek bíráldozásait, mert azok leginkább a klikktagok érdekeit szolgálják, és gyakran alaptalanok.

A mentalitás kérdésével kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy három fajtájáról beszélhetünk, éspedig: a hagyományos, az etatista-bürokrata és az öngazgatói mentalitásról (gondolkodásmódról). „Az öngazgatói mentalitás a kezdeményezés felszabadításának, az igazságokon és bizonyítékokon alapuló hatásnak a mentalitása, míg a hagyományos (tradicionális), sznob, hierarchikus-bürokratikus, klikkes, kisebb nagyobb mértékben leginkább az elidegenedés különféle megnyilvánulásait képezi.”⁷⁹ Ez a különböző gondolkodásmód mindenképpen kihatással van az öngazgatói döntéshozatalra is, és éppen ez adja meg a vizsgálódás jelentőségét.

Bizonyos mértékben az előző témakörből következik az emberi ismérveknek a meghatározása is. A gondolkodásmód nagyban meghatározza, hogy az ember minősítésénél a munkaszeretetet, a tudást, vagy a külalakat veszik-e alapul. A szerző vizsgálatai alapján a következő adatokat teszi közzé arról a kérdéstről, hogy a megkérdezettek az alábbi kritériumokat mennyire tartják fontosnak figyelembe venni az emberi érték meghatározásában.

1. sz. táblázat¹⁰

	A kritériumokat figyelembe kell venni					
	Nem tudja	Semmit	Kevésbé	Közepesen	Sokban Nagyon sokban	
Munkaszeretet	4,5	0,5	2,7	15,0	21,4	55,9
Jellem (karakter)	4,2	2,3	2,8	14,0	23,7	53,0
Külalak	12,0	26,9	15,9	27,9	9,1	8,2
Politikai tevékenység	8,5	8,9	6,8	30,5	22,5	23,0
Intelligencia	6,6	2,8	1,4	20,8	26,9	41,5
Társadalmi tevékenység	9,6	16,8	9,1	34,1	18,8	11,5
Gazdagság	12,5	49,0	8,2	19,7	4,8	5,8

Az adatok azt mutatják, hogy a régi, hagyományos mértékek mindinkább elveszítik néhai jelentőségüket, és mindinkább érezhető a szocialista átalakulás hatása az emberi értékek elbírálásában.

Ehhez a témához tartozik az egyes foglalkozások társadalmi rangsorolásának kérdése is, amiről a szerző vélekedése szerint elmondható, hogy a szocialista átalakulás itt is érezteti a hatását egyes ágazatoknál pozitív, másoknál viszont negatív értelemben.

A kérdéscsoport folytatásaként a könyv következő fejezete az emberi méltóság problémáit boncolgatja, és a homo-duplex, -triplex és -multiplex jelenségeket mutatja be néhány példán. Ez a „többszínűség” különböző okokból következhet. Leginkább a személyes érdek, haszonlelés, talpnyalás, klikktag védelme, vagy egyszerűen csak elvszerűtlenség és következtelenség.

A következő két fejezet az ifjúság és a nők helyzetével foglalkozik az öngazgatókban. Megállapítást nyer, hogy a szocialista öngazgatók nagy eredményeket ért el az ifjúság

és a nők bekapcsolásában a szocialista döntéshozatalba. Mindezek ellenére azonban vannak még ellenállások. Az ifjúság aktivizálásának hiányát a tapasztalatlansággal és az idősök pozíciófélével lehet magyarázni. A nők helyzetét tekintve leginkább a családi kötelezettségek, a patriarchális hagyományok, a rátermettség hiányának hiedelme és a férfiak és nők egyenlőtlen képzettsége szerepel akadályként a női affirmáció útján.

A KSZ szerepéről az öngazgatásban a szerző többek között így vélekedik: „A KSZ akkor tölti be szerepét az öngazgatás fejlődése feltételeiben, ha kezdeményezője az öngazgatói társadalmi folyamatoknak és viszonyoknak szocialista társadalmi alapon, ha megoldja az osztályellentéteket a direktíva és kezdeményezés között a társadalomban és saját szervezetében.”¹¹

A könyv befejező része a szabad idő kihasználásáról és a falu és város viszonyáról ad képet. Az első témakörben megállapítást nyert, hogy az öngazgatás előfeltételeket teremt a termelékenység növelésére és ez előidézheti a nagyobb szabad időt. Természetesen ezzel párhuzamosan a szocialista nevelési politikának hatást kell gyakorolni a megszorított szabad idő ésszerű felhasználására.

A falu és város viszonyáról megtudhatjuk, hogy tulajdonképpen egy történelmileg régmúlt időktől meglevő kérdésről van szó. Adatokat találhatunk a mai helyzetről a kutatások eredményei alapján, amiből kitűnik, hogy bár a szocialista fejlődés nagy változást hozott, de a falu hátrányos helyzete még mindig szemmel látható. A gazdasági viszonyok, az életkörülmények, a kulturális viszonyok jelentős eltéréseket mutatnak a falu kárára. Mindezek ellenére a földművesek — különösen az idősebb és középkorosztály — nem mutatnak kifejezett hajlandóságot a falu elhagyására. A falusi ifjúságnál már nem ez a helyzet.

Amint látjuk a könyv igen sokoldalú témákat dolgoz fel. A sokoldalúság azonban nem jelenti, hogy egymástól ellentétes, hanem inkább kölcsönösen összekapcsolódó kérdésekről van szó. Ezen összekapcsolódottságon kívül még a műre az is jellemző, hogy minden egyes kérdéscsoportot az öngazgatás szemszögéből vizsgál és elemez. A közzétett kutatási eredmények is az öngazgatású gyakorlatban szerzett tapasztalatokat tartalmazzák. Ezzel kapcsolatban esetleg felrögható, hogy az adatok a lábjegyzetekben szerepelnek, noha jelentőségüket és időszerűségüket tekintve megérdemelnék, hogy a szövegben kapjanak helyet.

Az összekapcsolódó témakör hátránya az lehet, hogy az olvasónak gyakran az az érzése, hogy a szöveg egy előbbinek az ismétlése, noha csak az történt, hogy a kérdések hasonlósága megköveteli a különböző szempontokból való megvilágítást és magyarázatot. Ezenkívül a sok egyszerű és tömön dat az olvasmány folyamatosságát néha darabossá teszi.

Mindezen apró hiányosságok mellett — ami természetesen csak egyéni, szubjektív véleményen alapul — elmondható, hogy a szociológiai irodalom hazánkban is egyre szaporodó tömege még egy igen érdekes és jelentős művel gazdagodott.

Jegyzetek

¹ Dr Krsto Kilibarda: Rad i samoupravljanje, 5. old.

² Uo. 33. old.

³ Uo. 36. old.

⁴ Uo. 47. old.

⁵ Uo. 50. old.

⁶ Uo. 73. old.

⁷ Uo. 94. old.

⁸ Uo. 161. old.

⁹ Uo. 180. old.

¹⁰ Uo. 190. old. (lábjegyzet)

¹¹ Uo. 245. old.

Ljubivoje Cerović könyve a vajdasági egyetemisták haladó mozgalmáról a burzsoá Jugoszláviában

Ljubivoje Cerović: *Napredni pokret vojvodanskih studenata 1918—1941*. Novi Sad, 1972.
Kiadó: Predsedništvo Skupštine Saveza studenata Vojvodine — Štamparija Obzor, Bački Petrovac

Tartalom:

Uvod. — Osvrt na studentski pokret do 1918 — Počeci organizovanja naprednih studenata — U vreme diktature — Oživljavanje političke aktivnosti 1935—1937 — Klasna borba na revolucionarnoj liniji KPJ 1937—1941 — Stavovi studenata prema životnim pitanjima vojvodanskog društva — Izvor i literatura.

A vajdasági egyetemisták haladó mozgalma, 1918—1941 (Összegezés) — Pokrokové hnutie vojvodinských študentov 1918—1941 (Rezumé) — Miscarea progresista a studentilor din Voivodina in anii 1918—1941 (Rezumat) — Прогрессивни рух војвођанских студената 1918—1941 (Резиме)

Már maga a könyv témája is roppant érdekes, hiszen eddig nem sok szó esett róla, a közvélemény jóformán figyelmen kívül hagyta, hogy itt Vajdaságban is létezett egyetemista-középiskolás diákréteg, amely noha számbelileg kicsiny is volt, jelentős szerepet játszott a korabeli társadalmi-politikai életben. Vajdaság legjellemzőbb sajátossága a nemzetiségi sokrétűség, amely a múltban és ma is rányomja bélyegét minden társadalmi megmozdulásra, jóformán egyetlen olyan pontja sincs a társadalmi-politikai életnek, amelyben ne találkoznánk újra meg újra ezzel a kérdéssel. A vajdasági egyetemista rétegre is jellemző a soknemzetiségűség, de ez nemhogy gyengítette volna, inkább erősítette a mozgalom egységét. Mindenki előtt ismert tény volt Papp Pál szavaival: „amit mi akarunk, amiért harcoltunk, és amiért továbbra is harcolni fogunk — a nemzeti egyenjogúság”. A mozgalom, amely éppen a politikailag-gazdaságilag legviharosabb időszakban bontakozott ki, mindvégig követte ezt az irányvonalat, ez segítette hozzá, hogy e maroknyi diáksereg mozgalma elismerést vívjon ki magának.

A XIX. század második felében Vajdaság fiataljai tekintettel arra, hogy ezen a területen még nem léteztek egyetemi központok, Európa legjelentősebb egyetemein tanultak: Budapesten, Prágában, Bécsben, Párizsban, Genfben, Leningrádban, Halleban. Tanulmányaik befejeztével szülőföldjükre hazatérve azon fáradoztak, hogy a vidék társadalmi haladását elősegítsék, a magukkal hozott haladó szocialista eszméket igyekeztek érvényesíteni. Ráműtötték a tőkés rendszer ellentmondásaira, célul tűzték ki a szociális és gazdasági egyenlőség megteremtését. Magatartásuk igazolta Lenin szavait, miszerint az egyetemista mozgalom fejezi ki leghívebben a társadalom osztályérdekeinek alakulását. Az egyetemisták mozgalma szerves része volt az általános ifjúsági mozgalomnak, fejlődése során egyre közelebb került a kommunista párthoz. 1920 és 1921 között az Obznana és az államvédelmi törvény jelentősen megnehezítette a mozgalom helyzetét. A létrejövő profasiszta szervezetekkel szemben egymás után alakultak meg a haladó diákszervezetek, amelyek a „Geteovo društvo”, „Omladinska matica” és a „Nova Vojvodina” lapokon keresztül harcoltak a profasiszta erők ellen. Azonban nemcsak eszmei téren tevékenykedtek, politikai nézeteiket a gyakorlatban is érvényesítették, mint pl. a szabadkai diáktüntetés 1924-ben a Pašić-Pribičević kormány ellen és a Sremska Mitrovica-i politikai foglyokkal való együttműködés. A harmincas években az egyetemisták nemzeti csoportokba tömörültek, de ezt csakhamar túlhaladták a KP és a SZKOJ hatása alatt. Az 1929—1935-ös időszak jellemzője az egymást érő bírósági tárgyalások a KP és a SZKOJ tagjai ellen, a

vezető forradalmi káder jelentős részét több évi szabadságvesztésre ítélték. 1935—1937 között a forradalmi egyetemista mozgalom újra felélénkült, mindent elkövetett az antifasiszta Népfront létrehozásáért. Az egyetemista ifjúság forradalmi munkáját a KP is elismerte, a negyedik országos értekezlet után mind jobban az ifjúság felé fordultak. A KP hatása egyre jobban érződik a diákszervezetekben, azokat eszmeileg egységessé teszi, mindennek pedig végső következménye a vajdasági ifjúsági kulturális-gazdasági mozgalom, az OMPOK kialakulása. A szervezet elsődleges célja az volt, hogy szociális és nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül közelebb hozza egymáshoz a vajdasági fiatalokat. Az uralmon levő rendszer csakhamar felismerte az OMPOK-ban rejlő veszélyt, ezért 1937-ben betiltotta azt, tagjait pedig üldözni kezdte. Ebben az időben az egyetemi hallgatókat az Államvédelmi Bíróság elé állították, és három évi szabadságvesztésre ítélték őket. 1938-ban Újvidéken megalakult az egyetemisták gazdasági szövetsége, amely anyagi támogatásban részesítette a szegényebb sorsú fiatalokat. Az OMPOK azonban nemcsak az egyetemisták anyagi kérdéseivel foglalkozott, hanem sztrájkokat szervezett az egyetemek autonómiájának megszerzéséért. 1938-ban Belgrádban a „Vojvodanska akademska trpeza” keretein belül megalakult a Népi Egyetemisták Tartományi Bizottsága, amely világos politikai programot hozott a KP célkitűzései alapján. Programjukat a „Vajdaság helyzete” című riportban ismertették. Ez az akció a fennálló rendszerre mind nagyobb veszélyt jelentett, ezért 1938-ban Belgrádban letartóztatták a mozgalom vezetőit. A kormánynak ezt a cselekedetét a vajdasági egyetemisták a legnagyobb felháborodással fogadták, röpiratot intéztek a közvéleményhez, amelyben élesen elítélték a kormány fasiszta módszereit. Ezt követően az Államvédelmi Bíróság nyolc vajdasági egyetemistát perbe fogott, és 15 évig terjedő fogságra ítélte őket.

A vajdasági egyetemisták nemzetközi szolidaritásukat tettekkel bizonyították. A KP felhívására 16 fiatal három évig harcolt Spanyolországban a fasiszta agresszorok ellen. A kormány legádázabban harcolt a forradalmi mozgalom ellen, az 1940-ben megtartott újvidéki, zrenjanini és szabadkai egyetemista perek mintapéldái a kormány elnyomó, megtorló intézkedéseinek.

1941-ben a hármas egyezmény aláírása után a vajdasági egyetemisták együtt tüntettek az ország polgáraival, majd pedig aktívan részt vettek a felszabadító harcban.

Ljubivoje Cerović könyve több vonatkozásban úttörő jellegű. Először gyűjti egybe a sokféle források gazdag adatait, és mutatja be a vajdasági egyetemisták haladó mozgalmának szerteágazó nehéz küzdelmeit. Ezzel a szerző utat nyit a további és még elmélyültebb elemzésekhez. Cerović könyve a mai fiatal nemzedékhez is közvetlenül szól. Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy ez a témájában egyedülálló könyv sokban hozzájárult ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a vajdasági egyetemisták két világháború közötti helyzetéről.

Vuko Pavičević könyve a vallásszociológiáról

Dr. Vuko Pavičević: Sociologija religije sa elementima filozofije religije. — Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, Beograd, 200 old.

Tartalom:

I. Uvodna odredba religije, II. Magija, III. Neki predstavnici filozofije religije, IV. Opšta odredba sociologije religije, V. Opšti pogled na razvitak sociologije, VI. Glavni predstavnici soc. religije, VII. Osnovne faze u razvitku religije, VIII. Tipologija religije i religijskih (shvatanja) stavova, IX. Opšte katarakteristike narodnih i univerzalnih religija, X. Religijske organizacije, XI. Socijalno učenje katoličke crkve, XII. Proces sekularizacije u savremenom industrijskom društvu.

Dr. Vuko Pavičević könyvében a kultúrszociológia egyik ágával, a vallásszociológiával foglalkozik. Pavičević professzor könyve már azért is figyelemre méltó, mert a szocialista országokban a vallás szociológiai megvilágításával tudományos körökben sajnos még nem igen foglalkoztak.

A szerző a vallásnak négy fő szerepét említi: filozófiai-megismerő, érzelmi-egzisztenciális, szimbólikus-rituális, társadalmi-integrációs.

A filozófiai vagy megismerő szerep a hívőknél abban nyilvánul meg, hogy hisznek egy földöntúli lényben, aki meghatározza a viszonyulásukat a természethez, a világhoz, létehez, tehát meghatározza az egész világszemléletüket.

Ehhez a filozófiai-megismerő szerephez társul egy érzelmi-egzisztenciális, illetve gyakorlati szerep is. Aki hisz egy földöntúli lényben, az abszolút jónak, mindentudónak és mindent bírónak képzei el ezt a lényt, olyannak, aki meghallgatja az ő kéréseit, aki vigaszt és segítséget nyújt. Ez az elgondolás szerint a vallásos ember racionalizálja azt, ami az életben nem az ő elképzelése és akarata szerint történt (például: ha a vallásos embernek meghalt valakije, akit szeretett, ő azt fogja mondani, hogy a halál egy „felső” „isteni” erő akarata, az „isten” tudja, hogy miért vette magához a halottat.) Ugyanakkor azzal az elképzeléssel, hogy az „isteni” vagy „földöntúli” erőt imádság segítségével szövetségessé lehet tenni, a vallásos ember humanizálja a természeti erőket, és törvényszerűségeket közvetve az istenen keresztül hatalmába keríti a természetet. A vallásos ember tehát a természetet egy szellemi lény akarata szerint képzei el. „Az tény — állítja Pavičević — hogy egy ilyen lény létezését racionális tényezőkkel nem lehet bebizonyítani, de ez nem jogosít fel bennünket arra, hogy a benne való hitet teljes mértékben értelmetlenségnek tartjuk. A vallási elképzelés egy eszköz az egzisztenciális problémák pszichológiai megoldásához, ezért nem elfogadható, ha „hazugnak” vagy tévesnek bélyegezzük meg. Elfogadhatóbb, ha helyette inkább azt kérdezzük, hogy vajon célszerű vagy sem, szükséges vagy szükségtelen-e? Hogy célszerű és szükséges-e, ez az egyén pszichológiai struktúrájától függ.” 11. old.

Pavičević professzor a vallásnak ezt a pszichológiai szerepét hangsúlyozza legjobban, és ezzel egyúttal rámutat a vallás szociológiai témakörére is. A szerző Marxra hivatkozik, és állítja, hogy az a kérdés, hogy van-e isten vagy nincs, nem tartozik a tudomány körébe. Habár nyíltan nem mondja, de a könyv útmutatóként is szolgálhat azoknak, akik a vallást szociológiai szempontból akarják tanulmányozni. A fenti kérdéssel (van-e isten vagy nincs) a teológia foglalkozik. A vallásszociológia lényegesen más kérdésekre kell, hogy válaszoljon

adjon, például: egy-egy kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportban milyen hatással van az emberek magatartására, viselkedésére, gondolkodásaikra, érzelmeikre, stb. a vallásosság, és hogy egyáltalán miben nyilvánul meg a vallásosság a mindennapi életben egy-egy társadalmi csoportnál vagy az egyénnél.

Visszatérve a szerző által elemzett funkciókra Pavičević megemlíti továbbá a vallás szimbólikus-rituális szerepét. A vallásban valamilyen formában mindig jelen vannak bizonyos szimbólikus elemek, mert a „földöntúli” megfoghatatlan erőt valami konkrét megfoghatóként ábrázolni kell (szobor, kép, kereszt), melyen keresztül a vallásos ember kapcsolatot teremt a „földöntúli” lényel. A vallásos ember ugyanakkor különféle rituális műveleteket (imádkozás, áldozathozás) végez, amelyek segítségével a „földöntúli” erőhöz folyamodik.

A vallásnak bizonyos társadalmi integrációs szerepe is van. Ez abban nyilvánul meg, hogy azok, akik azonos módon hisznek, azok egy vallási közösséget képeznek (vallási közösség, templom, szekta).

Különböző időkben a vallásnak egyik vagy másik szerepe kerül előtérbe. A feudalizmusban a vallás rányomja bélyegét az egész emberi gondolkodásra és érzelmeikre.

Manapság viszont a vallás filozófiai megismerő szerepe úgyszólván teljes egészében megszűnik, de érzelmi szempontból nagyon sok környezetben még megtartotta hathatós befolyását. Ezzel a ténnyel megvározható az is, hogy sok helyen az emberek habár elsajátították a tudomány vívmányait, mégis hisznek egy „földöntúli” erőben, mert pszichikailag nem képesek szembenézni a saját problémáikkal.

A könyv utolsó fejezetében Pavičević professzor a szekularizáció vagyis az elvilágiasodás, az ateizáció kérdésével foglalkozik.

A társadalmi és politikai életben már a késői középkorban a vallás veszíteni kezdi befolyását. Lassan visszanyeri szerepét az a világnézet, amely már az ókori görögöknél megszületett, és amely szerint a világ e földi erők szükséges összefüggésén alapszik, és amelyben nem jut hely a földöntúli erőknek. A természet újra esztétikai és erkölcsi erőkkel lesz felruházva. A természet rehabilitációjával párhuzamosan folyik az emberi ész rehabilitációja is R. Descartes Avgustin állításával szemben eredő ut intellektum (hiszek hogy megismerhessem) új gondolkodási szemléletet állít fel, mely szerint dubito ut intelligam (kételem, hogy megismerhessem). Descartes mindenben kétkedik, kivéve a kétkedő egyénben. Őt követik a materialista és felvilágosult filozófusok, de főként a technika és az urbanizáció határozzák meg az új világszemléletet, az új életformát, új érzéseket és értékeket, melyek háttérbe szorítják a vallást, mert nem felel meg az új feltételeknek.

A szekularizáció hatásának különösen a munkásosztály van kitéve. Ezt a tézisért a szerző a nyugati államokban kimutatott statisztikai adatokra támaszkodva állítja. Ez a hipotézis a munkásosztály egzisztenciális kérdéséből indul ki. A munkás a munkával és a mindennapi gondokkal van elfoglalva és nem marad ideje még vallási elmélkedésre sem. „Ha a szószeros értelemben nem beszélhetünk az isten negációjáról, ateizmusról, ha az isten nem tűnt el teljesen a felszínről, mégis eltávolodott.”

ha a nemzeti vetülethez ér, mintha az előző korszakkal kapcsolatban kialakult benyomás hatása alatt állna. Úgy tűnik, hogy a különbségek, megmemértések, összetetések kidomborításával intenzívebben foglalkozik, mint azokkal a mozzanatokkal, amelyek összekötnek minket, a munkásmozgalmainkat, haladó törekvéseinket a proletár internacionalizmus és nemzeti tolerancia medrében sodorják. Azonban távol áll tőlünk az a gondolat, és ezt az olvasóval is idejekorán kell közölni, hogy Danilo Kecić könyve teljes egészében ilyen beállítottságban íródott. Ellenkezőleg, sok benne az olyan anyag, amely félreérthetetlenül utal a közös akciókra, közös célkitűzésekre, a vajdasági népek szolidaritására, a fent vázolt tények pedig részletkérdésekre vonatkoznak, és jobb megfogalmazásban, szerintünk a könyv értékes mondanivalója, nevelőhatása csak jobban érvényesülne.

Igen érdekes és gazdag az a fejezet is, amely a vajdasági viszonyokat (társadalmi, gazdasági és politikai) ismerteti a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását követő három évben. A szociáldemokraták magatartását ismerjük meg a nemzeti tanácsokkal szemben, majd az új hatósági szervek működését, a vajdasági nemzetiségek sanyarú helyzetét és a Vajdaság területén működő politikai pártok tevékenységét. Ebbe a szélesebb keretbe helyezi el azután az író azokat az adatokat, amelyek külön fejezetben és címben ad az eszmei-politikai harcokról és a forradalmi munkásmozgalomról szólnak az 1919-es év derekáig. Erre a korszakra volt közvetlen hatással a Magyar Tanácsköztársaság is. Az író ezt nem mulasztja el ismertetni. Amit a 263. oldaltól a 272-ik oldalig erről közöl, az érdekes és nem vonható kétségbe. Azonban a Magyar Tanácsköztársaság hatása a vajdasági és a jugoszláv munkásmozgalomra sokkal nagyobb, melyrehatóbb és intenzívebb volt mint ahogy azt Danilo Kecić könyve érzékelteti. Habár a források nagyrésze erre a korszakra és erre a témára vonatkozólag megsemmisült, a számos röplap, a megmaradt források, a sajtó, valamint a visszaemlékezések alapján íródott közlemények, valamint a dolgok logikája ezt bizonyítják. És a forradalmi munkásmozgalom történése előtt éppen az a legnagyobb és legtudományosabb feladat, hogy a források hiányos volta miatt ne minorizáljanak olyan eseményeket, amelyeknek nagyságát a fennmaradt okmányok és adathalmazok önmagukban nem magyarázhatnak meg. Épp ezért, erre a részre is azt mondhatjuk, hogy az író a feltárt adatok korrekt felsorolásával a munka egy részét elvégezte, de a vázolt kép és a belőle levonható következtetés aligha lesz a jövőben mentes a korrekcióktól. Talán egy írótól, aki nem ismeri a magyar irodalmat, aki nem tudott teljes egészében elmélyülni abban az adattengerben, amit a Magyar Tanácsköztársaságról szóló irodalom felhalmozott, nem is várhatunk többet. Hisz sokat tett e kérdés tisztázásához már azzal is, hogy a szerb eredetű források anyagát alaposan felhasználta, hogy beágyazta őket a rendelkezésére bocsájtott magyar eredetű faktográfiába, és hogy ezzel kialakította azt a keretet, amit bővíteni, pótolni lehet és kell. Ezzel mintegy ösztönzést nyújtva azoknak, akik ezen a téren még a következő lépéseket megtehetik.

A könyv negyedik fejezete az 1919. második felében és az 1920-ban lejátszódó munkásmozgalmi eseményeket ismerteti. A majdnem ötven oldalas fejezet telve van szakszervezeti mozgalmakkal, sztrájkokkal, és azok kimerítő ismertetésével. Az ötödik fejezet a vajdasági munkásmozgalom és a vukovári kongresszus kölcsönhatásairól szól, a kongresszus előtt és után, és tovább folytatja azoknak az adatoknak a közlését, amelyek a szakszervezeti küzdelmek és sztrájkmozgalmak történetére vonatkoznak. Számos vajdasági város és település ezekben a részekben komoly és bőséges adatokkal szerepel, és a jövőendő városi és települési monográfia mozgalmak ezen a téren tört utakon járnak majd.

A könyv hatodik, befejező része, a burzsoázia offenzíváját, a szociáldemokrata vonal élénkülését, az „obznana” hatását a vajdasági pártszervezetre, valamint a kommunista párt betiltásának hatását ismerteti részletesen, a tények gondos rendezésével, értékelésével.

A négy és fél oldalas orosz, illetve angol nyelvű összefoglalás, nagyon rövid bepillantási lehetőséget nyújt e kérdésekbe azoknak, akik a szerb nyelv ismerete hiányában ezekre az információkra kénytelenek támaszkodni. Előrebocsátjuk azonban azt a tény, hogy a könyvet nagyon jól szerkesztett és összeállított név és helységmutatóval látta el a szerző, ami nagy mértékben megkönnyíti és elősegíti a tartalmi eligazodást.

A bácskai „zöld káder” kérdése

Van azonban a könyvnek egy fejezete, amely feltétlenül kiigazításra szorul: a pécsi katonai felkelésre, a zöld káder tevékenységére, valamint az októberi, novemberi zavargásokra gondolok itt elsősorban. Amit Kecić mond ezekről az eseményekről, kevés és nem kielé-

gító. Elsősorban itt megint az író a nyelvtudás akadályozta meg abban, hogy jobban tájékozódjon, és tájékozathasson. Mert itt nálunk, Vajdaságban, elsősorban Bácskában és Bánátnban (amiről nem tájékoztat minket kellőképpen) igen izgalmas események játszódnak le. Sajnos az adminisztráció felbomlóban volt, a hivatalnokok már nem teljesítették oly lelkiismeretesen munkájukat, mint azelőtt, sokan pedig a menekülésre készítve, éppen csak hogy egy pár sorban tudósították fetteles szerveiket az eseményekről. Így hiányosak az adatok, és annál inkább értékes minden soruk. Vajdaság 1918 október–novemberében nagy társadalmi mozgások színtere volt, de ennek szele már előbb is érintette tartományunkat. A polgári sajtóban is, magyar nyelvűben természetesen, találunk erre adatokat, amelyek Kecić tollát elkerülték, mert nem volt aki felhívja rájuk figyelmét, ugyanis a munkásmozgalmi hírek kutatásában, ha a sajtóról van szó, csak a magyar, német és szerb munkáslapokig jutott el, a polgári sajtót nem fésülte át rendszeresen.

Amit a pécsi katonai felkelésről mond az részben hiányos, részben pontatlan, de mindezenre állításai tájékoztatásra vallanak. Idézzük fordításban az író:

„Így az olasz frontra való indulás előtt, 1918. május közepén, kb. 2000 szerb és horvát katona a hatodik gyalogezred kötelékéből fellázadt Pécsen. Miután felfegyverkeztek a katonai raktárakból, a lázadók dél felé indultak, a Duna irányába, majd Zomboron át Sajkás és Újvidék irányába mentek, ahol nemcsak a lakosság, hanem a csendőrség is támogatja őket.” (98) Elmondja még Kecić, hogy 400 menekült igyekezett dél felé, a hatóság pedig mindent megtett, hogy megakadályozza csatlakozásukat a zöld káderhez. Május végén és június elején a tűzharcban három csendőr megsebesült. Június 1. és 3. között sikerült a katonaságnak elfogni a lázadók eme részét Bács és Begecs környékén, majd a bíróság közülük néhányat halálra ítél. „A jugoszlávok tömeges dezertálásával az osztrák–magyar hadseregből erősödött az úgynevezett zöld káder.” (99)

Kecić téved, amikor ezt a fegyveres felkelést csak a szerbek és horvátok lázadásának minősíti. Az újvidéki 6. gyalogezred póttest alakulatainak többsége tényleg délszláv eredetű volt, de a kötelékhez tartozó másnemzetiségű katonaság nem vált ki ebből a felkelésből, hanem részt vett benne, annál is inkább, mert nem kimondottan nemzeti, hanem „bolsevik tanokkal szaturált” emberek indultak harcba. A lázadók jelszavaiból is lehet következtetni célkitűzéseikre: „Elég az uszításból! Le a háborúval! Menjenek az urak a harctérre.”²¹ A katonai raktárból a fellázadt Frigyes-laktanyai alakulat frontra indított 500 főnyi katonasága kb. 2000 puskát és 20 géppuskát zsákmányolt, majd azonnal csatlakozásra bírták a Fejérváry honvédkaszárnya legénységét is, és ezzel létszámuk több mint 2000 főre nőtt. Kisebb osztagaik a közelben levő egyéb alakulatok csatlakozását biztosították. Ezután elfoglalták, harcban az ellenük kirendelt honvédséggel, a Fém- és Faipari Szakiskolát, a „Fehér Farkas” vendéglőt, a fő- és külvárosi pályaudvart, majd a belváros ellen indítottak támadást, míg egy osztaguk Pécs-bányatátelepre indult, hogy a bányászokat csatlakozásra bírja. Berta György bányász, szabadságon levő tizedes a felkelők által juttatott fegyverekkel igyekezett a bányászokat harcba lendíteni. A bányászok a bányáorséget lefegyverezték s gyűlölt parancsnokaikat, Herszényi Zsombor ezredest, és segédtszjtjét, Meissner Károly századost, kivégezték, majd a felfegyverzett bányászalakulatok Pécs felé fonultak, osztagaik azonban a kassai 9. gyalogezred alakulataiba ütköztek. Ezt az alakulatot, amely a nyugati front felé volt irányítva, a vonatból kirendelték, és a pécsi lázadás leverését bízták rá.

Sajnos a felkelők időt adtak arra, hogy a kassai 9. gyalogezred katonái felfeljődjenek, mert a kezdeti sikerekkel megelégedtek, és miután visszaverték a támadókat, nem tettek kísérletet az ellenük küldött erők felszámolására, vagy legalábbis soraik megbontására. Így időt és lehetőséget adtak Filipović tábornoknak, hogy erőit rendezze, és a kassai 9. gyalogezred segítségével újra támadásba lendüljön. Akkor már a felkelők mellett a bányászok egyik csoportja, melynek sikerült bejutni a városba, vállvetve küzdött a túlerő ellen. A fellázadt bányászok másik része kiszorult Pécs bányatátelepre, a harcot beszüntette és fegyvereit elrejtette.

A felkelők a koncentrikus támadás következtében felmorzsolódtak, de jelentős számban sikerül még kitörniök a városból. A keletre menekülőket a Mohácsból kivezényelt bosnyák ezred, a dél felé menekülő felkelőket pedig a Pécsről kivezényelt katonaság morzsolta fel. A felkelők egy részének sikerül tovább jutni és ezekről a katonai és csendőri jelentések azt tudósították, hogy „Újvidék környékén a lakosság a szétvert felkelők közül sokat elbújtatott”, míg egy részüknek sikerült Szerémségbe, a zöld káder kötelékeibe jutni.²

A pécsi felkelést többféleképpen értékelték. Egy verzióját a magyar katonai hatóság adta, a polgári történetírásnak is megvolt a saját nézete. A hadvezetőség véleménye szerint a felkelést az Oroszországból hazatérők titkos forradalmi csoportjai robbantották ki, tettük

mozgatóereje pedig elsősorban a békevágy és az imperialista háború gyűlölete volt, de a kapitalista rendszer megdöntésére is törekedtek, „bolsevista romboló eszmék és káros nacionalista nézetek” hatása alatt. Okokként felsorolták még „a nagyfokú szociális elkeseredést”, „a tisztí és altiszt kar erélytelenségét”, a büntetések kiszabása és végrehajtása körül „bűnös liberalizmust” stb.³

Másrészt a polgári értékelés a jugoszláv irodalomban ennek a megmozdulásnak csak a nemzeti vetületét látta, viszont ez a felkelés is azokhoz a gazdag történelmi hagyományokhoz tartozik amelyek a Dunamedencében élő népek memzeti függetlenségéért és társadalmi felszabadulásáért folytatott harc emlékét őrzik. Így is kellene ezt a megmozdulást a vajdasági közvéleménybe eljuttatni, és ezért Kecic verzióját nem fogadhatjuk el, helyette Farkas Márton értékelését adnánk itt közre. A felkelés szakavatott kutatója és írója így értékeli ezt a megmozdulást:

„A pécsi felkelés a Monarchia elmélyülő gazdasági, társadalmi és politikai válságának volt eredője és kirobbanásának közvetlen oka e válság okozata. A Monarchiában ugyanis április—május hónapokban újból kibontakozott nagyarányú munkás- és parasztmozgalmak, továbbá a haladó értelmiség és az ellenzéki burzsoázia különböző mozgalmi a hátországi, elsősorban póttest alakulatok legénységével direkt vagy indirekt módon kapcsolatba kerültek és a katona tömegeket, így a 6. gyalogezred póttest alakulatait is (amelyek a délszláv és magyar dolgozók harcával álltak kapcsolatban) a fegyveres forradalmi mozgalmak kirobbantására sarkalták (. . .) A felkelés kirobbanása így azonnali konkrét politikai célkitűzésekkel következett be: béke, szociális (társadalmi) és nemzeti felszabadulás, amelynek elérését a legmagasabb forradalmi harci formának, a fegyveres felkelésnek alkalmazásában látták. A cél és eszköz tudatosítása a katonatömegekben a ma még kevésbé ismert, szervezett forradalmi csoportok műve volt, amelyek ugyanakkor ösztönösen felismerték a szövetségesség, közöttük a bányászok és más katonai alakulatok legénysége bekapcsolásának szükségességét. Mindez többé-kevésbé tudatos, szocialista forradalmiságra vallott, amely le-döntötte, megszüntette a nacionalista korlátokat és a felkelésnek internacionalista jellegét adott.”⁴

Úgy hisszük hogy ilyen értékeléssel kell ezt a nagyjelentőségű megmozdulást a köz-tudatba, elsősorban a tanulóifjúság tudatába elültetni, mert az igazságnak ez a teljessége s legnagyobb mértékben szolgálhatja a proletár nemzetköziség, a testvériség és egység szemlének terjesztését.

Idéztük már Kecic téziséit is a zöld káderről, mely szerinte a jugoszlávok dezertálásával erősödött. És ez részben igaz is. A jugoszlávok tényleg dezertáltak, és erősítették a zöld kádert. De nemcsak ők. És igen furcsán hangzik ez a tétel, Kecic tétele, itt Vajdaságban, ahol a magyarokat, szlovákokat és ruszinokat és ruszinokat nem kisebb mértékben érdekli, hogy nemzetársaik hogyan viselkedtek ebben a háborúban, mint a délszláv olvasókat. Kecic cserbenhagyja őket, sőt azt hiheti az olvasó, hogy a többiek nem dezertáltak, és nem erősítették a zöld kádert. Ezért újra Farkas Márton tolmácsolására van szükségünk, mert állítása inkább felel meg a valóságnak, és az általa nyújtott kép teljesebb. Farkas szerint az Oroszországból hazatérők tekintélyes része: „látva az otthon nyomorát, a kíméleletlen osztály- és nemzeti elnyomást, nem vonult be, hanem Monarchia-szerte, főleg Csehországban, Horvátországban, Szlovéniában, Dalmáciában, Magyarországon és Délvidéken kialakult szökevénycsoportokba állt, amelyek magukat zöld-kádereknek nevezték és fegyveres harcot folytattak a polgári és katonai hatóságok ellen. A szökevények száma oly magasra csapott, hogy a hadvezetőség 1918 októberéig 800 000 zöld káderrel és „lógóssal” számolt.”⁵

És ezek a lógósok, tekintet nélkül a nemzetiségre, igen aktívak voltak Bácskában is. Rendszertelen, és nem ezt a célt szolgáló kutatásaim alatt nem kevés adatra bukkantam. Had soroljak fel egynehányat, inkább csak utalva arra, hogy ez a kérdés Bácskára nézve közel sincs feldolgozva, és hogy még hálás témája lehetne a jövő kutatójának. Apelić Miloš közlési rendőrzetetőt, akit már többször megfenyegetett a sztapári lakosság, február elején ólmosbottal három régi lógós agyonverte. Az újságcikk ezzel a hírrel kapcsolatban Sztapár-ról azt mondja hogy „valóságos fészke a lógósoknak”⁶. Február végén újra olvashatjuk, hogy „Délbácskában, a falvakban rengeteg sok lógós van, katonaszökevények, akiket nem lehet összefogdosni, mert a falu népe rejti őket”⁷. Ugyanabban a számban jelenti a Bács-megyei Napló, hogy Zentán Szolár Ferencet, Mosorinban (Mozsor faluban) pedig Márics Vasza lógóst menekülés közben a csendőrök megölték.⁸ A zöld káder megfélemlítette már az olyan nagy város polgárságát is, mint amilyen Szabadka. Az 1918. január végi helyzetkép Szabadkáról a következő: „A szökött és lógós katonák egész csapata nyugtalanítja, teszi bizonytalanná a várost. Az áltrekvirálók egész vakmerő hada kerül ki ezekből a csavargók-ból. A Szent István téren világos nappal hatolnak be az udvarokba s a lakók szemeláttára fogdossák össze a csirkéket és viszik el, amit értékesíthetőnek tartanak. A kívülből eső

városrésznek már valóságos rémei, ahol már az életet is fenyegetik. Ezekben a katonai, csendőri őrzéskor állandóan cirkál és iparkodik tőlük a lakosságot megmenteni. *Egy letartoztatott helyett azonban mintha két lógós vagy szökött katonára bújna ki a földből.*⁹

Január 29-én már arról értesülhet Szabadka lakossága, hogy a város környékén levő Kisszálláson Kocsi János szökött katonára a letartóztatására kiküldött két csendőr közül az egyiket megölte és elmenekült¹⁰.

Február kilencedikén már arról tudósít az újság, hogy Zomborban sem ismeretlen fogalom a katonaszökevény. Két ízben is lőttek rájuk a városban, de sikerült elmenekülniök.¹¹ Nemsokára rá arról értesülhet a zombori olvasó, hogy elfogtak és kivégeztek Zomborban két hazaáruló katonát¹². De a sajtóban megjelenő hírek közel sem ismertették a lógósok és zsoldkáderekek aktivitását teljes egészében. Annál fontosabb számunkra a Bácskai Naplónak az a kimerítő cikke erről a kérdéstről, amit „Az új szegény legények” cím alatt közölt március elején. Az újság drámai hangon így kezdi a mondanivalóját:

„A bácskai puszták hajdani rémei, a szegény legények megelevenedtek újra . . . Az egész vármegye maga az élő remegés, a legteljesebb bizonytalansága életnek és vagyonnak egyaránt.

. . . Felfüstölt tanyák üszkei, legyilkolt gyermekek és asszonyok vére (Nyilvánvalóan ezt a hazugságot az asszony- és gyermekgyilkolásokról a lógósok népszerűségének csorbítására szánta az újságíró! — G. Gy. megjegyzése), aggastyánok halálhörgése, kifosztott szállások jelzik útjukat . . .

A vármegyében nincs olyan nap, hogy az újmódi szegénylegények legalább egy rablógyilkossága ne kiáltana az égre. Az apróbb rablótámadásoknak külön krónikát kell nyitni, a betörések, fosztogatások, lopások, tolvajlások . . . *talán egy tizedrészükből kerülnek csak büntető eljárás alá, s ezeknek ismét egy tizede nyilvánosságra*”.

Az újságírónak legjobban az fáj, hogy a nép védi a lógósokat, és gúnyosan megjegyzi, hogy „előbb lógó katonára, majd békepárti lett a nép ajkán valamennyi . . .” az újságíró pedig „igazi magyar bolsevikieknek” nevezi őket, és azt állítja hogy „ezek ellen nem az igazságügyminiszter sarka, hanem a kötél és akasztófa kell” és ezért helyesli dr. Bíró Károly szabadkai polgármester javaslatát a rögtönítélő bíraskodás bevezetésére, amit nemcsak Szabadkára, hanem az egész vármegyére, sőt az egész alföldre kiterjesztene. Meg is indokolja, hogy miért. „*Mert nemsokára ez lesz a legsúlyosabb harctér és életbiztosítás lesz a Piavé mellett harcolni*”¹³.

Március hetedikén jelenti az újság, hogy közveszélyes katonaszökevényt öltek meg a Sándor nevű külvárosban. Őt napra rá tűzharcra olvasunk az V. kerület Klára nevű utcájában, amelynek egy civil halottja, és egy katonasebesültje volt az eredménye¹⁴.

Újvidék közvetlen közelében, a Csenei szálláson, március huszadikára virradó éjjel, a csendőrök ráakadtak Miodragović Danilo, és Miodragović Mito katonaszökevényre. De nem sikerült nekik az elfogottakat *magukkal hurcolni, mert* „a szomszédos tanyákról lóháton vágató idegen emberek jöttek a katonaszökevények segítségére. Baltával, késekkel és vadászfegyverekkel támadtak a csendőrökre.” Két csendőrt lelőttek és fegyvereiket elszedve elűntek. A tettesek után nyomozva az újvidéki rendőrség 11 embert tartóztatott le.¹⁵

Március 26-án az újság sikertelen merényletről számol be bátmonostor aljegyzője ellen. A gyűlölt rendszer képviselőjét és legekspozáltabb hivatalnokát látta a falu népe a jegyzőkben és aljegyzőkben. Ezt is éjjel felzörgették, és amikor kinézett az ablakon rálőttek, de a merénylet nem sikerült, a szökött katonát pedig elfogták.¹⁶

Ransov Ranko és Tomasev Vaso lógósokat sikerült a csendőröknek április elején elfogni. Az üldözőik elől menekültek, de miután utánuk lőttek, és az egyiket megsebesítették, megadták magukat, és a zentai börtönbe kerültek. Ric Ferenc óbecsei lógós rosszabbul járt. Miután szabadságra hazaérkezett, és szabadsága letelt, nem jelentkezett időben alakulatánál. A csendőrség házkutatást rendezett, ráakadt, de Ric menekülni próbált és agyonlőtték.¹⁷

A választójogi tüntetésnek Szabadkán sokkal drámaibb lefolyása volt, mit ahogy azt Kecic könyvéből megtudhatjuk, aki meg sem említi a rendőrség magatartását, és sorából arra következtethetünk, hogy az egész megmozdulás békés körülmények között folyt le, a rendőrség beavatkozása nélkül (89.0). (Pedig a többszer sztrájkoló munkást, akik a Munkáshozton felé igyekeztek, a városháza előtt a rendőrség megtámadta, „10—20 munkást súlyosan megsebesítettek”, amiért is „ablakokat törtek az elkeseredett tüntetők”¹⁸.

Még hiányosabb az a kép, amit az olvasó az 1918. október végi, november elejei interregnum mozgalmairól kaphat. A tér, amely rendelkezésünkre áll, nem teszi lehetővé, hogy ezt a kérdést is ilyen részletesen illusztráljuk. E célból külön kis tanulmányt lehetne, és kellene írni.

Kritikai megjegyzéseink ellenére szükségesnek tartjuk a végén kiemelni azt az elvitatathatatlan tényt, hogy Danilo Kecic komoly és mélyenszántó munkával gazdagította azt a történelmi irodalmat, amely témaválasztásánál fogva nem volt, és nem is lehet csak jugoszláv, vagy csak magyar. Mindaz amit feltárt, amit elmondott, egyaránt érdekes és tudományosan hasznos a jugoszláv történetírásnak, mint ahogy hasznát veheti eredményeinek a magyar historiográfia is. Elodázhatatlan szükség volt arra, hogy végre ilyen részletesen feltárja, és rendszerezze valaki a vajdasági munkásmozgalom nehéz küzdelmeiben és értékes eredményekben gazdag 1917—1921-es időszakát. Ilyen nagyigényű vállalkozás, természetesen hiány nélkül szinte el sem képzelhető, és mi csak azért soroltuk fel észrevételeinket, kétségeinket, hogy a további kutatás pontosabb, precízebb, határozottabb és átfogóbb eredményeit tegyék lehetővé. Danilo Kecic munkája pedig erényeivel és fogyatékoságaival együtt méltán kelt érdeklődést a történészek és a széles olvasóközönség körében, annál is inkább, mert ez a könyv újabb ablakul szolgál a vajdasági munkásmozgalom gazdag történetébe való bepillantáshoz.

Jegyzetek

- ¹ Farkas Márton, Katonai felkelés Pécsen 1918 májusában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1968, 3. sz. 423. oldal.
- ² Farkas, idézet mű, 424. o.
- ³ Uo. 425. o.
- ⁴ Uo. 425, 426. o.
- ⁵ Uo. 420. o.
- ⁶ A lógósok megölték egy rendőrt. *Bácsmezei Napló*, 1918, február 10.
- ⁷ A lógós halála. *Bácsmezei Napló*, 1919, február 23.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Harc a lógó és szökött katonákkal. Uo. 1918. január 27.
- ¹⁰ Gyilkolt egy katonaszökevény. Uo. 1918. január 29.
- ¹¹ A lógós katona Zomborban sem ismeretlen fogalom. Uo. 1918. február 9.
- ¹² Halálra ítélték és kivégeztek Zomborban két hazaáruló katonát. Uo. 1918. február 23.
- ¹³ Az új szegény legények. Uo. 1918. március 2.
- ¹⁴ Vasárnap a szabadkai fronton. Uo. 1918. március 22.
- ¹⁵ Két csendőrt lelőttek a katonaszökevények. Uo. 1918. március 22.
- ¹⁶ Merénylő katonaszökevény. Uo. 1918. március 26.
- ¹⁷ Lelőtt katonaszökevény tolvaj. Agyonlőtt katonaszökevény. Uo. 1918. április 7, 8.
- ¹⁸ A rendőrség megzavarta a rendet a munkásság választójogi tüntetésén. Uo. 1918. április 24.

Martin Irén

Dr. Danilo Kecić: A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán (1918—1921.)

Grada za istoriju Subotice — Dokumentumok Szabadka történetéből
Revolucionarni radnički pokret u Subotici 1918—1941. — A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán 1918—1941.
Tom I. kötet
1918—1921.
Izbor i objašnjenja: — A kötetet összeállította és kísérő magyarázattal ellátta: *Dr. Danilo Kecić*
Subotica, 1973. Szabadka
Izdavač: Opštinski fond za finansiranje obrade istorijske grada Subotice i okoline.
Kiadó: Szabadka és Környéke Történelmi Dokumentumai Feldolgozását Pénzelő Községi Alap.
509 strana — oldal.

Tartalom:

Predgovor — Előszó. 2. Osvrt na radnički pokret u Subotici i okolini od 1918—1921. — Szabadka és környéke forradalmi munkásmozgalmi eseményeinek áttekintése 1918—1921. 3. Skraćenice — Rövidítések. 4. Grada — Dokumentumok (344 darab). 5. Registar imena — Névjegyzék. 6. Sadržaj — Tartalom.

Helytörténettel való komolyabb foglalkozás a történelemtudomány mai fokán szinte lehetetlen megfelelő dokumentumok ismerete és felhasználása nélkül. Tekintve, hogy a forrásanyagok, a levéltári okmányok, a korabeli sajtócikkek, a kongresszusi beszámólók és határozatok, a munkásszervezetek és pártok egyéb iratai, a rendőrségi és csendőrségi jelentések stb. szétszórtan találhatóak meg, még a történelemkutatók számára is nehezen és sok időt igénylően hozzáférhetőek, ezért a megjelent okmánygyűjteményt Szabadka forradalmi munkásmozgalmával kapcsolatban örömmel üdvözöljük.

Szabadka és Környéke Történelmi Dokumentumai Feldolgozását pénzelő Községi Alap elsődleges tervében van a forradalmi munkásmozgalomhoz fűződő okmányok kiadása 5 kötetben. E sorozat első része a közreadott dokumentumok gyűjteménye, amely a munkásmozgalom fejlődéséről az 1918—1921 közötti időszakban nyújt anyagot Dr. Danilo Kecić összeállításában és kísérő magyarázataival. A további kötetek előkészítésén dolgoznak:

- Dr. Milenko Palić (1922—1928)
- Dr. Đorđe Milanović (1929—1937.)
- Dr. Danilo Kecić (1937—1941.)
- Dr. Mirnics József (1941—1945.).

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az okmányok kiválogatásában és a magyarázó szövegekkel való ellátásában, valamint ezek véleményezésében (az I. és II. kötet recenzensei Pero Damjanović és Dr. Mirnics József) minden bizonnyal a vajdasági munkásmozgalom legjobb ismerői és a legjáratosabb

kutatói vesznek részt, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a publikáció nemcsak jelentős hézagpótló, hanem valóban értékes és sokoldalúan felhasználható forrásgyűjtemény mind a történelemkutatók és szakosok, mind azok a pedagógusok számára, akiktől a tananyag feldolgozása megköveteli a helytörténet egyes mozzanatainak bemutatását, mind pedig a széleskörű olvasótábor számára, amelyet e problematika az átlagnál jobban foglalkoztat.

E kiadvány külön sajátossága a kétnyelvűség, azaz a szerbhorvát és a magyar nyelv egyenrangú alkalmazása kezdve a címlaptól a tartalomjegyzékig. Indokoltsága és értéke elsősorban abban van, hogy az okmányokat azon a nyelven olvashatjuk, amelyen keletkeztek (kivéve a német és orosz nyelvű anyagot), másodsorban, hogy számos nem közforgalomban levő szakkifejezés egyöntetű használatának kialakításához járulhat hozzá; talán fogyatékosága, hogy a könyv egészében nem hozzáférhető azok számára, akik nem egyformán járatosak mindkét nyelvben (ugyan a szövegek előtti rövid szerbhorvát nyelvű regeszták és a kétnyelvű tartalomjegyzék részben áthidalónak tekinthető e téren.)

Az *előszóban* dr. Kecic kihangsúlyozta, hogy Szabadka munkásmozgalma „bizonyos fokig feltárt és feldolgozott” és hogy az erre vonatkozó irodalom eleinte publicisztikai jellegű, majd tudományos értékű tanulmányokból és önálló kisebb művekből áll, vagy a vajdasági és általános jugoszláv ilyen témájú monográfiák impliciten tartalmazzák a szabadkai vonatkozású anyagot. Sajnos, ezekről a művekről csak később a megjelentetett okmányok lábjegyzeteiből értesülünk, kár hogy valahol a könyvben külön fejezetben nem kapott helyet a szabadkai forradalmi munkásmozgalomra vonatkozó jelentősebb szakirodalom összefoglaló áttekintése is — remek szolgálatot tenne azoknak a fiatal kutatóknak, akik a megjelentetett okmányokat veszik majd alapul valamely szabadkai vonatkozású munkásmozgalmi téma feldolgozásánál.

Az *előszóban* a szerző (akár a szerkesztő bizottság előszavának is tekinthető) értesítést nyújt az egész vállalkozás célkitűzéseiről, az okmánygyűjtemény arculatáról, a dokumentumok kiválasztásának és prezentálásának módjáról, a tudományos eljárásról stb. Dr. Kecic elmondja, hogy a JKP-re és a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetségre (JKISZ) vonatkozó anyag jórészt megsemmisült, ezért a két világháború közötti forradalmi munkásmozgalom okmánygyűjteménye felöleli azt az anyagot is, amely csak indirekt vagy periferikusan érinti a problematikát. Az ilyen információ többször torzképet nyújt a nem beavatottság vagy a szándékos elferdítés folytán, a kötet összeállítójának feladata, hogy megfelelő magyarázattal tegye közzé a dokumentumokat, és hogy a megbízhatóság fokát jelölje meg.

Továbbá szó esik arról is, hogy a gyűjteményben az okmányok „szigorú időrendi sorrendben következnek, tekintet nélkül eredetükre, vagy hogy a forradalmi munkásmozgalom mely szempontjait, komponenseit szemléltetik”. Ez az elfogadott, megszokott tudományos módszer, amelynek megvan a maga előnye és hátránya is. Így nem kapunk tematikus áttekintést sem a JKP, sem a JKISZ, sem az osztályharcos szakszervezetek, sem az egyéb munkáspártok tevékenységéről.

Szabadka és környéke forradalmi munkásmozgalmának áttekintése (1918—1921.) című fejezetben a szerző az összegyűjtött és az eddig már ismert

forrásanyag alapján nemcsak az újonnan alakult államban folyó munkásmozgalom legális időszakát és a JKP betiltását követő évet dolgozza fel, hanem rövid áttekintést nyújt a munkásmozgalom kezdeti koráról is. Zárójelben az egyes érdekesebb okmányok számára utalnék a dokumentumok külön bemutatása helyett.

Vajdaság, tehát Szabadka munkásmozgalma is, félévszázadon keresztül (1870—1918.) szervesen összefügg a magyarországi munkásmozgalommal, azonos módszerekkel, azonos célok és feladatok megvalósításáért küzd.

Az első szervezett munkásmozgalmi formák a kultúr- és segélyegyletek, majd a nyolcvanas években a Magyarországi Munkáspárt helyi fiókszervezete (tíz órás munkaidő, általános szavazati jog, béremelés stb.), a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) megalakulása és az ezzel kapcsolatos újabb szakmai és közművelődési munkásegyletek sokoldalú aktivitása (sztrájk, bérmozgalom, politikai gyűlések és előadások stb.), és a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége (MFOSZ) szervezetei Szabadkán, Sándorban, Csantavéren, Bajmokon, Tavankúton (1906—7.) egészen új lendületet ad a munkásmozgalomnak. Az osztályharcos szakszervezet és az MSZDP erőssége néhány adattal illusztrálható: 1903—10. között 43 sztrájk, 1914-ben 12 népgyűlés és 22 eszmei politikai előadás, a Népszava (MSZDP lapja) 4000 előfizetője, Vajdaság legerősebb női közművelődési egyesülete, az MFOSZ IV. kongresszusának megtartása Szabadkán (1912.) stb.

1918-ig az MSZDP a reformista és a kompromisszumos politika híve, így a szervezett munkásság alapvető célkitűzése az általános választójogért való küzdelem, mint a hatalom átvételének egyedüli eszközeért. Még 1918-ban is (a polgári-demokratikus forradalom idején) a szociáldemokraták az osztályegyezkedés hívei: belépnek a Nemzeti Tanácsba, a Munkástanácsok és a Vörös Gárda a burzsoázia szolgálatába áll itt Szabadkán azzal a kihangsúlyozással, hogy a széleskörű demokráciáért küzd (1, 3).

1918—20. között Bácska és Bánát katonai zónába került. A szerb katonai hatóságok formailag minden politikai összejevetelt betiltanak, így a szocialista mozgalom is transzformálódik. Előtérbe kerül a szakszervezeti kérdés: megtartani-e a régi formát, vagy elválni Pesttől és az új SZHSZ állam kereiteiben felvenni a kapcsolatot a megfelelő központokkal és szervezetekkel; de foglalkoztatja a tagságot az a gondolat is, hogyan működni együtt a Magyar Tanácsköztársasággal. A szervezeti beilleszkedés kérdését volt hivatva rendezni az 1919. március 24-én megtartott szociáldemokrata pártkongresszus Szabadkán. (43). Itt résztvett Bánát, Bácska és Baranya 120 delegátusa (35 szabadkai) és a Szerb Szociáldemokrata Párt 2 tekintélyes küldötte. Az MSZDP delegátusa nem érkezett meg (a Tanácsköztársaság kikiáltása után a demarkációs vonal átlépését a szerb katonai parancsnokság megtiltotta). A kongresszuson a forradalmi erők jutottak kifejezésre, amelynek értelmében csatlakoztak a III. Internacionáléhoz, és döntöttek, hogy résztvesznek a délszlávok forradalmi munkásmozgalmának egyesülési kongresszusán. Jellemző, hogy az előzetes megbeszélések delegátusai, valamint az egyesülési kongresszus 8 küldötte közül hét bunyevác és csak 1 magyar volt (55), sőt az újonnan alakult Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt Központi Párttanácsában és a Jugoszláv Munkás Szakszervezetek Tanácsában is csak bunyevácok képviselik Szabadkát, ezért: „Félreérthetetlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezek a nemzeti erők azonnal csatlakoztak

ahhoz a mozgalomhoz, mely a belgrádi központra támaszkodott. Ugyanakkor a számban sokkal nagyobb erők a magyarság soraiból, melyek együttműködtek ugyan a belgrádi központtal a budapesti központ unszolására továbbra is megmaradtak a régi szervezeti keretek között”. Éppen ezért ebben az időben történő aktivitások jórészt a katonai rendszer igyekezett nacionalista, irreddenta jellegűeknek bemutatni, habár többnyire kifejezetten osztályjellegűek voltak (66). A Tanácsköztársaság bukása után a szakszervezet 4971 munkása csatlakozott a belgrádi központhoz (108).

1919 végén és 1920 elején a munkásmozgalom igen tömegessé válik: fizetett párttitkár, 4000 párttag, 5000 szindikátustag, 250 JKISZ tag jugoszláv viszonylatban is tekintélyes eredmény. A háború utáni első gazdasági válság visszhangjaként jelentkeznek a sztrájkok, csak 1920-ban 18 kisebb és két általános, március 29. és április 18—19 (121) mint a JSZ (k) MP és a JKISZ munkájának és tekintélyének eredménye, így „1920 tavaszán e vidék az ország egyik legerősebb forradalmi munkásmozgalmi központja.”

1920 áprilisától júniusáig történő terror mérlege a számos kiutasítás Szabadkáról, Josip Zelić (a szakszervezet és a párt titkára) meggyilkolása, a szakszervezetek betiltása, a munkásotthon bezárása, a vasutasok tömeges elbocsájtása a nagy sztrájkban való részvételük miatt, a pártélet teljes megbénulása (134, 141, 161, 163, 168, 175, 191). Így magyarázható meg, hogy a Vukovári Kongresszus idején a Pártnak csak 1302 tagja van, és a kongresszuson csak két delegátusa és egyetlen egy képviselője sem a JKP új Központi Párttanácsában.

A pártélet az ideiglenes elhalás után a parlamenti választások előtti aktivitás idején fellendült, jelentős a két tömeges népgyűlés X. 17-én és XI. 14-én (228 és 224). A Párt tekintélyét növelte a munkások és mezőgazdasági proletárok körében, hogy az összejöveteleiken a legmagasabb szakszervezeti és pártfunkcionáriusok is részt vettek: Filip Filipović, Dragan Marjanović (250). Mindezek alapján az 1920-as választásokon a JKP 2296 szavazatot kapott Szabadkán a lehető 6632-ből (258), így a legerősebb politikai párt. Szabadka képviselője Dragomir Marjanović, az akkori Központi Párttanács és a Jugoszláv Nyomdaipari Munkások Szövetségének titkára.

1920 végén vidékünkön a politikai élettel párhuzamosan a szakszervezeti mozgalom is szárnyra kapott. Ezt a felfelé ívelést törte ketté az Obznana közzététele, amelynek szellemében ismét bezárták a munkásotthont, letartóztattak vagy kiutasítottak több munkásvezetőt, az agrárérdekelt kommunisták földjét visszavették stb. (255, 324, 303).

A Párt sorainak megritkulását használják ki a centrumisták és a szociáldemokraták, és bizonyos térhódítást végeznek. Az „államvédelmi törvény” szellemében a letartóztatások mellett a városi szenátus a kommunista képviselőktől is megvonja a mandátumot (325). Ezzel lezárul környezetünkben az a kor, amikor a Párt „mint önálló és jelentős társadalmi és politikai tényező affirmálódott”.

A „*Rövidítések*” című fejezet két oldala valóban említésre méltó sem lenne, ha ilyen szerény formában nem utalna arra, hogy a szerző milyen gazdag történelmi forrásokból merítette anyagát. Azt lehetne mondani, hogy dr. Kecic átnézte mindazok a levéltárak különböző alapjait, azok a múzeumok és könyvtárak gyűjteményeit, ahol remélt valami új adatot nyerni.

A könyvben megjelentetett 334 *dokumentum* közül körülbelül a fele a szűkebb értelemben vett okmány, míg a többi újságcikk és egyéb publicisztikai jellegű írás, így az okmány-gyűjteményben megtalálható anyag értékénél fogva sem egyenrangú. Továbbá az anyag olyan dokumentumokat is tartalmaz, amelyek kimondottan nem a szabadkai munkásmozgalomról szólnak, mégis indokolt az ilyen okmányok beiktatása, mert közvetve újabb értesítést, megvilágítást adnak az itt történetekről.

A szerző nagy gondot fordított a dokumentumok hitelességének értékelésére, a megfelelő jegyzetekkel való ellátására, számos név, fedőnév, esemény, intézmény, ritkábban előforduló fogalom, rövidítés stb. kellő és kimerítő magyarázatot kapott a lábjegyzetekben. Ez különösen Szabadka és környékére vonatkozó adatokra és személyekre érvényes. A szűkebb értelemben vett szakosokat ez talán ki is elégítené, de a szélesebb olvasóközönség számára még több információt kellene adni a forrásokban előforduló személyekről, eseményekről (a tájunkon kívüliekről is), hisz az egész témakör még nem közismert. A magyarázatok pozitívuma az is, hogy az egyes problémára vonatkozó szakirodalmat bizonyos okmányok lábjegyzeteiben megtalálhatjuk. Az okmánygyűjtemény színessé tételét kell hogy szolgálja az egyes jelentősebb és érdekesebb forrásanyag fényképmásolatának melléklete a könyvben. A regeszták viszont eléggé sablonosak, nem keltik fel mindig az olvasó érdeklődését.

Az egyes okmányok külön értékelése egy könyvszemle keretében nem sokat mondó, tehát nem is célszerű, ezért döntöttem úgy, hogy az előző fejezetben az okmányokra csak utalok a megfelelő események után zárójelbe téve azt a sorszámot, amelyet az arra vonatkozó okmány visel.

Végezetül leszögezhetjük a megjelentetett mű számos pozitívuma mellett a szerző szavaival élve „... hogy mindez a dokumentációs anyag a maga terjedelme és sokoldalúsága ellenére csak szolid alapot, de nem teljes anyagot biztosít Szabadka és környéke, a két világháború közti időszakban Jugoszlávia egyik jelentős támaszpontja és központja forradalmi muukásmozgalmának tudományos földolgozására, mert hiányosak az elsőrangú fontosságú párt-eredetű forrásanyagok az egyes történelmi időszakokban”.

Az első átfogóbb könyv Dimitrije Tucovićról, a marxista gondolkodóról és nagy forradalmárról

Dr. Desanka Savićević monográfiájának megjelenése kapcsán

Др Десанка Савићевић: *Друштвена и политичка теорија и критика у речима Димитрија Туцовића* — Институт за историју радничког покрета Србије. Монографије 6. — Издавачко предузеће „Рад“ Београд 1972, 192 страна.

Tartalom:

Увод. — I. Туцовићева критика империјализма, колонијализма и рата. 1. Европа, Балкан и Србија почетком XX века и Туцовић. 2. Туцовићева критика завојсвачке колонијалне политике Аустро-Угарске у јужнословенским земљама. 3. Схватања друге интернационале о ослободилачкој борби јужнословенских и балканских народа и Туцовић. 4. Туцовић о националној равноправности и федеративној заједници. 5. Туцовићева критика рата. — II. Туцовићева критика друштвеног и политичког развитка Србије почетком XX века. 1. Критика друштвено-економског система. 2. Пољопривреда и селаштво. 3. Ситноробна производња. 4. Буржоазија и пролетаријат. 5. Туцовићев погледи на развој уставности и парламентаризма у Србији. 6. Туцовићева критика национализма и шовинизма. 7. Туцовић против милитаризма и стајаће војске. — III. Партија српскога пролетаријата и радних маса српскога народа. 1. О јединству економске, политичке и теоријске борбе. 2. О стратегији и тактици. 3. Туцовић о науци уопште и марксизму посебно. — Закључак. — Resume. — Регистар имена.

Az a szerep, amelyet Dimitrije Tucović betöltött a Szerb Királyság munkásmozgalmában, az elért eredmények, amelyek alapján a szerbiai szociáldemokrácia nemcsak „felzárkózott” a II. Internacionále pártjai sorába (hisz soha sem volt nagy tömegű párt és egy-két képviselővel rendelkezett az akkori nem sok képviselőt számláló belgrádi szkupstinában), hanem Lenin cári oroszországi pártjához hasonlóan valójában előhírnöke volt már a század elején az új típusú forradalmi pártnak — ha mindezt számba vesszük, ingadozások nélkül megállapíthatjuk: a társadalomtudományok, marxista publicisztikánk és könyvkiadásunk indokolatlanul mellőzte a balkáni népek marxista szellemóriását és a gyakorlati forradalmi munkásmozgalom kimagasló alakját. Dr. Desanka Savićević húsz szerzői ívnyi monográfiája úttörő vállalkozás, hézgapótló cselekedet, mert az első monográfia a Szerb Szociáldemokrata Párt első (és egyetlen) elnökéről, akit fiatal jogáshallgatóként a párt megalakulásakor 1903-ban 22 éves korában választanak a párt élére, és aki 33 éves korában az első világháború legelején a belgrádi védelmi harcokban esik el.

Könyve előszavában (8. old.) D. Savićević felsorolja, hogy Dimitrije Tucovićról jelentős marxista közírók és történészek írtak már az utóbbi fél évszázad folyamán. Nem kisebbek mint Kosta Novaković, Filip Filipović, Veselin Masleša, Moša Pijade, Dušan Nedeljković és Sergije Dimitrijević. A megemlítettek és mások jelentős körülményeket és mozzanatokat világtítottak meg Tucović munkásságával kapcsolatban, mégis fragmentáris maradt ez a kép. Az első monográfia szerzője nem törekszik minden vonat-

kozásában teljességre. Előre meghatározza, hogy nem történelmi esettanulmányt ír, hanem politikológiai (ha így szabadna fogalmaznom) tanulmányt, illetve ahogyan dr. Savićević meghatározza: „munkája elméleti és ideológiai jellegű, és nem történelmi tanulmány”. Mindjárt hozzáfűzi joggal, hogy Dimitrije Tucović gazdag és sokoldalú tevékenysége felöleli a gazdasági, politikai, filozófiai, szociológiai és a pártszervezés sok kérdését, amelyeket elméleti és tudományos megvilágítással mindig a gyakorlat szemszögéből, de legalább is a forradalmi gyakorlat bírálata eshetősége szempontjából vizsgálta.

A szerző nagy nehézségekkel küzdött, mert noha nem is egyszer már szándékoztak kiadni Dimitrije Tucović összes munkáit, ez még nem történt meg. Az első ilyen kísérlet közvetlenül az első világháború után indult el, amikor még a Jugoszláv Kommunista Párt legális párt volt. Ekkor fognak hozzá az előkészületekhez, és már a JKP törvényen kívül helyezése után meg is jelenik Dimitrije Tucović összes munkáinak első (tudomásunk szerint a tervezett sorozat egyetlen) kötete Belgrádban 1924-ben. A szocialista Jugoszláviában megjelentek két kötetes válogatott írásai. Az első kötet 1949-ben, a második 1950-ben. Ez a kiadás is ritkaságszámba megy, különösen a második kötet ritka, még egészen nagy könyvtárak sem rendelkeznek vele.

Már a hatvanas évek derekán történt bejelentés Dimitrije Tucović összes munkáinak közreadásáról, de ez mindmáig nem valósult meg. Mi több, ahogyan dr. Desanka Savićević előszavából megtudjuk (9. old.) még el sem készült Dimitrije Tucović írásainak teljes bibliográfiája, sem a Dimitrije Tucović-ial foglalkozó írások és szerzők bibliográfiája. Ezek a körülmények kétségtelenül jelentős nehézségeket okoztak a kutató számára. Ezért is vette a szerző elsősorban figyelembe D. Tucovićnak a Раднице новине és a Борба hasábjain megjelent írásokat. Ezenkívül a már említett 1949—1950-es kiadások tartalmazzák a valamikor külön könyvalakban megjelent munkáit, valamint a pártkongresszusokon elhangzott fontosabb elemzéseket magába foglaló beszámolókat. Az eddig még közzé nem tett írások közül különösen lényeges, hogy a szerzőnek lehetősége volt már feldolgozni Tucović irodalmi kéziratok hagyatékát, kiterjedt magánlevelezését és a Szerb Szociáldemokrata Párt Központi Bizottságának többszáz oldalas kéziratok jegyzőkönyveit, amelyeket csak nemrég szerzett be a Szerbiai Munkásmozgalmi Intézet, az anyag gondozója.

Nem tartozik szorosan a témához, de az olvasónak tudnia kell, hogy négy évvel ezelőtt, amikor az újvidéki Fórum könyvkiadó részlege átszervezte és felújította a politikai kiadványok szerkesztő bizottságát és amikor úgy tűnt, hogy nemcsak növekvő igény jelentkezik, de kedvező pénzügyi lehetőségek is nyílnak a hazai magyar nyelvű marxista kiadványok megjelentetése számára, az első 8—10 kiadásra tervezett hazai marxista szerző könyve között ott volt Dimitrije Tucović munkájának egykötetes válogatása is. A kötet tervezte az 1949/50-ben megjelent kétkötetes kiadványt vette alapul. A tervezett kötet megjelentetése jobb napokra vár, de vele mindenképpen tartozunk, nem is Tucović emlékének, hanem elsősorban a hazai magyarul olvasó közönségnek.

A szerző igen szerencsésen választotta meg monográfiája forrásainak fontosságai rendjét, mert így jobban követhette azokat a politikai és elméleti

küzdelmeket, amelyeket Tucović vívott a párton belüli meg nem értés és ellenzékiesség ellen, de a „párton körüliekkel” és az osztályellenséggel is. Így, noha a szerző eltökélte, hogy nem ír történelmi jellegű monográfiát, megőrizte azt a szükséges szoros kapcsolatot Tucović elméleti és gyakorlati tevékenysége között, amit dr. Desanka Savićević állandóan szemmel tart, és könyve záró részében (145—155. old.) külön is tárgyal. Tucović marxista felkészültsége és szellemi ereje viszont olyan, hogy az egyes témakörök soronkövetése, a fölvetett problémák és a felmerülő megoldási változatok nemcsak lehetőséget és kényszert jelentenek a monográfia szerzője számára, hogy magas elméleti szintű munkát alkosson, amit sikeresen meg is oldott, hanem az olvasó számára is rendkívül izgalmas, sok esetben a jelenkor forradalmi munkásmozgalmait szempontjából, természetesen saját útkereséseink szempontjából is, termékeny és gondolatébresztő értekezést jelentsen.

A szerző hangsúlyozza D. Tucović időszerűségét jelenlegi saját forradalmi társadalmi fejlődésünk szempontjából. Ez az időszerűség Tucović életművén félreérthetetlenül kiviláglik. Dr. Desanka Savićević tudományos vállalkozását külön dicséri az a körülmény, hogy egész könyvét át megőrizte és „átmentette” ezt az időszerűséget nem folyamodva olcsó fogásokhoz és tudománytalan módszerekhez. A történelmi materializmus alapelveit következetesen alkalmazva a szerző nem szorítkozik az eszmék és politikai nézetek elszigetelt tartományára. Megtalálja a lényeges kapcsolatokat Tucović nézetei és a korabeli Szerbia valamint annak belső társadalmi és gazdasági fejlődése között (erre Tucović elemzései is gazdag anyagot szolgáltatnak), továbbá a Szerb Királyság nemzetközi helyzete és a Balkánon egymást keresztező nagyhatalmi versengés között. A szerző Tucovićot a maga idejében és az akkori társadalmi helyzet osztályharcaiban tárgyalja. Ennek ellenére, pontosabban: éppen ez által, tartalmaz Tucović életművének taglalása olyan sok meggyőző mondanivalót a mai ember számára is. Nem jelenti ez azt, hogy Tucović mindenben csálthatatlan volt. De nem nehéz bizonyítani — miként ezt Desanka Savićević szakavatottan teszi —, hogy Tucović, „ez az éles dialektikus elme... megannyi illúziót, hiedelmet, mítoszt és fétist döntött porba, és történelmi távlatokat nyitott a dolgozó tömegek számára” (183. old), nem úszott a korabeli kapitalista világ időleges stabilitása következtében a II. Internacionále pártjai nagy többségében jelentkező eszmei ingadozás árján. Nem ragadta magával a marxizmus akkori revizionizmusának és vulgarizálásának egyetlen korabeli irányzata sem (ökonimizmus, szociológizmus, egyoldalú történelmieskedés, evolucionizmus, anarchoszindikalizmus stb.). Tucović hű marad a marxizmus lényeges és alapvető igazságaihoz, és nem egy esetben éles dialektikus elméjének köszönve túljutott az akkori ortodox marxisták körén, akik ellenszegültek és éles harcot vívtak a marxizmus nyílt revizionistái ellen.

Már a találgatás körébe tartozik, de meglehet, hogy azért is tolódozott el annyira Tucović összes műveinek már jelzett megjelentetése, vagy legalábbis nem akadt írott hagyatékának kellő eredményeket felmutató gondozója, mert az utóbbi évek eszmei harcaiban saját körünkben különösképpen időszerűen hangzottak volna Dimitrije Tucović nem is egy kifejtett elméleti és a maga idejében és az akkori adottságokra vonatkoztatott tétele.

Dimitrije Tucovićnak ez az időszerűsége D. Savićević fejtegetései közben is minduntalan előbukkan, néha meghökkentő erővel is, és éppen az által.

mert a szerző tartózkodik az olcsó aktualizálgató publicisztikai fogásoktól, és megmarad a nagy forradalmár és gondolkodó elméleti és kritikai munkássága tudományos tárgyalásának síkján, szem előtt tartva azt, hogy Tucović a maga korában az akkori körülmények közepette kereste a megoldásokat és tudott valóban marxista elemzése alapján elméleti eredményeihez és helyes vezérfonalhoz jutni kiterjedt gyakorlati forradalmi tevékenységében az akkori Szerb Királyságban, a Balkánon és a II. Internacionálé szerveiben.

Dimitrije Tucović, mint megannyi nagy forradalmár nem válogatja témáit. A politikai küzdelmek, a maga kora gyakorlati társadalmi kérdései kényszerítik arra, hogy elemezze és elméletileg is megvilágítsa a feltornyosult és megoldásra váró kérdéseket. A szerző Tucović elméleti és publicisztikai munkásságának témáit három csoportra osztja, noha az egyes kérdések szűkszerűen nem szorítkozhatnak csak a századeleji Szerb Királyság társadalmi-politikai fejlődése, vagy a munkásosztály pártépítése témakörére, sem a Balkán félsziget nemzeti számára annyira időszerű nemzeti felszabadulás és imperialistaellenes megmozdulásainak társadalmi-politikai stratégiájának témaköréhez. Az egyes témák pusztá felsorolása is utal már arra a lázas, egész embert megkövetelő tevékenységre, amelyet Tucović alig egy évtized alatt kifejtett mint marxista gondolkodó és gyakorló forradalmár.

A munkáspárt megszervezésekor neki és közvetlen munkatársainak meg kellett küzdenie a pártépítés opportunistá elgondolásainak és a szakszervezetek ökonomista átalakítása képviselőivel. Állandó harcot folytatott a belső nemzeti elfogultság, valójában az akkor már reakciós és sovíniszta szerb burzsoázának a nemzeti kérdésben betöltött szerepének háttérbe szorításáért és azért, hogy a nemzeti felszabadító mozgalomban mind a szerb nemzeti, mind a többi balkáni nemzeti felszabadító mozgalomban a proletariátus szerepe, történelmi elhivatottsága és internacionalizmusa jusson kifejezésre. Ezzel szorosan kapcsolódik a különböző imperializmusok (gazdasági, politikai és katonai formában való megnyilatkozásai) elleni hatékony küzdelem megszervezése és vezetése. Tucović nem kímélte a szerb burzsoázia kegyetlen hegemonizmusát, semmilyen illúziója nem volt az orosz cárizmus balkáni jelenlétének ellenforradalmi és hegemonista volta felől, még kevesbé hátrált meg az akkor közvetlen veszélyt jelentő Osztrák—Magyar Monarchia és a mögötte álló Német Császárság keletre törő imperializmusának háborúval, ellenforradalmi ármánykodással terhelt veszélyének leálcazása elöl, többek között a II. Internacionálé szerveiben is, ahol az ausztrómarxizmus hatására a balkáni helyzetet, Bosznia anexióját, a balkáni háborúkat elsősorban a nyugati burzsoázia szempontjából ítélték meg. Tucović helyszíni kutatásai alapján ítéli el ismert könyvecskéjében a szerb katonai köröknek az albán tengerpart meghódítására irányuló reakciós kísérletét, és válaszolja fel a szerb, crnagorai és albán nép egymásbafonódásán és közös érdekein alapuló hosszúlejárátú együttműködési programját. Állandóan követi és mélyenszántóan vizsgálja a század eleji Szerb Királyság belső gazdasági fejlődését, az imperialista erők gazdasági térhódításának formáit és fokát. Kimutatja és elemzi mennyire összefügg a szerbiai burzsoázia militarizmusának erősödése az ország gazdasági fél-koloniális helyzetbe való döntése, elsősorban az államkölcsönök békylói által. A nyugati szociáldemokráciától eltérően átfogóan elemzi és feltárja a Szerb Királyság parasztságának társadalmi helyzetét, a század eleji nagy társadalmi eseményekben megnyilvánult politikai maga-

tartásának nyitját és a munkás-paraszt osztályszövetség erősödésének lehetőségét, amely alapján valósítható csak meg a nemzeti felszabadítás forradalmi alapon, ami azután további szocialista irányzatú társadalmi forradalmi átalakulás felé vezető utakkal kecsegtetett.

Megszívlelendő az, amire dr. Desanka Savićević figyelmeztet, amire a felületes, jóhiszemű és lelkes szemlélő hajlamos is, hogy (181. old.) „formalista gondolatmenet és erőltetett szerkesztés alapján” figyelembe véve a Szerb Szocialista Pártban szembetűnő forradalmi politikai vonalat, amely alapján a II. Internacionálé forradalmi balszárnyához tartozott, továbbá Tucović szellemi nagyságát, azt hogy érett marxista módjára a kérdéseket mélyen totalitásukban képes volt vizsgálni — Tucovićot Leninhez hasonlítják, illetve párhuzamot vonnak Tucović és Lenin között. A szerző hangsúlyozza, hogy ez az eljárás „szubjektivista, és ez által tudománytalan gondolkodási módhoz és következtetésekhez vezet.” Az ilyen párhuzamtól való eltekintés, természetesen nem csorbítja Tucović életművének nagyságát, de megköveteli az elmélyült tényleges, tudományos tárgyalási módot.

Részünkről részben hiányoljuk, hogy a szerző annyira hangsúlyozottan Tucović munkásságára összpontosította kutatásait, és igen kevés teret szentelt Dušan Popović és még kevesebbet Radovan Dragović munkásságának. (Mindkettőjük egy-egy gyűjteményes kötetét már kézre adták). Popović és Dragović annyira közeli munkatársai voltak Tucovićnak, hogy a téma központosítására irányuló erőfeszítés, amely következtében a két harcostárs háttérben maradt, Tucović életműve megvilágítását megnehezíti. Kétségtelen, hogy Popović és Dragović nézeteinek és munkáinak kapcsolása Tucović munkásságához jelentősen kibővítette volna a kutatásokat. Ezért, ez még a jövő kutatókra vár, talán éppen dr. Desanka Savićević végzi majd el hivatottan és sikeresen ezt a feladatot is.

Szerbia század eleji szellemi élete egyik szellemóriásával, Jovan Skerlić-tyel a nagy nyilvánosság már egy évtizede ismerkedhet, mer megjelent összes munkáinak gondos kiadása, aki különben szintén a Szerb Szocialista Pártból indult el. Skerlić megjelentetett műveiből tudjuk meg (a párt részéről 1914-ben elmondott Dušan Popović halotti beszédéből), hogy a nagy irodalomtörténész nem viselkedett a renegátok szokásos módján, és hogy soha sem szégyellte azt, hogy fiatal korában szocialista volt, és nem volt élete során sem soha a munkáspárt ellensége. Tucović életművét nem mérhetjük Skerlićével össze, mert igen különböző területen működtek, noha habozás nélkül kimondhatjuk, hogy a két kortárs az akkori szellemi élet csúcsait képviselték, közülük Tucović a fejlődő és előretörő munkásosztály alkotóképességét és történelemformáló lehetőségeit sejtette.

Nem közhely, és dr. Desanka Savićević könyve befejező sorából (183. old.) nem a kegyelet szól, amikor összegezve mondanivalóját többek között kifejti: „Korán elhamvadt életében sok jelentős dolgot végzett el. Sokoldalú alkotó tevékenysége Szerbia proletariátusának és az ország demokratikus részének vezére és elméleti nagysága, harcos és alkotó, közíró és fordító, kritikus és szónok — ez Tucović nagykiterjedésű tevékenységének területe. Tucović szellemi integritása és gyakorlati alkotókészsége indokoltá teszi számunkra a következtetést, hogy kimondjuk: nemcsak szerbiai jelentőségű személy volt, hanem kétségtelenül jugoszláv, balkáni és európai jelentőségű is.“ És

tovább (182. old.): „Tucović gondolatvilága sokkal gazdagabb és összetettebb, mint ahogyan azt rendszerint bemutatni szokás . . . Szabadon kimondható anélkül, hogy a történelmi igazságon csorba essék, hogy Tucović testesíti meg a maga idejében a szerb nemzet legnagyobb szellemi és forradalmi értékét.”

Tucović életműve iránt még csak a jövőben fogjuk leróni adósságunkat, és ez által mindannyian Jugoszláviában nagyobbak és gazdagabbak is leszünk.

A rurális környezetek tipológiája Jugoszláviában

Több tudományos intézet¹ és tudományos dolgozó² közreműködésével a *Falu szociológiája* kiadványsorozatban Zágrábban tavaly az év végén megjelent az *Elméleti és módszertani munkák gyűjteménye a rurális környezetek tipológiájához Jugoszláviában*, azzal a céllal, hogy elősegítse a tudományos kutatómunkát a falusi környezetekben.

A tipológia kidolgozásának eszméje még 1967-ben vetődött fel a zágrábi Agrárintézetben. A kutatás alapvető szándékáról, a többi között a következőket olvashatjuk a tanulmánytervben: „... fől kell mérnünk annak a társadalmi-kulturális folyamatnak az igazi dimenzióit, lényegét, intenzitását és minőségét, amely falvainkban megy végbe és általában olyan meghatározásokkal jelöljük, mint deagrarizálódás, urbanizálódás, szocializálódás, változások a gazdasági és szociális struktúrában, demografikus mozgás stb”.

Minthogy a tipológiát több évi munkával, szakaszokban kívánják kidolgozni, elsőnek el kellett készíteni a kutatás metodológiáját és a kutatási instrumentumokat. Ez a munka befejeződött, és ennek a kiadványnak a révén került tudományos és társadalmi nyilvánosságunk elé.³

Ez a rendkívül hasznos gyűjtemény, az előszó után, válogatott irodalommal és melléletekkel szolgál (*Jugoszlávia rurális térképe, A háború utáni népszámlálási eredmények használatának lehetősége a tipológia kidolgozásában, A terepi kutatás instrumentumai: a) falusi kérdőív, b) a háztartások lapja*); a könyv további része pedig négy fejezetre oszlik.

Az első fejezet címe: *A szociológia tipológiai módszerei*. Ennek szerzői — Milan Župančić és mr. Ruža First-Dilić — a szociológia hozzáállását magyarázzák a társadalmi szervezetek tipológiai módszerekkel folyó tanulmányozásában.⁴ Ilyen értelemben részletesen szólnak a különféle típusok értelméről, kialakulásuk módjáról és funkcionálásáról, bemutatnak néhány ismert tipológiai dichotómiát és kontinuális tipológiát.

A második fejezetben, amelynek címe *A falu külföldi tipológiai tanulmányozása*, a szerzők azokat a tapasztalatokat mondják el, amelyekre a rurális szociológusok és más kutatók tettek szert tipológiai kutatásaik során Franciaországban (*Vlado Puriz*), Németországban (*dr. Matija Golob*), az Amerikai Egyesült Államokban (*mr. Ruža First-Dilić*) és Lengyelországban (*Denko Denkovski*). A szerzők szavai szerint azért választották ezt a négy országot, mert a szociológiai (tipológiai és más hasonló) falukutatásnak ezekben az országokban rendkívül gazdag hagyományai vannak, ma is intenzíven és sokoldalúan folynak; az Egyesült Amerikai Államok bölcsője a rurális szociológiának, Franciaországban, Németországban és Lengyelországban pedig olyan falvak vannak, amelyek sok szempontból hasonlóak a mieinkhez.

A harmadik fejezet címe: *A falvak szociológiai és rokonértelmi tanulmányozása hazánkban, a tipológiai elemek áttekintésével*. Szerzői: Svetozar Livada, dr. Cvetko Kostić, Rada Boreli, dr. Matija Golob és Stefan Kostovski tudományos dolgozóink elméleti és módszertani örökségét ismertetik, ami kapcsolatban áll a falusi környezetek és a falusi életmód tipológiájának kidolgozásával hazánkban. Noha a falvak etnológiai és történelmi vonatkozásait túlnyomórészt a második világháború kezdetéig dolgoztuk fel, a gazdasági és szociális változásokat pedig a háború után, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a hagyományos falu

megismerése a maga történelmi változásaival, amelyek a háború előtt és után mentek vegbe, rendkívül nagy jelentőségű a hazai falusi környezet tipológiájának kidolgozásához szolgáló instrumentumok meghatározása szempontjából. A szerzők ilyen értelemben mutatják be jeles tudósaink: *Bogašić, Radić, Karadić, Cvijić, Vukosavljević, Melik, Dorđević, Mirković, Bičanić* és mások kutatásainak módszereit és eredményeit.

A negyedik fejezetben, a *Kutatásunk tipológiai módszerei* című tanulmányban, amelyet *dr. Stipe Šušar* dolgozott fel, magyarázatot kapunk a tipológia elméleti és gyakorlati fontosságáról, a tipológia kidolgozásához való hozzáállásról, a bázisos típusok meghatározásáról, a kutatás egységeiről és szintjeiről, a mintapéldák, a módszerek és a technika problémáiról, a mutatók jegyzékéről és azok hipotetikus meghatározásáról. A szerző ezenfelül rámutat a hazai falusi környezetek tipológiája kidolgozásának jelentőségére, arra való tekintettel, hogy lakosságunk kétharmada még mindig falun él, sőt egy részük a mezőgazdasági birtokokon lakik. Ezért tekinthetjük igen fontosnak és szükségesnek a falun végbemenő társadalmi változások rendszeres tudományos vizsgálatait. Ennek megfelelően a hazai rurális környezetek tipológiájának kidolgozásával, *dr. Šušar* szavai szerint a következőket kell elérnünk:

- a) megbízható tudományos ismereteket kell szereznünk a falusi környezetekről, és a bennük lejátszódó társadalmi változásokról;
- b) jelentős mértékben hozzá kell járulnunk a jobb társadalmi és területi tervezéshez hazánkban;
- c) elő kell segítenünk, hogy sikeresebben és sokrétűbben, helyileg jobban alkalmazkodva dolgozzuk ki társadalom-politikánkat a falvakhoz és a mezőgazdasághoz viszonyítva (az akciós modelleket össze kell hangolni a jelenlegi helyzettel);
- d) ki kell mutatnunk a társadalmi változások szintjét, intenzitását és minőségét a falvakban;
- e) módszertanilag tökéletesítenünk kell rurális szociológiánkat, de a szociológiát általában is;
- f) módszertani alapokat kell létrehozunk a falvak további szociológiai tanulmányozásához.

Ha a figyelmes olvasó végére ér ennek a kivételes jelentőségű könyvnek, amely tovább bővíti társadalmi gyakorlatunkat és ismereteinket a rurális környezetekről, csak elismeréssel és hálával gondolhat azokra a neves szociológusokra, szociológiai és más intézményeinkre, mindazokra, akik nem sajnálták az időt és a fáradságot, hogy hozzájáruljanak ehhez a nehéz tudományos kutatómunkához, amelynek felbecsülhetetlen az értéke szociológiai elméletünk és a közvetlen társadalmi-politikai gyakorlat szempontjából.

Meggyőződésem, hogy e pillanatban még nem is vagyunk tisztában e könyv jelentőségével és hasznosságával, noha ilyen értelemben ezt a kiadványt máris besorolhatjuk a szociológiai gondolkodás klasszikus alkotásai közé. A hazai rurális környezetek tipológiájának kidolgozásához való elméleti és módszertani hozzáállás arra utal, hogy a szerzők a tudományos munka minden szabályának figyelembe vételével láttak hozzá ehhez a munkához. Noha helyenként úgy tűnik, mintha az egyes fejezetek nem állnának eléggé szoros kapcsolatban egymással, ez a benyomásunk csakhamar elhalványul, ha figyelembe vesszük, hogy a hazai és a világirodalom minden szintetikus ismeretét beépítették a kutatás instrumentumaiba, s hogy majd csak a kutatási eredmények fedhetik fel a könyv igazi értékeit. És nemcsak erről van szó. Ez a könyv már most is jelentős és nélkülözhetetlen zsebkönyve minden tudományos dolgozónak, aki tanulmányozni kívánja falvaink társadalmi és gazdasági problémáit, de azoknak is, akik esetleg nem rendelkeznek kielégítő ismeretekkel a társadalmi jelenségek, folyamatok és viszonyok elméleti és módszertani tanulmányozásához, s ezért melegen ajánljuk az egész olvasóközönségnek.

Jegyzetek

¹ A kutatásban résztvevő intézetek: Mezőgazdasági és Faluszociológiai Intézet, Zagreb (A faluszociológia TMÖSZ mint hordozó); Kriminológiai és Szociológiai Kutatóintézet, Belgrád; Szociológiai és Filozófiai Egyetemi Intézet, Ljubljana; Szociológiai és Politikai-Jogi Kutatóintézet, Szkopje. Utólagosan eszközöket hagyott jóvá a kutatások céljaira Vajdaság területén a politikai tanulmányok és társadalmi-politikai képzés újjévidéki központja számára a Vajdasági Tartományi Alap, Crna Gorában pedig a titogradai Társadalmi

Gazdasági Kutatóintézet számára a Köztársasági Alap. A kutatás pénzelésére vonatkozólag Kosovo és Bosznia-Hercegovina területéről még mindig nem érkezett válasz az illetékes alaptól.

- ² A szerzők névsora: dr. Stipe Šuvar (a munka irányítója), Vlado Puljić, dr. Cvetko Kostić, Rada Boreli, dr. Matija Golob, mr. Stefan Kostovski, Milan Zupančić, mr. Ruža First-Dilić, Denko Denkovski, Sveztozar Livada, dr. Petar Marković, Ivan Magdalenić.
- ³ Amint a szerzők közlik, a terepi kutatómunka elvégzése után minden különálló tanulmányt megjelentetnek a kutatással felőlelt összes területekről (köztársaságokból és tartományokból), majd pedig közzéteszik a szintetikus tanulmányt. Párhuzamosan a terepi kutatómunka lefolytatásával, kidolgozzák Jugoszlávia rurális térképét, amelyben községi szinten adják meg a releváns adatokat a falu társadalmi, gazdasági és kulturális vonatkozásairól.
- ⁴ A társadalmi szervezetek tanulmányozásához való szociológiai hozzáállás bővebb magyarázata érdekében megjegyezzük, hogy a tipológiai mellett analitikai hozzáállás is létezik a tanulmányozásban. A szerző szavai szerint: „A klasszifikáló vagy tipológiai hozzáállásnak az a célja, hogy meghatározza a társadalmi szervezet adott részlegének közös és megkülönböztető jegyeit, amelyeket percipiálni lehet a történelmi és a mai társadalom összehasonlításával. Így módon minden ismert társadalmat néhány nagyméretű kategóriába vagy típusba lehet csoportosítani. Ennek a hozzáállásnak tehát az a célja, hogy olyan tipológiát szerkesszen meg vagy olyan osztályozást fejlesszen ki, amely a meglévő társadalmak sokrétűségét és változatait mindössze néhány típusra vezetheti le. Másrésztől az analitikai hozzáállásnak az a célja, hogy fölmérje a társadalmi szervezet konceptuális és elméleti vázlatát, tanulmányozza működését, belső kohézióját, differenciálódását és változásait. Így módon alakítja ki az elméleti modellt, amely lehetővé teszi a társadalom elemzését mind a maga teljességében, mind pedig alkotó részeiben azzal a céllal, hogy tudományosan megismerje és magyarázhatja a társadalom szervezetét és ennek változásait”. (Lásd a kiadvány 9. oldalát).

Számunk szerzői

- Josip Buljovčić* Szabadka okleveles szerbhorvát szakos bölcész, a szabadkai Pedagógiai Főiskola tanára
- Dr. Borislav J. Dinković* Újvidék a társadalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar tanára
- Dobó Illés* Kanizsa okleveles jogász, közéleti munkás
- Faddi Nándor* Mohol a Szocialista Szövetség moholi helyi szervezetének elnöke
- Dr. Gaál György* Újvidék a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzte történelemtudományi doktori képesítését, a Tartományi Népoktatási Intézet szakmunkatársa
- Hódi Sándor* Budapest okleveles pszichológus, a budapesti Orvostudományi Egyetemen szakosítási tanulmányait végzi
- Katona Imre* Budapest a néprajztudományok kandidátusa, az ELTE néprajzi tanszékének tanára
- Kovács László* Újvidék politológus, a Tartományi Képviselőház alelnöke
- Kovács Teréz* Újvidék okleveles szociológus, az újvidéki televízió munkatársa
- Laki László* Szabadka okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédje
- Lovas István* Újvidék okleveles jogász, a Magyar Szó napilap főszerkesztő-helyettese
- Mr. Milan Mali* Újvidék a közgazdasági tudományok magisztere, Vajdaság SZAT Alkotmányvédő Bíróságának bírója
- Mr. Borisav Martin* Szabadka a közgazdasági tudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Martin Irén* Szabadka okleveles történész, a szabadkai Pedagógiai Akadémia tanára
- Dr. Matković József* Belgrád a jogtudományok doktora, a Szerb SZK Alkotmányvédő Bíróságának bírója
- Mr. Ion Munțian* Újvidék a politikai tudományok magisztere, Vajdaság SZAT Alkotmányvédő Bíróságának bírója
- Ősz Szabó József* földmunkás, 1920—1944
- Dr. Rehák László* Szabadka a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- Dr. Džemal Sokolović* Sarajevó a politikai tudományok doktora, a sarajevói Politikai Tudományok Karának tanársegédje

- Sisa Irén* egyetemi hallgató, a szabadkai Közgazdasági Kar munkaviszonyban levő egyetemistája
Szabadka
- Milorad Stojković* író, közéleti munkás
Titograd
- Dr. Sturc Béla* a természettudományok doktora, a szabadkai Pedagógiai Akadémia tanára
Szabadka
- Mr. Aleksandar Šimoković* a közgazdaságtudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanára
Szabadka
- Jon Širka* politológus, a VDNSZSZ tartományi vezetősége titkára
Újvidék
- Dr. Vajda József* nyelvtudományi doktorátusát a budapesti ELTE-en szerezte, a szabadkai Pedagógiai Főiskola tanára
Szabadka
- Veljko Vlahović* a JKSZ elnökségének tagja, a JKSZ X. Kongresszusát előkészítő bizottság elnöke
Belgrád
- Uroš Vuković* az adai Községi Szakszervezeti Tanács titkára
Ada

A Létünk
nyomdában levő 5.
(szeptember—október)
számának tartalmából

Dušan Ičević: A Szocialista Szövetség öngazgató társadalmunkban

Kemény G. Gábor: Mocsáry Lajos (1826—1916)

Darvas Andor — Tóháti László: A trichinellózis járványügyi helyzete Jugoszláviában

Dömötör Tekla: Néphitkutatás és őstörténet

Rehák László: A szociális különbségek kutatásainak nehézségei és első eredményei Vajdaságban

M. Bekonja—M. Mihalik—M. Milošev—N. Vugdelija: Marxista szellem a mai jugoszláv gazdaságban

Minda Tibor: A vajdasági művésztelepek társadalmi és kulturális vonatkozásairól

Bogomil Karlavaris: Visszapillantás

Szilágyi Gábor: Előszó a Művésztelepek Vajdaságban c. kiadványhoz

Az 5. szám többi szerzői és munkatársai: *Stevan Doronjski* (Dokumentum) — *Palusek Béla, Laki László, Somogyi Sándor* (Szimpózium) — *Franjo Kožul, Iványi Károly* (Jelen és múlt) — *Rehák László, Csula Mária, Györe Kornél, Sisa Irén* (Szemle)

A folyóirat hírei

A szerkesztői tanács 1973. májusi, zentai ülésén meghatározta a megvalósításra váró olvasó—munkatársak találkozóinak körvonalát. Ennek keretében került sorra Csókán, 1974. február 9-én a Móra Ferenc Művelődési Egyesület szervezésében a Létünk munkatársainak és a csókai olvasóknak a találkozójára.

A Létünk munkatársai, *Agoston András* (Az öngazgatás és a föderalizmus elveinek megvalósulása a Szövetségi Képviselőház alkotmányos modelljeiben), *Mr. Aleksandar Đurđev* (Marxnak a kommunára vonatkozó nézetei és azok megvalósítása a jugoszláv gyakorlatban) és *Fehér Kálmán* (A községközi együttműködés a nemzeti egyenjogúság szolgálatában), részleteket olvastak fel a folyóiratnak leadott írásaikból.

A felolvasás után a szerzők válaszoltak a feltett kérdésekre és elbeszélgettek az olvasókkal.

létünk

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 2/I. Szerkesztőségi óra minden pénteken 16-tól 17 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányonként 5 dinár, kettős számoké 10 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 25, külföldi címzettre 50 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

